Bjørn Nilsen og Finn Sjue

MEDIENE OG DE HEMMELIGE TJENESTENE

UNIVERSITETSFORLAGET

Skjult dagsorden

Mediene og de hemmelige tjenestene

Bjørn Nilsen og Finn Sjue

Skjult dagsorden

Mediene og de hemmelige tjenestene

Universitetsforlaget
Oslo

ISBN 82-00-12906-3

Boka er utgitt med økonomisk støtte fra Pressens faglitterære fond og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:
Universitetsforlaget AS
Postboks 2959 Tøyen
0608 Oslo

Omslag: Bengt Olsson, Millimeter Design
Sats: Produsert i Universitetsforlaget, PageMaker 6.5
Trykk: Gjøvik Trykkeri A/S, Gjøvik 1998

Innhold

DEL III

DEL IV

Forord

«Jeg vet at det er
en hemmelighet,
for det hviskes
om den overalt.»
(WILLIAM CONGREVE, ENGELSK FORFATTER 1670–1729)

En epoke med strengt norsk hemmelighold var over da Lund-kommisjonen la fram rapporten sin 8. mai 1996. Kommisjonen hadde gjort et viktig og omfattende arbeid. Men spill og samspill mellom pressefolk og hemmelige tjenester ble bare så vidt tatt opp. En så viktig institusjon som NRK var ikke engang nevnt. Kanskje var grunnen at kommisjonen hadde så få synlige tråder å trekke i.

Om forholdet mellom medier og hemmelige tjenester er det her i landet ikke skrevet mye å få forstand av. De som hører til pressefolkenes eget «laug», lever av å skrive. Men laugsmedlemmene har latt pennen og PCen hvile om dette følsomme spørsmålet. Tausheten har stort sett rådd grunnen et halvt århundre.

Med denne boka forsøker vi å bryte denne tausheten. Boka handler nettopp om spill og samspill mellom pressefolk og hemmelige tjenester, om journalister og redaktører som arbeider ut fra en skjult, ekstra dagsorden i strid med informasjonsplikten.

Vi regner med å få edder og galle for denne boka. Men vi tror også at mange vil føle lettelse. For mange, både veteraner og yngre journalister, føler at selvrøkten og selvkritikken i faget står for svakt. Ikke minst når spørsmål om forsvar, sikkerhet, overvåking og etterretning bringes på bane.

Vi har hatt samtaler og intervjuer med nærmere 130 personer. Intervjuene ble foretatt i perioden november 1996 til august 1998. De fleste som ble

intervjuet, har enten vært eller er aktive journalister eller redaktører. De aller fleste har møtt oss med en velvilje som har varmet. Takk til kolleger og andre som beredvillig har stilt opp og gitt av sine kunnskaper og sin tid. Arkivsøk er også gjort. Men – journalister som jobber ut fra en skjult dagsorden, legger ikke etter seg protokoller og referater.

Vi takker også Pressens faglitterære fond og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening for økonomisk støtte. Uten den ville forsøket vårt på kritisk gransking neppe blitt til i dette årtusenet.

Hemnskjel og Oslo, september 1998

Bjørn Nilsen Finn Sjue

Del I

Innledning

Spill og samspill mellom pressefolk og hemmelige tjenester er denne bokas hovedtema. Men vi har også sett på enkelte sikkerhetspolitiske saker der tjenestene har hatt sine interesser å ta vare på. I tillegg har vi brakt inn noen institusjoner, eller snarere konstruksjoner, som hver på sin måte bidrar til status quo i norsk sikkerhetspolitikk. Regjeringens informasjonsberedskap, Forsvarets høgskole, Forsvarets russiskkurs og Forsvarets psykologiske krigsberedskap hører hjemme i denne sammenhengen. På hver sin måte utfyller de et interessant, vanskelig og sensitivt tema.

Det er pressefolks holdninger og praksis som er temaet. I langt mindre grad har vi vært ute etter å sjekke tjenestenes yrkeskodeks. Når sant skal sies er *den* både vel kjent og ikke særlig oppsiktsvekkende. De hemmelige tjenestene prøver å skaffe seg informasjon overalt - med nesten alle mulige metoder.

Vi har prøvd å se inn i maktapparatets indre rom, tabernaklets innerste kammer. Noen glimt har vi fått, uten at det har vært lett. Journalister flest ferdes ikke i slike omgivelser. De som har gjort det, har lagt få spor etter seg.

Mangelen på synlige spor er etter vår mening et ektefødt barn av at det norske hemmeligholdet har vært omfattende og langvarig. Riktignok satte Lund-kommisjonen en viktig sluttstrek for den mest ekstreme tausheten. Men selvsagt forsvant ikke alle overdrevne sider ved hemmeligholdet verken med Murens fall eller Ketil Lunds kommisjon. Dette har vi fått merke i arbeidet vårt.

Norge har selvsagt ikke vært alene om et såpass strengt hemmelighold. Men hvorfor ble det slik akkurat her i lille Norge? Vi tror at noe av forklaringen kan søkes i det faktum at Norge har utført et stort og strengt hemmelig militært etterretningsarbeid for en alliert stormakt, USA. Når denne sensitive virksomheten først og fremst har vært rettet mot Norges store nabo, den tidligere Sovjetunionen, er det ikke vanskelig å skjønne at det politiske kli-

maet ble anstrengt, anspent og lukket. Kravet om konsensus, offentlig enighet, ble sterkt. Mye informasjon som angikk «Det store Vi», ble ikke spilt ut offentlig. Den ble værende i de lukkede rommene. Journalister og redaktører bidro aktivt til at den skulle forbli der. De aller fleste følte nok dette som en samfunnsplikt. Likevel opererte de som pressefolk med en skjult dagsorden i arbeidet sitt. De satte ikke informasjonsplikten først. Myndighetene og de hemmelige tjenestenes behov og ønsker gikk foran. Da ble idealene om mediene som en fjerde, kritisk statsmakt ikke lenger verdt papiret de er skrevet på.

Det er altså denne skjulte dagsorden som er bokas tema, en dagsorden der første punkt var å oppfylle myndighetenes og de hemmelige tjenestenes behov og ønsker. Informasjonsplikten ble en relativ størrelse som måtte tilpasses disse behovene og ønskene.

Men med en gang dette hovedtemaet er angitt, roper temaet på diskusjon, analyse og avklaring. Spørsmålene står i kø. For hva er egentlig informasjonsplikt? Hvor langt skal den strekkes i spørsmål som har med landets sikkerhet å gjøre? Er journalister helt uten plikter når myndigheter og hemmelige tjenester gjør sine behov gjeldende? Hva slags forhold bør det egentlig herske mellom pressefolk og de hemmelige tjenestene? Kunne den kalde krigen rettferdiggjøre et nært samspill mellom pressen og disse tjenestene? Er et slikt samspill blitt uakseptabelt fordi den gamle, kalde krigen er over?

Vi har våre svar på en del av spørsmålene. De vil vi heller ikke legge skjul på. Men vi akter ikke å gjøre det lett verken for våre lesere eller oss selv. På noen spørsmål finnes det enkle svar. Men noen av disse svarene er kanskje for enkle. Alle problemer har ikke enkle svar. Pressefolk som undersøker tjenestene journalistisk, vil snart oppdage at de befinner seg i et minefelt. Her er det fort gjort å tråkke feil. Journalistisk integritet kan bli skadeskutt.

Bokas tema reiser med andre ord et grunnleggende spørsmål:

> Hva er det egentlig som kan kalles legitim kontakt og samspill mellom pressefolk og hemmelige tjenester?
> Og når blir et slikt samspill illegitimt?

Finnes det etiske kodekser som forteller oss når kontakt og samarbeid er akseptabelt, og når en uakseptabel grense passeres?

Og – er spillereglene de samme nå som de var i den virkelig kalde krigens dager? Hvordan har forholdet mellom presse og tjenester utviklet seg?

I denne boka vil vi først og fremst presentere en rekke aktstykker og episoder som forteller om spill og samspill mellom pressefolk og hemmelige tjenester. Vår viktigste ambisjon er *å illustrere hva som har skjedd.* Men vi vil også forsøke å analysere episodene og aktstykkene, noe underveis, men først og fremst i sluttordet. Vi vil reise spørsmålet om kontakten og samspillet har vært akseptabel eller uakseptabel. Noen ganger vil svaret ligge i dagen. Andre ganger vil kontakten reise dilemmaer som det etter vår mening er vanskelig å gi enkle og klare svar på. For svarene finnes ikke bare i norsk lov. De må søkes både i alminnelig samfunnsmoral, kulturelle særtrekk, normal folkeskikk, norsk lov, alminnelig presseetikk – og journalistens personlige ståsted når det gjelder moral og verdier. Derfor er det til syvende og sist journalisten som bærer *ansvaret* for sitt valg. Men han eller hun vil ikke være den eneste som kan fortelle omverdenen hva som er legitim eller illegitim kontakt og samspill med tjenestene. Journalistens røst vil bare være en av mange.

Selvsagt finnes det noen «kjøreregler» for kontakt og samspill som de aller fleste kan bli enige om. Likevel er det terrenget vi beveger oss ut i, både komplisert og krevende. For det er ikke snakk om *en* form for kontakt. Det dreier seg om mange ulike *kategorier* av kontakt og samspill:

- Pressefolk som behandler tjenestene som vanlige nyhetskilder. De søker både svar på enkeltsaker og ber om bakgrunnsinformasjon. Journalisten søker å behandle tjenestene som et *journalistisk objekt.*
- Pressefolk som har kommet over informasjon om at individ, gruppe eller land står i akutt fare, informerer tjenestene om saken. Det kan for eksempel dreie seg om attentatplaner. Journalisten *rapporterer ad hoc om akutt krise.*
- Pressefolk unnlater å gjøre tjenestene, overvåking, sikkerhet og etterretning til objekter for normal, kritisk journalistikk. Motivene kan variere sterkt. Unnlatelsene kan være systematiske og bevisste, eller de kan være ureflekterte. Er de bevisste, deltar journalisten som *aktør* til fordel for tjenestene.
- Pressefolk rapporterer om forhold i utland, innland, i grupper, organisasjoner eller om enkeltindivider. Det kan dreie seg om sporadisk eller regelmessig rapportering. Journalisten opptrer i større eller mindre grad som *rapportør* eller *informatør.*

Pressefolk lar seg «debriefe» av tjenestene etter at de har vært på reise i utland eller innland. Journalisten opptrer også da som *informator.*

Pressefolk som har kommet i en vanskelig avhengighet til en fremmed tjeneste, sier seg villig til å spille dobbeltagentens rolle. En av de hjemlige tjenestene er oppdragsgiver. Journalisten spiller rollen i en kortere periode som *agent* for å komme seg ut av en vanskelig personlig situasjon.

Tjenestene ber pressefolk som de har tillit til, om å delta i en eller flere operasjoner. Oppgaven kan for eksempel være å opptre som lokkedue for å avsløre en spion i innland eller utland. Journalisten blir lovet eksklusiv omtale av saken når den er ferdig etterforsket. Journalisten opptrer da som *frivillig korttidsagent.*

Pressefolk mottar sensitiv informasjon fra tjenestene med klausul om hva som ikke kan omtales. Dette skjer direkte til den enkelte journalist eller via et uformelt nettverk, som kan være partipolitisk eller tverrpolitisk. Journalisten velger da å la seg underlegge en viss *kontroll og pålagt sensur* mot å få eksklusivt materiale fra tjenestene. Journalisten fungerer som en slags *portner eller vaktmester* for bestemte særinteresser.

Pressefolk mottar sensitiv informasjon enten direkte eller via et uformelt nettverk og gir også sensitiv informasjon tilbake til tjenestene som en gjenytelse. Det kan være opplysninger om individer, grupper, organisasjoner o.l. Da deltar journalisten i *systematisk rapportørvirksomhet.*

Pressefolk mottar sensitiv og eksklusiv informasjon fra tjenestene for å «plante» den i utvalgte medier. Det kan være politiske saker, saker som direkte kan styrke tjenestenes renommé o.l. Det kan også dreie seg om regelrett desinformasjon. Journalisten deltar da i *et styrt politisk spill.* Journalisten spiller på ny rollen som *«portner» eller vaktmester* for bestemte interesser og krefter.

Pressefolk ber tjenestene om å vurdere en sak og gi råd om hvorvidt den bør publiseres eller ikke. Journalisten beveger seg inn i noe som kan vise seg å bli *sensur styrt av tjenestene.*

Pressefolk kommer over sensitiv, gradert informasjon om tjenestene og deres arbeid, og lar være å publisere materialet *fordi* det inneholder graderte opplysninger. I så fall lar de tjenestene utøve *automatisk sensur.* Dersom de vurderer i hvert enkelt tilfelle hva som er riktig og galt å publisere, holder de på retten til å gjøre en uavhengig vurdering og stå til ansvar for resultatet av den.

Pressefolk blir så gode venner med nøkkelpersoner i tjenestene at forholdet kan påvirke deres integritet. Forholdet kan være en del av et uformelt nettverk av personer med både synlig og skjult innflytelse i samfunnet. Noen spesielt viktige og sentrale personer i nettverket «snakker sammen». Ofte er denne enkle, uformelle metoden den viktigste. Journalisten kan bli *aktør i et uformelt nettverk.*

Pressefolk lar seg regelrett verve til hjemlige tjenester eller fremmede tjenester. De mottar penger, gaver eller andre gjenytelser for arbeidet. Det kan for eksempel være viktig og eksklusiv informasjon. Journalisten er blitt *vervet agent.*

I de aller fleste tilfellene vil journalisten som yter noe, få en gjenytelse. Den behøver ikke dreie seg om penger. Som oftest dreier det seg om eksklusiv informasjon. Dette er slett ikke alle, men kanskje noen av de viktigste formene for kontakt og samspill mellom pressefolk og tjenester. Disse kategoriene viser at samspillet kan variere fra den enkle og akseptable journalistiske kontakt og over til den vervede agent. I svært mange av disse samspillformene er det lett å oppdage at journalisten blir aktør, går inn i dobbeltroller og følger en skjult, ekstra dagsorden. I andre tilfeller er det vanskelig å trekke klare grenser for hva som er akseptabel og uakseptabel kontakt. Noen ganger er heller ikke journalister sin egen dobbeltrolle bevisst. Dilemmaene kan bli mange, og det kan bli vanskelig å finne de helt gode løsningene.

Det er altså først og fremst *samarbeidet* mellom pressefolk og hemmelige tjenester vi tar opp i denne boka. For ikke å bli misforstått vil vi understreke at etter hvert er også *konflikter og strid* mellom medier og tjenester blitt en del av hverdagen. Pressefolk er blitt ført for retten og dømt. Journalister og noen redaksjoner er blitt avlyttet. Dermed er journalistikken også på dette feltet etter hvert blitt mer normalisert. Konfliktene er blitt omskrevet og er stort sett vel kjent. Samarbeidet og samspillet har derimot oftest vært skjult. Derfor ønsker vi å sette søkelyset på nettopp dette.

Vi har sett på utviklingen fra krigen til i dag. Det er både rett og riktig at enhver episode eller aktør skal forstås ut fra sin samtid. Å være historieløs er å vurdere tidligere tiders trivialiteter og drama bare med dagens øyne og hjerne. Slikt blir subjektivt og ofte moralistisk. Men det finnes også en annen fare. Kravet om at pressefolks samarbeid med tjenestene må ses i sin rette historiske sammenheng, blir ofte et skalkeskjul som kan misbrukes. Det kan

dekke over at en del pressefolk helt frivillig har opptradt som makthavernes servile løpegutter.

Temaet er ikke unikt. Enkelte journalister og redaktører samspiller ikke bare med hemmelige tjenester. Andre sterke krefter i samfunnet står oftest mer laglig til. At noen blir avhengige av «hemmelige» kilder er heller ikke nytt. Kilder kan utøve tyranni over journalister enten de finnes i de hemmelige tjenestene, Forsvaret, industrien eller i finansverdenen. Sterke krefter i samfunnet ser seg tjent med desinformasjon og sensur. Mange «portvoktere» og skjulte sensorer er ute og går både i privat og offentlig sektor. Det siste tilskuddet, de moderne PR-byråene, driver også en skjult påvirkning. Men de som jobber der, er i det minste ansatt for å gjøre akkurat det. De har navn og adresse og betalte oppdrag, selv om oppdragsgiverne skjules. Pressefolk med en ekstra dagsorden seiler derimot under falskt flagg.

Vi har ofte strevd mye for å få et glimt inn i tabernaklets innerste kammer. Likevel har vi hatt stor glede av arbeidet med boka. Nesten uten unntak har kolleger stilt opp til intervjuer, formelle eller uformelle samtaler. Blant de få som har avslått, finner vi politisk redaktør i VG, Olav Versto. Vi beklager at han ikke ønsket å stille opp. Vi tror han kunne hatt mye interessant å bidra med. Ellers er vi blitt møtt med en interesse og velvilje som har overrasket oss. Noen ganger har kanskje velviljen vært vel profesjonell og godt egnet til å spre tåke. Men som regel har samtalene vært informative. Også tidligere og nåværende ansatte i tjenestene vi har bedt om å få snakke med, har stilt opp med noen få unntak. Som vanlig har tidligere seksjonssjef i E-tjenesten, Trond Johansen, sagt nei.

Vi skulle gjerne ha studert samspillet mellom medier og tjenester grundig i noen andre land enn Norge. Men tid og penger satte en stopper for dette ønsket. Likevel vet vi en del. Både samtaler med en del utenlandske pressefolk og lesing av litteratur har gitt oss en viss innsikt.

Om noen skulle føle at det i denne boka er snakk om menn, menn og atter menn, så er det faktisk begrunnet. Temaet har tvunget oss til å skrive så godt som bare om menn. En og annen kvinne er nok blitt bedt opp til dans av de hemmelige tjenestene – også i Norge. Vi har knapt nok funnet deres ansikter, navn og adresser.

I denne boka skal vi illustrere og vurdere hva som akseptabelt og uakseptabelt samspill mellom pressefolk og tjenester. Men er vi to i stand til det? Hver enkelt leser får gjøre seg opp sin mening etter å ha lest boka. For vår del

vil vi si at mer enn to års intenst arbeid med temaet har overbevist oss om at det var riktig av oss å gjøre denne vanskelige jobben. Vi har begge arbeidet som journalister i ulike medier i svært mange år. På godt og vondt har vi gjort våre erfaringer med de hemmelige tjenestene. I et terreng som ofte minner mest om et minefelt, har vi stadig blitt tvunget til å tenke oss vel og lenge om. Har vi selv opptrådt i samsvar med god presseskikk og etikk? Vi påstår at vi har klart det. Vi tror at boka vil gi svar på hva vi *mener* om den skjulte dagsordens presseetikk. Når det derimot gjelder vår egen *praksis*, blir det selvsagt vanskeligere for andre å finne ut hvordan den har artet seg. For dette er ikke ei selvbiografisk bok. Vi er selvsagt ikke habile til å granske oss selv. Om andre ønsker å finne ut om vår påstand er riktig, må de derfor gå oss nøyere etter i sømmene. Om så skjer, vil det glede oss. I så fall skal vi legge fram opplysninger om vår journalistiske praksis så grundig og så åpent som et normalt kildevern tillater.

La oss likevel kort peke på noen personlige erfaringer vi har høstet. Den ene av oss (Bjørn Nilsen) har lang og variert praksis med ulike typer faktabøker og dokumentariske tv-programmer. Etter enkeltstående produksjoner om norsk hverdagsvirkelighet og serier med tema fra offshorevirksomheten i Nordsjøen, gikk veien ut i internasjonalt samarbeid. Resultatet ble først den tunge satsingen «Olje» i åtte deler, produsert for britenes kommersielle Channel 4. Seinere kom arbeidet med internasjonal etterretningsvirksomhet som tema. Det ble gjort som NRKs deltaker i et samarbeidsprosjekt med BBC. Denne gangen var emnet: CIAs verdensomspennende aktivitet i hele etterkrigstida.

Dermed var interessen for de hemmelige tjenestene vakt for alvor. Planer ble lagt og grønt lys gitt høsten 1992 for en påkostet serie om etterretning og overvåking i Norge og Norden. En hvit flekk på kartet skulle fargelegges. Også tjenestenes egne vurderinger og trusselbilder hørte med i serien. Omfattende research ble satt i gang, og de første opptak gjort for å sikre stoff og intervjuer med gamle veteraner for det var for seint.

Men det oppsto problemer underveis. Bøker som avslørte tvilsomme sider ved tjenestene vakte oppsikt. Krav kom om gransking av metoder og praksis. Det ble vanskeligere å få folk i tale. Da passet det bra å ta en pause og skifte midlertidig over til å lage en fjernsynsserie om Rinnanbanden og den andre verdenskrigen. Uten kontakt med dobbeltspill og hemmeligheter ble dette arbeidet så avgjort heller ikke. Og parallelt ble flere opptak gjort med sikte på

den store serien om tjenestene. Etterretningshemmeligheter på Finnmarksvidda ble festet til video tape, en av Stalins gamle krigere på området, general Sudoplatov, ble gjennomintervjuet i Moskva. Intervjuet ble også kureren Sverre Bergh, som reiste med topphemmelige meldinger til de allierte om Hitlers atomforskning mot slutten av krigen.

Etter «Skyggespill»-serien om Rinnan ble arbeidet med de hemmelige tjenestene tatt opp igjen. Kommunikasjonen til kringkastingssjef Einar Førde var direkte og virket positiv. Han brukte sin langvarige og gode forbindelse med Trond Johansen i etterretningsstaben for å få ham til å stille opp i serien. Samarbeidskontakt med svensk tv ble etablert. Fram til sommeren 1996 ble en ny researchperiode unnagjort. Endelig klarsignal med penger til selve produksjonen trakk likevel stadig ut. Dette skapte frustrasjoner.

Sjokket kom etter et drøyt år. Serien ble skrinlagt. Argumentene var dårlig økonomi. Lå det viktigere hensyn under? Den militære etterretningstjenesten var bortimot frikjent av Lund-kommisjonen. Noen tilsvarende garanti mot ubehagelige avsløringer ble aldri gitt Førde av den programansvarlige for serien, Alf. R. Jacobsen var blitt Brennpunkt-redaktør og nærmeste overordnede. Han krevde detaljerte redegjørelser for framdriften. Han var dessuten misfornøyd med enkelte researchere: Folk i tjenestene likte dem ikke.

Førde ble konfrontert med at dette var narrespill og avliving av et prosjekt hvor betydelig innsats og ikke så få penger allerede var investert. Han svarte at dette nok ikke var det verste drapet han hadde anrettet. Det hadde han sikkert rett i. Einar Førde så ikke noe betenkelig i at han hadde holdt kontakt med Trond Johansen gjennom hele den langdryge prosessen. Han sa at han utelukkende hadde prøvd å få ham til å stille opp i NRKs serie.

Den andre av oss (Finn Sjue) har høstet allsidige og langvarige erfaringer med tjenestene. Den som opplevde å være leder i Palestinakomiteen og mangeårig redaktør i Klassekampen i 70-åra behøvde ikke å bruke øyne og ører spesielt árvåkent for å oppdage at overvåkere var på ferde. Det var ikke tilfeldig at Lund-kommisjonen i 1996 dokumenterte at særlig Palestinakomiteen hadde vært en tungt overvåket organisasjon.

Fra 1987 førte et 10-års systematisk journalistisk arbeid i Klassekampen med tjenestene som tema, til nye og viktige erfaringer. Det er ingen overdrivelse å hevde at denne lille avisa i mange år sto helt sentralt i arbeidet med å avdekke maktmisbruk i de hemmelige tjenestene. Etter hvert førte et stort kildenett til større innsikt i tjenestene. Mellom 300 og 350 kilder har bidratt

på hver sin måte. I norsk sammenheng er dette mange. Noen få har vært negative og desinformative, de aller fleste positive og troverdige.

Mot slutten av 80-åra pekte en av mange saker seg ut som spesiell. I 1988-89 førte 11 måneders journalistisk arbeid til en sterk mistanke om at lederen for Folkebevegelsen mot Innvandring (FMI), Arne Myrdal, planla attentat mot et asylmottak utenfor Arendal. Spørsmålet ble om Klassekampen skulle vente på et «scoop» eller melde fra til politiet for å hindre attentatet. Valget var særs viktig, men ikke vanskelig. Når liv og helse står i fare, må andre hensyn vike. Da mistanken ble sterk nok, meldte Klassekampen fra til Overvåkingssentralen og politiinspektør Iver Frigaard om hva som var på gang. Siden ble planen stanset og FMI-lederen dømt.

90-åra ble fulgt opp med flere bøker om tjenestene. De skapte bruduljer. Påstander i boka «Vi som styrer Norge» fra 1992 om at seksjonssjef Trond Johansen i E-tjenesten hadde begått lovbrudd, måtte seinere trekkes tilbake og beklages. Boka «De visste alt» fra 1993 om avlyttingssentralen i Folkets Hus i Oslo ble derimot dråpen som fikk begeret til å flyte over. Kort tid etter ble Lund-kommisjonen oppnevnt.

Mange erfaringer er høstet av oss begge i løpet av 30 år. En av de viktigste er at journalister som skal forstå hva som foregår i «det hemmelige Norge» må ha allsidig og langvarig kontakt med svært mange i tjenestene. Spørsmålet er ikke om en skal ha slik kontakt, men hva kontakten skal brukes til. Etter vår mening skal den ganske enkelt brukes til å skaffe fram *sannferdig* informasjon om tjenestene. Om en slik informasjon viser seg å være avslørende eller flatterende for tjenestene og deres overordnede, er en annen sak.

Vi oppfatter denne boka som et viktig skritt i riktig retning. Historikere, journalister og andre med innsikt får gå videre.

Fra taushet til avsløring

Det er blitt publisert stadig flere saker om sikkerhet og hemmelige tjenester i det siste tiåret. Fra midten av 1970-åra ble også en del store og viktige saker offentliggjort. Fra 1945 til 1975 gikk det derimot lang tid mellom hver gang mediene kunne presentere viktige saker om etterretning, overvåking og sikkerhet.

Hva har så redaktører og journalister gjort for å grave fram og publisere disse sakene? Og hva skyldes arbeidsulykker i tjenesten, politiske konflikter og tilfeldigheter? Eller at myndighetene og tjenestene selv gjorde sakene kjent? Pressefolk vil naturlig nok ta æren for at de sensitive sakene er gravd fram og presentert i det offentlige rom. Spørsmålet er om vi fortjener den æren. John Steinbeck sa en gang at intet forgyller fortida så mye som en dårlig hukommelse. For å hjelpe på hukommelsen har vi forsøkt å gå gjennom de aller fleste sakene som er publisert fra 1945 til i dag. Spørsmålet blir om presse, radio og fjernsyn har opptrådt som en fjerde statsmakt i forhold til de hemmelige tjenestene og norsk sikkerhetspolitikk. Hva slags korrektiv har mediene egentlig vært i denne lange perioden?

Svaret er ikke spesielt flatterende. Det er et begrenset antall saker med tyngde og politisk sprengkraft norske journalister har gravd fram i løpet av et drøyt halvt århundre. Noen få saker har vakt berettiget oppsikt og står fram som historisk vesentlige. Enkelte har vært lite synlige, men likevel viktige. Andre har det larmet svært mye rundt, selv om de historisk sett har vært ganske marginale, udokumenterte eller feilaktige. Konklusjon: Bare om lag 21 saker er publisert som resultat av journalistisk innsats.

I fire saker har forskere og ekspolitikere spilt en hovedrolle. Sju saker er blitt omtalt av helt andre grunner. De kan ha blitt eksponert på grunn av arbeidsuhell i tjenestene. Noen er avdekket på grunn av konflikter mellom tjenestene. Spionfly er blitt skutt ned. Mossad har likvidert. Det har forekommet at folk innad i tjenestene har ønsket å få fram en sak på sin spesielle

måte. Bevisste lekkasjer har forekommet. Også lekkasjer ved uhell eller reine tilfeldigheter har skjedd.

Bare 32 saker om sikkerhet, overvaking og etterretning av en viss betydning er blitt eksponert i løpet av mer enn 50 år. Det er ikke urimelig å hevde at dette er et beskjedent antall. Av disse sakene har altså journalister stått bak 21. Det må kunne kalles beskjedent. For en rimelig kritisk presse burde Norges strategiske rolle i USAs globale E-system tilsi rik grobunn for nyheter og avsløringer av denne typen. Det samme gjelder vårt nære naboskap til det tidligere Sovjetunionen. Norges tette forhold til Israel burde også ha vært et godt journalistisk jaktterreng. Likevel har redaktører og journalister lite å skryte av. I tre tiår fikk mange pressefolk vite mye, men de tidde. Tausheten var blitt deres morsmål.

Rett skal være rett. Den journalistiske innsatsen er blitt sterkere dess nærmere dags dato vi kommer. Medienes evne og vilje til å sprenge hemmelighold må ses ut fra de historiske forutsetningene:

- En lang periode fra 1945 helt fram til midten av 70-åra var bildet preget av nesten total taushet i de aller fleste mediene. Tjenestene og sikkerhetspolitikken skulle vernes mot splid og undergraving. Honnørbegrepene «nasjonalt samhold» og «nasjonal pliktfølelse» rådde grunnen. Perioden ble i stor grad preget av en slags *monolittisk enhet*. Men samtidig fantes en betydelig opposisjon mot den overordnede plikten. Denne opposisjon vokste seg gradvis sterkere gjennom 1960-åra.
- Fra midten av 1970-åra slo tausheten for alvor sprekker. EF-striden bidro sterkt til å svekke eller fjerne den gamle partikontrollen over mediene. Året 1977 ble et ragnarokkens år for de politikerne og lederne som ønsket fred og konsensus om tjenestene. Opp gjennom 1980-åra ble sprekkene i hemmeligholdet stadig flere. Konflikter og polariseringer ble mer og mer synlige. *Den monolittiske enheten slo store sprekker.*
- Men først med de mange skandalene og avsløringene i 1990-åra fikk tausheten og det overdrevne hemmeligholdet sitt *midlertidige sammenbrudd*. Klimaks ble nådd med rapporten fra Lund-kommisjonen.

Da var det gått drøyt femti år siden verdenskrigen 1940–45 var slutt – den krigen som på nesten alle områder markerer et avgjørende skille i vårt land.

Del II

Det begynte under krigen

Den som vil forstå etterkrigs-Norge, må alltid gå langt tilbake i vårt århundre. I de aller fleste tilfellene er det i alle fall nødvendig å gå tilbake til krigens dager. Også det langvarige samspillet mellom pressefolk og hemmelige tjenester begynte da. Forbindelser og nettverk ble skapt mens Norge var okkupert av tyskerne fra 1940 til 1945. Ikke så mye i selve Norge som i flyktningmiljøene, særlig i Sverige.

I Stockholm ble aktivitetene som foregikk blant flyktningene, samlet under paraplyen Den norske legasjon. Navnet var misvisende, men ble brukt for å sikre diplomatisk status til motstandsarbeidet. Samtidig slapp det nøytrale Sverige anklager fra tyskerne om at de tillot fordekt politisk virksomhet på svensk jord. Et riktigere fellesnavn på alt som foregikk den gangen, ville ha vært Den norske administrasjon i Sverige.

Et av de kamuflerte sentrene var Den norske legasjons pressekontor. Pressekontoret, som det ble kalt til daglig, var i virkeligheten først og fremst en etterretningssentral og et kurerkontor. Derfra ble det formidlet informasjon og kontakt mellom Hjemmefrontens ledelse og regjeringen i London. Det offisielle formålet var å samle stoff om situasjonen i det okkuperte Norge. Svensk presse hadde bruk for slike informasjoner, men mest gikk de til regjeringen i London og London radio, som brukte dem i sendingene rettet mot Norge.

I alt var 160 personer knyttet til Pressekontoret i kortere eller lengre tid. Av dem var 81 profesjonelle pressefolk – journalister, fotografer og folk fra avisenes tekniske og økonomiske avdelinger.[1] Lista med navn på alle som var knyttet til Pressekontoret, er interessant. Der finnes mange som seinere fikk betydningsfulle stillinger i aviser, partier og viktige samfunnsinstitusjoner.

I vår sammenheng nevner vi spesielt Rolf Gerhardsen og Per Monsen. Særlig Rolf Gerhardsen la her det første grunnlaget for den sentrale posisjonen han fikk i etterkrigstida. I Stockholm samarbeidet han nært med Asbjørn

Bryhn og Odd Biltvedt fra Rettskontorets avdeling II, ansvarlige for etterretningsvirksomhet, kontraspionasje og overvaking. Seinere ble han dessuten sekretær for Arbeiderpartiets landsutvalg i Sverige, der Martin Tranmæl var formann.[2] Utvalget skulle blant annet forberede virksomheten innenfor parti og arbeiderbevegelse etter krigen og ble et bindeledd mellom partimiljøene hjemme og i London. Etter hvert som krigen nærmet seg slutten, ble også kampen mot kommunistene et stadig viktigere diskusjonsspørsmål.

Anders Buraas, som etter krigen ble utenrikskorrespondent for Arbeiderbladet og seinere en sentral person i NRK Fjernsynet, avhørte på vegne av Pressekontoret flyktninger som kom over fra Norge i tre år fram til september 1944. Først i flyktningleiren Øreryd i Småland, seinere på Kjesäter utenfor Stockholm. Han presiserer at det var politisk etterretning – political intelligence som han kaller det – de samlet inn. Militær etterretning var det andre som tok seg av.

At forbindelsen til den militære etterretningen også var tett og god, går fram av en rapport om arbeidet ved det militære etterretningskontoret (MI II) i Stockholm:

«MI II har den hele tid hatt det aller beste samarbeid med en rekke kontorer ved Legasjonen i Stockholm. En vil særlig nevne Rettskontoret som MI II hadde daglig kontakt med, Pressekontoret hvor samarbeidet i det vesentligste gikk ut på gjensidig hjelp med hensyn til ruter og opplysninger av enhver art, ...»[3]

I tillegg til den offisielle etterretning kom den uoffisielle. «Stockholm var under krigen et 'spionreir', hvis man skal bruke et mindre vakkert ord.» Karakteristikken kommer fra Oddvar Aas, som var assisterende presseattaché ved legasjonen, og er hentet fra hans bok.[4] Også Knut Løfsnes, den gangen sentralt med i etterretningsorganisasjonen XU[5] og seinere SF-leder, mente det samme. Han sammenliknet byen med Lisboa i Portugal, som var temmelig beryktet for spionasje og kontraspionasje på denne tida.

Det var ikke bare de krigførende partene som spionerte på hverandre. I de norske flyktningmiljøene begynte for eksempel sosialdemokratenes registreringer og kartlegging av kommunister tidlig. Hvor aktivt folk ved Pressekontoret var med på dette – og hvem som var med – er ikke lett å fastslå. En av grunnene gir Oddvar Aas når han sier at framstillinger om det norske flyktningsamfunnet i Sverige i hovedsak har vært bygd på tilgjengelige trykksaker og arkivmateriale. I motsetning til hans bok:

«Denne beretning, derimot, må i høy grad bygge på muntlige utsagn, fordi så meget av Pressekontorets virksomhet ikke kan dokumenteres, da originalmaterialet ble tilintetgjort av sikkerhetsmessige grunner fra dag til dag.»[6]

Nå ville det neppe ha vært mange spor etter den fordekte etterretningsvirksomheten som foregikk i og rundt Pressekontoret. En anelse får vi likevel hos Oddvar Aas:

«... stort sett hadde Pressekontorets medarbeidere kontakt med alle slags politiske avskygninger, hvilket var helt naturlig ettersom de selv representerte forskjellige politiske partier. Med en unntagelse. Det var ingen kommunister i Pressekontoret, ...»[7]

Informasjon under krig er viktig og problematisk. Ikke alle nyheter kan slippes ut til enhver tid. De fleste innser det. Hvilke retningslinjer det skal arbeides etter, blir desto mer betydningsfullt. Mange pressefolk kom over til Sverige med den økende flyktningstrømmen fra 1943. Pressekontoret kunne ikke skaffe fornuftige gjøremål til alle. Da ble det viktig med nye arbeidsoppgaver. I 1944 begynte utdanningen av informasjonsoffiserer. Mønsteret var de alliertes ordninger, der en ved hovedkvarteret SHAEF hadde bygd pressen inn i det militære apparatet. I mars dette året ble det første kurset gjennomført:

«Det teoretiske kurset fant sted i Legasjonens kontorer, og omfattet pressefolk ved Legasjonen samt pressefolk som var blitt velferdsoffiserer ved de nye reservepoliti-bataljonene. Det ble med også pressefolk som var uten stilling, i alt 27.»[8]

Et skritt videre ble tatt i desember 1944. Da ble det satt i gang kurs for å utdanne pressekontrollører som skulle knyttes til politibataljonene. Morgenbladets og kringkastingens populære sportsreporter Finn Amundsen (Nifl), kom over fra Regjeringens informasjonstjeneste i London og ledet kursvirksomheten som sjef for den militære pressesensuren.[9]

Allerede i 1943 var det besluttet at alle private forsendelser til Norge skulle sensureres. I april ble et tidligere medlem av den øverste ledelsen i Hjemme-

fronten (Kretsen og Koordinasjonskomiteen) i Norge, Arne Okkenhaug, utnevnt til Postkontrollør.[1] Okkenhaug ble etter krigen avdelingsleder og programredaktør i NRK Fjernsynet.

Når vi peker på dette, er det ikke for å mistenkeliggjøre gode motstandsfolks innsats under krigen. Hensikten er å vise at det i disse vanskelige og spesielle årene ble skapt nettverk, nærheter og tilhørigheter som uten videre fulgte med inn i etterkrigstida.

At disse kontaktene og forbindelseslinjene både ble utviklet og forsterket i de første etterkrigsårene, finnes det mange eksempler på. Vi skal trekke fram en del av dem, men først vil vi rette oppmerksomheten mot den viktige overgangen fra krig til fred.

Den vanskelige overgangen til fred

Så var Krigen slutt. Krigen med stor K. Etter spennende dager og uker ble det klart at tyskerne ga opp også i Norge. De kunne ha fortsatt her. Flere hundre tusen brukbare soldater kunne ha laget mye baluba og holdt ut lenge. Slik ble det heldigvis ikke. Tyskerne var sikkert også sjeleglade og godt fornøyd, de fleste av dem. De som var i live, ville hjem. Derfor seiret fornuften.

Og seierherrene overtok. Fra Sverige kom de med tog, fra England med båter og fly. Ut av steinurene, barhyttene og koiene kom de, gutta fra skauen. Noen med uniformer og luer, norske og engelske. De fleste med anorakker og etter hvert armbind, stenguns og brenguns og strikkastrømper og beksømstøvler og fuktige gummistøvler. En uensartet og folkelig hær; de fleste med ett oppriktig ønske: å få seg et bad og feire freden. Og så komme i gang med rydding og bygging: et nytt, fritt Norge, hvor gammel dritt ble spadd ned og glemt.

La gå at mange var «14-dagerskrigere», ifølge veteranene. La gå at altfor mange hadde vært passive og innrettet seg. De hadde snudd kappa etter vinden mens den skiftet. La også gå at ubehagelig mange hadde sympatisert med Den Nye Tid – især mens den ennå så ut til å vinne. Nå var okkupantene dratt og fedrelandet atter vårt. Det var sol og vår og fest med fyll og halloi natt som dag. Slutt på frykt og tortur. Bannlyst alt baksnakk og all forstillelse – for godt. Illegalitet og tusk og tisk og dobbeltspill var over og ut.

Hva lå skjult under freden og gleden?

De fleste var selvfølgelig ikke klar over at i løpet av okkupasjonstida hadde også vi i Norge for alvor kommet med i det store og nådeløse spillet om økonomisk makt – med kynisk politisk manøvrering kloden over. Vi hadde mistet dyden. Uten å være klar over det.

For det var realistisk bedømt og oppriktig ment når en av Churchills nærmeste oppsummerte den virkelig betydelige norske krigsinnsatsen med å nevne to områder:

de norske sjøfolkene og handelsflåten
den norske etterretningsvirksomheten

Dermed er fokus satt på forhold som først i 1990-åra har demret for mange. I kompliserte moderne samfunn hører overvåking og etterretning, spionasje og kontraspionasje med til dagens normale orden. I klartekst betyr det at også avlytting og registrering blir livsviktige metoder for å beholde og sikre kontroll. For å kunne slå til først om nødvendig – eller la være, til seinere. For å beholde maktposisjoner, sikre taktiske og strategiske bruhoder, rykke fram, utvide baser og vinne kriger. Hemmelige tjenester blir uunnværlige og uunngåelige; de blir en grunnleggende forutsetning for å lykkes med maktspill og manipuleringer. De blir kort og godt en stillferdig truende vekstnæring i etterkrigsperiodens isklima.

Etter Lund-kommisjonen begynner slike ubehagelige sannheter å gå opp for mange. For alle som orker å se.

I 1945 var de aller fleste enda uvitende. Flaggene kom ned fra mørkeloftene og bunadene ut av møllposene: – Hurra! Og mens bjørkene ynglet museører, bekkene gurglet brevann og den siste sørpete snøen fordampet til rå luft, gikk høyrefolk og sosialdemokrater, frisinnede venstrefolk og radikalere, til og med komintern-kommunister i samme tog. Der trivdes de brukbart i hverandres selskap, også under feiringsorgiene: – Hurra igjen!

Riktignok hadde forholdene mellom flyktninger og eksilnordmenn vært langt fra idylliske under krigen. Både i London og særlig i miljøene i Sverige utviklet det seg store motsetninger. En del kom av normal frustrasjon, sjalusi og slitasje blant utålmodige unge aktivister. De var rykket ut fra normale tilværelser over i kunstige hverdager, som ofte besto i nerveslitende uvirksomhet. Vente og ikke vite, håpe, men ikke helt våge å tro. Mange hadde våpen, og likvidasjonsplaner ble diskutert oftere enn mange vil innrømme i ettertid.

Innenfor de ulike politiske grupperingene pågikk tøffe kamper om linjevalg og strategier for framtida. Ikke bare sloss en om hvordan kampen mot nazistene best skulle føres og vinnes. Posisjoneringer for tida etter krigen var minst like viktig og foregikk i tøffe tak.

Mellom forskjellige politiske grupperinger var maktkampen beinhard. Fraksjonsoppgjør ble tatt med intensitet, intriger og uforsonlighet.

Et spennende eksempel på dette finnes i kampen om Verdens Gang. Flere aviser hadde ei frynset fortid fra krigsårene. Kanskje var det tanker om at de

gamle avisene trengte supplementer, som førte til at VG etter krigen ble startet av Hjemmefrontens krefter fra krigens dager. Tidligere sjefredaktør Oskar Hasselknippe forteller at planene ble lagt i London allerede mot slutten av krigen. Leder fra start ble Chr.A.R. Christensen, med Arne Østtvedt som nestkommanderende.

Det var ikke farefritt å gå så klart ut om krigen og holdninger under krigen som VG gjorde den første tida. Anonyme drapstrusler forekom, og det hendte at Oskar Hasselknippe gikk på jobb med pistol, etter råd fra politiet.

Om forholdet til de hemmelige tjenestene sier Hasselknippe at det ikke ble skjelnet mellom overvåking og andre oppgaver i denne første etterkrigstida.

- Vi visste ikke egentlig hvem som var hva. Men vi hadde ikke noe organisert samarbeid med de hemmelige tjenestene, så vidt jeg vet, sier han.

At det fantes kontakter i mange retninger, benekter han likevel ikke. At kontaktene til Rederforbundet var intime, er han åpen om. Og forholdet til den sterkt konservative, næringsliberalistiske organisasjonen Libertas var om mulig enda tettere. Hasselknippe forteller at Libertas til og med forsøkte å ta kontrollen over VG. Det skjedde i en periode da avisa hadde økonomiske problemer.

- Ved overgangen til middagsavis i mars 1952 hadde Libertas skaffet så mye av aksjekapitalen at de fikk kontroll. Og i 1953 dukket det opp en mann og sa at han var den nye redaktøren. Han het Knut Greve og kom fra Libertas. Det førte til opprør i redaksjonen, og etter en del tumulter ble jeg ansatt som redaktør høsten 1953. Etter dette hadde vi ingen direkte føling med organisasjonen, forteller Hasselknippe.

I spissen for Libertas-framstøtet mot VG sto generalsekretær Trygve de Lange og organisasjonssekretær Christian Christensen, som siden ble redaktør i Morgenbladet. Libertas lyktes ikke med raidet mot VG, men skritt for skritt beveget VG seg vekk fra det frilynte som hadde provosert de mest konservative kreftene så sterkt.[1]

Det fantes selvsagt også langt mer vesentlige skillelinjer. Viktigst for å begripe noe av etterkrigs-Norge er å være klar over den knallharde kampen som ble ført mellom sosialdemokrater og kommunister i eksilmiljøene. Der var alle metoder i bruk, ingen midler for grove eller bannlyst. Når det gjelder temaet i denne boka, er innsikten om disse brutale geriljaoperasjonene avgjørende for forståelsen.

I 1945 var disse grunnleggende motsetningene enda bare kjent av få og innvidde – av aktorene, de som selv hadde vært med og fortsatt var glodende engasjert. I virkeligheten var det kampen om makt og kontroll over etterkrigs-Norge som ble ført – på liv og død.

På overflaten virket det meste harmonisk. Hjem strømmet unge krigere, leilighetsflyktninger og eksilbyråkrater i blandet flokk. Viktige oppgaver sto i kø. Aller viktigst var oppryddingen og oppgjøret med svikerne, nazitaperne. At en roff og avgjørende maktkamp pågikk parallelt, var ikke lett å se for utrente øyne. Men slik var det, og raffinerte midler var i bruk fra dag 1: overvaking, utspionering og ikke minst dødelig giftspredning i form av mistenkeliggjøring.

Dette var den egentlige agendaen eller dagsorden mellom hovedrivalene: sosialdemokrater og kommunister. Kampen foregikk i lukkede rom og korridorer. På fagforeningsmøter, styremøter og gruppemøter. I bottekott og over alt hvor det høvde seg og var effektivt. I all stillhet og fordekt. I hemmelighet.

Når slike metoder uten videre ble brukt og akseptert som selvfølgelige, bygde det på to viktige forutsetninger:

Kampen dreide seg som sagt om makt og kontroll i etterkrigs-Norge. Intet mindre. Det gjaldt å besette og befeste posisjoner i det nye samfunnet som var under bygging. Mer enn gjenreisning av gammelt, dreide det seg nemlig om tufting og tømring av nytt. Om grunnleggende forandringer. Norge var på godt og vondt på vei inn i etterkrigskapitalismen – og moderniteten. Veivalgene ble skjebnesvangert avgjørende. Spørsmålet om internasjonale allianser ble også stadig viktigere.

Viktig er dessuten det faktum at aktørene uten særlige motforestillinger videreførte metoder fra krigstida, måter som hadde vært nødvendige under okkupasjonen, og som var blitt en livsform i løpet av fem lange år. For mange av aktørene sluttet krigen egentlig ikke 8. mai 1945. For noen av dem er den fremdeles ikke slutt.

Eller riktigere: Okkupasjonens og krigens mentalitet og metoder fortsatte og ble med største selvfølgelighet gangbare også i fredens «nye Norge». Slik de er det fremdeles. De ble videreutviklet, raffinert og polert nesten til fullkommenhet. Gjennom lang og svært variert praksis, og gjennom en eventyrlig teknisk utvikling.

Slik var ikke det offisielle bildet da – i 1945. De offentlige svart/hvitt-bildene med brunskjær var stort sett gruppebilder av venner, naboer og

motstandskamerater. Folk sto tett sammen og smilte mot fotografen. De skulle bygge landet med felles krafttak. Fienden var nedkjempet og lå med brukket rygg. Bak kamera. Det gjaldt å få jordpåkastelsen unnagjort og dugnadsinnsatsen skikkelig i gang.

At folk flest oppfattet situasjonen slik, finnes det mange rørende vitnesbyrd om. Folkeoppgjøret med nazistene har riktignok betydelige skampletter, ikke minst i form av lokale overgrep og smålige hevnaksjoner. Verst er snauklippingen av scheine-kvinsen, som de såkalte tyskertøsene uten unntak ble kalt. Men da disse mentale rasene var gått, begynte serier av oppløftende hverdager. Samhold og nabohjelp florerte på grunnplanet. Krafttak ble tatt for felles sak og framtid. Ei vårlig grotid rådde, og positive opplevelser var temmelig sikkert hovedtendensen, selv om det også finnes eksempler på skuffelser og frustrasjoner. For tida gikk og forholdene normaliserte seg.

For mange betydde den enorme skuffelsen at mesteparten glei tilbake i gamle spor. Først langt seinere begynte de tøffe realitetene å demre for flere enn aktørene og de som fikk føle utfrysing, yrkesforbud og personlige trakasseringer pa kroppen. I første omgang brukte de fleste fredssommeren til å feire, feste og ta igjen det forsømte. Fra årene med blendingsgardiner, fuktige tilfluktsrom og harsk Møllers medisintran.

Bare et forholdsvis lite mindretall opplevde i denne tidlige fasen å få knust drømmene om framtida brutalt. Framtidsoptimismen deres kolliderte front mot front med etterkrigsvirkeligheten. Virkeligheten ble full av brutte løfter og splintrede håp, motsetninger og stygge overgrep, mot avvikere og annerledes tenkende, også innenfor den tidligere motstandsfronten.

Temmelig snart i overgangsfasen til fred ble klimaet kjøligere. Utviklingen i retning kald krig skjøt fart. Striden mellom USA og Sovjetunionen preget all politikk og alle holdninger på det europeiske kontinentet. I Norge ble atmosfæren ekstra kald etter kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 og Norge var blitt medlem i NATO i 1949. Da kom også forslagene til unntakslover opp i Stortinget. Under kraftige protester ble «Lov av 15. desember 1950 om særlige rådgjerder i under krig, krigsfare eller lignende forhold» vedtatt.

Hastverket med denne saken ble for stort, viste det seg. Grasrota fulgte ikke med på rakjøret. Da ble organisasjonen «Folk og Forsvar» startet for å styrke den alminnelige moralen og informere om og propagandere for nye tanker. Topp-politikere som statsminister Einar Gerhardsen og forsvarsminister Jens Christian Hauge var arkitektene.

Hensikten var blant annet å informere om spionmetoder, slik at spionasje utenfra kunne bekjempes.

Organisasjonen hadde en rekke kjente navn i ledelsen, og innslaget av pressefolk var stort. Per Monsen var med som fast konsulent. Etter tida ved Pressekontoret i Stockholm hadde han flyttet over til Regjeringens informasjonskontor i London, der han satt til krigens slutt.

Foredragsholderne ble sendt landet rundt, og det ble arrangert informasjonsreiser for journalister. En serie kjente redaktører og journalister var foredragsholdere og tok for seg temaene «Den kalde krigen» og «Psykologisk krigføring». Vi kan nevne Per Monsen, Birger Kildal, Tim Greve, Ole Øisang, Olav Brunvand, Leif Bohn og Einar Diesen.

Om «Vår indre front» snakket størrelser som Asbjørn Bryhn, Vilhelm Evang og Ove Bang Øverdale fra de hemmelige tjenestene. De hadde følge av viktige personer som Jack Helle, Christian Christensen og Arne Okkenhaug fra gråsonen mellom tjenestene og mediene.[7]

De tette forbindelsene mellom journalister og hemmelige tjenester skapte i denne perioden et problematisk frimureri som det norske pressemiljøet har slitt med siden. Mange kunne ha vært informert om viktige hendelser og forhold. Men ingen skrev om dem før naturlig nysgjerrige yrkesutøvere fra helt andre stoffområder snublet borti hemmelighetene og syntes de hadde krav på offentlig interesse. Da kunne det smelle skikkelig.

Journalist Harald Stene Dehlin skrev 4. oktober 1946 en artikkel i Vårt Land som vakte oppsikt:

«Mystisk spionasjeorganisasjon søker å verve norsk ungdom»

Kilden var en hjemmefrontmann fra ei tidligere illegal avis som jobbet i Vårt Land et par år. Han var svært opptatt av å være anonym.

Stene Dehlin hadde prøvd å sjekke saken både hos etterretningssjef Vilhelm Evang og i Forsvarsdepartementet. Der møtte han taushet og stengte dører. Men ikke før var artikkelen trykt, så ble redaktør Høye og Stene Dehlin selv innkalt til forhør hos Rikspolitisjefen. Han ville vite hvem som var avisas kilde, og ble rasende da de nektet å gi fra seg navn. Som del av det tøffe forhøret ville Rikspolitisjefen også vite om Stene Dehlin hadde noe nettverk. Han benektet det.

Vårt Land ga mer eller mindre opp å forfølge saken videre etter press fra

Rikspolitisjefen. Heller ikke Harald Stene Dehlin var interessert i å komme opp i noe liknende en gang til. Han var sjokkert over forhøret og presset han ble utsatt for.

- Det minnet meg om krigen, sier han.

Professor Tore Pryser kommenterer: «Det er grunn til å tro at dette var første gang spiren til det som i dag er kjent som stay behind-organisasjonen ble gjort kjent gjennom pressen.»

Ingen aktør viser forbindelseslinjene fra krigsmiljøene inn i etterkrigstidas nettverk bedre enn Rolf Gerhardsen. Noen illustrerende eksempler:

Lund-kommisjonen har et fyldig kapittel om Rolf Gerhardsen og de hemmelige tjenestene.[1] Der går det fram at Haakon Lie og Rolf Gerhardsen på et tidlig tidspunkt delte mellom seg en samling dokumenter fra NKPs sentralforlegning i Valdresfjellene under krigen. De tok med seg papirene og Odd Biltvedt fra Overvåkningspolitiet til ei hytte utenfor Oslo. Der gikk de gjennom samlingen og identifiserte til og med dekknavn. Haakon Lie sier til kommisjonen at det var Rolf Gerhardsen som kom med materialet.

Asbjørn Mathiesen var teknisk ansvarlig for å installere lytteutstyr etter krigen. Han har fortalt til kommisjonen at da de i 1948 skulle legge opp til avlytting i redaksjonslokalene til NKPs avis Friheten, tok etterretningssjef Vilhelm Evang en telefon «mens folk lukket øynene». Kontaktpersonene i Folketeaterbygningen var Haakon Lie og Rolf Gerhardsen.

I boka *Verkebyllen* forteller Odd Isungset og Morten Jentoft om et dobbelt oppdrag journalist Andreas Nøkleby fra Fremtiden i Drammen fikk i Finland våren 1948.[2] I den spente situasjonen da Stalin ønsket en såkalt sikkerhetspakt med finnene, skulle han sende hjem artikler både til si egen avis og andre arbeiderpartiaviser. I tillegg laget han rapporter som ikke kom på trykk, men som sirkulerte i en liten krets og endte hos Vilhelm Evang.

En gang foretok han en rein etterretningsreise helt inn mot grensen til Sovjetunionen. Her fotograferte han bruer og veikryss og kjøpte inn en rekke kart over grenseområdene. Gjennom finske sosialdemokrater fikk han tilgang til kartoteket over finske kommunister. Nøkleby tok det med seg på en rask og dristig tur hjem til Norge for kopiering.

Den som ordnet de økonomiske sidene ved opplegget, var Rolf Gerhardsen. Han fikk pengene fra Vilhelm Evangs konto for spesialoppdrag. Andreas Nøkleby ble også tilbudt å fortsette i jobb som diplomat med spesialoppdrag i Finland. Det takket han nei til av familiære grunner. Tilbudet kom ikke fra Utenriksdepartementet, men fra Rolf Gerhardsen.

I boka til Norsk Journalistlags 50-årsjubileum i 1996 skriver Rune Ottosen:

> «I 1950-årene var journalister i den etablerte pressen vant til å akseptere det som kom fra toppen, som vedtatte sannheter.»

Som eksempel nevner han at utenriksminister Halvard Lange var invitert til å holde en utenrikspolitisk orientering uten etterfølgende debatt på årsmøtet til Norsk Presseforbund i 1951:

> «Da han var ferdig med det som av Journalisten ble karakterisert som en 'meget inngående, interessant og instruktiv' orientering, ble utenriksministeren 'hyllet med minuttlang applaus som gjentok seg etter takketalen'.»

Denne enigheten og samtidig mangelen på kritisk tradisjon må vel ta det meste av ansvaret for at det ikke ble reist kritikk mot et av Vegard Slettens engasjementer i 1950-åra. Mens han var formann i Norsk Journalistlag fra 1956 til 1959, ledet han den amerikanske og CIA-finansierte kampanjen for styrket sikkerhetspolitisk samarbeid i Europa og tysk medlemskap i NATO. Pengene ble kanalisert gjennom Europabevegelsen, som tok initiativ til det som ble kalt «Den europeiske ungdomskampanjen». At amerikanerne skaffet midlene, var klart, selv om CIAs engasjement ikke var kjent.[11]

Journalistenes og avisenes overgang til freden ble vanskelig. Problemer oppsto ved at noen hadde holdt stien rein under krigen, andre ikke. Arne Skouen filosoferer rundt det faktum at det viste seg umulig å organisere noen pressefront under krigen. Grupper og klikker hadde eksistert, sier Skouen, og de fortsatte å eksistere.

«Men plutselig ble alle enige. Det var da oppgjørets time var kommet med freden. Mye svik og fanteri skulle få sin dom. Det førte til slagsmål så fillene føyk om holdninger og profitt, men visste offentligheten om det?

Nei, en overordnet enighet var trådt i funksjon: Dette raker ikke våre le-

sere. Dette holder vi tett med! Og siden avisene forvalter det frie ordet, ble det ikke noe fritt ord.»[7]

Vi skal nå se nærmere på hvordan noen helt sentrale pressefolk fra krigseksilet bega seg inn i fredens Norge. Naturlig nok dreier det seg først og fremst om sosialdemokratiske pressefolk. Det var Arbeiderpartiet som kom sterkest ut av krigen, og som hadde størst oppslutning på arbeidsplasser og i samfunn. Arbeiderpartiet ble et sterkt, noen vil si dominerende, regjeringsparti, med en sterk fagbevegelse og presse. Sterke personer i partiet ble arkitekter for svært mye i det nye Norge. Så også med de nye hemmelige tjenestene. Et av spørsmålene vi nå skal se nærmere på, er hvor nært samspill det egentlig var mellom sentrale sosialdemokratiske pressefolk og en eller flere av tjenestene. Hvor omfattende var det?

Hva var legitimt i forbindelsene mellom en sentral pressemann som Rolf Gerhardsen og tjenestene?

Hva var illegitimt samspill, også sett med den tidas øyne?

I hvor sterk grad deltok A-pressen som institusjon i dette samspillet?

Regjeringsorganet

– La det være sagt uten omsvøp: Det var to baser for politisk overvåking i A-pressen. Den ene fantes i Arbeiderbladet. Den ble styrt av Rolf Gerhardsen og var først og fremst til nytte for broren, statsminister Einar Gerhardsen. Den andre basen befant seg i Arbeidernes Pressekontor. Den ble styrt av Olav Brunvand. Han samarbeidet tett med Haakon Lie og Konrad Nordahl. Alle disse tre var sterke menn. Men Nordahl var nok egentlig den mektigste.

Det er Einar Olsen som sier dette. Han er ingen hvem som helst når spørsmålet om A-pressens liv og levnet skal belyses. Olsen har lang erfaring. Og han har fått føle både hva det vil si først å være i varmestua, så bli skjøvet ut på en uriaspost og til slutt kriminalisert uten grunn.

I mange år ble Einar Olsen sett på som A-pressens «wonderboy». Han avanserte stadig til nye høyder. I 1974 opplevde han et avansement han ikke satte særlig pris på. Partitopper som Trygve Bratteli, Reiulf Steen, Ronald Bye og LO-formann Tor Aspengren ville ha vekk sjefredaktør Reidar Hirsti fra Arbeiderbladet. Han var ikke lojal nok etter deres smak. Da tok de nakkegrep på Einar Olsen og satte ham inn i stedet. Etter et år som uvillig redaktør fikk han en ny opptur da han ble han utnevnt til disponent i Norsk Arbeiderpresse A/S. Så i 1986 ble han urettmessig beskyldt for å ha begått økonomiske misligheter. Enkelt sagt ble han tiltalt for tyveri av rotasjonspresser. Midt oppe i den ubehagelige saken fikk Olsen demonstrert hvor sterkt han sto i A-pressen. Underveis vitnet alle de gamle partitoppene, med Tor Aspengren i spissen, varmt om både hans uskyld og hans store innsats for A-pressen. Det var skattemyndighetene og politiet han lå i krig med. De gjorde ham personlig ansvarlig for den noe uortodokse måten A-pressen drev butikken på. Etter flere års iherdig kamp ble Olsen fullt og helt frikjent.

I starten var det uten tvil LO som finansierte Arbeiderpartiets etterretning – også i A-pressen, sier Olsen.

Og så kommer han med en solid nyhet:

– Det skjedde ved hjelp av pressekontingenten. Det tok form av små økonomiske «lekkasjer». I alle fall var det slik det skjedde i 40- og 50-åra. Kanskje fortsatte de skjulte overføringene i enda flere år. Det er ikke lett å dokumentere slike «lekkasjer». Men personlig er jeg ikke i tvil om at det var slik det foregikk.

For å forstå hvorfor det kunne utvikle seg et så sterkt hysj-system innad i A-pressen, må en selvsagt søke røttene både i okkupasjonsårene og i den kalde krigen. Men en må også huske på at vi her snakker om aviser som rett og slett var en forlenget arm av partiet. Og det gjaldt jo ikke bare A-pressen. Helt fram til og med EF-kampen i 1970-åra var de aller fleste avisene styrt og kontrollert av partiene. De hadde ikke engang ambisjoner om å spille noen rolle som fjerde statsmakt.

Først etter at EF-striden var over, ble det klart at partiene hadde mistet mye av grepet om avisene.

Kanskje har Einar Olsen ikke så mange direkte erfaringer med etterretningssystemet i A-pressen. For selv om ledere i både parti og presse så på ham som «wonderboy», var han ikke særlig patent om det hemmelige. Han var altfor frittalende. Han hadde rett og slett ikke den legningen som skulle til. Han tok ikke de nødvendige hensyn, hadde en tendens til å skjule minst mulig, og hadde et syn på utenrikspolitikk som den gang var for venstrevridd. Det gjaldt særlig Vietnamkrigen. Derfor slapp han aldri innenfor de innerste sirklene.

Likevel spissformulerer han seg skarpt om de to basene i A-pressen. For han fikk høre mer enn nok av dem som virkelig visste. Det betydde mye at den mektige Olav Brunvand pussig nok gikk god for ham.

Bengt Calmeyer er en annen kritisk «innsider» i A-pressen.[2] Heller ikke han slapp innenfor de indre sirklene. Det er han bare glad for i dag. Likevel opplevde han mye av hemmelighetskremmeriet eller den såkalte «klandestine kulturen» på nært hold. Han må derfor regnes blant de aller beste sannhetsvitnene om denne delen av den nære forhistorien. Ikke minst kjenner han Arbeiderbladet godt. Der brukte han det meste av sitt voksne liv. Om dette livet på Youngstorget har han skrevet både bøker, artikler og foredrag.

Lund-kommisjonen bekreftet mye av det som både Calmeyer og andre har skrevet om hysjvirksomheten på Youngstorget og i A-pressen.[3] Fortsatt har han mer på lager.

Einar Olsen beskriver nok tingenes tilstand helt korrekt. De to hysj-ba-

sene eksisterte ganske fredelig side om side opp gjennom 50-ara. Men etter Einar Gerhardsens tale på NATOs toppmøte i Paris 1957 oppsto det ganske skarpe motsetninger mellom de to sentrene. Gerhardsens motstand mot atomvåpen i Norge og forsøk på å bygge bru mellom vest og øst utløste som kjent raseri fra Haakon Lie-fløyen. Fra da av var det ikke bare to hysj-baser i A-pressen. Det var skapt to ulike sentre. Og mistenksomhet rådde grunnen. Dette var det vanskelig å legge merke til for den som ikke var innenfor krittsirkelen. Men konflikten var reell nok, selv om lederne i hvert senter klarte å holde en slags enhetens fasade ut mot omverdenen, sier Calmeyer.

Innenfor krittsirkelen satt de sterke menn med tilnærmet full kontroll.

Haakon Lie ansatte alle partisekretærene. Olav Brunvand ansatte alle A-redaktørene. Dette skaffet den indre kretsen i Arbeiderpartiet nesten full kontroll. Den omfattet også alle former for kontroversielt avisstoff, sier Jan Otto Hauge. På 60-tallet jobbet han som ung AUFer mang en kveldsvakt på Arbeidernes Pressekontor. I dag er han redaktør i Journalisten.[1]

Under de lokale partisekretærene strakte det såkalte A-kontakt-systemet seg ut i fagbevegelsen og andre organisasjoner. Dette var et nett som først og fremst partisekretær Haakon Lie kontrollerte. Det besto av titusenvis av kontakter, et helt avgjørende nett for både utspill og innspill. Gjennom dette nettet pulserte viktig og sensitiv informasjon begge veier.

I Norsk Arbeiderpresse A/S var Arbeiderbladet den gang selvsagt tungvekteren blant de 45 avisene. Den stillferdige Olav Larssen tok over som sjefredaktør i 1949. Det var nok ikke lett, når forgjengeren var den legendariske Martin Tranmæl. Spilte Larssen en rolle i den spesielle aktiviteten som vokste fram i avisa og på Youngstorget fra første stund etter krigen?

Nei, det er jeg helt sikker på at han ikke gjorde, sier Bengt Calmeyer. Han får følge av et titalls journalister som kjente Larssen eller vet mye om ham. Dette er de helt sikre på. Like sikre som de er på at Larssen var den eneste i redaksjonen som fikk lov til å skrive lederartiklene med hånd og levere dem slik til setting. Men om sjefredaktøren ikke var vevd inn i hemmeligholdet og den klandestine virksomheten i avisa, var det andre som var nettopp det – til gangs. Både Rolf Gerhardsen og Per Monsen var dypt involvert.

Begge var intenst innblandet i etterretning og registrering. Men likemenn var de nok ikke. Rolf Gerhardsen var helt klart tungvekteren, sier Bengt Calmeyer.

Derfor er det naturlig å rette søkelyset mot Gerhardsen først.

Lund-kommisjonen tar i beskjeden grad opp forholdet mellom pressen og tjenestene. Men rapporten levner liten tvil om at Rolf Gerhardsen spilte en svært sentral rolle i Arbeiderpartiets etterretningsapparat etter krigen. Det er ikke tilfeldig at tre ledere i dette systemet blir pekt ut: LO-leder Konrad Nordahl, redaksjonssekretær Rolf Gerhardsen og partisekretær Haakon Lie.

Sannsynligvis var Gerhardsen den mest operative av dem. Arbeiderpartiets såkalte hjelpepersonell ble i 1950-åra lønnet av den militære E-tjenesten. Det var heller ikke tilfeldig at lederen for kontoret med de fire lønnede hjelpemennene var Sverre Sulutvedt. Han var journalist i Arbeiderbladet, med nær kontakt til Rolf Gerhardsen.[7]

Gerhardsen var en dyktig nyhetsredaktør. Han hadde en enorm kontaktflate, rett og slett et imponerende kontaktnett – både blant intellektuelle, politikere, fagforeningsfolk og i politiet. Og da snakker vi også om det ordinære politiet, ikke bare Overvåkningspolitiet. Denne spesielle kontaktflaten hadde sine røtter tilbake til tida i Sverige under krigen, sier Calmeyer.

Det var Gerhardsen som innførte skala I og II blant redaksjonsmedlemmene i avisa.

Skala I var de betrodde medarbeiderne. Skala II var de øvrige, de ikke-betrodde. Ved inngangen til 1960-åra var det om lag 15 som tilhørte de betrodde. Om lag 35 måtte avfinne seg med skala II. De betrodde på skala I fikk blant annet langt bedre betalt enn skala II-medarbeiderne. Men i skala I-sjiktet fantes det også noen som rykket opp av honorære grunner. De hadde rett og slett jobbet så lenge i avisa at de måtte rykke opp. Blant de honorære fantes det også journalister som Gerhardsen likte dårlig. Den gang var det rundt fem honorære. Med andre ord var det altså rundt 10 journalister som Rolf Gerhardsen pleide spesielt. De utgjorde den innerste sirkelen av virkelig betrodde medarbeidere. Her var det snakk om daglig og grundig pleie, forteller Calmeyer.

Dette betyr ikke nødvendigvis at de 10 ble innviet i de innerste hemmelighetene. Men det betydde i alle fall at de villig tok oppdrag av spesiell art når de var ute på reportasjetur i et distrikt, på en arbeidsplass eller på et politisk møte. Da var det ikke alltid så viktig å skrive så mye når de kom tilbake. Viktigere var det å rapportere til Gerhardsen om kommunister og andre opposisjonelle de hadde møtt på sine «reportasje»-turer.

Alle som kjente Rolf Gerhardsen godt, er enige om at han ikke bare var en dyktig nyhetsredaktør. Han var usedvanlig flittig også. Han jobbet fra

tidlig morgen. Deretter gikk han hjem til middag. Så kom han tilbake og jobbet videre til kl. 2200 eller 2300. Hvor mye av denne tida brukte han egentlig på spesialoppgavene registrering, etterretning og rapportering?

En tidligere pressekollega som kjente Gerhardsen svært godt, sier det slik: «Han brukte vel 15–20 prosent av arbeidstida til slike aktiviteter. I alle fall ikke mer.»

Denne kilden ønsker å være anonym.

Med så lang arbeidsdag som Gerhardsen hadde, blir dette ganske mange timer i løpet av ei uke. Andre kolleger som også lærte ham å kjenne, mener spesialoppgavene lå ham i blodet fra krigens dager. Derfor kunne han også skifte fra journalistikk til hemmelig virksomhet på null komma null. I perioder kunne han bruke langt mer enn 15–20 prosent på spesialitetene.

Rolf Gerhardsen sendte selvsagt ikke bare betrodde journalister ut i de ulike miljøene for å få rapporter. Han pleide også direkte kontakt med sjefene i tjenestene. I disse møtene gikk ideer, synspunkter og informasjon begge veier. En av de pressekollegene som sto Rolf Gerhardsen nærmest, sier det slik:

> «Han hadde ofte møter med overvåkningssjef Asbjørn Bryhn. Men fra 1957 tror jeg at de møttes stadig mer sjelden. Einar Gerhardsen hadde holdt sin tale mot atomvåpen på NATOs toppmøte i Paris. Året etter kom påskeopprøret da et flertall av Aps stortingsrepresentanter skrev under på et opprop mot atomvåpen på norsk jord.»[3]

En av dem som ofte gikk ut og inn hos Rolf Gerhardsen en periode, var Gudmund Harlem. Han ble først sosialminister, så forsvarsminister.

I 1961 ble Sosialistisk Folkeparti stiftet. Stadig flere spørsmål skjerpet konflikten mellom Haakon Lie-fløyen og Einar og Rolf Gerhardsen. Bryhn hadde et nært forhold til Lie.

Også av den grunn var det naturlig at forholdet mellom Bryhn og Rolf Gerhardsen kjølnet. Etter hvert så ikke Rolf Gerhardsen lenger Bryhn som en interessant partner. Det sies at han stadig ymtet frampå om at Bryhn var blitt «en fantast». Et konkret eksempel både på den økende avstanden mellom de to og at Rolf Gerhardsen ikke uten videre var med på alle slags ureglementerte forslag fra Bryhn, blir beskrevet av Trond Bergh og Knut Einar Eriksen i bøkene deres om Overvåkningspolitiets historie: Asbjørn Bryhn kom og ville ha diskrediterende overvåkningsmessige opplysninger om SFs

partiformann Knut Løfsnes spredd gjennom arbeiderpressen. Det sa Rolf Gerhardsen nei til.[9]

En av dem som kjente ham best, sier:

«Bryhn ble skjøvet i bakgrunnen. Derimot hadde Gerhardsen stadig mer kontakt med E-sjefen og Ap-mannen Vilhelm Evang.»

Dette skjedde samtidig som konflikten mellom Evang og Bryhn ble skarpere fram mot midten av 1960-åra. Også konflikten mellom hysj-basenes folk i Arbeiderbladet og i Arbeidernes Pressekontor ble sterkere i nettopp denne perioden.

Hvor rapporterte så Rolf Gerhardsen sine spesielle opplysninger?

Noe ble nok overført til Overvåkningspolitiet, stort sett via hans operatører. Men først og fremst rapporterte han til sin bror, statsministeren, sier Calmeyer.

Han var en nyttig informant for sin bror Einar, sier også en annen som i sin tid kjente begge brødrene svært godt.

Det er hevet over tvil at det var et uvanlig nært forhold mellom brødrene Einar og Rolf Gerhardsen. Selv da de hadde som mest å gjøre og det gikk både ei og flere kuler varmt rundt dem, møttes de stadig vekk. Det kunne skje flere ganger i uka. Husk også at Rolf Gerhardsen i 1958 ble formann i Oslo Arbeiderparti. Den gang var dette et mektig fylkesparti. Dermed satt han både som nyhetsredaktør i hovedorganet, drev med systematisk hysj-virksomhet og ledet landets sterkeste fylkesparti. Det sier seg selv at denne kombinasjonen gjorde Rolf Gerhardsen til en tungvekter både i partiet og i det som må kunne kalles Gerhardsen-fløyen, sier Calmeyer.

Hvor lenge drev Rolf Gerhardsen med sine spesielle sysler? Her er meningene delte. En tidligere nær kollega av ham sier det slik: «Han drev dette bare sporadisk opp gjennom 60-åra.»

Bengt Calmeyer mener noe annet: «Jeg er ganske sikker på at han drev med dette helt fram til striden med sjefredaktør Reidar Hirsti som ble tvunget til å gå av i 1974.[10]

Calmeyer kan også fortelle om «spesielle aktiviteter» i selve redaksjonslokalene. Her fantes et lite, avstengt telerom. Fra tid til annen kom det folk utenfra huset for å hente ut materiale fra dette rommet. En gang bestemte Calmeyer seg for å sjekke opp det spesielle rommet. Han klarte å ta seg inn

og var der bare noen korte øyeblikk. Men han rakk å oppdage at flere linjer i redaksjonen var koblet opp med de beryktede «klypene», inkludert hans egen linje. I klartekst, linjene var avlyttet. Calmeyer tror at denne virksomheten neppe stanset i 70-åra.

Da Rolf Gerhardsen døde, etterlot han seg ikke bare store mengder dokumenter av ulikt slag, men også arkiver. Hva slags arkiver dreide dette seg om? Også her spriker meningene. Arkivene er det ikke mulig å spore opp. Det sies at sønnen Tron, som for øvrig var journalist i Arbeiderbladet fra 1961 til 1973, odela dem. Tron Gerhardsen ønsker i dag ikke å kommentere dette, heller ikke farens arbeid og virke.[11]

Om arkivet sier Bengt Calmeyer:

Fra en person jeg regner som en troverdig kilde, er jeg blitt fortalt at arkivene var svært omfattende og skremmende. De inneholdt blant annet systematiske oversikter over alle medarbeidere i avisa. Til hver enkelt var det knyttet store mengder personlige opplysninger om vaner, familie, politiske holdninger og liknende.

Til dette hører at Rolf Gerhardsen ikke bare var nyhetsredaktør. Han var også administrativ leder for den store nyhetsavdelingen. Derfor kan det hevdes at han måtte ha god oversikt over hver enkelt medarbeider. Men det holder ikke. Et sted må det trekkes en grense mellom legitime og illegitime persondata, sier Calmeyer.

En annen, anonym kollega som kjente Rolf Gerhardsen godt, hevder at arkivet ikke var så spesielt:

Han var jo veldig opptatt av mennesker. Kanskje var dette noe han hadde med seg fra krigens dager. Han kom til Stockholm i oktober 1943. Der brukte han mye tid på å finne ut hvem en kunne stole på av norske flyktninger. Det måtte han jo den gangen. Som avisleder måtte han også ha stor oversikt over personalia. Og så langt jeg vet, var han også svært diskret i samtaler med andre. Han misbrukte ikke sin store personaloversikt.

Arkivet ble neppe brukt til formål av etterretningsmessig art. Men at det var politisk nyttig, tror jeg nok gjerne. Slik situasjonen utviklet seg innad i Arbeiderpartiet etter hvert, var det jo greit å vite om hvilke mennesker en kunne stole og ikke kunne stole på, sier kollegaen.

Reidar Hirsti tok over som sjefredaktør i 1963 og satt helt til 1974, da han ble tvunget til å gå av. Han var ikke partilojal nok. Alle som kjente de indre forholdene i Arbeiderbladet, er i dag enige om at Hirsti ikke ble innviet i hysj-

systemet verken i avisa eller på Youngstorget for øvrig. Det kan Hirsti selv forsikre om. Han kjente ikke engang til dette systemet.

Men en annen visste hva som foregikk i avisa. Det var Per Monsen.[12] Om Rolf Gerhardsen var tungvekteren i hysj-virksomheten, var Monsen heller ingen smågutt. Mye er skrevet og sagt om de skarpe motsetningene mellom disse to. Men ingen har vært i stand til å forklare hva det hele bunnet i. Kunne det være noe som skjedde i Stockholmslegasjonen under krigen? Kunne det ha noe med KZ-leiren Sachsenhausen å gjøre? Hadde det skjedd noe der som seinere utviklet seg til en langvarig verkebyll? Der satt både Einar Gerhardsen og Monsens svoger, Halvard Lange, som snart skulle bli utenriksminister.

Reidar Hirsti mener at isfronten mellom disse to bør forklares på den enkleste måten:

– Rolf Gerhardsen var en edruelig bohem, og en dialogens mester. Per Monsen var så å si speilvendt i forhold til Gerhardsen. Han belærte. Han var den store autoritet, i egne øyne. Det var han som visste. Når disse to skulle kommunisere om en sak eller et oppslag neste dag, skar det seg fullstendig. Der Monsen proklamerte at «slik!» skulle det være, reiste Gerhardsen tvil og så flere muligheter. Dette var en helt grunnleggende konflikt i tenkning og væremåte mellom de to. Derfor måtte det bli friksjoner. Men det skal sies at Gerhardsen gjorde alt for å gi Monsen en ærefull utgang fra Arbeiderbladet. Som formann i NTBs styre gikk han for det første aktivt inn for at Monsen skulle bli leder for det internasjonale presseinstituttet i Zürich. Og da sjefstolen i NTB ble ledig, anbefalte Gerhardsen styret å ansette Monsen som ny direktør. Der ble han resten av sitt yrkesaktive liv, sier Hirsti.

Det hersker mange meninger om konflikten mellom Gerhardsen og Monsen. De fleste er imidlertid enige om at Gerhardsen nøt større respekt i redaksjonen enn Monsen.

– Per Monsen var i langt mindre grad en selvstendig drivkraft. Han var mer Olav Larssens høyre hånd. Monsen oppnådde heller ikke særlig respekt i partikretser. Han sto fjernt fra arbeiderklassen, var mer en flanør å regne med ganske høy sigarføring, sier Einar Olsen.

Bengt Calmeyer er enig. Men han føyer til: – Monsen var nærmest stikk motsatt type av Rolf Gerhardsen. Han var nok mer jovial, mer tolerant tross alt.

Kunne konflikten mellom dem bunne i ulikt politisk syn? Neppe.

Jo visst hadde de ulikt syn. Ikke minst i sikkerhetspolitikken. Monsen holdt seg mye til svogeren sin, Halvard Lange, til Haakon Lie og til overvåkningssjef Asbjørn Bryhn. Monsen hadde som sitt fremste mål å holde avisa stuerein i nettopp sikkerhetspolitikken. Det betydde at NATO og den sterke alliansen med USA skulle flagges høyere og klarere enn Gerhardsen-fløyen gjorde. Likevel kan ikke det heller forklare kulden og avstanden som eksisterte dag ut og dag inn mellom disse to. De satt vegg i vegg på hvert sitt kontor. Men de snakket praktisk talt aldri med hverandre i redaksjonen i løpet av et par tiår, sier Calmeyer. Han er for øvrig ikke i tvil om at også Monsen drev med spesielle aktiviteter i tillegg til redaksjonsarbeidet.

Han ble kanskje en ekstra nyttig informant for Haakon Lie etter som konflikten mellom Lie-fløyen og Gerhardsen-fløyen ble skjerpet fra 1957 og framover. Men at Rolf Gerhardsen var konge på haugen når det gjaldt disse syslene i avisa, er jeg ikke i tvil om.

En tidligere kollega av både Gerhardsen og Monsen, som ønsker å være anonym, mener at konflikten mellom de to er overdrevet:

Neida, det var aldri noe hjertelig forhold mellom dem. De likte hverandre ikke, rett og slett. Men det er å overdrive det hele å si at de var som hund og katt, at de hatet hverandre. Husk også at da Rolf Gerhardsen hadde sluttet i Arbeiderbladet og blitt styreformann i NTB, fikk han Per Monsen over i NTB i 1970 for at han skulle bli adm. direktør og sjefredaktør. Det tyder ikke på uoverstigelige motsetninger mellom dem, mener han.

For øvrig er det nok ingen tvil om at Monsen var forholdsvis dårlig likt i redaksjonen. Men han var en dreven talsmann for sitt syn.

Gerhardsen og Monsen satte sitt preg på avisa og redaksjonens daglige virke. Men hysj-virksomheten var naturlig nok ikke særlig synlig i redaksjonen. Det var egentlig bare «Roger Fram-gutt» Arne Hjelm Nilsen som oppførte seg konspirativt ved høylys dag. Siden skulle det vise seg at nettopp denne faglige medarbeideren spilte en nøkkelrolle som hysj-operatør både i Arbeiderbladet og i Youngstorgets etterretningsnett – helt fram til han døde i 1967, bare 41 år gammel. Først og fremst arbeidet han for Konrad Nordahl og Haakon Lie, men også for de andre i den indre kretsen, som Rolf Gerhardsen. I mindre grad for Per Monsen. Seinere partisekretær Ronald Bye tok over Hjelm Nilsens «portefølje». Det førte ham opp i Ap/LO-nettets hemmeligste av alle hemmeligheter: avlyttingstasjonen i niende etasje i Folkets Hus.[17]

Jeg traff ofte Hjelm Nilsen i redaksjonen. Men det var ikke mulig å bli skikkelig kjent med ham. Han var sterkt konspirativ, en lukket person, en mann som aldri mistet kontrollen eller drakk seg full, minnes Einar Olsen. Arvid Jacobsen tok over stillingen som faglig medarbeider da Hjelm Nilsen døde. Ingenting tyder på at Jacobsen fikk overlatt seg noen «hysj-portefølje».[11]

Jeg snakket aldri med ham om jobben i Arbeiderbladet. Jeg visste faktisk ingenting om det spesielle som foregikk i Arbeiderbladet på den tida. Det var først lenge etter at Hjelm Nilsen døde, at jeg fikk et hint om det av Haavard Haavardsholm. Vi tok T-banen sammen fra byen enkelte ganger. En dag begynte vi å snakke om Hjelm Nilsen. Haavardsholm nevnte da at Hjelm Nilsen nok «gjorde andre ting enn å være journalist». Den gangen skrev jeg det på fantasiens konto. Jeg trodde rett og slett ikke på det. Siden har jeg jo skjønt bedre, sier Jacobsen med sitt karakteristiske smil.

- Hjelm Nilsen traff jeg første gang i 1964 i Spaniakomiteen. Jeg var AUFs representant. På den tida var Reidar Hirsti redaktør i Arbeiderbladet. Jeg oppfattet Hjelm Nilsen som litt paranoid. Jeg trodde han primært gikk på fagforeningsmøter. Det gjorde han også, men åpenbart ikke bare for å skrive avisreferater etterpå. Han hadde adgang til mange lukkede møter. På mange måter representerte Arne Hjelm Nilsen et generasjonsproblem. Han førte videre den tidligere generasjonens holdninger, fortsetter Jacobsen.

Både regjeringsorganet og de andre Ap-avisene hadde også nytte av det landsomfattende A-kontaktnettet som ble bygd opp etter krigen. Dette Arbeidsplass-kontaktnettet fantes på nær sagt hver eneste arbeidsplass og i enhver klubb eller fagforening. Nettet var bygd opp for å forsvare Arbeiderpartiets skanser i fagbevegelsen – mot kommunister og andre opposisjonelle. Det var bygd opp både intelligent og dyktig av den mektige partisekretæren Haakon Lie. I dette nettet var det først og fremst personer som ville tjene partiet mer aktivt enn bare ved å betale kontingenten, som var med. Kontaktene ble ofte bedt om å bruke øyne og ører, og rapportere inn til partikontoret sentralt. Både om hverdagslige og mer sensitive forhold. Nettet hadde sin glanstid i 1950-åra og fram mot slutten av 1960-åra. Men det fortsatte å fungere både i 1970- og 80-åra. Nettet var svært stort. I glansperioden deltok mange tusen aktivt. Ved hjelp av dette systemet kunne både faglige utvalg, partikontorer og aviser få informasjon som de ellers neppe ville hatt adgang til. Og det var nok av A-redaktører som var dyktige, både til å bruke den slags spesiell informasjon og å omsette signaler fra «sentralen» til retningsgivende

lederartikler og oppslag. Redaktører som Erling Arvola i Finnmarken, Jon Vraa i Drammensavisa Fremtiden og ikke minst Arvid Dyrendahl i Opland Arbeiderblad tilhørte denne typen sterke «innsidere». Dyrendahl var regnet som Haakon Lies favoritt, og kanskje Trygve Brattelis i om mulig enda høyere grad. Disse tre var eksempler på redaktører som både Haakon Lie og Olav Brunvand i Arbeidernes Pressekontor kunne spille tett på lag med.

Når partisekretæren skulle markere et eller annet viktig standpunkt, laget han ofte en «ekko-operasjon» i samspill med Dyrendahl. Lie tok en telefon til redaktøren, ga et signal. Raskt skrev Dyrendahl en autoritativ lederartikkel om saken. Like raskt kunne så Lie bruke lederartikkelen i taler og kommentarer. Han kunne utbryte: «Se hva som sies i Opland Arbeiderblad! Jeg har ofte tenkt på det som skrives her, men først nå forstår jeg klart hvor viktig det er!»[7] Med A-kontaktnettet, direkte linjer til Overvåkningspolitiet og dyktige og lojale redaktører kunne Haakon Lie regissere mangt et politisk utspill som fikk rikspolitiske følger.

Det finnes også spor etter det gamle hysj-apparatet i 1970-åras EF-strid. Bengt Calmeyer kan fortelle om tankevekkende episoder fra den harde EF-kampen i 1971–1972:

Jeg kom tilbake til Arbeiderbladet i 1970 etter opphold i London som korrespondent. Dermed havnet jeg rett opp i en ganske heit EF-strid. I dette avismiljøet befant det seg personer som Bjørn Tore Godal, Tron Gerhardsen, Finn Fostervoll, Arne Treholt og Einar Førde. Alle jobbet i kveldsredaksjonen som frilansere ved siden av studiene og var nært knyttet til Reidar Hirsti. Dette var radikale journalister og sterke EF-motstandere. Jeg følte meg på linje med dem. De hadde fått opprettet et bruhode inne i avisa. Av personene i dette miljøet ble jeg bedt om å bli pressesekretær i Arbeiderbevegelsens Informasjonkomité – AIK. AIK besto av Ap-ere og AUF-ere som var mot EF. Reidar Hirsti støttet en ordning der jeg var halvdag i avisa og halvdag i AIK. Her skulle jeg jobbe som pressesekretær.

LOs nestleder Odd Højdahl var rasende for at jeg fikk lov til å arbeide på denne måten. Men da stilte Hirsti opp og tok meg fullt og helt i forsvar. Dette fikk han nok betale dyrt for seinere, da han ble presset ut, mener Calmeyer.

Jeg satset sterkt på at det ikke måtte skapes fronter innad i redaksjonen. Det skjedde da heller ikke, i alle fall i svært liten grad, sier Reidar Hirsti, som selv var ja-mann i EF-striden.

Vi var under et enormt press fra ja-siden. Ja-lederne var helt imot at vi

skulle ha apne spalter og slippe til begge syn. Jeg satset mye på «En sak to syn» i den redaksjonelle linja. Men dette brot jo helt med Haakon Lies linje. Det var ei hard tid. Innad i partiet var det en stammekrig det hele, husker Hirsti tilbake.

Bengt Calmeyer har mye å fortelle fra den harde EF-striden. Ikke om situasjonen innad i avisa, men om hvordan Youngstorgets E-apparat opptrådte i forhold til AIK:

Styret i AIK hadde ofte moter på styreleder Bernt H. Lunds kontor i Rådhuset.[16] Gang på gang opplevde vi at Haakon Lie fikk vite hva vi planla så raskt etter motene at det kunne forklares på bare én måte. Vi ble rett og slett romavlyttet. Jeg er den dag i dag overbevist om at det var Haakon Lies gamle apparat som dukket opp. Jeg er også ganske sikker på at Ronald Bye, som da var partisekretær, ikke visste hva som foregikk, selv om han var en ihuga motstander av AIK han også. Lie var som kjent sentral i Europabevegelsen den gang, sier Calmeyer.

Han forteller om en annen illustrerende episode:

AIK hadde kontor i Arbeidersamfunnets bygning i Oslo sentrum. Jeg husker en gang jeg gikk ned i kontorene for å ordne noe jeg hadde glemt å gjore. Det var langt på natt. Da jeg kom inn, oppdaget jeg plutselig en mann der. Han fikk et voldsomt hastverk med å komme seg ut ei annen dor. Det var såpass lyst i kontorene at jeg så helt klart hvem det var: Jakob Grava, som den gang var kontorsjef på Arbeiderpartiets hovedkontor på Youngstorget. En mann som jo siden viste seg å være en betrodd aktør i Youngstorgets E-nett. Neste gang jeg traff ham, satte han opp en helt uberort fasade som om ingenting var skjedd. Typisk for Grava. Han visste vel også at dersom vi anmeldte ham for innbrudd, ville påstand stå mot påstand. Denne episoden forteller mye om hva slags metoder som ble tatt i bruk i EF-striden.[17] Aktørene i Youngstorgets nett var ikke de snilleste barna i Ap-klassen, tor jeg hevde.

EF-kampen var dramatisk. Og for det aller meste av den partikontrollerte dagspressen i Norge fikk den kraftige konsekvenser. Så også med A-pressen. Partikontrollen sprakk. Det fikk Einar Olsen merke da han i 1974 ble tvunget til å ta over som sjefredaktor i Arbeiderbladet i 1974 etter Reidar Hirsti.

Da var det ikke mulig for den som fortsatt måtte onske det i partiledelsen, å styre avisa videre på samme gamle måten. Gammel lojalitet og disiplin var brutt i stykker gjennom EF-kampen.

Jeg husker at jeg var den ene av to i hele redaksjonen i Vestfold Arbeiderblad som var tilhenger av EF. Resten av redaksjonen var mot. Gjett om det var konflikt med «moderpartiet». Det tvang seg fram noe som begynte å likne en fjerde statsmakt i A-pressen også, inkludert Arbeiderbladet. Det er helt klart at Arbeiderpartiets EF-nederlag fikk store konsekvenser for alle A-avisene, ikke bare Arbeiderbladet, sier Olsen.

Konsekvensene ble store. Likevel tyder mye på at mange av de spesielle forbindelsene fortsatte. En slik forbindelse hadde eksistert i minst et par tiår mellom hver enkelt A-avis lokalt og Overvåkningspolitiet lokalt. Dette var det faste mønsteret rundt om i hele landet. Ofte var det redaktøren som sto for denne kontakten. Men ikke alle redaktører ble sett på som patente. I slike aviser var det en menig, men innvidd journalist som tok seg av POT-kontakten. Svært mange av disse forbindelsene fortsatte inn i 1970-åra. Noen eksisterer den dag i dag.[16]

EF-kampen slo kiler mellom parti og avis. Også det gamle E-apparatet på Youngstorget fikk store problemer med å fungere videre på den gamle måten. En epoke var i ferd med å ebbe ut, selv om restene av den gamle tid og det gamle apparatet ikke forsvant uten videre.

Det kan neppe herske tvil om at pressefolk som Rolf Gerhardsen drev et omfattende etterretningsarbeid. Først og fremst var han dyktig til å få medarbeidere både i egen avis og i A-pressen for øvrig til å hente inn informasjon. Det er også hevet over rimelig tvil at han kanaliserte mye informasjon videre både til sin bror, statsminister Einar Gerhardsen og til overvåkningsjef Asbjørn Bryhn. Kilder mener også at han etter hvert gå informasjon videre til etterretningssjef Vilhelm Evang. Det var disse veiene informasjonen fløt i det systemet Rolf Gerhardsen behersket og spilte på. Informasjon ble samlet inn. Hvor mye som ble styrt ut til betrodde personer i A-pressen, fagbevegelsen og partiet lokalt er mer uklart. Det er også hevet over tvil at det var Gerhardsen og ikke Per Monsen som var den førende skikkelsen i dette arbeidet. Som sentral parti- og avismann satt Gerhardsen i en nøkkelposisjon. Det kan neppe herske tvil om at han samarbeidet nært med de hemmelige tjenestene, særlig med Overvåkningspolitiet. At han også lot det flyte mye spesiell informasjon opp til sin bror statsministeren, styrker inntrykket av at Gerhardsen var en av de mest innflytelsesrike pressefolk både i partiet og i A-pressen.

Kan så Rolf Gerhardsens etterretningsvirksomhet kalles legitim?

Tidlig i den kalde krigens dager ville nok svært mange redaktører og journalister akseptert hans virksomhet om de hadde kjent til den. De ville mest sannsynlig mene at virksomheten tjente til å styrke landets nasjonale sikkerhet. Opp mot dette ville det stå en liten, men voksende politisk opposisjon som ville fordømme virksomheten som maktmisbruk.

Vi mener at Gerhardsens spesielle arbeid var et misbruk av pressefrihet og redaktørplakat også målt med den tidas normer. Riktignok var Arbeiderbladet et erklært parti- og regjeringsorgan. Og riktignok var det i Norge et stort flertall som støttet den rådende sikkerhetspolitikken. Men heller ikke i 1950- og 60-åra kunne dette uten videre bety at det var god tone for aviser og sentrale pressefolk å drive fordekt etterretning og overvåking. Pressefolk i en slik dobbeltrolle og med en slik skjult, ekstra dagsorden førte i stor grad folk bak lyset. I pressefrihetens navn brukte de ressurser på å øve kontroll over dem som ble ansett som for kritiske eller opposisjonelle. De benyttet rett og slett *skjulte politimetoder* i arbeidet for å ramme dem som var i opposisjon til den rådende politikken. Verken den gang eller i dag kan en slik virksomhet kalles legitim. At samspillet mellom tjenester, parti og deler av A-pressen var satt i system, gjør det enda mer kritikkverdig.

I dette gamle apparatet hørte også Arbeidernes Pressekontor hjemme – og den legendariske Olav Brunvand. Men var han egentlig en blåkopi av Rolf Gerhardsen?

«Hysj-reiret»

Arbeidernes Pressekontor ble sett på som et hysj-reir både i 1950- og 60-åra. Det var ikke bare kritiske journalister som så det slik.

Bengt Calmeyer er i dag en av de få som fortsatt kan berette om hvordan han opplevde «det gamle gufset» fra dette spesielle kontoret. Riktignok var han aldri ansatt der. Men som journalist i Arbeiderbladet og med godt kontaktnett i A-pressen, lærte han denne hemmelig-bastionen godt å kjenne.

– Arbeiderbladet har fått vel stor oppmerksomhet for sin hysj-virksomhet. Arbeidernes Pressekontor har derimot fått altfor lite kritisk lys rettet mot seg, mener Calmeyer.

– Mange har snakket om «reiret». Pussig nok har ingen skrevet om det. Her var det Olav Brunvand som regjerte fra første stund. Respektert for sin dyktighet, etter hvert omstridt for sin politiske kommissærrolle, sier Calmeyer.

Einar Olsen ble aldri «sikkerhetsklarert». Han slapp aldri inn i de innerste kretsene og fikk ikke førstehånds informasjon om svært sensitive saker. Men han kjente Brunvand godt og jobbet tett sammen med tungvekteren fra 1960 til 1965.

– Vi kom godt ut av det med hverandre. Det oppsto faktisk et vennskap. Jeg opplevde stadig vekk at Brunvand gikk god for meg i kretser som ellers ikke ville ha sagt et døyt til meg. Olav Brunvand var proletaren med stor P i sitt miljø. Han tilhørte faktisk den radikale fløyen i AUF på 30-tallet. Han stemte blant annet for at flyktningen Willy Brandt, som den gang het Karl Herbert Frahm, skulle få adgang til AUF. Den gang var dette ganske radikalt. Han bodde til og med i blokk, sier Olsen med et lite smil.

– Husk at Brunvand satt fire og et halvt år i konsentrasjonsleir i Hitler-Tyskland. Det var vel han som satt lengst. Med sin bakgrunn i den radikale fløyen ble han ekstra skuffet over Hitler–Stalin-pakten i 1941. Dette vet jeg etter mange samtaler med ham. Kanskje var det en av grunnene til at han etter krigen var så ekstra hatsk mot kommunistene. Flere av Arbeiderpartiets ledere følte det på samme måte, sier Einar Olsen.

Brunvand var en sentral skikkelse i alt som hadde med norsk presse å gjøre etter krigen. Også i Statens informasjonstjeneste i krig som i 1970 skiftet navn til Regjeringens pressetjeneste i krig (RPK).

– Jeg må si at Brunvand var en mann som en måtte føle respekt for selv om det ikke var mulig å følge ham i alle hans meninger. Han var sterk, også i meninger. Han opptrådte mer som partikommissær overfor A-redaktørene land og strand rundt enn som redaktør. Brunvand var på godt og vondt et spesielt kraftfullt produkt av sin tid, sier Olsen.

Tidligere sjefredaktør i Arbeiderbladet Reidar Hirsti har også meninger om dette kraftsenteret i A-pressen:

Han var en potet som passet inn i alle retter. Han mente det partiet mente. Han avvek aldri fra partilinja. Derfor ble det et stort problem for ham da skismaet mellom Gerhardsen og Lie utviklet seg etter 1957. Stort sett lå han likevel stabilt til høyre i politikken. Men han var dyktig, sterk og jævli hyggelig og reinhårig. Da jeg ble presset ut som redaktør i 1974, markerte han seg helt klart mot det som skjedde, forteller Hirsti.

Tor Axelsen er i dag både sjefredaktør og disponent i det nye A.P., som nå heter A-pressens Osloredaksjon (APOR). Også han arbeidet sammen med Brunvand på 70-tallet.

Brunvand var en veldig sterk leder. Han hadde ikke noe problem med å få sine meninger på trykk i alle avisene i A-pressen. Det var Brunvand som definerte de rikspolitiske linjene. Som mennesketype opplevde jeg ham som utrolig jovial. Veldig debattglad. Et riktig festmenneske. Han festet til klokka fem om morran, og var først på talerstolen få timer seinere. En sterk personlighet. Han var langt mer romslig enn mange som har en mening om ham, tror i dag. Han ansatte unge journalister som var uenige med ham i mange viktige spørsmål. Brunvand mente at slike problemer ville løse seg underveis. De unge journalistene ville nok bli enige etter hvert. Samtidig krevde han normal lojalitet til arbeidsplassen, forteller Axelsen.

– Brunvand hadde et enormt kontaktnett. Blant annet hadde han med seg det vi kan kalle «Bergensnettet» da han kom til Oslo i 1947. Han kjente blant annet bergenseren Nils Langhelle godt. I en periode var han statssekretær for Langhelle da han var forsvarsminister.[7] Han kjente også bergenseren Jack Helle godt, mannen som ble sikkerhetsinspektør i 1950-åra, sier Axelsen.

– Brunvands kontaktnett omfattet ikke bare egne partifeller. Typisk for ham var politisk redaktør Egil Sundar i Aftenposten en av hans nære allierte.

Kom det opp sikkerhetspolitiske spørsmål, sørget disse to for å utveksle informasjoner fra sine respektive partier. Denne alliansen kjenner ikke Axelsen. Men det var selvsagt ingen tvil om hvilken krets i Arbeiderpartiet Brunvand hørte hjemme i.

Brunvand tilhørte Bratteli-kretsen, ikke Einar Gerhardsens fløy. Apropos Bratteli, både Brunvand og Bratteli var medlemmer av en danseklubb. Om Brattelis evner på dansegulvet skal Brunvand en gang ha sagt med sin ironisk-vennlige snert:

«Dette er ingen dans, men en arbeiderbevegelse.»

Treffende sagt. Men ikke særlig originalt. Brunvands merknad var en parafrase over hva Winston Churchill skal ha bemerket da han så Labour-politikeren Aneurin Bevan humpe bortover dansegulvet.

At Olav Brunvand hadde nær forbindelse til de hemmelige tjenestene, visste jeg ikke. Det forundrer meg ikke. Men noen konkret kunnskap om dette har jeg faktisk ikke, sier Tor Axelsen.

En tidligere kollega av Rolf Gerhardsen som også kjente Brunvand, sier det slik:

– Til og med Rolf Gerhardsen likte Brunvand, selv om Brunvand var nært knyttet til Haakon Lie. Som person var han sterk og jovial. Som meningsmotstander var han derimot flinthard. Det er ikke tvil om at han også hadde en fast hånd om spesialoppgaven kartlegging av personer som han anså som sikkerhetspolitisk tvilsomme eller farlige.

Om Brunvands kontakt med de hemmelige tjenestene sier Einar Olsen:

– Det er helt opplagt at han med sin sentrale partirolle som kommissær for alle A-redaktørene og med sitt sikkerhetspolitiske syn hadde god kontakt med tjenestene. Jeg er heller ikke i tvil om at han var helt sentral i den politiske vurdering av personer som søkte seg til A-pressen.

Bengt Calmeyer sier det slik:

– Det var en del unge, radikale journalister som var innom pressekontoret i kortere perioder. Einar Olsen var en av dem. Til og med den radikale AUF-eren Jan Otto Hauge var der en kort periode. Og Ola Teigen som ble AUF-leder i 1963. Det var som oftest studenter fra Sosialistisk Studentforbund, som snart ble til A-stud. Men disse ad hoc-journalistene ble aldri betrodde medarbeidere. De betrodde og lojale var de 8–10 fast ansatte journalistene som alle på en eller annen måte hadde sine hysj-oppgaver i tillegg til sin vanlige journalistiske jobb.

Ole Rodahl var lenge Brunvands formelle nestsjef. Han og en annen journalist opererte som problemløsere. De reiste land og strand rundt. Og så var det Bjørn Høyem-Johansen som i et par tiår fungerte mer og mer som Olav Brunvands høyre hånd, sier Calmeyer.

Høyem-Johansen arbeidet i Arbeidernes Pressekontor fra 1957 til 1984. Han var politisk redaktør i en årrekke, helt fram til han sluttet i 1984.

Alle som kjente ham rimelig godt, mener at han var fullt og helt styrt av Brunvand. Han var ingen god referent. Han refererte partiledelsens syn. Det fikk være nok.

Jeg kom til Arbeidernes Pressekontor i 1977. Da ønsket Høyem-Johansen å bli redaktør etter Olav Brunvand. Men jeg skjønner godt at han aldri ble det. Han gjorde ikke jobben sin slik jeg mener han burde, trass i at han var politisk redaktør, sier Arvid Jacobsen. Jacobsen ble sjefredaktør i stedet for Høyem-Johansen, og satt i den stillingen helt til 1991.

Om Høyem-Johansen var svært lojal mot sin sjef Olav Brunvand, pleide han et like nært og vennskapelig forhold til Olav Maaland, redaktør i Bergens Tidendes Osloredaksjon. De to opererte som et radarpar.

Blant pressefolk som kjente Høyem-Johansen, er det utbredt skepsis til om han hadde noe direkte og personlig forhold til de hemmelige tjenestene.

Riktignok arbeidet Høyem-Johansen nært sammen med Olav Brunvand. Men jeg tror nok han ble holdt utenfor de virkelig store og sensitive sakene, sier Einar Olsen. Han mener grunnen var at Høyem-Johansen ble sett på som vel løsmunnet. Arvid Jacobsen sier det slik:

– Jeg vet ikke hva slags forhold Høyem-Johansen hadde til tjenestene. Det han først og fremst likte, var å gå i Stortinget. Han elsket det rett og slett. Han var alltid til stede på partiets gruppe- og styremøter. Det aller viktigste møtet var, og er, møtet i Arbeiderpartiets gruppestyre. Oppsto det uenighet i partiets stortingsfraksjoner, gikk alltid saken til gruppestyret. Høyem-Johansen tok alltid masse notater fra disse møtene. Jeg vet ikke om han leverte informasjon til hemmelige tjenester. Selvsagt kan jeg ikke garantere at han ikke gjorde det. Men jeg må si at jeg ikke har noen tro på det. Av type var han slik at han aldri klarte å holde på en hemmelighet. I alle fall ikke store og sensitive nyheter. Men at han leverte mange og viktige nyheter til sin nære venn Olav Maaland i Bergens Tidende, er hevet over tvil. Han ga rett og slett nyheter og tips fra sitt eget nyhetsbyrå til Bergens Tidende. Hva det innebar i forhold til tjenestene at han ga så mye til Maaland, kan en jo bare spekulere over.

En tidligere kollega av Høyem-Johansen, som ønsker å være anonym, sier:

– Om han hadde noen personlig kontakt med tjenestene, vet ikke jeg. Det jeg vet er at han var hundre prosent lojal mot Olav Brunvand. Han rapporterte alt mulig av seriøse saker og sladder fra både Stortinget og Tostrupkjelleren. Og det er ingen tvil om at Olav Maaland og Høyem-Johansen til sammen hadde ganske stor innflytelse i Stortingets pressemiljø i mange år.

I engere journalistkretser er det sagt og spekulert mye rundt Høyem-Johansens «kofferter med referater». Faktum er at han var en uvanlig trofast tjener i A-pressens politisk hage. Fra 1961 til 1984 var han til stede på partiets landsmøter, landsstyremøter, sentralstyremøter, Stortingets gruppemøter, gruppestyremøter, statssekretærmøter, ulike fellesmøter og gud vet hva. Det er først og fremst referatene fra gruppestyremøtene i Aps stortingsgruppe som er viktige. For her ble som nevnt ofte konfliktstoff i partiet behandlet.

I Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek finnes det 21 arkivbokser med dokumenter fra avdøde Høyem-Johansen. Det er stort sett bokser fulle av håndskrevne referater fra Ap-møter, ikke minst fra gruppestyremøtene. Her finnes også notatblokkene hans i original, ofte med detaljerte referater.

En enkel smaksprøve:

> «Statssekretærmøte 23/3 -79. Johan Jørgen Holst om sitt offisielle besøk i Sovjet. 30 min. overskredet Ustinov – 1.5 time i marsjalluniform – innledet om russ. fredel. hens. – 100 000 gitt sitt liv for frig. av N.N. Norge lagt seg på en nålestikkpol – og utilb. å beh. en stormakt på denne måten.»

Her finnes referater fra Aps stortingsgruppe 5/12 -79 om «Modernisering av atomvåpen i Europa», med Odvar Nordli som innleder. Her er referat fra statssekretærmøte 14/1 -77 om «Svalbardproblemer» med Thorvald Stoltenberg som innleder, med statssekretær Arne Treholt ringside. «Sovjet etablerte seg – og gj. sedvane fått rettigheter utover traktaten. Vanskelig å reversere dette forholdet,» heter det i referatet fra Stoltenbergs innledning.

Her er referat fra gruppestyremøte 9/3 -83 om «Rakett-utplass». Og langt tidligere – referat fra gruppemøte 12/2 -72 midt i den skarpe EF-striden. Her ligger også en kladd til nyhetsmelding fra byrået. Holdt i en traust og for partiet positiv tone:

> «Trygve Bratteli ga i Arbeiderpartiets gruppemøte i kveld en bred og grundig orientering om hele markedssituasjonen og særlig om de forhold angående fiskeripolitikk som førte til avbrudd i forhandlingene i Brussel. Etter redegjørelsen var det en kortvarig, nøktern og saklig debatt om visse spørsmål.»

Spesielt informativ kan ikke meldingen kalles. Men slik ble ofte skarpe interne konflikter maskert. Høyem-Johansen var en trofast hoffreporter, som partiledelsen alltid kunne regne med.

Om han leverte kopier av referatene til Overvåkningspolitiet, vet få, om i det hele tatt noen, i dag. Referatene inneholder sjelden politisk dynamitt, sett med ettertidas øyne. Derfor er det tvilsomt om de var så interessante for tjenestenes spesielle avdelinger. De kunne nok likevel ha interesse for den som raskt ønsket å få vite hva som rørte seg i Arbeiderpartiets indre sirkler om viktige politiske spørsmål. At Høyem-Johansen kjapt sørget for at Olav Maaland fikk referatene både skriftlig og muntlig, er hevet over tvil. Og veien fra Maaland til Overvåkningspolitiet var særdeles kort.[1]

Det blir ellers nærmest et akademisk spørsmål om Høyem-Johansen leverte referatene til overvåkningstjenesten. Selv gjorde han det neppe direkte under fire øyne. Men at innholdet i viktige referater nådde dit, er neppe tvilsomt.

Fra Arbeidernes Pressekontor ble også de beryktede «røde flakene» sendt ut. Dette var interne meldinger om viktige saker til alle landets redaktører i A-pressen. De fungerte muligens som et slags internt direktiv om hva som skulle skrives og ikke, forteller Arvid Jacobsen.

Disse røde flakene ble sendt ut i hele 20 år, fra 1957 til 1977. De var nesten alltid signert «B. H-J.». Om de ikke var det, var signaturen «O. Br.», altså Olav Brunvand. De var enten merket «Fortrolig» eller som oftest «Strengt fortrolig». Påfallende hyppig var de også merket «Meget strengt fortrolig». Her skulle ingen A-redaktør være i tvil om hvor viktig saken var, eller hva slags kjøreregler stoffet skulle behandles etter. Som ung opplevde den radikale AUF-eren Jan Otto Hauge ikke bare å komme i kontakt med disse røde flakene. Av og til ekspederte han dem også ut til A-redaktørene landet rundt.

Jeg var kveldsvakt i Arbeidernes Pressekontor mot slutten av 60-åra. Da hendte det jeg hadde den tvilsomme æren å sende ut disse røde flakene eller direktivene. Jeg husker som det var i går at et av flakene inneholdt en svært så kategorisk beskjed: «Solkom må ikke omtales.»

Med andre ord måtte Solidaritetskomiteen for Vietnam ikke nevnes i A-pressen. Den var en kommunistisk dekkorganisasjon. Dette skjedde faktisk mens jeg selv og daværende formann i Oslo AUF, Bjørn Skogstad Aamo satt i Solkoms styre, forteller Hauge.

I løpet av EF-kampen ble det sendt ut mange røde flak merket «Meget strengt fortrolig». Det viser papirene som i dag står i Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.

De røde flakene må selvsagt ses ut fra sin tid. Men at det dreide seg om en kraftig politisk overstyring av redaktørene, kan det ikke herske noen tvil om, sier Aps tidligere sekretær Ronald Bye.

Da jeg overtok etter Olav Brunvand i 1977 stanset jeg disse røde flakene, forteller Arvid Jacobsen. Det var altså han som førte pressekontoret inn i den moderne tid. Og det var et ganske rotete kontor han overtok.

Det var behov for bedre organisering og mer nyhetsjobbing på Arbeidernes Pressekontor. Olav Brunvand var nok først og fremst politiker, ikke nyhetsorientert journalist. Men han var folkelig, og ikke så uforsonlig som mange vil ha det til, sier Jacobsen.

Hvor sto så den nye sjefredaktøren i forholdet til hysj-virksomhet og hemmelige tjenester? Han beskriver seg selv som «kanskje litt naiv». Han kjente ikke til den overvåking og registrering som skjedde på Youngstorget og i A-pressen, sier han. Flere kolleger av ham som alle ønsker å være anonyme, er enig i Jacobsens egen attest. De beskriver ham som en sta, men svært intelligent pressemann. De mener også at han hadde en merkelig, nærmest barnslig naivitet som levde side om side med stor nøkternhet og dyktighet.

Jacobsen kom nok litt på siden av hysj-apparatet i 1960-åra, selv om han overtok jobben som faglig medarbeider i Arbeiderbladet etter Arne Hjelm Nilsen i 1967. Han tilhørte Reiulf Steens fløy. Han spilte en viktig rolle foran og under det landsmøtet i 1975 som valgte Steen til partiformann. Siden ble det brudd mellom ham og Steen, uten at jeg vet grunnen til dette, sier en tidligere kollega.

Men kontakter i E-tjenesten har Jacobsen hatt. Det legger han heller ikke skjul på. Han har hatt en del kontakt med E-tjenestens tidligere seksjonssjef og visedirektør Trond Johansen. Han satt også i partiets sentrale sikkerhetspolitiske utvalg i mer enn et par tiår. Johansen engasjerte seg i valget av Reiulf Steen foran landsmøtet i 1975. Siden ble forholdet mellom dem mer kjølig.

– Jeg traff Trond Johansen første gang på nyåret 1974 under rettssaken mot Mossad-agentene som hadde deltatt i drapet på Ahmed Bouchikhi på Lillehammer året før. Da var jeg korrespondent for danske Politiken, fordi den danske reporteren var blitt sjuk. I en pause skulle jeg kjøpe meg kaffe og hadde ikke småpenger. Da dukket plutselig en mann opp på min side og sa elskverdig: «Jeg skal betale.» Siden forsto jeg at dette var Trond Johansen, sier Jacobsen.

Seinere traff vi hverandre på møter i Arbeidersamfunnet. Og det ble flere ganger, ettersom både han og jeg gikk der. Vi ble som regel sittende sammen der. Det skal også sies at Johansen av og til var hos Arne Karstad. Og Karstad er min nærmeste venn. Han var statssekretær i Forsvarsdepartementet fra 1986 til 1988. Det var noen år seinere han ble nyhetsredaktør i NTB. Lasse Seim, byråsjef i Utenriksdepartementet, som jeg også kjente godt, hadde også kontakt med Johansen. Siden har jeg snakket med Johansen noen ganger om sikkerhetspolitiske spørsmål. Dersom spørsmålet er om jeg er en del av et nettverk hvor også Trond Johansen inngår, så er nok det feil. Mitt forhold til tjenestene har ikke vært noe annet og mer enn dette som jeg nå beskriver. Ei heller mens jeg satt som sjefredaktør i Arbeiderpressens Osloredaksjon, sier Arvid Jacobsen.

Under Olav Brunvands myndige ledelse var Arbeidernes Pressekontor en sentral base for hemmelig virksomhet og kontakter. Etter at han forlot kontoret, ble det mer og mer likt et vanlig nyhetsbyrå. Men det tok mer enn 30 år før klimaet og praksisen ble en annen.

Olav Brunvand var en virkelig innsider og dirigent i A-pressen. At han var en sentral aktør på flere felt, blant annet i Kringkastingsrådet, skal vi gå nærmere inn på seinere.

Men hadde han et nært forhold til de hemmelige tjenestene? At han var en sterk politisk kommissær i A-pressen og i partiet, er hevet over tvil. Som politisk aktør på flere arenaer var han tung. At han hadde nære medarbeidere i kontoret som hentet inn spesiell og sensitiv informasjon, er sannsynlig. At Brunvand holdt «orden» i sitt eget hus og sørget for at «de riktige holdningene» dominerte kontoret, er også opplagt. At han hadde en så sentral og sterk posisjon i parti og presse at han hadde tilgang til hvem han måtte ønske i regjering, stat og tjenester, er heller ikke tvilsomt. At han hadde et nært forhold til noen av de sterke skikkelsene i partiet, er udiskutabelt. Men dette viser først og fremst at han var en sterk politisk kommissær i A-pressen.

Om han hadde direkte og personlig kontakt med nokkelpersoner i en eller flere hemmelige tjenester, er derimot et sporsmal som ikke er lett a besvare konkret. Sporsmålet blir om han egentlig hadde behov for personlig og direkte kontakt med en eller flere tjenester. Med sine forbindelser både i forsvar og stat er det sannsynlig at Brunvand kunne skaffe seg den sensitive informasjonen han trengte fra tjenestene. Som vi seinere skal vise, var Brunvand også fullt i stand til å bruke tjenestene til a vurdere om tv-programmer burde passere og sendes.

Uansett ma det sies at denne mannen har lagt fa synlige spor etter seg som forer inn til tjenestene.

Ikke alle A-redaktorer slapp inn i de betrodde sirkler. Vi skal mote en av dem som ikke visste.

A-redaktøren som ikke visste

Jeg har ofte tenkt på hvorfor jeg alltid var så jomfruelig i spørsmål om overvåking og etterretning. Jeg ble aldri forsøkt brukt av noen i 5. etasje, sier Reidar Hirsti.

5. etasje er selvsagt partikontoret i Folketeaterbygningen på Youngstorget. Ikke alle A-redaktører samarbeidet med hemmelige tjenester. Noen ble holdt utenfor.

I 1963 ble jeg funnet verdig til å bli redaktør i Arbeiderbladet. Jeg fikk støtte fra nesten alle de sterke personlighetene i partiledelsen. I avisa gikk det for seg et og annet som ikke hadde med vanlig journalistikk å gjøre. I dag vet vi det. Etter hvert har jeg funnet svaret på hvorfor jeg ble holdt utenfor de innerste hemmeligheter i avisa og på Youngstorget, sier Hirsti.

I dag er han pensjonist. Aktiv sådan. Det kommer stadig bøker og artikler fra hans hånd. Som pressemann har han et langt og rikt liv å se tilbake på. Det har vært mye å glede seg over. Og en del gremmelser. Det var ei hard og vond tid da han i 1974 ble presset ut av sjefstolen i Arbeiderbladet. Medarbeiderne i avisa ga ham full støtte. Men partitoppene ville ha ham fjernet. De stolte ikke på hans frilynte journalistikk. Nå var Reidar Hirsti ingen hardhudet kald kriger i 1963 heller. Han var heller kjent for å være litt radikal. Han trakk til venstre i mange viktige politiske spørsmål. Likevel ble han valgt. Hvorfor?

Jeg ble valgt til redaktør fordi Einar Gerhardsen ville det. Og uansett hva Haakon Lie har sagt og skrevet om dette siden, så ville Martin Tranmæl det også. De ville fornye og forynge. Da var det uaktuelt å satse på personer som Olav Brunvand eller Per Monsen. Men partisekretær Haakon Lie var innbitt imot meg. Og han mobiliserte en del andre, som redaktør Jon Vraa i Fremtiden. De stolte rett og slett ikke på meg. Jeg var blant annet ikke patent nok for dem i sikkerhetspolitiske spørsmål. Etter at jeg var valgt av landsmøtet, beklaget flere, blant dem Vraa, at de hadde gått mot meg. Det gjorde ikke

Haakon Lie. I årene som fulgte, kan det enkelt sies at om blikk kunne drepe, ville jeg ha vært død mange ganger – etter tilfeldige møter med Lie i heiser, på møter og andre steder. Men la meg nå ha sagt at det var format over Haakon Lie. Han var stor som partistrateg. Han dirigerte det store orkesteret med kraft. Han var en dyktig agitator. Han var omsorgsfull mot sine venner. Men mot sine uvenner var han voldsom. Og i ideologi, politikk og taktikk tenkte han svart-hvitt, forteller Hirsti.

Hirsti ble valgt. Han satt plutselig som ansvarlig redaktør med Rolf Gerhardsen, Per Monsen og Arne Hjelm Nilsen i redaksjonen, uten å vite hva de drev med av spesialiteter. Selv slapp han ikke inn i de aller innerste sirklene. Var det rett og slett fordi Haakon Lie så på ham som ikke helt patent og pålitelig? Den enkle forklaringen er ofte den riktige. Her hører likevel mer med i bildet.

– Nylig kom jeg over et viktig aktstykke som nok gir noe av forklaringen på at jeg aldri ble vevet inn i noen form for hemmelig virksomhet. Jeg ble innkalt til to møter i Lund-kommisjonen i 1995. Der kom plutselig en del av mine aktiviteter som AUF-er midt på 50-tallet for en dag. Jeg fikk lagt på bordet et internt AUF-notat som jeg skrev for 40 år siden. Det gjorde meg nok en smule spedalsk for enkelte krefter, sier Hirsti.

– Bakgrunnen var denne: Som AUF-formann deltok jeg i en tverrpolitisk ungdomsdelegasjon som besøkte Sovjetunionen høsten 1956. Midt under det to uker lange besøket kom forresten opprøret i Ungarn. Men den nyheten fikk vi først da vi var på vei hjem – da flyet landet i Helsingfors. Da jeg kom hjem, oppsummerte jeg mine inntrykk og erfaringer i et lengre notat. Det var stilet til medlemmene i AUFs sentralstyre. Jeg slo fast at student- og ungdomsopinionen i øst var i bevegelse. I denne situasjonen var det riktig og viktig for oss å ha en åpen informasjonskontakt østover. Dokumentet var et helt internt debattopplegg.

Notatet ble drøftet i AUFs sentralstyre. Der satt blant andre folk som Bernt H. Lund, Herman Pedersen og Per Kleppe. Dessuten møtte Frank Andersen fra partiet. Han var den gang Haakon Lies kontorsjef på partikontoret.

I AUF sentralt var det full oppslutning om den hovedlinja jeg hadde trukket opp. Vi var enige om at mye var i gjære blant de unge i de folkedemokratiske landene, ikke minst blant studentene i Sovjetunionen. Derfor burde vi holde fast ved en kontakt som ga oss muligheter til å utveksle informasjoner og synsmåter over jernteppet. Vi skulle altså ha en aktiv og fredelig sameksistens

uten at det skulle innebære noen form for ideologisk fraternisering – for å bruke noen av moteordene fra den gang.

Jeg var klar over at AUFs holdning også var Einar Gerhardens syn, mens Haakon Lie var dypt uenig med oss. Men det påvirket ikke vår linje på noen måte så lenge jeg satt i AUFs lederstol. Det vil si til mars 1958, sier Hirsti.

Siden forsvant det interne debattopplegget over i historien og ut av min hukommelse, helt til jeg fikk notatet på bordet i Lund-kommisjonen 40 år seinere. Dokumentet var altså kommet på avveie. Kommisjonsmedlem Berge Furre hadde en kopi av det, forteller Hirsti.

- Dette synet på kontakt østover, som AUFs sentralstyre sa seg enig i, bidro sterkt til at Berge Furre og andre partifolk i 1961 ble ekskludert fra Arbeiderpartiet. Som kjent førte eksklusjonen til at Sosialistisk Folkeparti ble stiftet.

Hvor notatet var funnet?

I Overvåkningspolitiets arkiv! Gjennom det skjønte jeg også at det lå ei mappe på meg i dette berømmelige arkivet. Med et slikt rulleblad var jeg jo ikke egnet som aktør i noe hysj-system.

Ellers hadde jeg verken interesse eller talent for slike ting. Ikke vet jeg hvilken nytte jeg kunne ha gjort i denne sammenhengen. Det eneste tenkbare måtte ha vært informasjoner om personer i finsk parti- og fagbevegelse, som jeg hadde meget nær kontakt med. Men mine kommentarer og meninger i Arbeiderbladet på dette området passet dårlig inn i Haakon Lies verdensbilde, noe jeg ofte fikk høre.

Det mest interessante og oppsiktsvekkende er at et internt arbeidsnotat fra min hånd i november 1956 var så viktig og avslørende at det måtte formidles til Overvåkningspolitiet. Bare de som var på sentralstyremøtene i AUF fikk dokumentet, så en av dem må ha stått for lekkasjen. Hvem det var, vet jeg jo ikke og kan og vil jeg heller ikke si noe om. Men visse tanker har jeg gjort meg, sier Hirsti.

At Haakon Lies kontorsjef hører med i disse tankene, er neppe å ta for hardt i.

Lekkasjen skjedde altså før Einar Gerhardsen holdt sin berømte tale på NATOs toppmøte i Paris i 1957. Der markerte han en overraskende klar holdning mot atomvåpen, og sto fram som en talsmann for brubygging mellom øst og vest. Dette vet vi førte til voldsomme reaksjoner fra Haakon Lie-fløyen. Fra da av var konflikten i den indre kretsen et faktum. Utad fortsatte

fløylederene Gerhardsen og Lie å samarbeide. Innad var den kalde krigen nedfelt til iskalde fronter.

Fram til 1957 hadde Rolf Gerhardsen og Haakon Lie hengt sammen i tykt og tynt. Men etter Paris-møtet var det slutt. Rolf hadde hele tida vært sin brors vokter. Nå ble han det kanskje i enda større grad. Og jeg som fra tidlig av hadde ligget til venstre og støttet Einar-linja, ble nok i enda sterkere grad enn før oppfattet som en av Einar Gerhardsens støttespillere.

Samtidig hadde jeg et saklig samarbeid i redaksjonen med både Rolf Gerhardsen og Per Monsen. Rolf Gerhardsen var en sjarmerende luring. Aristokratisk i sin væremåte. Dyktig som nyhetsredaktør. Det var faktisk aldri friksjoner mellom oss to. Per Monsen og jeg var ikke politiske venner. Han hadde vært en av Haakon Lies fremste kandidater som redaktør i Arbeiderbladet. Men vi var på snakkefot. Som gammel formann i Presseforbundet hadde han respekt for redaktøransvaret, og han bøyde seg lojalt for min status. Men etter ett år reiste han til Zürich for å bli leder av det internasjonale presseinstituttet. Dermed forsvant han fra Arbeiderbladets korridorer for godt.

I dag kan det virke merkelig at jeg i hele perioden fra 1958 til 1974, mens jeg var i avisa, aldri oppdaget at det fantes en spesiell etterretningsaktivitet. Og det overrasker meg fortsatt at en person som avisas faglige medarbeider Arne Hjelm Nilsen kunne spille en så sentral rolle i dette systemet. Jeg syntes jo nesten at han var en raring. Jeg ante ikke at han nærmest sto på LO-formann Konrad Nordahls lønningsliste og fungerte som hans sladrehank, sier Hirsti.

Det er ingen grunn til å tvile på hva den tidligere redaktøren forteller. Tilfellet Hirsti viser at det faktisk var mulig å sitte som ansvarlig redaktør for Arbeiderpartiets hovedorgan og samtidig være uten kunnskap og ansvar for partiets etterretningssystem der. Kanskje er det nettopp slik *uformelle systemer* har fungert, og fungerer. De som forvalter et slikt system, bekler ikke nødvendigvis den formelle topp-posisjonen i organisasjonen. Ofte får de sterke, men «grå eminensene» utført mer som nummer to eller tre i det formelle hierarkiet. Den største reelle makt og innflytelse oppstår ikke uten videre av den høyeste formelle posisjon.

Vi skal nå presentere et tidligere medlem av A-pressen som verken var nummer to eller tre i det formelle hierarkiet. Men innflytelse hadde han – og spesielle oppdrag på si.

A-journalist med spesialoppdrag

Veteraner i de hemmelige tjenestene hevder ofte at etterretningsfolk og journalister likner hverandre i måten å jobbe på:

«I 90 prosent av tilfellene samler vi begge informasjon fra åpne kilder. I tillegg gjelder det å være på riktig plass til rett tid.»

Det er ingen dårlig måte å finne fellestrekk på. Men sammenlikningen halter kraftig når yrkene skal beskrives i sin fulle bredde. Ikke minst gjelder det spørsmålet om kildene kan etterprøves og kontrolleres av andre, og hva resultatet av undersøkelsene brukes til.

La oss trekke fram et eksempel på hvordan en journalist i perioder opptrådte som en kombinasjon av politisk journalist, mobiliseringsoppsatt presseoffiser og etterretningsmann. Det dreier seg om veteranen Sverre Østhagen i Hamar Arbeiderblad. Han er en levende illustrasjon på et slikt sammenfall, så aktiv og så levende at han skapte stor forvirring hos sjefene sine. For hva drev han egentlig på med?

Hamar Arbeiderblad har ikke vært hvilken som helst avis innenfor A-pressen. Den er blitt regnet blant de fremste til å slå an tonen – partitonen, som fastla den rådende politikken. Til og med utenlandske diplomater i Oslo siterte lederartiklene og sendte dem hjem. En skarp mening i Hamar Arbeiderblad om et viktig politisk spørsmål ble aldri tolket eller oppfattet bare som en lokal meningsytring. Den ble mottatt som et Direktiv fra Sentralen. Hamar Arbeiderblad har vært ei viktig avis for å bevare Arbeiderpartiets hegemoni.

Mang en medarbeider under redaktørs nivå har hatt lang og trofast fartstid i partiet. Noen hadde langt større politisk innflytelse i avisa enn den formelle rangen tilsa. En av disse var Sverre Østhagen.

Østhagen ble høyt dekorert for sin innsats under krigen. I kampene de første dagene sto han helt sentralt i det viktige slaget på Midtskogen, ikke langt fra Elverum. Siden dro han til London og arbeidet med informasjons-

spørsmål for den norske regjeringen. Han var også i fremste rekke da Norsk Telegrambyrå ble ført tilbake på norske hender i 1945.

Hans krigsinnsats sto det respekt av.

I etterkrigstida dukket Sverre Østhagen av og til opp i uniform. Som moboppsatt presseoffiser i distriktet var det ikke noe å si på at han flere tiår seinere deltok med liv og lyst i beredskapsøvelsene i regionen, med høy og synlig profil. Av og til kom han også opp i redaksjonen iført uniform, for så å forsvinne like raskt. Østhagen hadde aldri status som redaktør. Likevel bestemte han i stor grad avisas politiske profil.

Rolf Øvrum har fartstid fra mange Arbeiderpartiaviser. I 1979 kom han til Hamar og ble redaksjonssjef i Hamar Arbeiderblad. Snart ble han konstituert som ansvarlig redaktør da Per Wiedswang ble avsatt.

Plutselig satt han som sjef. En veteran av Østhagens kaliber var blitt hans undersått.

– Det var da jeg fikk mer innsikt i hva Østhagen drev med, sier Øvrum.

En gang i 1980 da Østhagen var borte noen dager, kom en fyr fra Åmot i Østerdalen til redaksjonen med en stor pappeske.

Han skulle levere esken til Østhagen. Da han fikk vite at han var borte, forlot han redaksjonslokalene med den store esken i armene, forteller Øvrum.

Etter en stund kom han plutselig tilbake. Da han fikk vite at jeg var Østhagens sjef, overlot han esken til meg. Jeg kikket på innholdet. Til min store overraskelse oppdaget jeg at det var en russisk værballong med el-utstyr og det hele. Alt var pakket inn i isopor. Dette var altså en værballong fra de tidligste tider. Det interessante er at kontakten fra Åmot tydelig nok oppsøkte Østhagen av rein rutine når en så viktig gjenstand som en russisk værballong skulle leveres «til ansvarlig hold», sier Øvrum.

Kanskje kunne dette skrives på kontoen for kuriosa. Alle har sine små og private hemmeligheter. Sine mørke rom. Også journalister. Men denne tilsynelatende merkelige saken falt inn i et større og langt mer interessant mønster.

Det mest påfallende var at Østhagen ofte reiste bort. Plutselig, helt på tvers av alle arbeidsplaner. Uten å si fra til sine overordnede. Naturlig respekt for lang erfaring tilsier at en yngre sjef bør se mellom fingrene når en veteran kutter en sving eller to i det daglige strevet. Men i tilfellet Østhagen fikk Øvrum noe mer å bryne seg på.

La meg nevne to slike episoder. Den første skjedde mens det gikk hardt

for seg i Polen i 1980. Unntakstilstand var innført av Janus Jaruzelski. Spenningen var på bristepunktet. Ville russerne slå til i nærmeste framtid? Midt under unntakstilstanden i et av Europas mest trakasserte land forsvant plutselig Østhagen. Også da på tvers av arbeidsplanene. Han dro til Polen. Det eneste jeg som ansvarlig redaktør fikk vite den gang, var at han hadde oppdrag fra «et annet sted», forteller Øvrum.

To år seinere skjedde det igjen. Øvrum forteller:

– Da Israel invaderte Sør-Libanon i juni 1982, forsvant Østhagen nok en gang. Plutselig var han søkk vekk. Etter en stund ringte jeg hjem til ham. Familien kunne fortelle meg at han var på ferie i Syden. Men dette stemte jo ikke med våre planer i avisa. Avtalt ferie var det i alle fall ikke. Men i Syden var han. Etter noen dager ringte Østhagen til meg i avisa. Han kunne fortelle at han var i Larnaca, havnebyen på sørkysten av Kypros. Der satt han og fulgte med, tydelig med oppdrag fra et annet sted enn fra den avisa jeg var satt til å lede.

Larnaca er ikke hvilket som helst sted. Byen kan betraktes som et agentsenter – midtveis mellom Europa og det turbulente Midtøsten.

Øvrum fikk aldri noen forklaring på denne plutselige reisen.

Nå hadde riktignok Østhagen et par ekstra verv. Han var redaktør av AOFs medlemsblad «Fakkelen». I en periode var han også nestformann i FN-sambandet. Men ingen av disse vervene hadde noe med hans plutselige reiser å gjøre. I beste fall kunne de brukes som skalkeskjul.

Østhagen døde for få år siden. Øvrum fikk aldri anledning til å konfrontere ham skikkelig med de raske forsvinningsnumrene hans. Han ante bare at her var et eller annet han burde sirkle inn langsomt og forsiktig.

Siden fikk Rolf Øvrum vite at det var den militære etterretningstjenesten Østhagen tok oppdrag for.[1] Det var altså ikke Overvåkningspolitiet som var hans oppdragsgiver. Det kunne det gjerne ha vært, ettersom han var en god venn av Ingrid Haugen. Hun var gift med den legendariske hysj-journalisten Arne Hjelm Nilsen i Arbeiderbladet. Hjelm Nilsen arbeidet tett sammen med Overvåkningspolitiet fra 1945 og helt fram til han døde i 1967, 41 år gammel.

Alle Sverre Østhagens lukkede rom er ennå ikke åpnet. Men så mye er sikkert: Med sin innsats i krigens dager var han overbevist om at de lynraske ekspedisjonene han siden utførte, ville styrke fredens sak. Ikke minst gjaldt dette oppdragene han hadde fra annet hold enn redaktøren.

Det er hevet over tvil at han så på sin dobbeltrolle og ekstra dagsorden som høyst legitim. Men både den gang, som ikke er så lenge siden, og nå, er det utvilsomt at en slik dobbel virksomhet og en slik skjult dagsorden bryter fundamentalt med pressefolks etiske plattform.

Østhagens tilfelle er ikke enestående. Han kan tjene som illustrasjon av et ganske utbredt forhold i en lang etterkrigsperiode: veteraner i A-pressen som fulgte en ekstra dagsorden i arbeidet sitt. Med bakgrunn i erfaringene fra krigen følte de dette som en plikt og selvfølge.

En tidligere svært erfaren tjenestemann i Forsvarsdepartementet kommenterer Østhagens plutselige forsvinningsnumre slik:

– Etter min mening kan det være svært nyttig å sjekke de reiserutene og ferieturene en rekke journalister tar. Da vil det nok vise seg at ganske mange av dem gjør en og annen jobb for tjenestene – som tjenestene ikke uten videre kan gjøre selv. Norsk E-tjeneste har vært svært aktiv når det gjelder å sende pressefolk hit og dit i utlandet for å skaffe seg viktig informasjon. Dette skjer fortsatt. Journalister kan slik sett være utrolig gode kilder for E-tjenesten. Han legger til at Overvåkningspolitiet også arbeider på denne måten, men han mener at de sivile overvåkerne ofte har vært «klønete» og fått utrettet ganske lite.

– De har ikke hatt ansatte med den intellektuelle kapasiteten som skal til, hevder han.

Samtidig er den slags virksomhet svært sårbar. Blir en journalist mistenkt for å bære to hatter, vil troverdigheten raskt stupe mot nullpunktet.

Det er tid for å utvide perspektivet. Fram til dags dato har det vokst fram en idé om at det bare var krefter i Arbeiderpartiet og i A-pressen som samspilte med tjenestene, særlig Overvåkningspolitiet. Men så enkel var ikke virkeligheten. Redaktører og journalister i A-pressen utgjorde uten tvil ryggraden i nettverkene og samspillet. Men samspillet var langt mer tverrpolitisk enn det Lund-kommisjonen var i stand til å vise. Endelig kan vi presentere det uformelle systemet av tverrpolitiske «satellitter» i og rundt norsk presse og medieverden.

Tverrpolitiske «satellitter»

Lund-rapporten kan lett skape inntrykk av at det bare har vært samspill mellom *A-pressens* redaktører og journalister og de hemmelige tjenestene. Det stemmer ikke. Arbeiderpartiets kommandosystem i pressen må ha vært det suverent viktigste. Men det eksisterte også et viktig *tverrpolitisk* samarbeid om overvåking, sikkerhet og etterretning i mediene. Dette samspillet er noe av det mest interessante som har skjedd i gråsonen mellom journalistikk og hemmelige tjenester i norsk etterkrigstid. Også i dette samarbeidet var A-systemet ryggraden.

Det tverrpolitiske samarbeidet vi snakker om, sto og falt med den støtte og tyngde Arbeiderpartiets indre kretser og hele Youngstorgets apparat ga det. Uten toppfigurer som Haakon Lie, Rolf Gerhardsen, Jens Chr. Hauge og Konrad Nordahl, Ap-operatører som Arne Hjelm Nilsen og samarbeidsvillige POT-ansatte som Erik Næss, ville mye av det hemmelige Norges historie sett annerledes ut etter krigen.

De sentrale lederne hadde ikke bare interesse av å skaffe seg spesiell og sensitiv informasjon. De ønsket også å få fordelt materiale videre til betrodde kontakter i politikk og medier. Raskt, uten synlige spor, enten for publisering eller «til informasjon». Da var det ikke nok å ha lojale operatører på sin side og i eget brød. Det var nødvendig med et tverrpolitisk nettverk – i partier, fagbevegelse og ikke minst i pressen.

I løpet av et års tid har vi snublet over flere og flere tverrpolitiske tråder. Etter hvert har de dannet et mønster:

Det har eksistert en rekke tverrpolitiske grupper med forankring i partier og medier. Disse gruppene har mottatt spesiell informasjon fra det Ap-dominerte senteret med direkte kontakt til Overvåkningspolitiet. Senteret har levert sensitiv informasjon til «satellitter» eller mottaksstasjoner – primært i mediene. Disse gruppene eksisterte i alle fall fram til midten av 1970-åra. En del grupper fortsatte opp i 80-åra, men med redusert kraft.

Dette samsvarer godt med opplysninger avdøde Christian Christensen (CC) la fram i to samtaler. Den første fant sted i 1987, den andre i 1993.[1]

En erfaren pressemann som kan bekrefte eksistensen av slike «satellitter» er Lars Hellberg. I dag er han en av nestorene innenfor Aftenpostens politiske avdeling.[2]

– Det hele er blitt en debatt om Arbeiderpartiets forhold til de hemmelige tjenestene, også når det gjelder samspillet mellom mediene og tjenestene. At Arbeiderpartiet var den dominerende kraft i dette samarbeidet, er hevet over tvil. Men det fantes også en rekke tverrpolitiske grupper som tok imot sensitiv informasjon fra den indre sirkelen, sier Hellberg.

Om journalist-elementet i disse gruppene, sier han:

– Oftest var det en gruppering eller satellitt av journalister med ulik politisk tilknytning som tok imot stoffet og brukte det. I ei slik gruppe var det ikke sjelden to eller tre journalister som var medlemmer i Arbeiderpartiet. Så var det en journalist fra Høyre, og i tillegg en fra Rederiforbundet. Det typiske mønsteret var altså at fire-fem journalister med forskjellig politisk bakgrunn samarbeidet.

I ei og samme gruppe hadde journalistene varierende kunnskaper om hvor dette sensitive stoffet kom fra. Noen var spesielt godt informert, mens de fleste nok bare ante hva slags kilder det var snakk om. Disse fant det naturlig eller bekvemt ikke å vite for mye om hvem som sendte de følsomme opplysningene, sier Hellberg.

Dette tverrpolitiske samarbeidet klarte Lund-kommisjonen av en eller annen grunn å overse eller ikke oppdage. Men det tverrpolitiske samspillet foregikk. Derfor er det langt flere journalister enn de som har Ap-medlemskap, som i dag bør tenke grundig gjennom hva de og enkelte av deres kolleger har vært med på. Det var relativt mange satellitter rundt om i mediene. Mange journalister satt i en mottakerende. I dag er det på høy tid å tenke over hva slags journalistikk som egentlig ble bedrevet.

Hvor hørte så Hellberg til? Var han en del av en satellitt?

– Jeg befant meg i utkanten av en slik gruppering, men likevel ganske nær. Jeg mottok sensitivt materiale. Noen ganger skjønte jeg hva slags kilder det dreide seg om. Men ofte skjedde det uten at jeg visste nøyaktig hvor det kom fra. Jeg kan fortelle om to personlige erfaringer som kanskje forklarer hva jeg mener. I november 1993 kom boka *De visste alt. Rapporter fra niende etasje* ut. Som kjent var det i denne boka at avlyttingsenteret i niende etasje i Folkets

Hus på Youngstorget ble avdekket. Det var ikke noen hvem som helst som sørget for dette, men en av primærkildene, Ronald Bye. Saken vakte jo stor oppsikt. En mer talende og dramatisk måte kunne samarbeidet mellom Ap og Overvåkningspolitiet knapt anskueliggjøres på. I denne boka blir det også presentert et langt referat fra NKPs landskonferanse i 1974. Den fant sted nettopp i Folkets Hus. Jeg kan opplyse at nettopp dette lange, nesten stenografiske referatet fikk jeg tilsendt bare tre dager etter landskonferansen! Den gang trodde jeg at Arbeiderpartiet hadde en infiltratør i NKP. Jeg regnet med at det var denne personen som hadde laget referatet. Jeg fikk nærmest sjokk da boka kom ut i 1993 og jeg oppdaget hvor dokumentet stammet fra. Det visste jeg faktisk ikke i 1974, forsikrer Lars Hellberg.

Han føyer til:

– Jeg var ikke den eneste som reagerte slik. Mange andre som også hadde sittet i en mottakerende følte det samme sjokket da de skjønte hvor dokumentet kom fra. På samme måte var det også et sjokk da Klassekampen i oktober 1991 publiserte dokumentene som viste hvordan Knut Løfsnes var blitt avlyttet.[3] Også den gangen var det langt flere enn jeg som følte det slik.

Hvor mange slike tverrpolitiske grupperinger fantes det fram til midten av 1970-åra?

Ifølge Christian Christensen eksisterte det i alle fall 12 slike tverrpolitiske «satellitter» eller grupperinger. Seks av dem var basert i Oslo. Alle hadde et betydelig innslag av journalister. I noen av gruppene deltok også personer fra fagbevegelsen.

I tillegg til Oslo har det vært slike grupperinger blant annet på disse stedene: Mjøstraktene, Drammensdistriktet, Skien/Porsgrunn-distriktet, Bergen, Trondheim og byene Vardø/Vadsø/Kirkenes. De fleste grupperingene arbeidet i det stille og ble aldri eksponert som grupper.[4]

En av de tverrpolitiske «satellittene» som arbeidet nærmest til de indre sirklene, besto av denne kjernen:

- Major Chr. Christensen, med fortid i den militære E-tjenesten 1947–1955. Fra 1955 til 1963 var han direktør i studieselskapet Samfunn- og næring, administrativ leder for Elingaard Studieinstitutt og ikke minst organisasjonssjef i Libertas. Fra 1963 til 1982 var han sjefredaktør i Morgenbladet. Signaturen CC ble en institusjon i norsk presse.
- Olav Maaland, som var politisk redaktør ved Bergens Tidendes Oslokontor.

Bjørn Høyem-Johansen, politisk redaktør i Arbeidernes pressekontor og Olav Brunvands høyre hånd.

En veteran i Hamar Arbeiderblad, Sverre Østhagen, hadde også mye kontakt med disse tre.

Arne Hjelm Nilsen var det nære bindeleddet mellom senteret og satellitten. Hjelm Nilsen hadde nok først og fremst tett forbindelse med Maaland og Christensen. På sett og vis representerte han både senteret og satellitten, fordi han hadde så nære forhold i begge retninger. Lars Hellberg bekrefter at han kjente alle de tre i kjernen godt. Det var særlig gjennom arbeidet i Stortingets presselosje fra 1965 at han kom i utkanten av denne spesielle grupperingen. Hellberg hadde da nylig avsluttet Hærens befalsskole.

Men det var også en fjerde og svært viktig pressemann som hadde nær kontakt med disse tre, da særlig med Olav Maaland. Det var Aftenpostens politiske redaktør Egil Sundar. – De traff nok hverandre mest i Stortingets presselosje, forteller Hellberg. Han tror ikke Sundar var med i noe fordekt apparat. Men han var svært dyktig til å skaffe seg eksklusive kilder. Like dyktig var han til å samarbeide i det stille og på tvers for å oppnå sine politiske mål.

– Jeg mener å vite en del om hvilken rolle Sundar spilte. Jeg vet at Sundar kjente overvåkningssjef Asbjørn Bryhn ganske godt. Selv om de var svært ulike personlighetstyper, samarbeidet de godt. Etter at Bryhn ble tvunget til å gå av i 1965, fortsatte de å treffe hverandre. Det var hans måte å skape en eksklusiv kontaktflate på, forklarer Hellberg.

Det er grunn til å høre godt etter når Hellberg snakker om dette. Han ble ofte omtalt som Sundars gullgutt. «Faderen og sønnen» var et uttrykk en og annen kollega brukte for å beskrive kjemien mellom Sundar og Hellberg.

– Det var typisk for Sundar at han samarbeidet på tvers av partipolitikken dersom hans mål kunne nås på den måten. Han var opptatt av å skape en så sterk grad av enhet om landets sikkerhetspolitikk som mulig. I dette arbeidet skaffet han seg mange fortrolige. Deres kunnskaper kunne også brukes i det interne partipolitiske spillet. Sundar ga for eksempel mange hemmeligheter om Høyres indre liv til Arbeiderpartiets Bjørn Høyem-Johansen. Til gjengjeld var Sundar fast mottaker av Høyem-Johansens nøyaktige referater fra møtene i Arbeiderpartiets gruppestyre i Stortinget. Her var jo Høyem-Johansen fast innsitter. Den slags konstellasjoner gir opphav til mangt et rykte.

Norge er et lite land. Mye blir avgjort ved at noen snakker sammen, også på tvers av partiene, sier Hellberg.

– Det var også et utstrakt tverrpolitisk samarbeid mellom Sundar og en annen sentral Ap-journalist, Per Monsen. Monsen, Sundar og jeg var på samme side i sentrale politiske spørsmål, legger Hellberg til.

Og ikke minst var det et godt og nært tverrpolitisk samarbeid mellom Sundar og Olav Brunvand, den mangeårige redaktøren i Arbeidernes Pressekontor. Brunvand må virkelig kalles en tungvekter. Sterk var han, og veldig innflytelsesrik. Han var sjelden i Stortinget der de fleste andre politiske journalister og redaktører gikk. Han kom dit bare når det brant.

Jeg vet at Olav Brunvand hadde et positivt forhold til Sundar. Brunvand så seg tjent med at Sundar ble grundig orientert, særlig om Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk. Jeg vet at Brunvand orienterte Sundar personlig. Det skjedde ofte. De snakket ikke bare om sikkerhetspolitikk, men også om den økonomiske politikken og sosialpolitikken. Sosialpolitikken var et veldig viktig anliggende for Sundar. Mange av de viktige sosialpolitiske initiativ som Jo Benkow tok som Høyre-formann, stammer i virkeligheten fra Egil Sundar, sier Hellberg.[6]

Sundar var en skvær og skikkelig person. Også for AKP (m-l)-ere og andre sterkt venstrevridde åpnet han Aftenpostens spalter.

– I en lang periode helt inn på 70-tallet vil jeg hevde at han kanskje var Norges best orienterte journalist. En grunn til dette var at mange personer og dermed kilder fikk tillit til ham. De stolte rett og slett på ham. La meg nevne et eksempel. Arbeiderpartiets leder, Reiulf Steen, skrev som kjent et brev i 1978 som inneholdt en ganske ramsalt kritikk av Gro Harlem Brundtland. Det sendte han til sin daværende venn, møbelhandler Arvid Engen på Jessheim. Brevet ble kjent først i 1989 og vakte enorm oppsikt.[7] Det som aldri ble kjent, er at dette brevet lå i Sundars skrivebordsskuff i mange år. Sundar lot meg se det i 1987. Det ble aldri brukt. Sundar hadde gitt Steen det løftet. Denne tausheten var en del av arbeidsformen hans, forteller Hellberg.

Nå var nok Reiulf Steen en kilde av relativt nyere dato, nærmere bestemt fra 1982. Det skyldtes en felles interesse som han og Sundar hadde for blant annet mediepolitikk. I 1975, derimot, var det Sundar og Aftenpostens klare mening at Steen ville være en ulykke for Arbeiderpartiet om han ble formann, eventuelt også statsminister. Personlig mener jeg fortsatt at Reiulf Steen ikke burde ha vært partiformann. Vi markerte dette klart i spaltene i

alle fall tre kvart år for landsmøtet i 1975, der valget av formann skulle skje. Da var vi veldig godt informert om hva Steen mente og gjorde. Det meste visste vi dagen etter at han hadde tenkt høyt og handlet i engere fora. Lenger tid tok det ikke. Noen tror at alle lekkasjene fra Arbeiderpartiets ledelse kom via møbelhandler Arvid Engen. Hans bruk av lydbånd og lekkasjer ble jo offentlig kjent i 1989.[9] Sannheten er at vi i Aftenposten, med Egil Sundar som hovedmann, var mottakssentral for informasjon fra den fløyen i Arbeiderpartiet som kjempet mot Reiulf Steens kandidatur. I denne perioden satt Trygve Bratteli på oppsigelse, mens Rolf Hansen satt på toppen og bekjempet Steen. Vi samarbeidet altså med den andre fløyen i Arbeiderpartiet. Den viktigste grunnen til dette var at denne fløyen var misfornøyd med Arbeiderbladet og valgte Sundar og Aftenposten som sin mediepartner i stedet, sier Hellberg.

Nå finnes det erfarne pressefolk i Aftenposten som har et langt mer kritisk syn på Egil Sundar. Tidligere kulturredaktør, nå redaktør Per Egil Hegge er en av dem.

Jeg er helt enig i at han holdt seg godt orientert, og at han samarbeidet på tvers av partigrensene for å nå sine mål. Sett bort fra tre ukers fiske hvert eneste år i Vestfold, var det jo avislivet som var hans liv. Men jeg tror neppe han var bedre orientert enn Jahn Otto Johansen eller Arve Solstad.'

Han hadde mye kontakt med Olav Maaland, Bjørn Høyem-Johansen og Chr. Christensen. Men jeg vet ikke om han av den grunn ble fôret med materiale fra Overvåkningspolitiet, sier Hegge.

- Joda, han fikk vite mye. Men Sundar hadde også problemer med å snakke med folk som han var uenig med. Det førte ofte til at han avskar seg selv fra informasjon. Jeg må si at han var et av de mest sammensatte mennesker jeg har møtt. Han hadde åpenbart sine komplekser. Han kom jo opprinnelig fra Oslos østkant, fra Grünerløkka. Og han het egentlig Egil Jørgensen. Men han ville ikke kjennes ved sin bakgrunn, og visket den vekk. Nå hadde jeg lite med Sundar å gjøre, men særlig fra 1981 da jeg kom hjem fra USA, hadde vi en del kontakt i avisa. Personlig hadde jeg et greit forhold til ham. Men det var mange som rett og slett var redde for ham. Han hadde også en tendens til å omgi seg med ja-mennesker. Han var preget av en slags merkelig naivitet og var helt vergeløs mot smiger. Han var omtrent like forsvarsløs mot positiv omtale av seg selv som Jens Evensen var.[10]

Da han julaften i 1988 satte på en stor tegning av seg selv, skapte det

kraftige reaksjoner innad i avisa. Ett sted måtte grensen gå. Dette viser på sin noe spesielle måte at makt er et narkotikum. Men la én ting være hevet over tvil: Egil Sundar var en storoperatør på den politiske arenaen, konkluderer Per Egil Hegge.

Lars Hellberg, Sundars «gullgutt», satt ikke langt fra de indre sirklene. Han tok personlig imot sensitivt materiale. Om en av sine kontakter med Overvåkningspolitiet sier han:

- Politiavdelingssjef Erik Næss hadde gode kontakter i flere aviser. Det var faktisk slik at han hadde flere kontaktpersoner i hver enkelt avis. Ikke i alle, men i noen aviser.[11]

Jeg har også ført samtaler med Erik Næss flere ganger i 70-åra. Disse møtene fant sted i Aftenpostens lokaler. Det første møtet skjedde med Trygve Ramberg som vert. Den gang var han nyhetsredaktør.[12]

Dette møtet fant sted etter at jeg hadde vært i den sovjetiske ambassaden og snakket med en sekretær ved navn Makarov. Jeg fant at det var like godt å fortelle om den kontakten, sier Hellberg.

«Verten», Trygve Ramberg, har følgende kommentarer til møtet mellom Næss og Hellberg:

- Slik jeg husker det nå, skjedde dette en gang tidlig på 70-tallet. Erik Næss kom til meg i Aftenposten. Han hadde noe han ville fortelle. Jeg kalte da inn Lars Hellberg. Jeg husker ikke innholdet i samtalen. Jeg tilla det vel egentlig ikke så stor vekt. Om dette førte til at Næss og Hellberg fortsatt hadde kontakt, vet jeg ikke.

NRKs Jahn Otto Johansen sier seg enig i at det var både Ap-dominans og tverrpolitisk hysj-samarbeid i mediene.

- Det er ikke tvil om at historikeren Jens Arup Seip hadde rett da han pekte på at det hadde utviklet seg en ettpartistat i etterkrigs-Norge.[13] Arbeiderpartiet blandet stat og parti. Overvåking og registrering i mediene var primært et Ap-foretak.

Det burde ikke være noen hemmelighet at Overvåkningspolitiet rekrutterte fra A-pressemiljøet, LO og partiet. Og jeg er redd for at altfor mange, men selvsagt ikke alle, arbeidet for overvåkningen på en måte som ikke kan forsvares, sier Johansen.

- Mye av samarbeidet mellom slike pressefolk og Overvåkningspolitiet fungerte etter det velkjente prinsipp: «Noen har snakket med noen», føyer han til.

Han høstet noen ubehagelige erfaringer med dette samarbeidet i 1960-åra:

I 1965 skrev jeg to store artikler om de hemmelige tjenestene i lille Morgenposten. Det skjedde etter at jeg hadde snakket grundig med blant annet Einar Gerhardsen. Kort sagt skrev jeg at Overvåkningspolitiet og E-tjenesten sloss mot hverandre. De skadet hverandre. Det skadet landets interesser. Dette kunne ikke fortsette. Og at de to sjefene Asbjørn Bryhn og Vilhelm Evang måtte skiftes ut. Selv om det sett i ettertid traff ganske bra, så var jo dette latterlig snille artikler. Da skjedde det noe, både i Arbeiderbladet, Aftenposten, VG og Bergens Tidende. Plutselig skrev alle det samme. Det kan sammenfattes i et stort VG-oppslag med tittelen: «Toppsludder».

De kastet seg voldsomt over meg alle sammen. Dette ga meg noe å tenke på. Denne erfaringen samsvarer godt med hva jeg siden har observert og tenkt. Mønsteret var Ap-dominans — og tverrpolitisk samarbeid, sier Jahn Otto Johansen.

Nå har det også eksistert andre aktører enn i A-pressen og i disse tverrpolitiske «satellittene» som har drevet et omfattende samspill med de hemmelige tjenestene, særlig Overvåkningspolitiet. I 1950 ble det etablert et ganske omfattende samarbeid mellom Overvåkningspolitiet og Høyre-pressen. Walter Wilson i Høires Pressekontor sendte en fullstendig oversikt over Høyrepressens 29 redaktører til Overvåkningssentralen. Som redaktør av avisa Vest-Finnmarken i Honningsvåg sto bl.a. Erling Norvik jr. på denne lista. Det gjorde også Paul Svarstad, som var redaktør av Fjordingen og seinere stortingsrepresentant for Høyre. Hensikten med denne oversikten var at Overvåkningssentralen skulle opprette kontakt med redaktørene, noe den da også gjorde. Fra over halvparten av de 29 avisene finnes det skriftlig dokumentasjon på at det ble etablert kontakt med Overvåkningspolitiet. Om redaktører som Norvik og Svarstad var blant redaktørene som samarbeidet, sies det ikke noe konkret om.

Hva kunne H-redaktørene hjelpe til med?

I et brev presiserte overvåkningssjef Asbjørn Bryhn at det dreide seg om å formidle informasjon til Overvåkningspolitiet. Avisene skulle også forplikte seg til ikke å publisere stoff som kunne skade Overvåkningspolitiets arbeid.[11]

Dette er interessante opplysninger som nyanserer bildet av hvem som drev overvåking eller samarbeidet med tjenestene i norsk presse. Vi tror likevel at det er den kombinerte Ap-dominansen og de tverrpolitiske «satellit-

tene» som har vært et av de mektigste konglomerater av uformelle nettverk i norske presse og politikk – kanskje det viktigste. Her gikk sensitiv informasjon stort sett *en* vei, fra Overvåkningspolitiet og ut til grupperingene. Kanskje mottok ikke viktige pressefolk som Olav Brunvand og Egil Sundar informasjon direkte fra tjenestene. Kanskje opererte de nærmest på et høyere plan som politiske kommissærer og aktører. Men at de på en eller flere måter var innsidere i slike uformelle systemer, er det neppe tvil om.

Slike uformelle «overrislingssystemer» reiser en rekke problemer. Skal statlige tjenester forfordele informasjon via uformelle systemer?

Skal sensitiv informasjon om individer, grupper og organisasjoner tilflyte spesielt utpekte og betrodde personer?

Skal pressefolk – med eller uten kunnskap om kilden til slik informasjon – akseptere å motta informasjonen på denne måten?

Skal de akseptere å bli part i et uformelt «broderskap» med en egen, ekstra dagsorden?

Systemet reiser mange problemer. Vårt syn er at verken før eller i dag vil et slikt system være legitimt. Det blander sammen stat og parti, for ikke å si partier, og aviser. Det styrer informasjonsplikten på en fordekt og ikke-kontrollerbar måte. For den enkelte redaktør og journalist skaper slike nettverk en rekke dilemmaer. Hvilke interesser kan legitimere et slikt samspill? Kan hensynet til landets sikkerhet veie så tungt at journalister bør delta i et ekstra, uformelt «sikkerhetssystem»?

Kan dette skje i pressefrihetens navn uten at journalisten bryter grunnleggende presseetiske prinsipper?

Vårt svar er nei.

CC ga i sin tid bare et uklart og forsiktig riss av den tverrpolitiske «satellitten» som besto av ham selv, Olav Maaland og Bjørn Høyem-Johansen. La oss nå vende tilbake og se nærmere på den.

Trekløveret

Chr. Christensen ga i boka *Av hensyn til rikets sikkerhet* (1990) et uklart og forsiktig riss av det høyst spesielle trekløveret redaktøren i Bergens Tidendes Oslokontor, Olav Maaland, politisk redaktør i Arbeidernes Pressebyrå, Bjørn Høyem-Johansen og han selv utgjorde. I en periode spilte denne gruppa av pressefolk en så viktig rolle at de fortjener en bredere presentasjon.

Trekløveret mottok, diskuterte og fordelte store mengder sensitiv informasjon i den ganske korte perioden fra 1962 til 1967, da deltakerne samarbeidet tett. Var det ikke Morgenbladet som kjørte en spesiell sak først, så var det Bergens Tidende. Eller også Oppland Arbeiderblad, som hadde spesielle utspill. Der satt den vel informerte redaktør Arvid Dyrendahl ved roret. Bindeleddet mellom Aps etterretningssenter og denne satellitten var Arbeiderblad-journalist «med spesiell portefølje» Arne Hjelm Nilsen.

Så døde Hjelm Nilsen i 1967, bare 41 år gammel. Dermed forsvant bindeleddet. Men Hjelm Nilsen ble snart erstattet av en åndsbror, politiinspektør Erik Næss i Overvåkningspolitiet. De tre musketerene fortsatte som før. Dette var en særdeles tung satellitt, svært nært knyttet til de indre sirkler.

Rundt dem kretset en rekke mindre satellitter og enkeltjournalister. Det var personer med egen tyngde, egne kilder og egne forbindelser. Sverre Østhagen i Hamar Arbeiderblad er allerede nevnt. Østhagen hang mye sammen med Høyem-Johansen, som igjen, så sant han kunne, for eksempel var til stede på Høyres landsmøtefester. Ap-mannen hadde en slags forkjærlighet for Høyre. Han ble da også hyllet av Høyre-formannen Erling Norvik på landsmøtet i 1985.

Med i dette systemet var også journalister med langt mindre tyngde. De håpet å få et bein innenfor kretsen, selv om de var mer anonyme og bare fikk en informasjonsbit kastet til seg i ny og ne.

Nå sies det at to kan holde på en hemmelighet. Tre er det verre med. Selv om CC ble mer og mer frilynt, var det nok han og Maaland som holdt mest tett. Samtidig var Maaland og Høyem-Johansen et spesielt radarpar.

De var som Knoll og Tott, forteller Dagbladveteranen Per Vassbotn.

Mang en politisk medarbeider har observert disse to på nært hold. Som livlige festdeltakere, som lidenskapelige spillere på Bjerke travbane i Oslo, eller som journalister på hugget, i hemmelighetsfulle samtaler i Stortingsrestauranten eller på en eller annen liten kafé i Grensen, Oslo sentrum.

Olav Maaland, Bjørn Høyem-Johansen og Sverre Østhagen utgjorde en trofast trio på landsmøtene. Det ble sagt at de jobbet som en trio og samordnet stoffet seg imellom, forteller Vassbotn.

Sammen og hver for seg brukte de ofte journalistikken som et brutalt virkemiddel i den politiske kampen. Det var ikke tilfeldig at nettopp Olav Maaland spilte en helt sentral rolle i den såkalte Hanna Kvanmo-saken i 1974. Da fikk den ferske stortingsrepresentanten for SV fra Nordland plutselig brettet ut sin tenåringstid i Hitler-Tyskland og sin landssvikdom på åtte måneder fra 1948 i fullt offentlig påsyn.[2]

La oss først se nærmere på Olav Maaland og Bjørn Høyem-Johansen – de to i trekløveret som aldri ble kjendiser, slik CC ble det.[3]

Om Osloredaktøren i Bergens Tidende er mye blitt sagt. Mange rykter har gått om hva slags forhold han egentlig hadde til de hemmelige tjenestene. Var han vervet til en av de hjemlige?

Var han også vervet av CIA?

Eller var han rett og slett en pressemann med stor kontaktflate og helt spesielle kilder?

Bekledde han kanskje ingen dobbeltrolle?

Olav Maalands datter, Borghild Maaland, er i dag journalist i Verdens Gang. Hun forteller:

- Til daglig snakket far aldri om hva slags kontakter han hadde som journalist. Men uansett kontakter, så var det grunnleggende journalist han var. Og han var svært opptatt av det politiske maktspillet.

Borghild Maaland vet godt hva som sies om faren. Det er ikke med lett hjerte hun snakker offentlig om ham. Hun har likevel bestemt seg for å kommentere et par av ryktene som alltid har gått om denne ytterst aktive pressemannen:

- Like før han døde i 1987 hadde vi en lang samtale. Kort før hadde det stått noe negativt om ham i Dagbladet. Da gjorde han noe han aldri hadde gjort tidligere. Han kommenterte sitt forhold til de hemmelige tjenestene. Han bekreftet da at han samarbeidet nært med Overvåkningspolitiet. Han

sa at han var blitt vervet av Arbeiderblad-journalisten Arne Hjelm Nilsen. Dette hadde skjedd mot slutten av 50-tallet.

Dermed bekrefter Borghild Maaland for første gang på en troverdig måte et rykte som har gått i pressemiljøene i flere tiår.

Både Arne Hjelm Nilsen, min far og representanter for Overvåkningspolitiet hadde mange møter og utvekslet sensitiv informasjon. Det hele foregikk veldig uformelt, sier hun.

Hun forteller også at hennes far aldri nevnte noe om at han skulle ha hatt noen liknende kontakt med den militære E-tjenesten.

Borghild Maaland er vel kjent med at faren samarbeidet nært med A-pressens Bjørn Høyem-Johansen i mange år:

– Min far fortalte også at Høyem-Johansen ikke var involvert så direkte og på samme måte som han selv. Det innebar blant annet at Høyem-Johansen ikke hadde regulære møter med Overvåkningspolitiet. Men det var et tett forhold mellom de to, og de utvekslet sensitiv informasjon, sier hun.

Olav Maaland samarbeidet som kjent nært med Chr. Christensen.

Men min far syntes nok han hadde en tendens til å prate for mye og for løst om sensitive forhold, sier Borghild Maaland. Hun bekrefter ellers at faren også arbeidet nært sammen med Per Monsen, og at Olav Brunvand var en god venn av ham.

Et annet rykte vil ha det til at Olav Maaland også var vervet som CIA-agent.

På 70-tallet ble det blant annet i Dagbladet satt fram påstander om at far var knyttet til CIA. Også dette ryktet kommenterte han i den lange samtalen vi hadde i 1987. Da avviste han bestemt at han noen gang skulle ha blitt vervet av CIA. Han mente noe av bakgrunnen for den slags påstander var at han hadde vært i USA i 1954. Han hadde også vært korrespondent for New York Times i noen år. Disse betroelsene kom som alle kan skjønne i en situasjon hvor mennesker flest snakker sant. Jeg tror på det han fortalte meg, sier Borghild Maaland.[1]

Journalist Vidar Ystad i Bergens Tidende kjente som medlem og tillitsvalgt i Unge Venstre godt til Maaland. Han retter søkelyset mot den rollen han spilte i en av partisplittelsene i moderne tid.

Som journalist har jeg i seinere år undersøkt forhold omkring kampen om makten i Venstre rundt 1970. Etter dette er jeg ikke mye i tvil om at Overvåkningspolitiet ble brukt eller brukte andre i denne striden. Opplys-

ninger fra mange kilder, noen navngitte og andre anonyme, forteller at Maaland, Helge Seip og Seips datter, Marianne Seip Haugsnes, spilte viktige roller her. Kildene fortalte om dette til Bergens Tidende i 1993. Det kom fram at dokumenter fra Overvåkningspolitiet, som skulle kompromittere sentrale Unge Venstre-ledere, ble spredd til utvalgte personer i Venstre. Det var særlig viktig å advare mot Unge Venstre-lederen Kjell G. Rosland og nestlederen hans, Bjørn Johannessen. Det skapte en giftig atmosfære. Bindeleddet mellom Overvåkningspolitiet og de sentrale aktørene, blant dem Helge Seip, var åpenbart Olav Maaland. Det hersket et antagonistisk forhold mellom Maaland og Unge Venstre den gangen, sier Ystad.[7]

Han var medlem av Unge Venstre fram til 1970, da Gunnar Garbo ble kastet og Helge Seip tok over som formann i Venstre.

Hva så med Bjørn Høyem-Johansen? Han elsket å gå i Stortinget. Han hang sammen med Maaland i tykt og tynt – som politisk kompanjong, og som innvidd journalist i overvåking, sikkerhet og etterretning. Flere veteraner i norsk journalistverden kjente trekløveret godt. En som arbeidet ganske nær Maaland og Høyem-Johansen, var Herbjørn Sørebo.[8]

– Både Bjørn Høyem-Johansen og Olav Maaland hadde lang fartstid i politisk journalistikk og kommentarvirksomhet da jeg ble kjent med dem. I Stortingsmiljøet ble de sett på med en blanding av respekt og frykt. De var kjent for å komme raskt på sporet av viktige politiske nyheter, og det kunne være en skarp brodd i kommentarene de skrev. De var gode venner, selv om de var politiske motstandere. Bjørn Høyem-Johansen fulgte gruppemøtene og møtene i gruppestyret i Arbeiderpartiet. Han skrev faktisk referat fra disse møtene i omkring 30 år. Olav Maaland fulgte på samme måte gruppemøtene i Venstre. Jeg fikk ofte ta del i vurderingene de gjorde seg. Som medarbeider i Vårt Land og seinere NRK hadde ikke jeg noe gruppemøte å gå til. Men jeg hadde kontakter i alle partigruppene. På den bakgrunn kunne jeg bidra med mine vurderinger av de aktuelle sakene. En spøkefugl kalte oss for «clearingsentralen». Det hendte at vi omtalte oss selv slik for å være med på spøken. Men det lå selvsagt ikke noe i retning av politisk klarering i det, sier Sørebo.

– Når det spesielt gjaldt overvåking og etterretning, var det et samtaleemne bare i forbindelse med aktuelle saker. Kilder og kontakter snakket ikke journalister om. Noen kritisk holdning til disse tjenestene fantes ikke. Det er vel riktigst å si at vi svært langt godtok at de hemmelige tjenestene skulle få jobbe med sitt i fred, sier Sørebo. Han legger vekt på at det eksisterte mang

en underlig, tverrpolitisk forbindelse den gangen. Noen av dem var ikke uten en viss humoristisk verdi.

Vi hadde noe som vi kalte hypokonderklubben. Formann var SFs formann Knut Løfsnes. Nestformann var Olav Maaland. Jeg var sekretær.

Maaland hadde gode kilder innad i Sosialistisk Folkeparti. Han hadde i det hele tatt gode kilder i de fleste politiske miljøene. Politisk – ikke minst i sikkerhetspolitikken – var det ingen tvil om hvor han sto, sier Sørebø.

I 1961 ble SF stiftet. Finn Gustavsen og Asbjørn Holm ble valgt inn på Stortinget for SF. For både Arbeiderpartiet og de andre partiene ble det svært viktig å isolere SF så godt det lot seg gjøre i sikkerhetspolitiske spørsmål. Her gjorde lojale journalister sin del av jobben.

Jo takk, Olav Maaland var jævli interessert i meg, bekrefter Finn Gustavsen.

Han inviterte meg stadig inn på kontoret sitt i Stortinget. Han var en av de mest aktive journalistene utenfor Ingeniørenes Hus i 1969 under splittelsen i SF. Han var også en drivende kraft da først saken om Kåre Øystein Hansens fortid fra krigens dager smalt i oktober 1973, og i saken om Hanna Kvanmos fortid, som ble publisert i januar 1974. Da var jeg parlamentarisk leder og måtte jobbe døgnet rundt for å redde partiet. Jeg fikk mye informasjon fra ulike journalister den gang om hva som skjedde. Jeg opplevde at mye informasjon også var styrt og plantet. I dette arbeidet sto Olav Maaland i en særklasse. Han brukte sakene aktivt og kynisk for å kompromittere SF. Det var slik han arbeidet som journalist, sier Finn Gustavsen med ettertrykk.

Nettopp måten avsløringene av Hansen og Kvanmos fortid ble kjørt fram på, illustrerer hvordan ikke minst Olav Maaland fungerte som journalistisk operatør.

Jan Otto Hauge forteller:

Gjennom EF-kampen i de første årene på 70-tallet fikk mange ulike venstrekrefter kraftig økt oppslutning. I kjølvannet av EF-striden kom dette klart til syne ved Stortingsvalget i 1973. Det nye Sosialistisk Valgforbund, som var forløperen til dagens SV, fikk hele 16 representanter. Fra beskjedne 4,3 prosent for SF før EF-kampen, økte SV til over 13 prosent ei tid etter Stortingsvalget. Dette politiske jordskjelvet ble både Ap og andre partier svært nervøse over. Det var da Bergens Tidendes nestor Olav Maaland startet arbeidet med å diskreditere det nye Sosialistisk Valgforbund, sier Hauge.

Maaland begynte å fortelle rundt bordene i Stortingsrestauranten om

SVs nyvalgte stortingsrepresentant fra Buskerud, Kåre Øystein Hansen fra Drammen, at han hadde sonet en landssvikdom etter krigen. Under EF-striden ble han medlem av AIK, Arbeidernes Informasjonskomité, som var en organisering av Arbeiderpartifolk og AUF-ere som var motstandere av EF. Det hører med til historien at Hansen hadde vært åpen om sin fortid under nominasjonen i fylket og i AIK. Jeg var selv til stede sammen med blant andre Ragnar Kalheim i AIKs styremøte før Hansen ble nominert. Der fortalte han grundig om sin bakgrunn. Hansen fikk full støtte fra alle. Under krigen hadde han vært en svært ung jern- og metallarbeider. Han fikk sin dom etter krigen, sonet den, og hadde lagt fortida bak seg. Han hadde også gjort rede for det samme i SVs hovedstyre. Han satt i Jern og Metalls forbundsstyre og i bystyret i Drammen for Ap. «Alle» kjente hans fortid, sier Hauge.

Til tross for at Maaland jobbet iherdig i Stortingsmiljøene for å selge historien til en eller flere aviser, ville ingen sette den på trykk. Det endte med at Maaland måtte slå opp Hansen-saken en av de første oktoberdagene i 1973. Det var kort tid etter at SV hadde fått innvalgt sine 16 representanter.

Hansen-saken vakte voldsomme reaksjoner. Så skjedde det noe virkelig interessant. Samtlige SV-representanter ble saumfart fra topp til tå – virkelig grundig. Hver og en fikk blant annet hele sin slekt gransket, nærmest i minste detalj. Dette vet jeg, både fordi jeg var i miljøet, og fordi jeg hadde god innsikt i en del av arbeidsmetodene som ble benyttet. Det var åpenbart at det ikke var vanlige journalister som sjekket representantenes bakgrunn. Så omfattende og uhyre detaljert kunnskap om hver enkelt var det vanskelig for vanlige journalister å skaffe fram den gangen. Jeg er i dag ikke i tvil om at Maaland fikk mye av denne informasjonen fra sine kontakter i Overvåkningspolitiet, sier Hauge.

Tilgang til landssvikarkivet ville heller ikke ha gitt den allsidige kunnskapen om alle SV-representantenes slekt. Dette arkivet ville bare ha gitt opplysninger om to representanter: Hansen og Kvanmo.

I dette velregisserte støtet mot SV var Maaland krumtappen. Det hele endte i neste fase da Hanna Kvanmos fortid som pur ung hjelpepleier i Berlin ble avdekket.

Riktignok var det redaktør Terje Baalsrud i Norges Handels- og Sjøfartstidende som gravde fram de viktigste opplysningene om Kvanmo og Hansens fortid under krigen. Men det var Maaland som hadde drevet Hansen og

Kvanmo-saken fram. På nyåret 1974 slo «Sjøfarten» opp en usignert artikkel om Kvanmo-saken på forsiden:

> «Søkelyset mot enda en SV-valgt»

Videre sto det:

> «N.H. og S.T. kan i dag opplyse at et annet medlem av partiets stortingsgruppe i lengre tid var ansatt hos tyskerne under krigen. I dette tilfelle var vedkommende, som også var ung på den tiden, knyttet til Gestapo, bl.a. som tolk.»[7]

Det tok ti dager før noen publiserte hvem dette medlemmet var. Det skjedde i et større oppslag i Arbeiderbladet 19. januar. Nå ville det ha vært lett å dokumentere at Hanna Kvanmo aldri hadde vært knyttet til Gestapo. Men det er riktig at hun var tolk i Harstad under avhør som Gestapo satte i verk. Kvanmo var en naiv og ung ufaglært hjelpepleier som oppholdt seg i Berlin en periode under krigen. Å yte bistand til en fiendtlig makt som hjelpepleier var likevel ingen detalj. Dette fikk hun sin åtte måneders dom for i 1948. Også hun hadde sonet, og lagt fortida bak seg. Den eneste forskjellen mellom Hansen og Kvanmo var at hennes bakgrunn ikke var kjent i SVs ledelse. Dette gjorde henne til et ekstra lett bytte for mediene. I tre måneder var hun fritt vilt. Hun har seinere kalt dette en tre måneders «folkedomstol».[8]

Også i en annen sak fungerte Olav Maaland slik. Den gangen arbeidet han åpenbart sammen med Bjørn Høyem-Johansen.

Av de pressefolk Overvåkningspolitiet samarbeidet med, er jeg ikke i tvil om at Olav Maaland og Bjørn Høyem-Johansen var blant de mest aktive, sier Per Vassbotn.[9] Begge disse to var sterkt innblandet i et spill for å bakvaske Aps stortingsmann Gunnar Alf Larsen i 1970-åra. Bakgrunnen for dette fortalte Larsen først i 1990.[10]

Da disse opererte i kulissene, kom saken aldri fram. Det var planen å la Larsen bli parlamentarisk leder da Odvar Nordli etter valget i 1977 skulle ta over som statsminister. Men så ble regjeringslista publisert i Dagbladet samme dag som Nordli skulle til Kongen. Og lista var helt korrekt. Dermed startet spekulasjonene om hvem som hadde lekket lista og begått det grove tillitsbruddet. Det var bare følgende personer å velge mellom: Odvar Nordli, parti-

formann Reiulf Steen, partisekretær Ivar Leveraas, LO-formann Tor Aspengren og stortingsrepresentant Gunnar Alf Larsen.

Det ble snart klart at herrene Maaland og Høyem-Johansen mente det måtte være Larsen som hadde lekket lista til meg. Men jeg visste jo at det ikke var riktig. For Larsen hadde ikke en gang vært på det siste møtet der de andre hadde blitt enige om lista. På nettopp dette møtet ble det andre forslaget til liste forkastet. En ble i stedet enige om det første forslaget. Det var jeg blitt informert om. Og det var dette som altså viste seg å bli riktig til slutt, forteller Vassbotn.

- Men de to mente bestemt at Dagbladet måtte ha noe på Larsen ettersom han hadde lekket lista til meg. Derfor gikk Maaland på vegne av de to til Overvåkningspolitiet. Der fikk han opplysninger. Jeg antar at han også fikk et notat. Mest sannsynlig var det skrevet av politiinspektør Erik Næss. Opplysningene Maaland fikk, viste at Larsen var blitt overvåket helt siden 1964. Grunnen var at han skulle hatt et nært, til og med intimt, forhold til en kvinne tilknyttet den sovjetiske ambassaden. Hun skulle ha forbindelse til KGB. Dette visste ikke jeg noe om den gangen. Sannheten viste seg å være at Larsen kjente en norsk kvinne som var medlem av NKP, og som han hadde diskutert politikk med. Det hadde han gjort blant annet i den sovjetiske ambassaden. Men Maaland og Høyem-Johansen tok hysj-opplysningene for god fisk. De løp til Reiulf Steen og Odvar Nordli med dem. Nordli tok så kontakt med overvåkningssjef Gunnar Haarstad, som bekreftet notatet Erik Næss hadde laget. Han bekreftet også at Overvåkningspolitiet hadde lekket opplysninger til Maaland. Larsen fikk ikke vite noe fra dem som kjente til saken – i sitt eget parti! Verken Steen, Nordli eller Bratteli sa et ord om dette til den det gjaldt. Jeg var klar over at disse to drev en kampanje for å bakvaske Larsen. Jeg visste også sannheten om regjeringslista, og at Larsen ikke hadde lekket den til meg. Jeg syntes det som foregikk, var for grovt. Derfor informerte jeg Larsen om hva som var i ferd med å skje bak ryggen hans. Han ble naturlig nok ganske forskrekket over hva han fikk høre. Samtidig var han takknemlig for at jeg – av alle – hadde informert ham.

Jeg vet at det ble et salig rabalder i Overvåkningssentralen etter dette. Historien illustrerer på en sjelden klar måte hvordan pressefolk og Overvåkningspolitiet har samarbeidet. Her dreier det seg ikke om at POT informerer for å verne om rikets sikkerhet. Det dreier seg om et infamt renkespill, sier Per Vassbotn.

Rykter kan lemleste en person både psykologisk og sosialt. Rykter skapt i samspill mellom journalister og hemmelige tjenester kan bli ekstra giftige våpen. Og nesten umulige å forsvare seg mot.

Det er hevet over tvil at det journalistiske trekløveret CC, Olav Maaland og Bjørn Høyem-Johansen var meget giftige mot sine politiske motstandere. En viktig grunn til deres slagkraft var den informasjonen som særlig CC og Maaland fikk på grunn av sitt nære samspill med Overvåkningspolitiet. Til sammen utgjorde de nesten like mye et tverrpolitisk senter som en satellitt. For både CC og Maaland var på ulikt vis en del av tjenestene. I mange år satte de preg på den politiske journalistikken.

Hittil har vi konsentrert oss om spill, maktspill og samspill i og rundt Oslo og Oslomiljøene. Men Norge er mer enn Oslo. Vi ønsker å unngå å gjøre en utbredt feil, å glemme eller utelate Nord-Norge. Av mange grunner, ikke minst nærheten til Sovjetunionen, har de hemmelige tjenestenes aktivitet der oppe vært stor i hele etterkrigsperioden.

Tett og tøft i Nord-Norge

Samarbeidet mellom presse og hemmelige tjenester begynte tidlig også i Nord-Norge. Forbindelsene der hadde sine egne historiske forutsetninger. Også i nord må vi tilbake til krigen for å spore opp røttene.

Finnmark har felles grense med tidligere Sovjetunionen og dagens Russland, og forbindelsene østover har århundrelange tradisjoner. Pomorhandelen er bare ett stikkord. Etter at tyskerne hadde okkupert Nord-Norge, rømte folk fra Finnmark østover til Fiskerhalvøya og Murmansk på samme måte som folk lenger sør dro til Sverige. Da tyskerne angrep Sovjetunionen i 1941, og Hitler Stalin-pakten brøt sammen, ble den store naboen i øst en viktig alliert. Mange flyktninger kom tilbake som partisaner, alene eller sammen med sovjetiske etterretningsoffiserer, for å spionere på tyskerne eller sende opplysninger til hjelp for de livsviktige allierte konvoiene til Murmansk. Sympatien for russerne økte ytterligere da sovjetiske tropper mot slutten av krigen befridde Øst-Finnmark og deretter trakk seg tilbake på eksemplarisk vis. I løpet av krigstida var mange nære og personlige bånd blitt knyttet. Disse båndene skapte plutselig problemer og ble mistenkelige da den kalde krigen satte inn.

Tidlig etter freden i 1945 begynte en mangfoldig norsk organisering for kald krig i Finnmark. Nå som sovjeterne var blitt den truende hovedfienden, gjaldt det å holde forbindelseslinjene dit under streng oppsikt for å hindre overraskelser. Overvåkningspolitiet var på plass fra dag 1, til dels med arkiver og kontakter fra okkupasjonsmakten. Det samme var tilfelle med den militære etterretningstjenesten.

Som ledd i kampen mot kommunistene ble det rundt 1950 opprettet 4 stillinger som opplysningssekretærer i AOF, betalt av Etterretningstjenesten: en i Oslo, en i Bergen, en i Nordland og Troms og en i Finnmark. Våren 1950 reiste Hans Engebretsen nordover med hovedoppgave å registrere og rapportere kommunister.[1]

Myndighetene fryktet også andre ting enn mulig landssvik til fordel for

Sovjetunionen. Helt siden den russiske revolusjonen og videre utover i den vanskelige mellomkrigstida, sto kommunistene sterkt rundt om på anlegg og industriarbeidsplasser. I hardkjøret mot kommunistene som LO og AP-folk startet allerede i Stockholm under krigen, inngikk også planer om faglige tiltak etter freden. Der var de nordligste fylkene selvfølgelig inne i bildet, ikke minst Finnmark. Med det for øyet fikk LO et tyngdepunkt i Kirkenes, der det var naturlig med tette og direkte forbindelser til de hemmelige tjenestene. Mange av politifolkene i overvåkningsavdelingen var samtidig aktive medlemmer av Arbeiderpartiet.[2] Dermed ble de kjent med hverandre utenom arbeidstida og kunne opprette forbindelser på lokale partimøter. Også den militære etterretningstjenesten var det nær og løpende kontakt til.

Høsten 1950 kom en ung journalist, Sverre Nilssen, til Vadsø for å overta som redaktør i avisa Finnmarken. Avtroppende redaktør Ivar Viken orienterte ham om forhold og personer av interesse før han dro, og fortalte blant annet at Engebretsen jobbet med politisk og militær overvåking. Stillingen som AOF-sekretær var rein kamuflasje.[3]

Hans Engebretsen holdt til i samme huset som Finnmarken, og allerede ut på vinteren 1951 ble Sverre Nilssen kalt ned på hybelen hans. Der satt han med en mengde arkivkort fra Overvåkningspolitiet i Vardø. De to diskuterte politiets politiske vurderinger av forskjellige personer og ble enige om at mange av dem var helt bak mål.

«Dette er jo det rene tøv,» sa Engebretsen. Nilssen var enig. Resultatet var at en god del kort gikk i sentralfyren og ble brent.[1]

Seinere ble det mer hemmelig samarbeid for redaktør Sverre Nilssen. Major Arne Ekeland fra Forsvarets etterretningstjeneste kom en dag opp i redaksjonen og fortalte at det skulle opprettes en militær lyttestasjon utenfor Vadsø. Det var ikke ønskelig med noen særlig publisitet rundt virksomheten. Nilssen var forsvarsvenn og fant det rimelig. De diskuterte hva som ville være et passende navn på nyskapningen, og ble enige om at Forsvarets forsøksstasjon passet godt.

Jeg legger ikke skjul på at vi i fellesskap utarbeidet denne lille notisen som ble tatt inn i Finnmarken: 'Forsvaret skal opprette en stasjon i Vadsø for hovedsakelig å prøve nytt utstyr for arktiske forhold.', sier Sverre Nilssen.[5]

Visse ting skrev avisa hans ikke om i det hele tatt. Major Ekeland hadde mye fint folk på besøk. Det var lett å konstatere, siden han også bodde i avishuset.

«Det var militære av høy rang, selveste sjefen for den militære overvåkning i Norge, oberst Evang, og folk fra staben hans. Dette ble det aldri snakket om, det var en selvfølge å vise diskresjon og ikke stille spørsmål,» sier Sverre Nilsen.

Russerne hadde en i etterkrigstida en god del kontakt med, til tross for motsetningene og det kjølige klimaet. Ikke sjelden ble det arrangert spesielle turer til ulike steder i Sovjetunionen, der også pressefolk var med. Både redaktør Ivan Kristoffersen fra Nordlys og redaktør Karl Robert Ertsaas fra Lofotposten husker turer i 1950- og 60-åra. Da kunne det dukke opp norsktalende sovjetere som viet dem stor interesse og oppmerksomhet underveis. Folk fra de norske tjenestene var ute etter både fotografier og opplysninger ved tilbakekomsten.

Sverre Nilssen omtaler følgende episode:

Gjennom pressebyrået Novosti ble det i 1963 arrangert en invitasjonsreise for nordnorske presse- og kringkastingsfolk. Turen gikk helt til Svartehavet, og på tilbakeveien inntraff noe uventet. Ruteflyet ble omdirigert og måtte lande på en feltflyplass. En gruveulykke hadde skjedd, og sårede skulle bli med til sykehusene i Murmansk. Mens de var på bakken, fikk plutselig Sverre Nilssen øye på tre ulike typer militærhelikoptre tildekket av et plastliknende stoff. Han studerte og registrerte så mange detaljer som mulig. Så fort han var hjemme i Vadsø igjen, rapporterte han til høyere myndighet og ble seinere forhørt av norske militære eksperter om hva han hadde sett.[7] Nærmere en regulær debriefing eller «pumping» er det vanskelig å komme.

Av og til gikk ulike roller over i hverandre for ham:

«Det var episoder som skapte en sterk personlig konflikt: Var jeg norsk offiser, eller var jeg pressemann?

Og i de fleste tilfelle seiret offiseren. Selv i dag mener jeg det var riktig.»

Flere i avisa hadde nære bånd til Forsvaret: «Styreformannen, prisinspektør Per Loftesnes, var områdesjef i Heimevernet. Selv var jeg på det tidspunktet fenrik i HV, og begynte i 1955 en lang periode som områdesjef. Avisas faktor var vernepliktig løytnant i Hæren, disponenten var fenrik i Luftforsvaret, og flere av kontorpersonalet var aktivt med i forsvars- og beredskapsarbeidet,» forteller Sverre Nilsen.

Blant de mange lojale journalister og samarbeidspartnere for de hemmelige tjenestene hører også Erling Arvola.

Han var en kunnskapsrik og temperamentsfull Ap-mann, en ekte «ser-

sjant» for Youngstorget og Haakon Lie, slik hans nære venn Ronald Bye beskriver ham.[10]

Da Bye kom til Finnmark i 1963, ble han tatt solid hånd om av nettopp Arvola, og et nært samarbeid utviklet seg. Arvola hadde i flere år vært partisekretær. I 1963 mente Haakon Lie at det var på tide å styrke redaksjonen i avisa Finnmarken. Dermed ble Arvola ansatt som journalist i partiavisa i Vadsø. I 1980 tok han over som redaktør etter Sverre Nilssen. Først i 1992, året før han døde, gikk han av.

Under frigjøringen av Finnmark i 1944 var han en av Norges yngste soldater, bare 16 år gammel. I en periode etter krigen var han skogsarbeider i Pasvikdalen, nær den sovjetiske grensen. Ikke helt tilfeldig, for uoffisielt var han knyttet til den militære etterretningstjenesten.[11]

Det nære forholdet til tjenestene kom til å prege hele Arvolas seinere virke både som politiker og pressemann. Nå snakket Arvola aldri om denne delen av livet sitt. Han tok det aller meste av sine hemmeligheter med seg i grava. Men dem han slapp tett inn på livet, var aldri i tvil om at han følte det som en plikt og nærmest et kall å hjelpe de hemmelige tjenestene.

– I den grad jeg ble oppfattet som en person med et nært forhold til tjenestene i min tid i Finnmark, var nok Erling enda sterkere knyttet til dem, sier Ronald Bye.

Arvola hadde finsk bakgrunn. På det viset skaffet han seg tidlig store kunnskaper om hva som skjedde i nordområdene, særlig i Nord-Finland.

– Det var min alminnelige oppfatning at Erling Arvola var en A-presseredaktør med et nært forhold til en av tjenestene. En spesiell grunn var at Arvola kunne finsk og hadde store kunnskaper om spesielt Finland, sier A-presseveteranen Einar Olsen.

Det var uten tvil E-tjenesten som hadde størst nytte av disse kunnskapene.

Arvola var ingen lettvekter eller sporadisk informant. Han var kombinert politiker, pressemann og støttespiller for de hemmelige tjenestene i et livslangt og trofast løp. At han bar med seg sine ulike hatter og skiftet fra den ene til den andre når Saken krevde det, ser ikke ut til å ha plaget ham.

Også Overvåkningspolitiet var interessert i hjelp fra pressen. Under et sovjetisk kulturbesøk i Vadsø på 60-tallet kom det en personlig forespørsel til Sverre Nilssen om avisa var i stand til å få tatt bilder av de russiske teknikerne og reiselederne som fulgte med. De ble antatt å være etterretningsfolk og

offiserer. Det ble laget reportasje på russernes opplevelse av vareoverfloden i norske forretninger, og politiet fikk se gjennom filmen etterpå.[12]

Forbindelsen mellom det lokale Overvåkningspolitiet i Kirkenes og Youngstorget var også god. Haakon Lie tok telefonkontakt og lurte på om en ung kar som var solid partimedlem, kunne brukes til å rapportere om den politiske virksomheten i Pasvikdalen. Det fikk han bekreftende svar på. En måned eller to seinere kom en telefon fra Kirkenes. Tjenestemannen fra POT fortalte at han visste om kontakten Haakon Lie hadde opprettet, og lurte på om den samme karen kunne tenkes å ville gjøre noen tjenester for dem også?

«Det tror jeg nok,» svarte Sverre Nilssen forskrekket, «men dere får selv spørre ham.»[13]

Overvåkningspolitiet tok det for gitt at pressefolk samarbeidet. Per Lars Tonstad arbeidet ved Kirkeneskontoret til Finnmarken i 1978. På et par weekend-turer til Murmansk oppdaget han at det i reiseselskapene var med en person som rapporterte til Overvåkningspolitiet etterpå. Seinere samme året ble det gjennom det sovjetiske pressebyrået Novosti lagt opp til en tolv dagers rundreise for ham på Kola. Han konfererte med redaktøren sin, Sverre Nilssen, og sammen planla de en rekke reportasjer.[14]

Etter at Tonstad kom hjem fra denne turen, opplevde han nærgående og ubehagelig pågang fra Overvåkningspolitiet.

– De ville vite hvem jeg hadde hatt kontakt med, og hva vi hadde snakket om, samtidig som de sterkt advarte meg mot verving. Jeg hadde fått uvanlige muligheter i Sovjetunionen, sa de.

Jeg fikk av andre vite at de hadde tatt kontakt bak ryggen min både med kolleger i avisa og folk på hjemstedet mitt som kjente familien, for å få opplysninger om meg og bakgrunnen min. Jeg følte at de var svært pågående, og at det jeg hadde opplevd ikke stemte med det de antydet og advarte mot. Egentlig insinuerte de helt uten grunn at jeg hadde gått for langt i forholdet til russerne. Det var grunnen til det sterke ubehaget jeg følte, særlig siden de opprettholdt kontakten og presset over en periode.

Jeg klaget saken inn for Kontrollutvalget for overvåkningstjenesten, men fikk svar tilbake at de ikke hadde funnet noen grunn til kritikk, forteller Tonstad.

Redaktør Øyvind Hirsti fra Rana Blad opplevde som uerfaren journalist i Kirkenes flere ganger å bli utspurt om russere i forbindelse med felles idrettsarrangementer. Da ble det levert både opplysninger og bilder til politiet. Et-

ter en avtale mellom Sovjetunionen og Norge om utbygging av Pasvikelva i 1960 ble det stor anleggsvirksomhet der oppe. Igjen skjedde det samme. Hirsti hjalp politiet; opplysninger ble framskaffet, bilder stilt til rådighet.

Motforestillingene vokste etter hvert, og en bestemt episode ble avgjørende: Da ble han tatt med inn i de innerste gemakker og fikk se skuff på skuff med registreringskort over arbeidskamerater, med både bilde og navn. Det ble slutten.

Men også etter at han kom til Mo i Rana og ble redaktør der i 1970, kom fremmedpolitiets folk så ofte oppom og spurte om løst og fast at han ba dem slutte med det.

Ivan Kristoffersen husker også fra tida som journalist i Nordlys at Overvåkningspolitiet hadde sin daglige gang i redaksjonen.

– Hvorfor reagerte jeg ikke sterkere på det, kan du spørre. Det kom vel av at det var så vanlig, sier han.

De fleste som er gamle nok og husker tilbake, understreker at de første årene etter krigen var ei ulvetid. Kuppet i Tsjekkoslovakia skremte, det samme gjorde kommunistenes holdninger og bortforklaringer etterpå.

Koreakrigen, som startet i 1950, skapte angst og skjerpet klimaet internasjonalt. I Nord-Norge ble folk oppskaket av meldinger om sabotasje og eksplosjoner i en ammunisjonsbunker på Bardufoss.[1]

Utover sommeren og høsten 1953 skjedde flere oppsiktsvekkende ting i Finnmark.

I juli kom en mystisk russer, Edvin Bernardovitsj Hansen, fram til folk i Vestre Jakobselv. Han ble tatt hand om av Overvåkningspolitiet og fortalte etter hvert at ærendet hans var å kontakte partisaner fra krigstida for å få dem til å samarbeide igjen.

I august kom løytnant Gregorij Pavlov fra den sovjetiske etterretningstjenesten over Pasvikelva og ba om politisk asyl. Han hadde med seg dekknavn på flere som i årevis hadde hatt møter med russerne på begge sider av grensen. I begge disse tilfellene ba Overvåkningspolitiet avisene i begynnelsen om å la være å skrive om sakene av hensyn til rikets sikkerhet – og dette godtok de.

I oktober ble det kjent at partisanen Otto Larsen fra Kiberg ville bli sluppet fri etter åtte år i russisk fangenskap. Han kunne fortelle at han i en av leirene hadde sett Osvald Harjo, en kjent kommunist som hadde vært forsvunnet siden han rømte over til Sovjetunionen i 1941.

Endelig kom det største sjokket, i november. Da slo politiet til og arresterte flere personer i Øst-Finnmark, mistenkt for spionasje til fordel for Sovjetunionen.

Men den helt store bomben detonerte i 1967. Da ble Selmer Nilsen og flere fra Bakfjord arrestert og siktet for spionasje. Det hele utviklet seg til å bli en stor sak.

Opptakten var meget dramatisk. Den første som fikk tips om at et militært helikopter hadde havarert i området, var Kjell Fjørtoft. Han arbeidet da som journalist for Dagbladet i Tromsø. Under forsøkene på å finne ut hva som egentlig hadde foregått, møtte han overraskende veggen og bryske avvisninger overalt.[16]

Kjell Fjørtoft ga seg ikke. Han hadde allerede bred erfaring som journalist, også med de hemmelige tjenestene. Så tidlig som i 1959, kort tid etter at han hadde begynt i Nordlys, ble han kontaktet med forespørsel om han ville rapportere fra et lokalt kommunistmøte. Han ble også bedt om å bli med en delegasjonsreise til Murmansk og holde øye med bestemte personer. Etter hvert klarte han å få hull på saken. Det førte øyeblikkelig til at et kobbel journalister sørfra tok opp jakten. Underveis merket Fjørtoft seg flere ganger detaljer som bare kunne bety at enkelte aviser fikk spesialoppvartning. 8. april 1967 om morgenen skrev Aftenposten om saken og fikk i kveldsutgaven samme dag bekreftet fra overvåkningssjef Asbjørn Bryhn at det som sto i morgennummeret, var riktig.

Kjell Fjørtoft kommenterer:

- Det merkelige er at først tidlig om morgenen den 8. april er Selmer Nilsen villig til å legge alle kort på bordet for Overvåkningspolitiet. (...) Dette innebærer at Aftenposten som eneste presseorgan må ha fått sine opplysninger fra høyeste hold innenfor norsk overvåkningstjeneste før den endelige tilståelse forelå.[17]

Et annet eksempel: En av de mistenkte i saken satt i varetekt med brev og besøksforbud mens etterforskningen pågikk. En dag fikk han likevel låne ei avis. Han kunne nesten ikke tro det han leste: «Jeg er forbauset. (...) - For i denne avisen står det omtrent ord for ord hva jeg forklarte til overvåkningen i går. Hvordan kan det henge sammen–»[18]

Under arbeidet med boka *Spionfamilien* fikk Fjørtoft besøk hjemme av po-

litiet. De kom med ransakelsesordre og beslagla dokumenter. Framgangsmaten var stort sett den samme som ble brukt i «listesaken» i 1977 og Ikkevoldsaken i 1983. Ifølge Kjell Fjørtoft ble ansiktene lange da han fortalte dem at han som en sikkerhetsforanstaltning allerede hadde deponert de aktuelle papirene på fire forskjellige steder utenfor huset han bodde i.

Da Kjell Fjørtoft reiste til Oslo for å levere manuskriptet til boka, dukket Overvåkningspolitiet opp hos Gyldendal. Ønsket deres var klart: De ville se manus. Daværende forlagsdirektør Andreas Skartveit betraktet saken som viktig både forlagspolitisk og av hensyn til ytringsfriheten. Han var derfor aldri i tvil om hvordan den burde takles. Han sørget for å ha et vitne til stede og gjorde det klart at noen forhåndssensur ikke kom på tale.

Det hele kokte ned til at vi ble anmodet om å være forsiktige med navn og detaljer når det gjaldt dobbeltagentene. Det etterkom vi, husker Skartveit når han tenker tilbake.

Etterforskningen i Selmer Nilsen-saken ga seg mange utslag. Selmer Nilsen hadde reist rundt med et lite tivoli som dekke for å besøke steder og treffe folk. Også i Rana var han et vanlig syn – og han kjente mange.

Tor Jacobsen jobbet som journalist i Rana Blad på den tida. En dag fikk de diskret besøk fra det lokale Overvåkningspolitiet i redaksjonen, forteller han. Var det mulig å få til et samarbeid for å finne ut om en bestemt person i avisa hadde noen forbindelse med Selmer Nilsen? Det var snakk om brevåpning. Politiet var ute etter å få lese de første brevene vedkommende fikk. Saken var delikat. Ble samarbeidet avslørt, ville skandalen være et faktum. På den andre siden ville det være ille om en spion gikk fri fordi ingen i avisa ville hjelpe til. Både redaktøren og Tor Jacobsen sto overfor et dilemma og var sterkt i tvil.

Tor Jacobsen har også beskrevet situasjonen i ei av bøkene sine:

«Hensynet til 'rikets sikkerhet' veier tyngst, men det var ikke med noen god følelse jeg overleverte det første brevet til politiet. Spionjegerne fant ikke noe som tydet på at Selmer Nilsen hadde bedrevet særlig annet enn tivolivirksomhet i Rana, og vi trakk et lettelsens sukk da overvåkingen av NN kunne fortsette uten vår medvirkning ...»[19]

Tor Jacobsen forteller også at samarbeidet med politiet fortsatte gjennom en annen journalist. Henvendelsene gikk gjennom redaktøren og gjaldt båter og russere på besøk.

De hemmelige tjenestene har alltid slitt med å få sitt syn fram for offent-

ligheten. Deres tidligere standardformuleringer «Ingen kommentar» eller «Vil verken benekte eller bekrefte», tilfredsstilte ingen, men irriterte mange. Måten å takle forespørsler på er blitt noe bedre de siste årene, men ikke mye. Når situasjonen er slik, blir det viktig å kunne gå ut indirekte, det vil si gjennom spesielle og fortrolige kontakter i mediene. Da hender det at innsiderne «erfarer», eller viser til «gode kilder». Slikt er sjelden vanskelig å dechiffrere.

En annen variant er å plante dekkhistorier, hvis oppmerksomheten skal ledes bort fra spesielle hendinger, eller direkte desinformere. Vi skal ta med et par høyst ulike eksempler for å anskueliggjøre teknikken.

Redaksjonen i bladet Ikkevold ble høsten 1983 anmeldt for å ha røpet at det fantes et lytteanlegg for ubåter på Andøya. Politiet foretok ransaking og beslag i redaksjonen. De tiltalte ble først dømt i 1985, men seinere frifunnet av Høyesterett i 1987. I NRK laget Fjernsynsteatret et dokudrama om saken, som ble sendt i mai 1989.[20]

Under rettssaken kom det fram at Etterretningsstaben hadde lagt om den undersjøiske lyttekabelen i 1968. Høsten 1981 var det blitt lagt en helt ny kabel. Den siste operasjonen var det viktig å holde hemmelig. Et forholdsvis stort kabelskip fra US Navy skulle brukes, og en var redd det ville tiltrekke seg uønsket oppmerksomhet. For å unngå det, la en opp til en fiktiv marineøvelse som en gikk ut til mediene med. Resultatet var at de fleste gikk på bløffen og lot seg lure. Mens noen kanskje var lojale?

Å avsløre dekkhistorier eller avansert desinformasjon krever spesialkunnskaper og uavhengighet av kilder. To mediestudenter i Volda har i en semesteroppgave sett på forsvarsdekningen i norske aviser. Resultatet er ikke altfor oppløftende. De fant at grovt sett halvparten av de undersøkte artiklene gikk på Forsvarets premisser og hadde som utgangspunkt kun én kilde: Forsvaret selv.[21]

Selmer Nilsen-saken dreide seg blant annet om spaning på de amerikanske U2-flyene. De mellomlandet i Bodø på spionasjetoktene over Sovjetunionen sist i 1950-åra. For eksempel satt Selmer Nilsen 1. mai 1960 og ventet på flyet som den dagen ble skutt ned av sovjetrusserne. Episoden ble av Nikita Khrustsjov genialt utnyttet til å torpedere et toppmøte med president Eisenhower og true Norge med represalier hvis trafikken fortsatte.

Den norske regjeringen bedyret at den ingenting hadde visst, men var blitt ført bak lyset av amerikanerne.

Et interessant etterspill i denne saken blir blottlagt i Olav Riste og Arnfinn Molands bok *«Strengt hemmelig». Norsk etterretningsteneste 1945–1970.* Etterretningssjef Vilhelm Evang fyrte av en kraftsalve mot sjefene i CIA med Allen Dulles i spissen under en lunsj i Washington i februar 1961:

«Evang nevnte at U2-episoden hadde satt NIS (Norwegian Intelligence Service) 3–4 år tilbake. Den meget gode stilling vi hadde hatt i forhold til våre myndigheter var ødelagt. De få personer i norsk toppadministrasjon som skjønte noe av moderne etterretning, hadde aldri akseptert den dekkhistorie som ble presentert. Ingen av dem trodde for alvor at dette fly ville søke ned på Bodø uten at visse forhåndsavtaler var truffet. CIA hadde gitt NIS en forklaring. Denne var uriktig. På grunnlag av den hadde NIS laget en dekkhistorie overfor norske militære organisasjoner, spesielt LKN. En dekkhistorie bygget på galt utgangspunkt blir alltid tøv. Forspillet til operasjonen i Oslo var sikkerhetsmessig så tåpelig som det teknisk var mulig. Da ulykken først var hendt, fikk NIS innen de rimelige tidsfrister som forelå, ikke antydning av svar fra CIA på de enkleste spørsmål, f.eks. om Powers tidligere hadde vært i Bodø. Den dekkhistorie som NIS derfor måtte forelegge norske myndigheter, var ubrukelig. NIS hadde i dette tilfelle, og også senere under RB-47-episoden, følelsen av å være fullstendig droppet av CIA.»[22]

Også i Nord-Norge ser vi altså at pressefolk har valgt å knytte seg direkte til enten Overvåkningspolitiet eller den militære etterretningstjenesten. En slik dobbeltrolle kan ikke kalles legitim verken før eller nå. Derimot finnes det flere eksempler på hvor problematisk det blir når pressefolk sitter med kunnskaper om spionasje som en potensiell fiendemakt bedriver. Skal en journalist rapportere til tjenesten når hun eller han kommer over forhold som tyder på spionasje? Hvor sterk skal mistanken være før rapport er nødvendig og riktig? Dette var og er et alvorlig dilemma for pressefolk. Til tider kan det være svært vanskelig å avklare hva som er illegitim og hva som er legitim rapportering. Mellom rett og galt kan gråsonen være vanskelig og minefylt å bevege seg i. Like fullt må en slik vurdering gjøres. To ytterliggående løsninger – å slutte seg til tjenesten eller å nekte å ha noe som helst med tjenesten å gjøre – løser kanskje journalistens personlige problem. Men vi mener at det slett ikke løser det etiske dilemmaet på en forsvarlig måte.

Nasjonal plikt eller servilitet?

Det er tid for et første blikk tilbake – og for ettertanke. Tid for å høre hvilke refleksjoner en godt garvet laugsbroder har gjort seg rundt temaet vårt.

Jeg har vært med på å pensjonere stoppeklokka som redaktør. Det tar jeg ubeskjedent æren for. Men det tok lengre tid å pensjonere journalister og redaktørers servilitet overfor de hemmelige tjenester og det hemmelige Norge. Nå mener jo jeg at noe bør være hemmelig. Men alt må likevel kunne diskuteres.

Det er veteranen Herbjørn Sørebø som sier dette. Få pressefolk har en så lang og variert bakgrunn som mannen med den markerte nynorsken og det ironiske alvoret. Fra 1954 til i dag har han vært aktiv pressemann. Programsekretær og «røyst» i NRK Dagsnytt ble han i 1964. Han var leder i Stortingsredaksjonen samme sted fra 1967. I 1972 ble han leder for Stortingsredaksjonen i Dagsrevyen, NRK Fjernsynet, deretter redaksjonssjef i Dagsrevyen fra 1986 og programredaktør samme sted fra 1988.

Om maktene og mediene har han meninger, og mye å berette. Om journalister og tjenester likesa. Men han mener at verken samspill eller konflikt kan forstås uten å se det hele i et historisk og politisk perspektiv.

Først opplevde vi varm krig. Så kald krig, og genuin krigsfrykt. Det var ikke noe vi bare fant pa. Erfaringene fra verdenskrigen satt dypt. Den kalde krigen mellom øst og vest rotfestet disse erfaringene om mulig enda sterkere. Det ble en nasjonal plikt å holde sammen i sikkerhetspolitikk og saker som angikk landet. Klart det fantes opposisjon. At SF ble stiftet i 1961, viser jo det. Opposisjonen var nok breiere enn vi den gangen ville innrømme. Men den tverrpolitiske enheten rådde likevel det meste av grunnen. De borgerlige partiene var sjeleglade for at Arbeiderpartiet gjorde den sikkerhetspolitiske jobben. La det ikke herske tvil om det, sier Sørebø.

Da Sosialistisk Folkeparti i 1961 kom inn på Stortinget med Finn Gustavsen og Asbjørn Holm, kom det som et sjokk for mange. Da møtte statsminis-

ter Einar Gerhardsen de borgerlige partilederne. De ble enige om å sørge for at SF ikke fikk spille noen avgjørende rolle. At denne tverrpolitiske enigheten farget mange journalister, kan det ikke herske tvil om.

Den journalistiske arbeidssituasjonen på politikkens område var svært preget av denne enheten og tendensen til lojalitet overfor autoritetene. Lojaliteten slo ofte over i servilitet. Det store skillet mellom gammel og ny tid kom i 1965. Det var da regjeringen Borten overtok. Plutselig satt de som vi i år etter år hadde snakket med i Stortingsrestauranten og andre steder, i regjeringsposisjon. Og vi skjønte at vi fortsatt kunne snakke med dem. Vi kunne snakke med dem som satt i maktposisjon. Det lyder så opplagt i dag. Den gangen var det slett ikke så enkelt. Dessuten, trass i mye støy og store oppslag er jeg ikke sikker på om dagens journalister kommer så mye dypere i de virkelig sensitive sakene, mener Sørebo.

Tilbake til situasjonen like etter krigen. Da hadde statsminister Einar Gerhardsen sine to terminkonferanser i året. Vi godtok det når Gerhardsen sa at han ikke kunne snakke om enkelte forhold på grunn av den internasjonale situasjonen. Og vi godtok utenriksminister Halvard Langes såkalte «briefinger», sier han.

Det var flere enn Sørebo som opplevde disse briefingene. Einar Olsen forteller:

Dette var helt fortrolige enetaler fra Lange. De var svært konfidensielle. Det var forbudt å skrive fra dem. Det dreide det seg bare om «bakgrunn». Jeg fikk delta på tre. De dreide seg om frihandelspolitikk. Dette var før EFTA. Jeg var ikke blant de helt betrodde. Derfor fikk jeg ikke være med på de sikkerhetspolitiske briefingene. De var mest forbeholdt sjefredaktørene. Men atmosfæren har jeg følt. Journalistene må selv ta ansvaret for at de frivillig gikk med på dette fortrolige opplegget. Herbjørn Sørebo minnes hvor ærbødig journalistene oppførte seg ansikt til ansikt med maktpersoner:

Året var 1963, like etter at voteringen i Kings Bay-saken var over. Arbeiderpartiregjeringen hadde tapt slaget. For første gang i etterkrigstida skulle de gi fra seg makten. Einar Gerhardsen og Høyres John Lyng sto igjen i Stortingssalen. Lyng skulle snart overta. De sto og snakket om hva som skulle skje reint praktisk. Så kom Gerhardsen ut diplomatinngangen. Der sto alle pressefolkene. De garvede journalistene nølte med å gå bort til Gerhardsen. Men jeg hadde dårlig tid på meg, for Vårt Land som jeg jobbet i da, hadde tidlig trykking. Derfor gikk jeg rett på Gerhardsen og begynte å intervjue

ham trass i at han var tydelig sliten. Jeg glemmer aldri hvor paralysert de gamle var. De trodde ikke at noe slikt kunne skje, smiler Sørebo.

Jeg sier ikke dette for å framstille meg som en helt. Langt derifra. Jobben gir en jern i ryggen. Denne episoden viser bare på sin usminkede måte hva slags stilling journalistene hadde i Norge den gangen.

Sørebo peker på en annen årsak enn det historiske regjeringsskiftet i 1965, som bidro til å åpne journalisters øyne og kurere noe av serviliteten.

Vietnamkrigen hadde stor betydning. Da oppdaget mange av oss at lederne på verdenstoppen skronte til tusen. For meg betydde nok også U2-episoden i 1960 mye. Det var liksom umulig å forstå at statsministeren og forsvarsministeren ikke hadde visst om at de amerikanske spionflyene mellomlandet i Bodø. Når det så gjaldt de skarpe motsetningene mellom Asbjørn Bryhn og Vilhelm Evang som eksploderte i 1965, visste en del av oss om dette forholdet lenge før det ble kjent. Men vi tok det mer som en personlig affære. Vi trodde ikke at det handlet om politikk. Det var først da tabben med å arrestere Ingeborg Lygren i stedet for Gunvor Galtung Haavik ble kjent, at vi innså at her måtte gjøres egne og grundige undersøkelser, sier Sørebø.

Hvis det er riktig at Bryhn informerte en del av sine journalistvenner før Evang fikk vite om arrestasjonen, taler det sitt klare språk både om forholdet mellom de to sjefene og Bryhns forhold til utvalgte journalister, føyer han til.

Det tok fem dager før Bryhn informerte Evang om at Evangs tidligere sekretær var arrestert.

Etter EF-striden slo det hemmelige Norge store sprekker. Snart eksploderte store saker på rekke og rad. Mot slutten av 1970-åra var det ikke lenger mulig å paralysere de fleste journalister med fyndord som «nasjonal plikt» og «rikets sikkerhet».

– Nå vil jeg understreke at i hele min tid er jeg aldri blitt bedt av noen redaktør om å holde meg unna en sak. Det hører med i helhetsbildet. Men at partiene hadde altfor stor makt, kan det ikke herske tvil om. At dette også satte sitt sterke preg på NRK, allmennkringkasteren, er klart nok. Det preget hele miljøet. Nei, det er nok ingen tvil om at den kalde krigen varte for lenge, og at vi altfor lenge godtok politikernes normer for hva journalister burde gjøre, sier Sørebo.Dagbladets Per Vassbotn har samme syn. Men han ønsker å peke på at ikke alle var så servile i møte med makten og tjenestene.

Det finnes ingen tvil om at mellom Dagbladet og tjenestene hersket det

et ikke-forhold. Avisa ble sett på som upålitelig. Slik har det vel vært helt siden avisa begynte å ta et oppgjør med Haakon Lie like etter krigen. Og det ble ikke siste gangen. Det uavhengige og kritiske forholdet til tjenestene har sittet som en ryggmargsrefleks i sånne som meg. Men slik var det ikke i det meste av norsk medieverden. Det er nok særlig Arbeiderbladet og Aftenposten som har en spesiell hysj-historie, sier Vassbotn.

Når det gjelder de hemmelige tjenestene, utgjør de et permanent demokratisk problem. Det må vi bare innse. Samtidig mener jeg at vi må ha tjenestene. Et visst internasjonalt samarbeid trengs også på dette området. Men nå må vi ha lært at alt må kunne diskuteres, også tjenestene. Ellers går det galt, sier han.

Finn Gustavsen var en sterk motpol til den servile journalisttypen. De fleste tenker nok på Gustavsen som SFs elegante, agiterende politiker både som stortingsrepresentant og som partileder. Men så tidlig som i 1949 begynte han i Telemark Arbeiderblad som journalist.

Allerede da fikk jeg mine erfaringer med Overvakningspolitiet. Kjell Kristensen, som siden ble direktør i Vinmonopolet, fortalte meg den gang at Overvakningspolitiet observerte hvilke kommunister som gikk inn på møter i Folkets Hus i Porsgrunn. Siden var jeg alltid overbevist om at sånne som meg ble overvåket. Etter alt som seinere har kommet fram om den slags, må jeg jo si at dette stemte ganske godt. Lite har forundret meg. Men mye har gjort meg fly forbannet, først og fremst fordi så mange fullstendig uskyldige vanlige mennesker er blitt rammet. For sånne som meg var det lettere å hanskes med den slags. Fra tidlig bestemte jeg meg for å melde meg ut av alt som hadde med hemmelig virksomhet å gjøre. Jeg insisterte på å leve et helt normalt liv. Denne virksomheten skulle aldri få prege livet mitt. Det tror jeg var klokt, sier Gustavsen.

Gustavsen var også sportsjournalist i Arbeiderbladet ei tid.

Jeg tror både Martin Tranmæl og særlig redaktør Olav Larssen hadde sans for meg. Det hadde vel noe å gjøre med at jeg la an en klassevinkel på sportsdekningen. Den var helt i tråd med ånden fra Arbeidernes Idrettsforening, sier han.

Da Gustavsen ble en av frontfigurene i ukeavisa Orientering i 1953, ble klimaet kaldere rundt ham i Arbeiderpartiet.[2] Avisa holdt etter hvert til i to små rom i Folkets Hus. Der var i alle fall én person som var både hyggelig og usedvanlig hjelpsom.

Det var «Terje», vaktmesteren. Jo visst, han var en hyggelig fyr. Men det at han var så hjelpsom, hang nok sammen med at han var en del av overvåkningssystemet i huset. Jo nærmere de som sto bak systemet kom inn på oss, både fysisk og sosialt, desto mer fikk de vite.

Gustavsen ble i 1955 formann i Oslo AUF. Da fikk en og annen Ap-leder sjokk. Men det var først ei uke før SF ble stiftet i april 1961, at han ble ekskludert. Fra da av var han en pest og en plage for Arbeiderpartiets ledere. Med SFs «tredje alternativ» – mot blokkpolitikk og for brubygging mellom øst og vest, holdt Gustavsen kontakt med øst-diplomater i Oslo. Dermed ble han et ettertraktet spaningsobjekt for Overvåkningspolitiet.

Om diplomat-russerne sier Gustavsen:

Jeg visste det jo ikke, men regnet alltid med at de også jobbet for KGB. Derfor sørget jeg alltid for å møte dem i demonstrativ åpenhet. Kom de i CD-bil, skulle den vær så god stå rett utenfor døra mi hjemme.

Gustavsen opplevde aldri at russiske «KGB-diplomater» forsøkte å få hemmeligheter ut av ham.

– Riktignok forsøkte en «diplomat» – 1.-sekretær Ivan Teterin – å dytte på meg en konvolutt med 5000 kroner en gang på 60-tallet. Den fikk han raskt i retur. Men jeg lærte en god del av disse russerne. I dag er det interessant å tenke på at det var få, om noen, som hadde mer å fortelle om Arbeiderpartiet enn russerne. Jeg fikk høre utrolig mye om interne forhold i partiet, ikke minst om spenninger og konflikter – og masse slarv. Det var tydelig at russerne hadde særs gode kontakter i Arbeiderpartiet.

Selvsagt burde både journalister og politikere ha slike østkontakter den gangen. Ellers fikk du ikke vite en rekke viktige ting. Du klarte ikke å få den nødvendige innsikten. For få norske journalister ville eller turde ha slike kontakter. Det verste var at så uhyggelig mange fungerte som spyttslikkere for Makten. Sto et eller annen på spill i sikkerhetspolitikken, stilte de opp hundre prosent for makthaverne. Dette kan ikke kalles sunn patriotisme. Det var servilitet overfor makthaverne her til lands, overfor NATO, og overfor USA. Jo visst var det ganske stor tverrpolitisk enhet om sikkerhetspolitikken. Og det var stor enighet om at de hemmelige tjenestene skulle få arbeide i fred. Selvsagt skal vi forstå det som skjedde, ut fra 50- og 60-åras politiske klima. Men betyr det at redaktørene og journalistene kan forsvare eller unnskylde seg med at «slik var det den gang»? Slett ikke! Servilitet er en forkastelig holdning i journalistikken både i 60-ara og i dag, sier Gustavsen.

Berge Furre var sekretær i Sosialistisk Folkeparti fra 1961 til 1964. Han var også en av lederne i Sosialistisk Venstreparti i 1970-åra. Et usedvanlig kjent og omtalt medlem av Lund-kommisjonen ble han på 90-tallet. Han har naturlig nok høstet mange erfaringer som samsvarer med Gustavsens.

– Jeg husker veldig godt en polsk ambassadør i Oslo på 50-tallet. Han var av adelig slekt, og tidligere sosialdemokrat. Jeg var forbløffet over hvor mye han visste om den norske arbeiderpartiregjeringen. Mye mer enn oss. Det var tydelig at han hadde et usedvanlig godt nettverk. I de nokså uformelle og livlige samtalene fikk nok vi vite mer om norsk politikk enn han av oss. Som han gjerne sa: «It´s nice to have friends who are not so diplomatic,» forteller Furre.

Furre hadde tidlig mistanke om at det skjedde et og annet ureglementert på Youngstorget:

– Jeg husker godt én episode. Jeg tror det var i 1961, like før vi skulle skipe SF. Noen av oss hadde et møte i et lite rom i andre etasje i Folkets Hus. Før møtet begynte, hadde jeg gått og sett med stor mistanke mot høyttalerboksen i det ene hjørnet. Til slutt gikk jeg bort dit, opp på en stol og røska ned hele boksen. Jeg nevner det for å vise at i miljøet vårt var det en mistanke allerede da om hva som egentlig foregikk, sier Furre.

Furre hadde også et spesielt møte med en av Arbeiderpartiets sentrale pressemenn, Rolf Gerhardsen:

– Det var like etter den mye omtalte Påskeaksjonen i 1958. Da ble Kåre Sollund, som var formann i Sosialistisk Studentlag, og jeg innkalt til Gerhardsen. Han var formann i Oslo Arbeiderparti og slik sett var «overordnede». Han kjørte hardt, men uprofft. Han eksaminerte oss høyt og lavt. Han var hele tida ute etter «tilståelse» for det «gale» vi hadde gjort – forbrutt oss mot partiets vedtekter om fraksjonsvirksomhet – som ga grunnlag for eksklusjon. Når jeg tenker på dette i dag, husker jeg det fortsatt som en av de mest traumatiske opplevelsene jeg hadde som ung sosialist, forteller Furre. Den gang var han 20 år.

Heller ikke Furre har mye godt å si om journalistikken i 1950- og 60-åra:

– Det må nok sies at mye av journalistikken om sikkerhet, forsvar og hemmelige tjenester var svært servil.

Lund-kommisjonen tok i liten grad for seg forholdet mellom journalister og hemmelige tjenester. Heller ikke NRK ble undersøkt. Kommisjonen gikk lite inn på disse forholdene. Stort sett kom kommisjonen ganske langt i sine

undersøkelser, synes jeg. Men det er litt leit at vi ikke kom lenger når det gjelder samspillet mellom presse og tjenester. Det hadde med tid å gjøre. Etter vel to år måtte vi anstendigvis en gang sette sluttstrek, sier Furre.

Aftenpostens tidligere redaktør Trygve Ramberg har et noe annet syn på 1950- og 60-åra:

Situasjonen var nok forskjellig i A-pressen og Aftenposten. Men felles var at vi tok vare på demokratiet. Aftenposten gjennomgikk en viktig utvikling fra rein Høyre-avis til en mer uavhengig konservativ avis. I 1970-åra ble Aftenposten en liberal-konservativ avis. I 1950-åra og i begynnelsen av 60-åra hadde hver avis sitt ståsted, gjerne et partipolitisk ståsted. Det er velkjent hvordan dette forandret seg etter hvert. Avisene var selvsagt åpne for debatt også for den tid. Men mangfoldet kom for alvor også inn i den enkelte avis. Nå finnes det større bredde i norsk avisverden enn noen gang. Dette oppfatter jeg som både sunt og riktig, sier Ramberg.

- I 1950-åra var krigen ennå nær, og den vestlige verden var i skarp konfrontasjon med Sovjetunionen og de østeuropeiske diktaturene. Det var grunnlaget for at det var en sterk oppslutning om sikkerhetspolitikken. Det er også viktig å huske at den journalistiske arbeidsformen generelt ikke var så innsynsrettet som i dag. Enhver tidsepoke må bli bedømt ut fra sine egne forutsetninger. Det er ikke så merkelig om de hemmelige tjenestene arbeidet mer i fred. Det ville ikke være unaturlig om de store avisene hadde sine kontakter også der. Men jeg kjenner ikke til noen slik systematisk kontakt fra Aftenpostens side. Dette var jo også lenge før min tid i Aftenpostens ledelse. Det som bør beklages, er det som kom fram om at Arbeiderpartiet tok overvåkingsmetoder i bruk mot sine politiske motstandere.

Det er særlig viktig at vi ikke glemmer hvordan situasjonen var den gangen, og at det utspilte seg en formidabel ideologisk kamp om samfunnsmessige grunnverdier. Det er ingen detalj, mener Trygve Ramberg.

Generalmajor Bjørn Egge har også klare meninger om 1950-, 60- og 70-åra:

Forsvaret var redd for å vise seg fram. Offiserer fryktet å møte intelligente mennesker utenfor sine egne rekker. Det gjaldt nok også alt som hadde med de hemmelige tjenestene å gjøre. Jeg ville at Forsvaret skulle fram og argumentere for sin sak, sier han.

Egge var pressetalsmann for Forsvarets overkommando fra 1972 til 1976, da general Herman Fredrik Zeiner-Gundersen var forsvarssjef.

Det eksisterte altfor lenge en kultur hvor alt skulle være hemmelig. Det er klart at dette ikke var sunt. Det skapte misforståelser, og det skapte myter. Konflikten mellom E-tjenesten og Overvakningspolitiet skapte også mange problemer. Mens E-tjenesten hadde et intelligent mellomsjikt, manglet POT dette. Jeg ser det slik at denne svakheten kulminerte i sine negative virkninger rundt Mossad-skandalen i 1991. E-sjef Vilhelm Evang ville aldri ha godtatt at noen annen tjeneste kunne ta seg slik til rette, mener Egge.

- Problemene vokste stadig, fordi vi aldri fortalte hvorfor vi måtte ha hemmelige tjenester, hvorfor de i stor grad måtte operere i det skjulte, og hvorfor de ofte måtte gjøre som de gjorde. Så lenge mediene aksepterte taushet om tjenestene, gikk alt tilsynelatende greit. Men i virkeligheten ble problem på problem akkumulert. Til slutt måtte lokket bli sprengt av trykkokeren i 1970-åra. Ikke minst har det vært sårt at vi ikke fortalte, eller kunne fortelle, om bakgrunnen for mye av den overvakingen som skjedde her til lands. Jeg tenker ikke så mye på alt det som skjedde ute – Tsjekkoslovakia, Berlin-blokaden, Koreakrigen – som alle kunne følge med på. Det skremte jo vettet av oss. Nei, jeg tenker på alt som skjedde i det skjulte. Også etter Stalins død i 1953 sendte Sovjetunionen stadig agenter til Norge. Disse agentene skulle infiltrere fagbevegelsen. De skulle drive målrettet påvirkning med alle midler. En del av disse agentene hoppet av og søkte asyl i Vesten. I E-staben fikk vi rapportene etter avhør av disse såkalte «defectors». Dette var åpenbart en trussel mot rikets sikkerhet. Her dreide det seg så menn ikke bare om et politisk partis sikkerhet. Vi meldte fra til Overvakningspolitiet. Noe måtte gjøres. Så oppdaget POT at de kunne begynne å avlytte mistenkelige folk. Dermed ble det etter hvert gjort noe riktig og nødvendig. Men også mye dumt ble sagt og gjort. Folk som Finn Gustavsen og Knut Løfsnes hadde jo utbredt omgang med personell i de østeuropeiske ambassadene, og kom i søkelyset.

De nye sovjetiske marineøvelsene spredte også frykt. De omringet Norge. Og vi satt med bildene. Men vi ble nektet å offentliggjøre dem. Dette ville være «ondsinnet» overfor sovjetlederne, mente de politiske myndighetene på 60-tallet. Heller ikke denne trusselen fikk vi formidlet på saklig og forståelig måte til folk flest, sier Egge.

Men det var særlig avhopperrapportene som E-staben tok imot i 1950-åra, som var starten på hele overvakings- og registreringsarbeidet. Dette arbeidet tok sikte på å verne om rikets sikkerhet. Men så etter hvert og særlig i

1960-åra begynte mye av det å utvikle seg i gal retning. Samarbeidet mellom POT og Arbeiderpartiet viste at store ressurser ble misbrukt til fordel for ett politisk parti. Det var helt forkastelig.

Men det som skuffer meg, er at heller ikke Lund-kommisjonen tok med den reelle frykten som avhopperrapportene skapte den gang. Dermed blir det vanskeligere å forstå hvorfor overvaking og registrering – ikke minst i fagbevegelsen – tok et så stort omfang. Derfor blir det også vanskeligere å forstå hvorfor det ble drevet en del etterretningsvirksomhet også innad i mediene, ikke minst i A-pressen. Jeg sier ikke dette for å unnskylde verken Rolf Gerhardsen, Per Monsen eller de andre. Jeg sier det fordi heller ikke Lund-kommisjonen klarte å legge fram den hele og fulle bakgrunn for det som skjedde i 1950- og 60-åra, sier Egge.

Den verste episoden Egge opplevde som pressetalsmann for FO skjedde i aprildagene 1973. Oppe i den bratte fjellsiden like ovenfor Ollestad gård i Urdalen hadde ei lita jente plutselig funnet et militært depot. Våpen, uniformseffekter, sanitetsutstyr, Nesquik-kaffe fra 1951, hvitmalte ski og proviant lå skjult under en presenning i steinura ved Urdalsvatnet. Faren ringte raskt politiet. Politimesteren avfeide det hele som «grepet ut av lufta». Da så en fotograf og en journalist fra Rogalands Avis like raskt tok seg inn mot depotet, møtte de tre menn oppe i ura. Den ene kjente de igjen. Det var bonden, Gudmund Ollestad. De to andre virket som fremmedkarer, og de var svært så upraktisk kledd.

Idet fotograf Tor Bjarne Bringeland tar et bilde med telelinse, oppdager herrene hva som skjer. To av dem gjemmer seg bak steinene, bonden kommer i fullt firsprang ned mot reportasjeteamet. Han forlanger at Bringeland skal levere fra seg fotoapparatet. Det nekter fotografen. Da sprekker det for Ollestad. Han slår og sparker. Til slutt begynner han å kyle stein mot de to pressefolka. Da skjønner de at ei tid er for reportasje, en annen for flukt.

Ingen utenom de tre visste den gang at depotet var ei såkalt «dump» i det dypt hemmelige stay behind-systemet i Norge. Det var en del av Norges beredskap mot okkupasjon. Ingen visste heller at en av herrene som gjemte seg bak steinene, var oberstløytnant Sven Ollestad, leder for hele stay behind-systemet i Norge og bror av den illsinte bonden.[1]

Raskt måtte FOs talsmann, Bjørn Egge, i ilden. Han dro til Stavanger for å roe ned saken og desinformere så godt han kunne. Han slo ei plate om at lageret nok hadde blitt liggende igjen fra krigens dager. Men da han ble kon-

frontert med den lille detaljen at kaffen i depotet var fra 1951 og ikke fra krigens dager, buklandet den hvite løgnen. Så prøvde Egge seg med en ny vri. Depotet hadde noe med at Forsvaret «bygde videre på Heimefrontens geriljastrategi ... Men etter hvert som årene gikk, ble de fleste av disse lagrene inndratt.» Det sies at enhver taktikk skal ha noe med sannheten å gjøre. Det var noe sant i det Egge sa. Men det meste var alminnelig desinformasjon.

Mediene ga opp saken. De lot seg desinformere. Noen følte nok at her var ting som ikke stemte. Men det tok mange år før sannheten kom for en dag.

Det var en forferdelig opplevelse. Å dekke over hva depotet egentlig var, er noe av det mest ubehagelige jeg har vært ute for som pressetalsmann i Forsvaret. Men episoden illustrerer vel på sin måte hva som kan skje når Forsvaret innhylles i for sterkt hemmelighold. Da blir det ikke engang mulig å holde hemmelig det som bør skjules. Men jeg må jo også si at pressefolkene ga seg ganske raskt den gang. Så lett ville det ikke vært i dag, smiler Bjørn Egge.

I stedet for å avsløre desinformasjonen fra Forsvaret lot pressefolkene seg stagge og kanskje lure den gang. Skal den slags omgående bevegelser avdekkes, kreves store kunnskaper. Det krever en aktivt oppsøkende, kritisk journalistikk. Til oppsøkende journalistikk hører også et nettverk av kilder. At oppsøkende journalister må bygge opp store nettverk av kilder, tilhører i dag journalistikkens ABC.

Men slike uformelle nettverk kan også by på store fallgruver. Kunnskap kan forvandles til kildenes makt over journalisten. Herbjørn Sørebø har hatt store nettverk å trekke veksler på.

Dette er et problem. Og det blir et stort problem dersom du har fått et forhold til en politiker eller en ansatt i tjenestene som nærmer seg vennskap eller en form for avhengighet. Har du fått et forhold der du må ta for mange ikke-journalistiske hensyn, er det fare på ferde. Da må du si at denne saken skal ikke jeg dekke. Det er et problem som enhver oppsøkende, enn si politisk journalist havner opp i. Når det kjennes vondt å gjøre jobben, begynner det å bli farlig. Det har hendt meg noen ganger, sier Sørebø.

Det hører vel til temaet at jeg må svare på spørsmål om og bekrefte at også jeg har møtt den nå så kjente E-mann Trond Johansen.

Sørebøs spesielle smil ligger på lur.

Jeg mener å huske at jeg til og med har hilst på ham på Halvorsens Conditori.[1] Og i Stortinget hadde jeg mange samtaler med både Knut Fryden-

lund og Trond Johansen. Alle har sine venner, også Trond Johansen. Jeg tror at han og Knut Frydenlund hadde vært venner uansett om Johansen hadde sittet som medlem av Aps sentrale sikkerhetspolitiske utvalg eller ikke. At slike bånd, og nettverk, har spilt en stor rolle ikke minst i Arbeiderpartiet, er jeg ikke i tvil om. Johansen har også hatt et enormt nettverk. Og noen journalister har vært med i dette nettverket. Det har hatt sine gode sider. Jeg er til og med så fri at jeg vil hevde at han har reddet en del yngre partimedlemmer fra ulykka, sier Sørebø.

Han har nok yngre og aktive partimedlemmer i «Treholt-kullet» i tankene.

Når det er sagt, er det grunn til å føye til noe. Det ville nok vært klokest for Trond Johansen selv om han ikke hadde sittet i det sentrale partiutvalget og hatt en dobbeltrolle som E-mann og Ap-mann. At partiet hadde bruk for eksperter, får så være. Omverdenen har sett på denne dobbeltrollen med andre øyne. Den har gitt opphav til mistanke og kritikk. Nei, det ville ha vært klokt om han ikke hadde sittet i partiutvalget, sier Herbjørn Sørebø.

Trygve Ramberg viser til et annet nettverk:

- Jeg tenker på Aftenpostens internasjonale nett. På samme måte som Aftenposten satset på et landsomfattende innenlandsnett, brukte avisa bevisst sine muligheter til å bygge opp et sterkt korrespondentkorps i utlandet. At korpset ble bygd ut i Europa, Sovjetunionen, USA og etter hvert Asia, og at korrespondentene hadde høy kvalitet, gjorde dette til en vesentlig journalistisk ressurs. Sammen med NRK og enkelte andre skandinaviske aviser bygde Aftenposten opp stor internasjonal kompetanse til fordel ikke bare for leserne. Kompetansen var også gunstig for den norske utenrikspolitiske og sikkerhetspolitiske debatten ved den informasjonen som ble formidlet. Spørsmålet om nettverk må derfor ikke snevres inn til om det eksisterte noen kontakter til de hemmelige tjenestene, mener Trygve Ramberg.

Hvilke lærdommer har så Herbjørn Sørebø trukket av et langt liv i den politiske journalistikken?

Hva må til for å verne om en journalists integritet? Hvilke kjøreregler må følges - både i det store og hele - og ikke minst når spørsmålet om det hemmelige Norge settes på dagsorden?

- Jeg har noen viktige kjøreregler. Og jeg kan fortelle at jeg ofte har slitt for å følge dem! Reglene er enkle: Du skal aldri la deg bruke i betalt reklame, enten den er fordekt eller åpen. Uansett hva det dreier seg om, Lano eller

hemmelige tjenester! Du kan være medlem av et politisk parti, men bør ikke være aktiv. Du må kjenne folk ganske godt for å kunne kjenne et journalistisk felt godt. Men du må vite hvor du skal trekke grensen mellom kilde og for nært vennskap. Du må oppføre deg slik i og utenfor yrket at omverdenen ikke får mistillit til deg. Og du må øve opp evnen til å oppdage i tide når du er i ferd med å komme i vansker. Integritet må du ha, det er ikke noe du kan oppnå. Troverdighet overfor omverdenen er vanskelig å opparbeide og lett å miste, sier Herbjørn Sørebø.

Per Egil Hegge kommenterer forholdet mellom journalister og tjenester slik:

Ingenting av det som har kommet fram i «Lund-epoken» i Norge, har overrasket meg. Etter at jeg leste Peter Wrights bok *Spy Catcher*, som kom ut i 1987, var jeg forberedt på nesten hva som helst også her til lands. Når overvakningsmiljøene stenger seg inne, skjer det som vi nå har opplevd. Når jeg ser tilbake på journalistikken på dette området, var det jo slik i 1960-åra at myndigheter og politi aldri gjorde noe som helst galt. Det var den rådende, gjensidige holdningen. Så kom 1968-opprøret og 70-åra med EF-striden. Og med den raknet den gamle partikontrollen over pressen. Dermed fikk serviliteten dårligere kår. Så skvulpet det over noen ganger. I de seinere årene er det vel drevet en rimelig kritisk journalistikk på dette området, sier Per Egil Hegge.

Serviliteten *fikk* dårligere kår. Men likevel tok det lang tid før den kritiske journalistikken fikk fotfeste. Langt inn i 1970-åra var tunge avsløringer av overvaking, etterretning og sikkerhet en mangelvare. Fortsatt var samspillet mellom sentrale pressefolk og tjenestene sterkt. Og den felles interessen dreide seg ikke bare om nasjonale sikkerhetspolitikk. Den omfattet også det som på godt norsk kan kalles politisk renkespill. Vi skal se på et par episoder som illustrerer det skjulte samspillet. Alle aktører er ikke synlige. Likevel tror vi at episodene kan vise hvordan pressefolk lar seg friste til å ta politimetoder i bruk i sitt arbeid.

Lukket Sp-møte avlyttet

Fredag 23. april 1971 møttes Senterpartiets tillitsmenn og -kvinner til to dagers fylkesårsmøte i Høyanger i Sogn og Fjordane. Noen uker var gått siden Borten og hans regjering måtte gå av. Fem og et halvt års tid ved makten var over. Utsendingene var ikke i tvil om hva de skulle diskutere.

Temaet var den nye situasjonen etter at regjeringen hadde gått av.

Partiets formann og parlamentariske leder John Austrheim og jeg innledet på møtet og ga en brei orientering om den nye situasjonen, forteller Per Borten.

Møtet var lukket, og stedet var Øren hotell. I ro og fred skulle utsendingene diskutere hva som egentlig hadde skjedd. De måtte også vurdere hva EF-kampen nå ville kreve av partiet. Pressen ville få sin orientering etter at møtet var over.

Bortens regjering var en koalisjon med representanter både fra Senterpartiet, Høyre, Kristelig Folkeparti og Venstre. En koalisjon krever sitt. Både regjeringen, partiene og statsministeren hadde det ofte ganske stritt. Det var da han overlot nøkkelen til Trygve Bratteli 17. mars at statsminister Per Borten kom med de legendariske ordene om hvor slitsomt det kan være å bære staur.

Borten forteller:

Jeg husker godt hva Einar Gerhardsen sa da han leverte statsministerkontorets nøkkel til meg: «Jeg ser du har en bred rygg, og det trengs, for du får ei tung bør å bære når du skal være avhengig av *fire* stortingsgrupper for å få oppslutning om standpunkter. Jeg syntes jeg hadde nok med å gå til éi gruppe.» Det var denne allegorien jeg hadde i tankene i 1971 da det var min tur til å overlevere nøklene til Bratteli. Derfor minnet jeg om at ei bør blir ekstra vanskelig å bære hvis den består av staur som begynner å sprike.

Bonden fra Melhus har ofte vist seg som en klok hverdagsfilosof som ingen i urbant hovmot bør undervurdere. Særlig tøft var det i 1970–1971. Av

alle ting toppet konfliktene seg i en konflikt om kilometeravgift. Men den virkelig turbulente saken var striden om norsk medlemskap i EF. Den var i ferd med å øke fra sterk kuling til storm. Sett på overflaten var det en lekkasje fra Bortens hånd som utløste de virkelig store problemene for regjeringen. Aftenpostens politiske redaktør Egil Sundar hadde lenge jaktet på Borten i Aftenpostens spalter. Sundar var først og fremst en trofast, ildsprutende korsfarer for «borgerlig samling».

Om lekkasjen skrev han:

«At statsministeren kom til å vise frem et brev han ikke skulle ha vist frem fra Brussel-ambassadør Jahn Halvorsen — og lot daglig leder for Folkebevegelsen mot EEC, h.r.advokat Arne Haugestad få lese dette, var bare vindkastet som felte treet.»[1]

Sundar hadde rett i det han skrev den gangen. Men han nevnte ikke at det var hans egen journalist Ole N. Hoemsnes som regisserte den virkelige lekkasjen. Den gang var Hoemsnes presserad ved statsministerens kontor. Den avgjørende lekkasjen han hadde begått overfor Dagbladet, visste Borten ingenting om. Regjeringens fall og all turbulensen som fulgte, skapte stor medieinteresse for årsmøtet i Høyanger.

Nå gikk diskusjonene på det lukkede årsmøtet saklig og greit for seg. Og vi orienterte pressen som vanlig etterpå. Men i kjølvannet av dette møtet reagerte vi. Noen få utvalgte aviser, blant dem Stavanger Aftenblad og Aftenposten, kunne bringe referater fra innledninger og ordskifte, forteller Borten.

Vi skjønte at her måtte det ha skjedd noe muffens. Snart viste det seg at møtet vårt var blitt avlyttet.

Borten viser til tidligere lensmann Leiv Erdal i Førde og Naustdal for nærmere detaljer. Han kan bekrefte det Borten forteller.

Jeg var ordstyrer på dette årsmøtet. Den gang var jeg formann i fylkespartiet. Etter møtet ble det snart klart at flere pressefolk satt inne med opplysninger om at det hadde blitt gjort lydbåndopptak fra møtet. De gikk på redaktør Hans Arnesen i Sogningen/Sogns Avis. For han hadde vært til stede. Han deltok som representant for avisa. Det var nok flere av oss som trodde at han kunne ha hatt sine kontakter. Men jeg så at han ikke tok notater, noe han heller ikke skulle gjøre, sier Erdal.[2] Han forteller videre:

Med min yrkesbakgrunn er jeg vant til å stille strenge krav til bevis, og

like strenge krav til habilitet. Derfor kontaktet jeg min kollega, lensmann Olav Skjerven i Høyanger. Han gikk til hotellet og undersøkte saken. Ifølge Skjerven var det strukket ledninger fra møtelokalet og til et rom i hotellet. På dette rommet bodde det en mann fast. En noe drikkfeldig kar som ble kalt «Loyden». Han var i slekt med familien som eide hotellet, men hadde ikke noe med driften å gjøre. Personlig kunne han ikke ha noe interesse av hva som ble sagt i det lukkede møtet. Men en kunne regne med at han gjerne gjorde et slikt oppdrag for et visst honorar.[1]

Lensmann Skjerven snakka med «Loyden» der på rommet. Og han nektet ikke for at han hadde drevet med avlytting. Tvert om innrømmet han at han hadde lydbånd. Han sa også at det var på trygg plass og kostet penger.

Snart begynte enkelte aviser å referere fra det lukkede Sp-møtet. Aftenposten fulgte opp årsmøtet på sin måte: «Borten feilinformerer sine egne partifeller. Bagatelliserer sin egen opptreden og svekker tiltroen til Bondevik», slo avisa opp 6. mai. Journalist Lars Hellberg skriver:

> «Tidligere statsminister Per Borten har i den senere tid vært rundt om i landet og feilinformert partifeller. Hittil har regjeringskrisen vært behandlet på en rekke interne informasjonskonferanser, og flere er planlagt i nærmeste fremtid. Per Borten har – i alle fall på ett av disse møter – fremstillet det slik at Kristelig Folkeparti under hele den siste fase av krisen var detaljorientert om Senterpartiets synspunkter. Hensikten har tydelig vært å svekke virkningene av Kjell Bondeviks sterke understrekning av at Senterpartiets dobbeltspill har skuffet ham.»

Avisa viser så til det lukkede årsmøtet:

> «Ifølge de opplysninger Aftenposten sitter inne med, har den tidligere statsminister i et foredrag for partifeller på Leikanger i forbindelse med Sogn og Fjordane Senterpartis årsmøte 24. april gjort sitt beste for å bagatellisere hendelsene rundt lekkasjesaken. Da jeg flyttet fra regjeringsbygningen, hadde jeg med meg to kasser med fortrolige dokumenter i forskjellige forbindelser. Jeg har vist frem en del av dem tusenvis av ganger, og jeg vet at også andre har behandlet slike dokumenter på samme måte, hevdet Per Borten blant annet.»

Slik fortsetter avisa å referere fra årsmøtet. Borten skal ha sagt at partiets

vanskeligste oppgave «... nu blir å legitimere at det totalt har skiftet standpunkt i spørsmålet om forhandlinger om medlemskap i EEC ...» Ifølge Aftenposten bekreftet Borten også en serie med hemmelige møter mellom Sp og KrF.

Det var tydelig viktig for Aftenposten å sverte meg. Dette hadde nok også sin bakgrunn i at Senterpartiet mot alle spådommer gikk fram på gallupen. Aftenposten var villig til å gripe til irregulære metoder i den kampanjen som avisa førte mot partiet og meg den gangen, kommenterer Borten. Og han sier:

Noe av det avisa skrev om årsmøtet, var positivt galt. Det var preget av Sundars politiske meninger og ført i pennen av hans yndling Lars Hellberg. Andre ting var ordrette sitater fra talen min. Det er ingen tvil om at dette hadde avisa fra lydbåndopptaket. Om det var direkte fra lydbåndreferatet eller fra en som siterte fra det til Aftenposten, er umulig å vite. Men uansett er metoden like irregulær.

Nå fantes det et skriftlig møtereferat. Det kan både Borten og «gammellensmann» Erdal bekrefte.

På grunn av det som hadde skjedd, møttes Borten, partiformannen John Austrheim og jeg i Oslo 10. mai. Da hadde Austrheim fått tak i et maskinskrevet referat fra årsmøtet. Jeg husker at det blant annet sto et sted at «no vart det så mykje hosting og harking at det var vanskeleg å høyre kva som blei sagt». Kanskje husker jeg en og annen detalj feil. Men innholdet er riktig, sier Erdal.

Per Borten bekrefter det Erdal forteller. På møtet i Oslo diskuterte de om de skulle melde saken til politiet.

Jeg mente at vi burde gjøre det. Det var en viktig sak. En person hadde drevet avlytting. Det skriftlige referatet fantes. Flere aviser, blant dem Aftenposten, hadde referert fra møtet. Med alt dette materialet burde saken ha vært anmeldt, sier Erdal.

Borten er enig:

Både Erdal og jeg ville anmelde saken. Svært mye lå allerede på bordet. Det som sto igjen, var å finne ut om «Løyden», mannen som gjorde den tekniske avlyttingen av møtet på Øren hotell, hadde noen oppdragsgiver. Var det noen i mediene som sto bak? Det var jo allerede klart at noen i pressen, inkludert Aftenposten, hadde gjort seg nytte av møtereferatet som var skaffet fram på ulovlig vis. Dessverre ville ikke Austrheim anmelde saken. Han ba så

tynt. Han ønsket ikke mer brak. Det var virkelig synd. Men vi fant at vi måtte respektere dette sterke ønsket hans, sier Borten. Han er ikke forbauset over at alkoholiserte småfolk kan la seg misbruke pa denne måten.

– Men det jeg fortsatt reagerer mot, er at store, seriøse aviser som Aftenposten kunne ta del i den slags operasjoner. Uansett hva som i detalj måtte ha skjedd bak kulissene, er det udiskutabelt at Aftenposten gjorde seg nytte av referater som ble skaffet fram pa irregulært vis. Jeg er ikke mye i tvil om at den som tok imot dette referatet i Aftenposten, visste hvordan det hadde blitt til, avslutter Borten.

Aftenpostens politiske kommentator Lars Hellberg husker saken. Han gir en noe annen versjon:

– Forklaringen på denne historien er noe annerledes enn at møtet ble avlyttet av en som bodde i huset. Vi fikk møtereferatet fra en lokalavisredaktør som var til stede på møtet og som behersket stenografi, forklarer Hellberg. Han kan i dag ikke garantere at han husker denne redaktørens navn riktig.

Men et sted i bakhodet mitt romsterer navnet Arnesen, sier han.

Det er redaktør Hans Arnesen i Sogningen/Sogns Avis som «romsterer» i Hellbergs bakhode. Han mer enn antyder at redaktør Arnesen ga Aftenposten møtereferatet. Men at redaktøren skrev referat på selve møtet, er lite trolig. Tidligere lensmann Leiv Erdal i Førde og Naustdal var øyenvitne til at han ikke tok notater. Selvsagt kunne Arnesen ha fått avskrift av lydbåndet fra «Loyden» eller en ukjent Mr. X etter møtet. Eller han kunne ha skrevet av båndet selv, eller fått en annen til å gjøre det for seg. Nå skrev riktignok redaktør Arnesen den gang under ei erklæring om denne saken. Her forsikret han at han ikke hadde stått bak noen lekkasje.[16] Men noen garanti for at dette er riktig, finnes selvsagt ikke. At han ifølge Hellberg formidlet referatet til Aftenposten, reiser i det miste tvil om Arnesens ord var et ord. Redaktør Hans Arnesen er død for mange år siden.

At møtet ble avlyttet, er hevet over rimelig tvil. Her veier forsikringene fra to «gammel-lensmenn», Olav Skjerven og Leiv Erdal, tungt – tyngre enn Hellbergs mening.

Lite tyder på at Overvåkningspolitiet spilte noen rolle i saken. Operasjonen var mest sannsynlig et renkespill der en eller flere pressemenn spilte sine roller. Irregulære metoder ble tatt i bruk. Dette kan neppe kalles legitimt pressearbeid. Metodene ble neppe brukt i pressefrihetens navn. Det var den partipolitiske kampen som helliget midlet.

Avlyttingen i 1971 var en alvorlig sak. Nå finnes det også myter om andre partimøter som skal ha blitt avlyttet. Bak noen av dem skjuler det seg en og annen historie med underholdningsverdi. Lars Hellberg forteller en slik historie fra EF-kampens harde dager:

Senterpartiet hadde et svært interessant landsstyremøte på hotell Ambassador i Trondheim. Møtet var lukket. Tilfeldighetene ville at jeg neste dag, 7. mars 1972, kunne presentere et meget presist referat av hva som ble drøftet. Fenomenet utløste all verdens påstander om at jeg hadde bedrevet romavlytting, forteller Hellberg.

Forklaringen var enkel. Jeg hadde fått rom på det samme hotellet. Da jeg sto opp ut på formiddagen, slo jeg på radioen for å høre nyheter. Da oppdaget jeg at hotellet kringkastet Senterpartiets drøftelser via radio til rommene. For meg var det derfor bare å bli på rommet og notere. Akkurat dette husker jeg svært godt. Grunnen er at det var på dette møtet at Ingvald Godal, som først seinere ble Høyre-mann, snakket om at det kanskje kunne bli aktuelt å ta opp kampen mot norsk EEC-medlemskap med våpen i hånd. Jeg forklarte aldri den gang hva som hadde skjedd. Grunnen var simpelthen at jeg hadde stor, kall det gjerne barnslig, glede av forvirringen som oppsto i Senterpartiet, sier Lars Hellberg.

La oss nå vise et klarere eksempel på at Aftenposten spilte en spesiell rolle i et 70-tallsdrama med både pressefolk og tjenester i samspillets hovedroller.

Slik blir en nyhet til

Året 1977 ble usedvanlig turbulent for de hemmelige tjenestene i Norge. Flere sensitive saker kom plutselig til overflaten. Den viktigste fikk snart tilnavnet «listesaken». I sentrum av hele dette sakskomplekset befant Ivar Johansen seg. Han var kontorsjef i Gyldendal Norsk Forlag og en arbeidshest og et petimeter som ville avdekke de hemmelige tjenestenes mørke sider. Han hadde samlet materiale og drevet undersøkelser rundt Overvåkningspolitiets virksomhet i flere år allerede, da han våren 1977 gikk til Ny Tid og foreslo samarbeid om offentliggjøringer.

Det første resultatet ble en sensasjonell avsløring av norsk spionasje mot Sovjetunionen via Finland. I kjølvannet av den saken sa Ivar Johansen seinere til Arbeiderbladet at mer var på gang. Han satt med lange lister over ansatte i alle de tre hemmelige tjenestene og vurderte offentliggjøring.

Temperaturen steg i regjeringskontorene, på Victoria Terrasse, hvor politiet den gang holdt til, og i E-stabens hovedkvarter i Platousgate. Påtalemakt og politi slo til med razziaer, arrestasjoner av Ny Tid-journalister og irregulære avhør uten advokater til stede. «Listesaken» var et faktum.[1]

I virkeligheten begynte det hele med at Ivar Johansen i 1975 skrev brev til seksjonssjef Trond Johansen i E-tjenesten og ba om opplysninger og samarbeid. Da gikk alarmen. Tjenestenes mektigste menn skjønte at den lange fredningstida de hadde nytt godt av, var over. Det gjaldt å treffe mottiltak for katastrofen var et faktum.

For Ny Tid og kontorsjef Ivar Johansen satt på flere ytterst vanskelige og følsomme saker. Slett ikke bare navnelister.

En av disse sakene handlet om samspillet mellom mediene og tjenestene. Det dreide seg om et påstått samarbeid mellom Overvåkningspolitiet, en vervet agent, Fredrikstad Blad og Aftenposten. Saken handlet om et maktspill midt i den heteste EF-striden i 1972, om hvordan sterke anti-EF-krefter, særlig Sosialistisk Folkeparti, skulle kompromitteres.

Både Overvåkningspolitiet og Kriminalpolitiet hadde fått nyss om at det fantes et dokument om nettopp disse forholdene. Det lå enten i Ny Tid-redaksjonen, i Ivar Johansens store og pertentlige arkiver eller hos en annen i kretsen rundt Ny Tid. Den gang hadde nesten ingen hørt om dette dokumentet. Men både Overvåkningspolitiet og Kriminalpolitiet kjente til det, og at den vervede agenten var kilden til opplysningene i det. De fryktet at dokumentet skulle lekke ut.

Jan Otto Hauge begynte som journalist i Ny Tid i 1975, to år før «listesaken» eksploderte. Han kjenner saken ut og inn. Hauge var også blant dem som ble dømt i retten.

Jonny Moritz Hansen sier selv han ble vervet av Overvåkningspolitiet i 1962. Siden kom han på andre tanker. I 1973 gå han ei lang og grundig, skriftlig erklæring om hva han hadde vært med på. Denne erklæringen sto i virkeligheten helt sentralt i «listesaken», selv om ingen utad fikk høre om den. Politiet var åpenbart på intens jakt etter flere papirer, ikke bare navnelistene. Hansens erklæring var et av de viktigste dokumentene de forsøkte å spore opp, og som ble beslaglagt. Erklæringen befant seg blant annet i Ny Tids redaksjon. Trond Jensen, en av dem som ble arrestert, fikk føle hvor viktig dette dokumentet var for politiet. Da han satt i lange avhør, brukte politiet svært mye tid og krefter på å forsøke å få ham til å fortelle om Hansen-saken og dokumentet, forteller Hauge.

I dag er Hansen ikke mulig å oppdrive. Erklæringen fra 1973 er heller ikke underskrevet. Men Arne Andersen som skrev den ned, bekrefter at Hansen fortalte historien til ham slik den står å lese i erklæringen.

Erklæringen bør ha status som et påstandsdokument. Hansen gikk ut i Friheten i august 1977 og gjentok noen av påstandene. I neste nummer beklaget redaktør Arne Jørgensen at saken var satt på trykk.[1] For politimester Haakon Strømsæther i Fredrikstad avviste at Hansen noen gang hadde vært ansatt i politiet, slik han hadde påstått. Hansen presiserte at han leilighetsvis hadde vært engasjert i overvåking. Men Frihetens redaktør hadde fått kalde føtter. Mer skulle ikke til. Saken ble erklært død.

Et par tiår etter bør det være mulig å se lidenskapsløst tilbake på påstandene – og gjøre seg sine tanker.

Slik la Jonny Moritz Hansen i 1973 fram sin versjon: Han brukte 9 år av sin ungdom ved Norsk teknisk Porselenfabrikk i Fredrikstad. Han ble tidlig politisk interessert og meldte seg inn i Norges Kommunistiske Parti. Her var

han medlem helt til 1970. Da meldte han seg inn i Sosialistisk Folkeparti. Han var sogar formann i Rolvsøy og N. Glomma SF ei tid.

Fra 1960 til 1962 var han yrkesmilitær, stasjonert ved Rygge flystasjon. I dette sitt nye liv ble han utstyrt med et spesialkurs på Kjeller. Her lærte han hvordan han skulle behandle hemmelige dokumenter. Men så, etter bare to år, fikk han sparken, mistenkt for tyveri og utlevering av nettopp hemmeligstemplede dokumenter, og tyveri av en Lugerpistol, kaliber 9 mm.

Hansen nektet bestemt for at han var skyldig. Han trodde han var rammet av mistanke på grunn av den giftige atmosfæren etter den såkalte Gjoensaken ved Rygge flystasjon. Gjoen var en tragisk figur, en sterkt forfyllet offiser i Luftforsvaret som i 1962 ble avslørt for spionasje til fordel for Sovjetunionen.[1]

I og med disse anklagene ble hverdagen en ganske annen for Jonny Moritz Hansen. Han hevdet i erklæringen: «I dag er situasjonen er annen: Jeg er vervet agent for overvåkningspolitiet i Norge, utsett til å infiltrere og spionere på politiske venstregrupperinger – så som kommunister, ml-sosialister og endog grupper utgått av Det Norske Arbeiderparti. ML-gruppene og AIK-bevegelsen er i dag særdeles interessante objekter.»

Særlig godt hadde han det ikke i sitt nye liv: «Nå vet jeg ikke lenger verken ut eller inn. Tidligere har jeg aldri gitt opplysninger til politiet som kan være til skade for enkeltpersoner. Nå krever overvåkningspolitiet dette av meg: at jeg skal utlevere navn og adresser på personer – og særlig da personer som har eller kan ha noen tilknytning til ML-bevegelsen og AIK.»[2] Så ga han en lang og detaljert beretning om hvordan han angivelig var blitt presset til å la seg verve. Våren 1962 fikk han sparken. Men han stusset over at han fikk tre måneders lønn.

Kort tid etter startet han sin egen forretning. Plastprodukter ble hans nye liv. Lokalene lå like ved Christianslund i Fredrikstad. Dette gikk rimelig bra en stund. Så ble fortida hans verste fiende.

På en forretningsreise til Oslo i 1964 ble han plutselig oppsøkt på gata av en politimann i sivil. Noe redd og forfjamset ble han med til Victoria Terrasse, hvor Overvåkningssentralen lå den gang. En lang samtale om løst og fast, om dette og hint, og om politikk fulgte der oppe på «loftet». Med kaffe og wienerbrød attåt.

Videre fra erklæringen: «... endelig ble jeg fulgt inn til selve sjefen for overvåkningspolitiet i Norge, Asbjørn Bryhn. En meget høflig, blid og fore-

kommende kar.» Videre: «Han lovet at jeg skulle få tilbake min status her i samfunnet om jeg kunne tenke meg å samarbeide med dem – med overvåkningspolitiet.» Og: «Asbjørn Bryhn talte hele tiden like ut fra leveren, åpent og rett fram og ærlig. Uten å legge det minste skjul på at hensikten var å verve meg til tjeneste for overvåkningspolitiet.»

Dagen etter ble han på nytt innkalt til Victoria Terrasse. Da ble han «... regelrett vervet som overvåkningsagent, etter en ny krysseksaminasjon – og jeg lot det skje. Det må jeg tilstå.»

De første oppdragene gikk ut på at han skulle infiltrere tillitsmannsapparatet i NKP. Det gjaldt å få best mulig kontakt med folk i sentralorganisasjonen i NKP. Hansen bestemte seg for å knytte kontakt med en kamerat fra Fredrikstad-distriktet som satt i sentralstyret. Han viste seg å bli en nyttig «ventil for opplysninger» – uvitende om Hansens dobbeltliv som han var.

Slike oppdrag hadde Hansen helt fram til 1972. I alle disse årene hadde han direkte kontakt med POT sentralt. Men nettopp i 1972 endret dette seg. Da begynte han først og fremst å samarbeide på det «lokale overvåkningsplan, sentrert om Fredrikstad-distriktet», slik han ordlegger seg. Men om han drev lokalt arbeid, fikk det rikspolitiske følger.

Det «lokale overvåkningspress» mot Hansen startet mot slutten av den harde EF-striden i 1972. Ja, faktisk midt under en mannekengoppvisning i Phønix i Fredrikstad. Her ble Hansen kontaktet av en journalist i Fredrikstad Blad. Han skulle koble Hansen med redaktør Erik Skogstrøm.[1] Hansen hevdet at møtet med Skogstrøm skjedde like før det såkalte minilandsmøtet som Sosialistisk Folkeparti avholdt i midten av mai 1972 i Oslo. Hansen hadde da flyttet til Bærum. Nylig hadde han meldt seg inn i SF. Ifølge Hansen spurte Skogstrøm om han hadde dokumenter, papirer eller noe annet «som kunne kompromittere SF i EF-saken». Det hadde vært et fakkeltog i Fredrikstad dagen før, og Skogstrøm bemerket: «Hele redaksjonsstaben i Demokraten gikk også i toget.» Som Hansen sier det: «Skogstrøm var i det hele tatt, generelt, ute etter kompromitteringsmidler.»

Allerede to dager etter samtalen på Phønix kom to ansatte i det lokale Overvåkningspolitiet på døra.

«De ba om å få utlevert dokumenter og korrespondanse jeg måtte ha i min besittelse.» Hansen sier at han nektet. Dagen etter kom de tilbake. Hansen hevder at en av dem tok en protokoll uten hans samtykke. «... i denne lå bl.a. en hel del fortrolige brev fra hovedtillitsmennene i SF. Således et brev

om eventuelle aksjoner med streik i bedrifter som demonstrasjon mot EF. Det var dette brevet (...) om eventuelle streikeaksjoner som ble trykket i Aftenposten og som en tid vakte så stor røre i EF-debatten. En kopi av brevet ble overlatt Erik Skogstrøm fra det lokale overvåkningspoliti.» Videre: «Og denne igjen ble distribuert videre til en journalist Hellberg i Aftenposten. Som altså trykket det.»

Den gang var Lars Hellberg en aktiv journalist i Aftenpostens politiske redaksjon.

Egentlig var det lite sensasjonelt som sto å lese i dette dokumentet. At SF vurderte å bruke politisk streik som ledd i kampen mot norsk EF-medlemskap, kunne neppe hisse opp andre enn de mest fanatiske EF-tilhengerne. Men innholdet i brevet ble presentert på en ganske annen måte i Aftenposten. Derfor vakte saken stor oppstandelse.

I Aftenposten sto det: «Efter hva Aftenposten har bragt på det rene, har også spørsmålet om bruk av vold i kampen mot norsk medlemskap vært alvorlig drøftet på topplan i Sosialistisk Folkeparti».[7] Lars Hellberg hadde laget oppslaget med denne spesielle «vrien».

Den som opplevde det politiske klimaet de siste månedene fram mot folkeavstemningen 24. september 1972, vil forstå at en slik påstand om vold kom til å skape stor ståhei. Dagen etter svarte SFs sentralstyre at dette var den reineste løgn. Men avisa ga seg ikke. Allerede samme dag som SF svarte, tok Aftenposten påstanden opp igjen. SF ville gripe til «... kanskje også revolusjonær vold i kampen mot EF». Hva volden skulle bestå i, ble aldri forklart. Men det holdt med retorikk. På SFs minilandsmøte 12-15. mai kom saken opp. Partileder Finn Gustavsen gikk til et kraftig motangrep. Slik siterer Aftenposten ham: «Dette landsmøtet samles ikke for å dele ut maskingeværer og håndgranater – slik mange kanskje tror efter det merkelige oppslag i Aftenposten. Det er verken Aftenposten eller andre deler av motstandsbevegelsen som nå tyr til maktmisbruk og overgrep – det er det JA-folkene som presterer.»[8]

Snart svarte Aftenposten med et helsides oppslag. Her heter det under tittelen «SF beredt til å ta i bruk hardere metoder fremover»:

> «Sosialistisk Folkeparti føler seg på defensiven i EF-kampen. Partiet er beredt til å ta i bruk hardere metoder i tiden fremover. Politiske streiker må komme, sa nestformannen, Berge Furre, da partiets 'lille landsmøte'

for lukkede dorer droftet den videre strategi. Sporsmalet om bruk av vold har vært seriost droftet i mindre partigrupper, ogsa pa topplanet. Pa et mote som Aftenposten kjenner til hos nestformann Ola Bonnevie, understreket Finn Gustavsen som partiformann at man matte være forberedt pa bruk av vold i EF-kampen. Eventuell voldsbruk vil efter beste SUF-monster bli fremstilt som sakalt 'motvold', og begrunnet med at man bare forsvarer seg mot det etablerte samfunns 'maktovergrep'.»[4]

Dagen etter svarte SFs sentralstyre pa nytt. Om Gustavsens pastatte oppfordring til vold skrev sentralstyret: «Vi gjentar. Dette er logn. Finn Gustavsen har tatt skarp avstand fra bruk av vold i EF-kampen.»

Hvilke kommentarer har Lars Hellberg?

I dag har jeg bare en vag erindring om denne saken. Jeg husker at jeg ble oppsokt av en fyr som fortalte meg noe. Men jeg har ingen klar erindring av hvordan jeg jobbet med dette stoffet. Men jeg husker oppslaget. Hansen ma ha vært en fyr som ikke har gjort noe inntrykk pa meg. Men jeg vil selvsagt ikke utelukke at en eller annen i Overvakningspolitiet har sagt til en av sine kontakter at han burde ga til Aftenposten med dette stoffet. Det finnes alltid noen i politiet som vil bista med informasjon eller dokumenter. Det betyr ikke nodvendigvis at det finnes en direkte kontakt mellom journalisten og politiet, sier Hellberg.

Jeg kan huske at jeg pa 70-tallet forte en og annen telefonsamtale med redaktor Erik Skogstrom i Fredrikstad Blad. Jeg kjente jo ham. I en periode var vi nok pa telefonen ofte med hverandre. Det husker jeg. Det kan ha dreid seg om denne saken, sier han.

Erik Skogstrom kommenterer påstandene slik:

Jeg kjenner jo igjen navnet Jonny Moritz Hansen. Det kan tenkes at han var i forbindelse med oss. Det skjedde jo sa mye rart den gangen.

Skogstrom drev en del etterretning under krigen. De to fra det lokale overvakningspolitiet som Hansen sier han var i kontakt med, er ogsa personlige venner av Skogstrom. Det legger han ikke skjul pa. Men han insisterer pa at han aldri gjorde noen tjenester for POT.

Men Jonny Moritz Hansen hadde mer pa lager. Han trakk ogsa inn Libertas i erklæringen fra 1973. Denne morkebla næringslivsorganisasjonen levde et aktivt liv pa 50-tallet. I lopet av 60-ara mistet den mye av sin vitalitet. Men pulsen slo fortsatt i 70-ara. Libertas og likesinnede kom med aggressive

angrep på dem som drev med «undergraving» i skoleverket og i NRK.[11]

I erklæringen hevdet Hansen: «Jeg vet at det hele tiden har vært et samspill mellom det lokale overvåkningspoliti i Fredrikstad (...), Fredrikstad Blad, Aftenposten og personer tilknyttet organisasjonen Libertas.» Videre: «Organisasjonen som opererer bak i bildet av den sentrale og lokale overvåkning, som står i nært samarbeide med politijenestemenn og som betaler en del av særoppdragene – er: Libertas.» Og: «Jeg ble satt i kontakt med Libertas folk, Trygve de Lange[12] og journalist Bjørn Glorvigen i billedbladet NA, av journalist Hellberg i Aftenposten.»

Hansen forteller at han møtte de Lange på kontoret hans. Glorvigen møtte han på hotell West End eller på kontoret hans. I forklaringen sin sier Hansen:

> «Karene i Libertas kjørte hardt. De fryktet sabotasjehandlinger i Norge, aktiv undergravning og venstrevoldsprovokasjoner mot politimyndighetene. Følgelig ble jeg krysseksaminert om venstregrupperinger, særlig ML-gruppene, mitt kjennskap til organiseringen og formålene. Man ville for øvrig ha alle tenkelige opplysninger og dokumenter, da man var overbevist om at disse radikale krefter forbereder opptøyer og revolusjon i Norge. Noe som for enhver pris måtte bli avslørt og forhindret. I EF-spørsmålet var de særlig aktive, og de var interessert i SF og ikke minst i AIK. (...)
>
> Libertas finansierte mye av overvåkningsvirksomheten. Selv mottok jeg 3000 kroner i en engangssum, og jeg mottok forskjellig utstyr – bl.a. en avansert lydbåndopptaker. Jeg fikk ellers fotofilm, og jeg ble spurt om jeg trengte utstyr til avfotografering av dokumenter og skrift. Om Libertas' virksomhet, som til tider virket nokså hysterisk når det gjaldt faren for venstregrupperingenes beteelse i Norge, kan jeg ellers fortelle at Bjørn Glorvigen en søndag i juli måned i 1972 – en hel dag lette i Fredrikstadmarka etter våpenlagre ML-gruppene i distriktet skulle ha der. Han lette sammen med fem andre personer. Så vidt meg bekjent forelå det ingen eksakt grunn til å mistenke at det skulle finnes noe slikt i Fredrikstadmarka, og det sa jeg da også til dem. De mente imidlertid at gruppene i Fredrikstad sikkert hadde våpen, i likhet med hva de kjente til fra andre steder i landet, og at «Marka» måtte være et potensielt oppbevaringssted. Libertas-folkene kunne i denne forbindelse vise til politirapporter de hadde i sin besittelse, om våpentyverier, etterforskningsresultater og mistanker og formodninger. Rapporter de måtte ha fra politiet, eller gjennom overvåkningspolitiet.»

Så langt agent Jonny Moritz Hansen.

Om Libertas sier Lars Hellberg i dag:

Fram til det oppgjøret som Høyre, Carl Hambro og Alf Kjøs hadde med Libertas, spilte organisasjonen en betydelig rolle i Høyre. Men mot slutten av 50-åra hadde den nok utspilt sin store rolle. Libertas var et forum hvor folk møttes og snakket sammen, et møtested hvor Chr. Christensen var en mektig organisasjonssjef. I Høyre spilte Libertas ingen rolle i 60-åra. Men Libertas hadde nok en rolle som formidler av hemmelig informasjon, også seinere. Det er et faktum at for eksempel overvåkningssjef Asbjørn Bryhn orienterte Chr. Christensen i 1965 om Ingeborg Lygren som påstått spion for KGB før etterretningssjef Vilhelm Evang fikk vite om det. Vi i Aftenpostens redaksjon ble orientert om saken. I sin tid hadde også jeg et nært forhold til Libertas, sier Hellberg. Og han forteller:

Tre av oss ville faktisk lage ei ny, uavhengig ungdomsavis i Trondheim. Det må ha vært i begynnelsen av 60-åra. I tillegg til meg selv var dette Ola H. Metliaas og Einar Dørum. Vi ba Libertas om penger, men fikk det ikke. Men vi merket oss at Trygve Hegnar snart skapte ei avis som liknet veldig på den vi ønsket å skape. Vi var et trekløver. Jeg var sentrum.

At Hellberg skulle ha satt Jonny Moritz Hansen i kontakt med Libertas, erindrer han ikke i dag. I en sak som denne vil påstand stå mot påstand. Detaljer kan mangle. Mye vil det stå strid om. Men om bare en del av historien er sann, tegner den konturene av et samspill mellom hemmelige tjenester, redaktører og journalister. Samspillet kan neppe sies å være i tråd med Redaktørplakaten eller journalistenes Vær varsom-plakat. Her er det snakk om et politisk renkespill som ikke kan legitimeres med at det var vitale nasjonale sikkerhetsinteresser som sto på spill. Riktignok betydde spørsmålet om norsk medlemskap i EF mye. Men det er åpenbart urimelig å hevde at det var legitimt å bruke agenter og samspill med hemmelige tjenester fordi det dreide seg om et viktig politisk spørsmål.

Den neste saken byr også på skjult samspill. Men denne gangen er det ikke mellom medier og tjenester. Tvert om er dette en sak som styrket den kritiske journalistikken, og som slo store sprekker i den offisielle sikkerhetspolitiske enheten. Kanskje var dette saken som betydde et historisk vendepunkt i forholdet mellom hemmelige tjenester og pressefolk. I alle fall gjorde den det tradisjonelle samspillet mye vanskeligere og mer betenkelig for mange journalister. Vi skal presentere Loran C-saken slik den aldri er blitt presentert før.

Loran C og valium

I dag er det 23 år siden Loran C-saken eksploderte i mediene. Nå klarer Anders Hellebust å snakke rolig og avslappet om jordskjelvet han utløste. Dette var egentlig den første, store saken i etterkrigstida som slo tydelige sprekker i den norske sikkerhetspolitiske monolitten. Hemmeligholdet som hadde lagt viktige sider ved sikkerhetspolitikken i mørket, måtte vike. Ikke mye, men mer enn folk var blitt vant til i etterkrigs-Norge.

Jeg hadde et møte med tidligere statsminister Einar Gerhardsen om Loran C-saken. Det fant sted i januar 1976, et års tid etter at saken ble publisert. Bølgene hadde på ingen måte lagt seg. Gerhardsen var svært vennlig og positiv. Han ga meg et råd:

«La ikke Loran C bli den ene Saken i ditt liv.»

Gerhardsen så nok hvor preget jeg var av det hele. Jeg var rett og slett deprimert og nedkjørt. Hans råd var godt og kom til å bety mye for meg seinere i livet. Ja, faktisk helt fram til dags dato, sier Hellebust.

I dag er Anders Hellebust strategisk rådgiver ved Telenor. Da han utløste Loran C-stormen i februar 1975, var han ung magister og kaptein i den militære etterretningsstaben. Fra 1978 ble han lektor ved Norsk Journalisthøgskole og førsteamanuensis fra 1985.[1] Det er altså både en tidligere E-offiser og en erfaren mediemann som ser tilbake. Hellebust har fått føle hva det vil si å vandre i det minefeltet som ofte ligger i gråsonene mellom politikk, hemmelige tjenester og medier.

Da han søkte råd hos Einar Gerhardsen, hadde Hellebust betalt sin kontingent til Arbeiderpartiet i knapt halvannet år. Prestesønnen hadde bakgrunn som generalsekretær i Unge Høyre. Han var en dyktig student og magister. Hellebust hadde også sterke ambisjoner om å gjøre en lysende militær karriere. Da han meldte seg inn i Arbeiderpartiet, var det en og annen i høy posisjon som mente at Hellebust var en kommende stjerne på Arbeiderpartiets himmel.

Det gikk faktisk nærmere 15 år før jeg klarte å snakke avslappet om Loran C-saken. I dag føler jeg at jeg gjorde det eneste riktige da jeg avdekket hva Loran C-systemet egentlig dreide seg om. Å føle at jeg gjorde noe moralsk riktig er fortsatt viktig for meg. Jeg er ikke prestesønn for ingenting.

Hellebust smiler avslappet.

Høsten 1974 fullførte Hellebust magisteravhandlingen sin. Han var fortsatt kaptein i E-staben. Hellebust hevdet at den amerikanske marinen ønsket å bygge Loran C-stasjoner i Norge for å skape en navigasjonskjede for Polaris-ubåtene. Disse ubåtene var utstyrt med atomvåpen. Stasjonene ble bygd i Bø i Vesterålen i 1959 og på Jan Mayen i 1960. Hellebusts hovedpåstand var at Stortinget og regjeringen ikke hadde fått riktig informasjon om den militære betydningen da de vedtok å bygge Loran C-systemet.[2]

Dette var politisk dynamitt. Saken vakte enorm oppsikt. Den nesten unisone enheten om sikkerhet, forsvar og hemmelige tjenester i Norge var brutt. Siden den gang har andre saker om det hemmelige Norge vakt like stor, for ikke å si vel så stor oppsikt. Noen er det skrevet hvitbøker om. Beretninger som skildrer spillet bak kulissene, finnes også. Men i Loran C-saken har det til dags dato kommet fram svært lite om hva som skjedde bak fasaden. Mannen som spilte hovedrollen, Anders Hellebust, har heller aldri lagt fram sine opplevelser fra den gang. Derfor er det grunn til å gå inn på nettopp denne store enkeltsaken. Den handler så menn om både medier og makter.

Magisteravhandlingen fikk faktisk en spesiell positiv faglig omtale av eksamenskommisjonen i 1974. Den anbefalte meg sterkt å publisere avhandlingen, minnes Hellebust. Den gang hadde han Johan Jørgen Holst som faglig rådgiver. I E-staben hadde han avdelingsleder, oberstløytnant Arne Ekeland, som rådgiver.[3]

Jeg så at det fantes argumenter både for og mot at innholdet skulle bli kjent. Jeg så også at en debatt om slike sensitive spørsmål kunne få negative følger for Forsvaret og Norges forhold til NATO. Det bekymret meg en del. Jeg hadde en positiv holdning til vår allianse, NATO.

Ved å publisere avhandlingen håpet jeg å bidra til å motvirke en udemokratisk kultur i det militære establisment. Denne kulturen innebar at enkelte høyere tjenestemenn kunne ta seg til rette. De mente at ut fra sine personlige vurderinger av nasjonale interesser hadde de både plikt og rett til å holde tilbake informasjon om viktige militære forhold for de politiske myndighetene. Funn omtalt i avhandlingen antydet dette. Men også holdninger

blant en del høyere tjenestemenn som jeg diskuterte funnene i Loran C-saken med, pekte i en slik retning, sier Hellebust.

Da jeg var på operasjonsvakt en sein kveldstime i Norges Pentagon, Forsvarets overkommando på Huseby, snakket jeg med en general i Luftforsvaret. Han syntes det var helt i sin orden at regjeringen ikke fikk vite om den militære betydningen av Loran C før den vedtok å bygge ut systemet. Han påsto at i visse situasjoner var det riktig at politikere ikke fikk all militær informasjon. Det kunne etter hans mening svekke deres «forhandlingsposisjon overfor Sovjetunionen».

En høyere tjenestemann i E-staben, som advarte meg mot å publisere avhandlingen, viste til en sak som regjeringen nylig hadde vedtatt. Den brukte han som argument for at en regjering ikke alltid burde få all informasjon. Han viste til regjeringens vedtak om å bygge NORSAR (Norwegian Seismic Array). Det er et seismisk anlegg som ble bygd i Hamar-området. Den offisielle begrunnelsen var at USA skulle bruke installasjonene for å kontrollere at Sovjetunionen holdt seg til prøvesprengningsavtalen. Han mente at regjeringen kanskje ikke ville ha vedtatt å bygge anlegget dersom den også hadde fått vite at det hadde militærstrategisk betydning for USA i en atomkrig. De seismiske stasjonene kan nemlig også registrere resultatene av en første angrepsbølge med atomvåpen mot Sovjetunionen. Når slike informasjoner overføres i sann tid til USA, vil en amerikansk militær hovedkommando kunne vite hvilke mål rakettene bør innstilles mot i den andre angrepsbølgen.

Hellebust forteller:

- Den viktigste direkte årsaken til at jeg ville publisere avhandlingen, var likevel noe John Lunde, som da var konsulent i sikkerhetspolitisk avdeling i Forsvarsdepartementet, fortalte meg. Han sa at påstandene mine om Loran Cs militære betydning ikke var i samsvar med opplysninger som regjeringens sikkerhetsutvalg nettopp hadde fått i samband med spørsmålet om Loran C-stasjonene skulle bygges ut videre på kommunikasjonssiden.

John Lunde var med i ei gruppe venner av meg i det sikkerhetspolitiske establisment i Forsvarsdepartementet, E-staben og Utenriksdepartementet. Dem rådførte jeg meg med i spørsmålet om jeg skulle publisere. Gruppa besto av John Lunde som nå er departementsråd i FD, Finn Landsverk, som var nær kollega i E-staben og i dag er ekspedisjonssjef i FD, og Turid Sand som da jobbet i UD. De kjente godt til funnene mine. De var enige med meg i at avhandlingen burde publiseres.

Ifølge Lunde kom det ikke fram noen eksakt informasjon om Loran Cs militære funksjon på møtet i regjeringens sikkerhetsutvalg før jul 1974. Og på spørsmål fra en av statsrådene om dette, kunne ikke forsvarsminister Alv Jakob Fostervoll gi noe svar. Grunnen var at direktør Kolbein Kumle i Forsvarets fellessamband, som sto for byggingen av Loran C, var blitt forhindret fra å komme. Saken ble derfor utsatt. 14. januar 1975 fortalte Lunde at byråsjef Ole M. Engh – etter et møte med direktør Kumle – hadde laget et notat til regjeringens sikkerhetsutvalg. I dette notatet beskrev han nærmere hvilken militær betydning Loran C hadde. Men Lunde påsto at informasjonen som ble gitt i dette notatet, overhodet ikke stemte med hva jeg hadde påvist.

Lunde arrangerte da et møte med Engh, som viste meg notatet. Der ble Loran C presentert som et system «bare for handelsfartøyer», som «ikke kan benyttes av ubåter», og at «Loran C mister sin betydning for Forsvaret»!

Engh ble svært rystet over mine påstander. Han sa det var umulig for ham som jurist å kontrollere slike tekniske forhold. Men hvis det jeg hadde påvist, var riktig, innebar dette også et «strafferettslig forhold».

Hellebust fortsetter:

Den videre utbygging gjaldt også spørsmålet om å utvikle «Pilgrim». I det amerikanske forsvarsdepartementets åpne høring om anskaffelser for budsjettåret 1976, ble dette systemet beskrevet slik: «Et system som bruker Loran C-sendere for å gi et kringkastingsrelé for SSBN og andre brukere som trenger en strategisk kommando og kontroll-forbindelse».

Uttrykt en smule enklere: en videre utvikling av Loran C slik at den amerikanske hovedkommando kunne kommunisere med strategiske ubåter med ballistiske atomraketter. Jeg ga Engh den delen av avhandlingen som handlet om Loran C og ba ham innstendig om å fortelle forsvarsministeren om motforestillingene mine. Jeg fortalte at FDs behandling av denne nye saken ville kunne få avgjørende betydning for spørsmålet om jeg skulle publisere avhandlingen. Strategien min var at dersom det ble gitt et løfte om å rydde opp i disse forholdene internt, ville jeg ikke uten videre føle det nødvendig å publisere avhandlingen. Engh lovet å undersøke dette og komme tilbake til saken. I dagene som kom, tok jeg kontakt flere ganger med byråsjefen. Hver gang virket han nærmest i sjokktilstand.

Han forklarte meg at dette var en «nokså usedvanlig og alvorlig affære», og at mine motforestillinger var «til behandling på flere plan». I den siste samtalen jeg hadde med ham 31. januar, fortalte han at han ikke «hadde lov»

til å gi noe svar til meg. Han kunne heller ikke uttale seg om forsvarsministeren var blitt orientert. Men min nærmeste sjef i E-staben, Arne Ekeland, hadde fortalt meg 21. januar at departementsråd Caspar Stephansen var blitt «meget oppbrakt». Og John Lunde kunne 4. februar fortelle at motforestillingene mine var blitt presentert for forsvarsministeren samme dag. Men nå ble også Lunde tvunget til taushet overfor meg i saken. Jeg tror det gikk ganske hardt innpå ham.

Hellebust forteller videre:

Et viktig aktstykke i dette dramaet falt på plass i fjor. Da ble et hemmelig notat frigitt fra FD etter at Klassekampen hadde bedt om det. Notatet var datert 13. februar 1975 og var fra direktør Kumle til departementsråd Caspar Stephansen i FD. Departementsråden hadde trolig bedt om det på grunn av påstandene mine om hvilken militær betydning Loran C-systemet hadde.

Notatet ga en rekke villedende informasjoner om nettopp Loran C-stasjonenes militære betydning. Ut fra mitt skjønn var høydepunktet i notatet at Kumle viser til en brosjyre han sendte til departementsråden 4. februar. Dette var altså samme dagen som jeg presenterte motforestillingene mine for forsvarsministeren. Det siste avsnittet er så klargjørende at jeg må få sitere det:

«Den lille brosjyren jeg sendte deg 4. ds. gir også klart uttrykk for hvordan USA ser på Loran-C nu og i fremtiden, nemlig som et navigasjonssystem for fiskeflåten, lystfartøyer, vanlig kommersiell skipsfart og luftfart. Det er også som tidligere nevnt Kongress-vedtak om at systemet skal bygges ut i USA og hvor USA har stasjoner, at det med tiden skal erstatte Loran-A, at det også skal brukes for havner i USA og for å navigere på innlandskanaler og de store innsjøene der.»

Her går det altså fram at direktøren for den etaten som har bygd ut Loran C-kjeden i Norge, sender over en klart villedende brosjyre til FDs øverste ledelse. Der viser han til et passende kongressvedtak som dreier seg om den sivile utbygging av Loran C.

Dette er den samme personen som jeg intervjuet da jeg arbeidet med avhandlingen. Det var han jeg over telefon spurte hvorfor det ikke var referert til et Loran C-vedtak i noe stortingsdokument. Dette ville han ikke si noe om over telefon, og foreslo at vi møttes. På møtet hadde Kumle ikke noen problemer med å godta mine funn om hvilken militærstrategisk betydning Loran C hadde. Han fortalte også at statsminister Einar Gerhardsen etter

U2-episoden og etter at Sovjetunionen hadde skutt ned et amerikansk militærfly over sovjetisk sjøterritorium i Barentshavet i mai-juni 1960, hadde bedt om å bli bedre informert om militære spørsmål. Dette har jeg skrevet om i avhandlingen. Regjeringen hadde da ifølge Kumle blitt informert om den militære betydningen av Loran C da de vedtok å bygge stasjonen på Jan Mayen. Men slik informasjon ble ifølge Kumle ikke gitt da vedtaket om å bygge Bø-stasjonen i Nordland ble fattet, sier Hellebust, og fortsetter:

Dette er også den samme personen som med en viss yrkesstolthet kunne fortelle meg at Loran C-stasjonen på Jan Mayen var klar til operativ bruk 1. desember 1960, kl. 1220. Det var ifølge andre kilder akkurat tidsnok for amerikanerne. For etter at Sovjetunionen hadde skutt opp den første Sputnik 4. oktober 1957, ble det vedtatt en amerikansk katastrofeplan – «crash programme». Den skulle sikre at Polaris-programmet ble utviklet raskere, slik at det kunne realiseres «innen utgangen av 1960».

Kumle kunne vise til et passende amerikansk kongressvedtak. Men hva med alle de andre kongressvedtakene som gjaldt den militære betydningen av Loran C, og som det vel var jobben hans å orientere om? Disse vedtakene beskrev en vedvarende viktig militær rolle for Loran C, i alle fall fram til slutten av 1979. Hør bare på dette utsagnet i et dokument fra den amerikanske presidenten til Kongressen i mars 1979:

«Loran C is probably the most important source of navigational information for the SSBNs.»

Dette var mine opplevelser med «den utøvende statsmakt». Men før disse møtene, i desember 1974, hadde jeg ringt til den øverste representant for «den lovgivende statsmakt», stortingspresident Guttorm Hansen. Jeg hadde sendt ham et sammendrag og hovedkonklusjonene i avhandlingen. Det var også noe min gruppe av nære rådgivere var enige om. Saken var så alvorlig at stortingspresidenten burde bli informert for å kunne ta affære, mente vi.

Jeg fikk et møte med stortingspresidenten 20. januar og leverte ham hele avhandlingen. Han hadde da lest gjennom det jeg tidligere hadde sendt. Jeg orienterte ham inngående om samtalene mine med byråsjef Engh og at regjeringens sikkerhetsutvalg fortsatt fikk villedende informasjon om Loran Cs militære betydning. Guttorm Hansen fant disse forholdene svært alvorlig. Han nevnte at han i egenskap av stortingspresident hadde besluttet å sette i

verk undersokelser. Jeg hadde et nytt møte med ham 4. februar. Han rådet meg da til å ta direkte kontakt med forsvarsminister Alv Jakob Fostervoll[6] og utenriksminister Knut Frydenlund.[7] Han ville selv ta kontakt med Forsvarskomiteen, Utenrikskomiteen og utenriksministeren, forteller Hellebust.

5. februar fikk jeg møte forsvarsministeren og to sekretærer. Fostervoll fikk et eksemplar av avhandlingen. Han foreslo selv å overlevere et eksemplar til utenriksministeren. Han lovte også å gi meg et råd om hvorvidt avhandlingen skulle publiseres, i løpet av to uker. Det samme skulle han be Frydenlund om. Men det aller viktigste for meg var å få vite hvordan Fostervoll vurderte den informasjonen som regjeringens sikkerhetsutvalg hadde fått. Det var avgjørende for om jeg skulle publisere avhandlingen eller ikke. Dette var han overhodet ikke villig til å si noe om. Atmosfæren var i det hele tatt dyster. Jeg hadde følelsen av at Fostervoll betraktet meg som en udetonert bombe, en «lunatic» som han for all del ikke ville forholde seg til, sier Hellebust.

Som en slags sikkerhetsgaranti for at jeg ikke skulle bli presset til taushet av FD eller E-staben, hadde jeg levert et eksemplar av avhandlingen til Arbeiderbladet. Dette mente vi måtte være betryggende. Regjeringen og Arbeiderpartiets eget organ ville nok ikke kjøre saken på en uansvarlig måte. Journalisten jeg kontaktet, var Johan Thorud,[8] etter råd fra en i gruppa. Vilkåret var at jeg skulle gi klarsignal om han kunne bruke avhandlingen, og at han var forberedt på at jeg ikke ville gi slik tillatelse. Thorud kjørte saken hardt og profesjonelt. Men han var nok noe raskere på avtrekkeren enn jeg hadde regnet med. Vi var ikke da klar over at Thorud var NATO-motstander og trodde nok at dette var en årsak til at han var så utålmodig, forteller Hellebust.

I E-staben fulgte seksjonssjef Trond Johansen saken nøye.[9]

Mot slutten av januar hadde jeg et møte med ham. Da markerte han at saken var en «E-stab-sak». Han ba meg om å koble meg ut av den. Ifølge Johansen var Knut Frydenlund svært redd for presse om saken. Han skulle være bekymret både for reaksjonene her til lands og for hva som kunne skje i forholdet til USA. Jeg orienterte ham om at Guttorm Hansen var blitt informert. Da ble Johansen svært overrasket og sa at dette var «dynamitt». Heller ikke dette måtte komme ut. Han ba meg til slutt om ikke å gjøre noe «utilsiktet» og ikke opptre som «korsfarer», forteller Hellebust.

I denne fasen opptrådte Johansen ganske rolig og gemyttlig. En gang jeg

møtte ham i korridoren, hørte jeg ham nynne «Swing it, magister'n». Med glimt i øyet. Siden ble det verre. Tonen ble langt skarpere da han ad omveier fikk vite at Loran C-saken ville bli publisert i Arbeiderbladet uten at det var klarert med ham. Dette tok han svært ille opp. Men Frydenlund hadde faktisk gitt sitt klarsignal. Det hadde også forsvarsministeren. Med Johan Thorud på saken hadde de trolig ikke noe valg. Dette betydde mer for meg enn Johansens reaksjon. Lørdag 8. februar 1975 detonerte Arbeiderbladet saken i spaltene. Det gjorde avisa på en bra måte. Thorud gjorde en kjempeinnsats. Avisa kjørte på for fullt i 5–6 dager. Først da fikk han et hint fra Frydenlund om kanskje å «legge inn årene».

Men i E-tjenesten ble Trond Johansen enda vanskeligere å ha med å gjøre. Han ble steinhard. Det var E-sjef Reidar Torp som hadde bedt Johansen om å ta seg av meg.[10] Avdelingssjef Arne Ekeland hadde til da hatt ansvaret for meg mens jeg arbeidet med avhandlingen i E-staben. Han hadde gitt meg sterk støtte og ble veldig skuffet da Johansen overtok. Siden endte det med at Ekelands avdeling ble oppløst. Noen mente at det var på grunn av Loran C-saken. Etter at Trond Johansen overtok, ble situasjonen raskt verre for meg. Noe av det mest skuffende var at vennene og rådgiverne mine i «tenkegruppa» snudde. En etter en ble de bearbeidet av ham.

To dager etter at Arbeiderbladet hadde kjørt saken, ba også Johansen meg om å trekke inn de eksemplarene av avhandlingen som jeg hadde levert til forskere jeg stolte på. En av dem var Nils Petter Gleditsch ved Institutt for fredsforskning. Dette var et krav som også forsvarssjef Herman Fredrik Zeiner-Gundersen gjorde et stort nummer av.

I det hele tatt tok Trond Johansen en skarp tone. Den kombinerte han med en slags elskverdig taktikk som ikke var særlig lettere å møte. Jeg husker som det var i går at jeg ble innkalt til møte hjemme hos Johansen 9. mars 1975 sammen med Turid Sand. Hans mål var trolig å stanse en pressemelding om Loran C-saken som jeg ville sende ut. Den hadde Finn Landsverk og Turid Sand hjulpet meg med. Hele møtet var en merkelig blanding av elskverdighet og aggressivitet. Ifølge Johansen skulle jeg ledes «på riktige veier». Han spurte meg stadig om jeg egentlig var klar over hvor alvorlig det var alt dette jeg hadde stelt i stand. Indirekte gjentok han at jeg risikerte å bli straffet for det.

Etter en bra start skjedde med andre ord et klimaskifte. Jeg ble angrepet fra mange hold, særlig fra sentrale personer i Arbeiderpartiet. Jeg regner også

med at Trond Johansen hadde direkte kontakt med statsminister Trygve Bratteli om saken. Det var i det hele tatt en steinhard periode. Klimaet ble ikke bedre av at alt dette skjedde i kjølvannet av Watergate-skandalen i USA.

Det sier mye om klimaet at ett år etter at Arbeiderbladet kjørte saken, var det fortsatt ikke mulig å komme på positiv talefot om Loran C-saken med partiets fremste politikere. Jeg husker at Einar Gerhardsen rådet meg til å ta kontakt med den nye forsvarsministeren Rolf Hansen da han tok over etter Fostervoll 15. januar 1976.[11] Gerhardsen mente at Hansen ville forstå. Derfor ba jeg om et møte med Hansen.

Statssekretær Johan Jørgen Holst formidlet kontakten. Han hadde jo vært min faglige veileder og virket positiv til avhandlingen. Det hjalp ikke mye. For det viste seg snart at Hansen nektet å møte meg. Den offisielle grunnen var at han ikke likte en artikkel jeg i mellomtida hadde skrevet i Aftenposten, forteller Hellebust.

– Ellers ble det klart ganske fort at jeg kunne vinke farvel til en militær karriere. Allerede fra april stupte karrierekurven bratt nedover. Snart ble jeg beordret til garnisonen i Sør-Varanger.

Jeg tok alle de personlige angrepene på min troverdighet og integritet veldig hardt. Jeg husker at jeg i 14 dager gikk på valium og beroligende midler jeg aldri siden har hatt behov for. Men det hjalp da. Jeg syntes det var en bra avhandling jeg hadde laget. Men sett bort fra de første dagene i Arbeiderbladet var det ikke lett å få den «markedsført» på en riktig måte. Noe av det verste var at jeg nærmest direkte ble beskyldt for å løpe KGBs ærend. Og det var ingen hvem som helst som angrep med slikt skyts. Oberst Bjørn Egge, veteran i E-tjenesten og nylig avgått pressetalsmann i Forsvarets overkommando, fyrte løs. Han hevdet gang på gang at hele Loran C-saken var en «operasjon» fra KGB. Det var til og med en operasjon «på meget høyt nivå», hevdet han.

Etter de første fem–seks dagene da Arbeiderbladet kjørte saken på topp, dukket motkreftene både i de politiske partiene og i mediene raskt opp. Først var de blitt tatt på senga. Så mobiliserte de. Deres tverrpolitiske lojalitet til rådende forhold og sikkerhetspolitikk var enorm. Det var egentlig bare Dagbladet, Ny Tid og Arbeiderbladet – særlig i den første perioden – som ga meg støtte, sier Hellebust.

Men kanskje må dette bildet både utfylles og nyanseres noe. Når det gjelder Aftenposten hadde jeg på forhånd stor respekt for avisa. Oddmund

Hammerstad, som jeg kjente godt, advarte meg. Jeg måtte ikke «irritere» avisa. For da kunne det hele ende med at jeg var ferdig som menneske. Så stor makt kunne avisa ha, mente han.

Aftenposten satte en vernepliktig offiser, Jon Berg, på saken. Ifølge ham hadde Loran C ingen betydning for den amerikanske marinen. Han kjørte sitt løp mot avhandlingen, meg og andre «venstreradikale» støttespillere som Nils Petter Gleditsch, tydelig med full ryggstøtte fra ledelsen. Likevel var avisa litt forsiktig på lederplass. Og selv om Aftenposten kjørte steinhardt mot meg, ble jeg likevel behandlet fair av politisk redaktør Egil Sundar. Jeg fikk alltid komme til orde. Sundar hadde sin egen dagsorden. Han støttet den rådende sikkerhetspolitikken hevet over de fleste partipolitiske skillelinjene. Samtidig benyttet han enhver sjanse i denne saken til å skade Arbeiderpartiet som parti.

Det var nok en viktig grunn til at jeg ble behandlet såpass korrekt av ham. Den gang var jeg svært skuffet over at ei så viktig avis som Aftenposten ikke ville bruke krefter på å finne sannheten om Loran C. Jeg kunne gjerne være rasende uenig med avisa. Men det burde være et minstekrav at den selv prøvde å finne ut av hva som var riktig og galt om Loran C. Etter min mening skjedde ikke det. Kanskje var jeg litt naiv som forventet at Aftenposten ville forsøke å grave etter sannheten.

I dag tror jeg Aftenposten ville ha gjort det.

Verdens Gang kjørte et meget hardt løp mot meg og min versjon av Loran C. Redaktør Olav Storsletten og hans medarbeidere skrev de reine korsfarer-ledere mot alt som smakte av mine konklusjoner. Og da Schei-utvalget et år seinere la fram en rapport som jeg fortsatt mener var den reineste hvitvask av norske myndigheters rolle, konkluderte avisa med at hele avhandlingen var knust. Morgenbladet kjørte, som en kunne vente, hardt mot avhandlingen. Redaktør Chr. Christensen sto i spissen for påstanden om at hele saken var en KGB-operasjon. Her spilte tydelig Christensen på lag med oberst Bjørn Egge i Forsvarets overkommando. Siden skulle det jo vise seg at CC ble stadig mer fornuftig og liberal.

Til NRK hadde jeg visse håp. Men der ble jeg skuffet. Først virket det som NRK ville følge opp saken skikkelig. Men lite skjedde. NRK forholdt seg passiv. Jeg husker jeg syntes at medarbeiderne var for servile. Den nye forsvarsministeren, Rolf Hansen, ble intervjuet flere ganger. Problemet var at han ikke fikk de riktige kritiske spørsmålene, og ingen pågående spørsmål

som fulgte opp svarene hans. Jeg følte at forsvarsministeren kunne benytte NRK som mikrofonstativ.

På grunn av Loran C-avsløringen måtte Bratteli-regjeringen sette ned et utvalg for å granske saken. Det såkalte Schei-utvalget ledet av tidligere høyesterettsdommer, seinere sivilombudsmann Andreas Schei, la fram sin rapport i desember 1975.

Den ga i alle fall meg skikkelig bakoversveis! Utvalget foretok en total hvitvask av myndighetenes rolle. Ingenting var gjort galt. Egentlig burde jeg vel ikke ha vært så overrasket. For jeg merket at utvalgets leder var veldig avvisende mot meg mens de arbeidet med saken, sier Hellebust.

Per Vassbotn, som i dag er redaksjonssekretær i Dagbladet, er også kritisk til NRKs innsats.

- Jeg arbeidet i NRK under Loran C-saken. I sakens andre fase, da Schei-utvalgets rapport ble lagt fram, opplevde jeg at vi ble nektet å referere fra innholdet i den graderte delen. Det var SVs stortingsrepresentanter Finn Gustavsen og Berge Furre som 22. august 1977 leste høyt fra rapporten på et stort møte i Folkets Hus i Oslo. Ingenting av det de leste, fikk vi referere i NRK. Kringkastingssjef Torolf Elster la ned forbud. Seinere laget jeg et par programmer om saken, sier Vassbotn.

Dagen etter møtet i Folkets Hus forsvarte kringkastingssjef Torolf Elster at han hadde forbudt medarbeiderne å sitere fra rapporten:

«Vi følger her våre vanlige programregler som setter visse grenser for hva vi har rett til å bringe av informasjon ...» Videre: «Det er et spørsmål om å respektere de vanlige demokratiske spilleregler. Her har NRK en enda større forpliktelse enn andre massemedia ...» Og videre: «... det dreier seg om opplysninger som Stortinget har sagt skal være hemmelige».[10]

På Kringkastingsrådets møte i Arendal en måned seinere sto Elster fast på at referatforbudet var riktig. Han viste til at Stortinget med en stemmes overvekt kan vedta lover som gjelder for alle. «Man kan derfor ikke sette sitt eget skjønn over Stortingets skjønn.» Slik lot Elster det ikke være noen tvil om hva slags syn det offisielle NRK hadde på informasjonsplikten.[11]

Finn Gustavsen reiste allerede 5. mars 1975 spørsmål i Stortinget om Loran C-saken. I dag er han ikke nådig i sin kritikk av journaliststanden:

- Loran C-saken viste hvordan pressefolk kan snu kappa etter vinden. Særlig ille var det da Schei-utvalget kom med sin hvitvask. Sett bort fra Ny Tid, og kanskje Dagbladet, kan jeg ikke huske ett eneste presseorgan som var

interessert i hva saken egentlig dreide seg om. De bare skrev om at valget ville gå til helvete for Sosialistisk Venstreparti. Og skrev de ikke om dette, angrep de Furre og meg for å være «løftebrytere». Grunnen var selvsagt at vi ville gjøre offentlig kjent rapporten fra utvalget. Dette skulle liksom stå i motstrid til at vi hadde underskrevet taushetsløfte som stortingsrepresentanter. Men faktum var jo at vi ikke røpet en eneste hemmelighet. De som hadde brutt lovene, var de politikerne som brøt grunnloven ved å la amerikanerne bygge Loran C-kjeden uten at det norske Stortinget ble orientert, enn si fikk behandle saken.

En ting er som journalist å være tett på tjenestene. Noe annet er å gå tjenestenes ærend. Det er virkelig alvorlig. Slikt skal en ikke påstå i hytt og pine. Likevel vil jeg hevde at i Loran C-saken hadde norsk presse til nesten hundre prosent holdninger som støttet makten og tjenestene. De var fjernt fra god og redelig journalistikk, sier Finn Gustavsen.

Hvor mener så hovedpersonen i 1970-åras dramatiske Loran C-forestilling i dag? Hva mener Anders Hellebust er igjen av saken hans?

I ettertid er det skrevet flere bøker og artikler om Loran C-saken. På enkelte områder har kilder som seinere er blitt frigitt, ført til en mer nyansert beskrivelse av hvordan beslutningene skjedde, og til visse endringer. Men hovedkonklusjonene står like sterkt. Loran C-systemet ble bygd som navigasjonshjelpemiddel for strategiske atomubåter med ballistiske raketter. Verken Stortinget eller regjeringen fikk riktig informasjon om den militære betydningen da de vedtok at systemet skulle bygges.

Jeg har fremdeles til gode å få svar fra tidligere stortingspresident Guttorm Hansen og tidligere forsvarsminister Alv Jakob Fostervoll om hvordan de forholdt seg til notatet som ble gitt til regjeringens sikkerhetsutvalg. Fostervoll og byråsjef Engh kom meg ikke i møte. De ville ikke kommentere de villedende informasjonene. De satte ikke i verk tiltak for å unngå slike tilstander i framtida. Hadde de gjort det, ville det ikke ha blitt noen Loran C-sak, avslutter Anders Hellebust.

Da granskingsutvalgets rapport om Loran C-saken var en varm potet, la kringkastingssjef Torolf Elster ned forbud mot å referere fra den hemmeligstemplede delen i NRK. Han ga uttrykk for at institusjonen hadde å rette seg etter påbud og forordninger fra Stortinget. Formelt sett hadde han sitt på det tørre. Slik var regimet, slik var reglene gitt av Stortinget. Men konsekvensen ble at han la klare begrensninger på NRK-journalistenes yrkesutøvelse. Det

er ikke urimelig å reise spørsmålet om kringkastingssjefen så langt opp i moderne tid selv burde ha reist tvil og debatt om den munnkurven Stortinget hadde gitt ham og hans medarbeidere. Spørsmålet blir til syvende og sist hvilke verdier en ønsker å fremme.

Vi skal se nærmere på en annen sak som også skapte enorm turbulens og strid i 1970-åras Norge. Den mye omtalte «listesaken» reiste, mildt sagt, flere enn ett presseetisk spørsmål.

«Listesaken» og norsk presse

Året 1977 er på visse måter et veiskille i norsk etterkrigspolitikk. Mange ventet spent på stortingsvalget denne høsten. Det ville avgjøre om folks nei til Fellesmarkedet i 1972 skulle få varige politiske følger. Etterdønningene av nei-jordskjelvet sendte det nystartede Sosialistiske Folkeparti inn på Stortinget med hele 16 representanter ved sjokkvalget i 1973. Men det var så tett innpå nei-raset. Nå kom den egentlige prøven. Ville de politiske nyorienteringene fortsette, eller var alt tilbake i gamle folder?

Også i forholdet mellom offentligheten og de hemmelige tjenestene skjedde det forandringer. Tidligere hadde tjenestene langt på vei levd et usynlig liv. De hadde fått arbeide i fred, godt skjermet og beskyttet, ikke minst av presse og massemedia. Spionavsløringer og store enkeltsaker hadde nok dukket opp av og til. 27. januar 1977 ble for eksempel Gunvor Galtung Haavik arrestert etter langvarig spionasje for Sovjetunionen. Som hovedregel hadde likevel flertallet av norske aviser fram til nå nøyd seg med å trykke tjenestenes og myndighetenes versjoner av sakene.

I ettertid er det mulig å se at en endring hadde vært underveis en stund, at et klimaskifte var på gang. Gjennom Arbeiderbladet avslørte, som vi har sett, Anders Hellebust tidlig i 1975 Loran C-stasjonenes betydning for de amerikanske atomubåtene.

Først og fremst var det likevel tidligere statsminister Per Borten som tidlig i 1977 rettet søkelyset mot de hemmelige tjenestene, nærmere bestemt mot ulovlig politisk registrering og overvåking av kommunister og folk på venstresiden. Borten kom med disse anklagene i et radioprogram i februar, og han gjentok kritikken på Senterpartiets landsmøte 18. april.

Denne avsløringen av det unevnelige førte til harde angrep på Borten i store deler av pressen. Saken ble først bagatellisert, og det ble stilt spørsmål ved Per Bortens vederheftighet. Bortens kilde, tidligere personalsjef ved Norsk Hydro, Magnus Hole Jacobsen, sto fram på forsommeren. Da ble det gjort

forsøk på å diskreditere ham også. Viktige presseorganer, med VG i spissen, har liten ære av måten de ukritisk gikk myndighetenes og Overvåkningspolitiets ærend på.

Pressebildet var likevel ikke entydig. Dagbladet kjørte ei uavhengig kritisk linje. Og samarbeidet mellom Overvåkningspolitiet og viktige industribedrifter var ugjendrivelig avdekket.

Lunta til den største smellen ble tent med første trinn i det som kom til å bli omtalt som «listesaken».[1]

20 juli avslørte Ny Tid at Norge i 1950-åra hadde drevet organisert spionasje mot Sovjetunionen fra Finland. Det var en oppsiktsvekkende nyhet. Med det viktige stortingsvalget for døra var et raskt motangrep tingen. Arbeiderbladet prøvde 25. juli å kriminalisere oppslaget på lederplass ved å kalle det en røverhistorie, samtidig som avisa ga Dagsrevyen et rapp for å følge opp saken på normal måte:

«Det er ikke kommet fram noe som tyder på at SV-avisas historie er noe annet enn en røverhistorie. Den har derfor heller ikke vakt særlig stor oppsikt i andre massemedier. Med et unntak, Dagsrevyen i fjernsynet. Her er saken behandlet på en så utilbørlig måte at NRK-ledelsen bør ta seg tid til å gå den etter i sømmene.»

Ny Tid stilte effektivt Arbeiderbladet og redaktør Per Brunvand i skammekroken uka etterpå. Da bekreftet major Svein Blindheim Finlandshistorien, som var blitt forsøkt dementert og latterliggjort! Han fikk for øvrig uventet støtte: Redaktør Chr. Christensen i Morgenbladet gikk god for at det dreide seg om faktiske forhold. Som tidligere major med egen erfaring fra tjenestene, var CC vanskelig å komme utenom.

Opphisselsen økte gjennom flere sensitive lekkasjer: Klassekampen trykte hemmelige telekser som berørte forhandlingene om Barentshavet, og Dagbladet siterte fra den hemmelige delen av Mellbye-utvalgets rapport om de hemmelige tjenestene.

1. august brakte så Arbeiderbladet et sensasjonelt intervju med Ny Tids hovedkilde, Ivar Johansen. Der røpet han at han satt med navnelister over alle ansatte i de hemmelige tjenestene (derav «listesaken»). Offentliggjøring var under overveielse. Det kunne komme flere avsløringer, sa han til journalist Eva Bratholm. «En av sakene vil trolig vekke like stor oppmerksomhet som Blindheim-saken gjorde.» Da løsnet skredet for alvor.9. august slo politiet til mot Ny Tid. Materialet ble beslaglagt, og journalist Ingolf Håkon

Teigene ble tatt inn til 11 timers avhør. Journalist Jan Otto Hauge slapp unna samme kvelden ved å romme kjøkkenveien fra restaurant Tostrupkjelleren. Beslag ble også gjort i ei campingvogn og i leiligheten til Club 7s informasjonssjef Trond Jensen. I Ny Tid hadde de fryktet politiaksjon og hadde overlatt deler av underlagsmaterialet sitt til ham. Han selv ble varetektsfengslet med brev- og besøksforbud. I tillegg ble han nektet å rådføre seg med advokat.

15. august ble også Ivar Johansen arrestert hjemme seint om kvelden. Oppsiktsvekkende nok benyttet politiet seg av rettergangsloven mot landssvik, som ga utvidede fullmakter.[2]

Politiets framgangsmåte skapte reaksjoner blant jurister. 16 advokater sendte ut en pressemelding 11. august, der de kritiserte aksjonsgrunnlaget og mangelen på rettssikkerhet for den arresterte Trond Jensen. De fleste av disse advokatene var forsvarere og medvirket seinere på høsten til dannelsen av «Forsvarergruppen av 1977».

Dette førte i sin tur til en slags motmelding med støtte til politiets og påtalemyndighetenes framgangsmåte. Bak sto 111 Oslo-advokater, mange av dem juridiske tungvektere. De organiserte en landsomfattende underskriftskampanje. Den samlet rundt 1600 navn.[3]

Presseorganisasjonene reagerte samme dag, 11. august. Fem landsstyremedlemmer fra Norsk Journalistlag befant seg på årsmøtet til Nordisk Journalistforbund i Sandefjord. De laget en uttalelse der de protesterte mot politiets framgangsmåte. Det samme gjorde formannen i Norsk Presseforbund, Gerd Benneche, som ble intervjuet av NTB.

Men rundt om i avisene var de fleste redaktørene av en annen mening. Av 21 ledere som behandlet saken, hadde hele 15 ingenting å utsette på politiets framferd.[4]

Temmelig snart ble beslagene og arrestasjonene forsøkt knyttet opp mot tvilsomme kontakter med folk fra østblokken. Lengst gikk riksadvokat Dorenfeldt i et beryktet intervju 18. august:

> «I dag kan jeg for så vidt gi Dem en ny opplysning. Jeg har anledning til det. Og den går da ut på at den siktede informasjonssjef har hatt kontakter med diplomater, personell fra en øst-stat, uten at jeg på det nåværende tidspunkt kan opplyse noen nærmere detaljer om arten av denne kontakt.»

Flere aviser tok dette hintet og gikk videre med ei kombinert insinuasjons- og kriminalitetslinje. Lengst gikk Bergens Tidende, som temmelig direkte sa at Trond Jensen hadde gitt dokumenter videre til KGB.

- Vi kunne ha reist injuriesoksmål mot flere hvis vi hadde vurdert det som hensiktsmessig, husker Trond Jensens advokat Kjell Amundsen tilbake.

Også VG skrev om Trond Jensens osteuropeiske kontakter og at han hadde vært i Sovjetunionen. Denne avisa utmerket seg likevel mest ved sine svært gode kilder blant etterforskere. Politireporter Knut Haavik kunne henvende seg på telefonen for å få kommentarer, og flere ganger slo han opp nyheter så raskt og presist at bare løpende kontakter med de best informerte kilder gjorde det mulig.

Seinere viste det seg at det ikke var hold i noen av spionasjeinsinuasjonene.

Politiet drev intens åstedsetterforskning. Trond Jensen hadde oppbevart en del papirer i ei campingvogn. Også vogna ble tatt inn til grundige undersøkelser.

- Campingvogna var så fraskrudd at den datt fra hverandre da jeg fikk den tilbake, forteller han. - Jeg kunne bare bruke understellet til båthengerfeste.

Den spede begynnelsen til saken finner vi så langt tilbake som i 1973–74. I forbindelse med en militærnektersak i Fredrikstad ble Ivar Johansen opptatt av den omfattende virksomheten som særlig Overvåkningspolitiet drev med. (Omtalt i kapitlet «Slik blir en nyhet til».) Etter hvert kom ideen om å skrive ei kritisk vurderende bok om de hemmelige tjenestene, og han begynte et omfattende arbeid med å gjøre undersøkelser og samle materiale.

I november 1975 var han kommet så langt at han ga seg til kjenne for Etterretningsstaben i Forsvaret. Da skrev han brev til seksjonssjef Trond Johansen og ønsket kontakt. Av ulike grunner fulgte han ikke opp dette initiativet slik han hadde antydet. Men han fortsatte arbeidet for fullt. Blant annet reiste han sommeren 1976 med bil til Nord-Norge og kartla Forsvarets elektroniske etterretningsstasjoner. Han skrev ellers en mengde brev til personer han ville ha kontakt med, samlet tilgjengelige opplysninger fra arkiver, årsberetninger, telefonkataloger o.l. Og han registrerte biler til ansatte i de hemmelige tjenestene. Om ettermiddagen 26. november 1976 satt han i bil utenfor E-stabens kontorer i Platous gate for å notere bilnummer. Da kom en mann bort til ham og presenterte seg som Trond Johansen. Han foreslo at de skulle gå opp på kontoret hans og snakke sammen.

Seinere foreslo han at vi skulle fortsette samtalen på en kafé, og vi møttes på Møllhausens kafé i Vikaterrassen. Derfra gikk vi til en kinarestaurant i nærheten og satt der til rundt 22.30. Trond Johansen betalte regningene begge stedene, og vi ble enige om å møtes seinere på Munchmuseets kafé, sier Ivar Johansen.

Dette ble opptakten til flere samtaler dem imellom fram mot sommeren 1977. Ivar Johansen husker møtene som en blanding av mer alminnelig snakk om tjenestene, spørsmål og svar, men også situasjoner der Trond Johansen på eget initiativ kom med opplysninger og detaljer.

Jeg hadde nok inntrykk av at han ville jeg skulle stille spørsmål som kunne fortelle ham hvor mye jeg egentlig visste om tjenestene. Han var vennlig, men jeg fikk det for meg at det var mest for å oppnå det han var ute etter, fortsetter Ivar Johansen.

Trond Johansen sa seinere i retten at han hadde antydet farlige juridiske grensesoner i forbindelse med offentliggjøring av materialet. Ivar Johansen oppfattet det ikke slik:

Jeg var naivt trygg på at bare innsamling av fakta ikke kunne være ulovlig eller straffbart. Da han seinere fikk høre at jeg vurderte å offentliggjøre noe gjennom ei avis, ba han om å få lese det på forhånd for eventuelt å supplere eller korrigere det jeg hadde skrevet. Det avslo jeg, sier Johansen.

Det siste møtet fant sted på Herregårdskroen i Frognerparken i juni 1977. Da spurte Trond Johansen om han hadde vurdert hvor hensiktsmessig det var å offentliggjøre noe om de hemmelige tjenestene før valget, og om han ønsket å skade Arbeiderpartiet. Ivar Johansen svarte at for ham var saken viktigst.

Ivar Johansens brev til Trond Johansen i november 1975 ble ikke fulgt opp. Men det er rimelig å gå ut fra at det førte til omfattende undersøkelser rundt mannen med den helt spesielle interessen for overvåking og etterretning. Like rimelig er det å tro at ett resultat av disse undersøkelsene også var bekymring for at for eksempel Forsvarets elektroniske etterretningsstasjoner kunne bli avslørt.

Oppstyret rundt Anders Hellebusts avsløringer av Loran C-stasjonene lå ikke altfor langt tilbake i tid. Sannsynligvis ble det vurdert som viktig å komme ut og avdempe eventuelle avsløringer i forkant.

Iallfall rykket forsvarsminister Rolf Hansen ut med detaljerte opplysninger både om disse stasjonene og Etterretningstjenesten i et intervju i Arbei-

derbladet 27. september 1976. Anledningen var der i etterkant av NATO-øvelsen Team Work. Oppslaget er et skoleeksempel på hvordan intervjuformen kan brukes for å få ut informasjon som ellers mer naturlig ville ha hørt hjemme i Forsvarets Forum. Så fortalte da også Trond Johansen til Ivar Johansen at han selv hadde skrevet forsvarsministerens svar. Da intervjuet kom på trykk, ble det presentert som redaktør Per Brunvands produkt.

Samme dag kunne journalist Knut Falchenberg og Morgenbladet fortelle at det var sendt ut advarende rundskriv mot Ivar Johansens virksomhet internt i Etterretningstjenesten. Faren, Dag Falchenberg, var ansatt i E-tjenesten.

Både Loran C-saken og «listesaken» viste et pressebilde preget av forsiktighet, lojaliteter, flokkmentalitet og fortsatte partibindinger. Respekten for hemmeligstempling var direkte påfallende, særlig når det gjaldt Schei-utvalgets rapport om Loran C-stasjonene. Selv etter at Pax Forlag hadde gitt ut det fortrolige materialet som bok, unnlot NRK, NTB og tunge aviser å referere fra det, særlig før stortingsvalget.

Interessant er det at kun ti norske aviser brakte slikt stoff så tidlig; ni av dem var enten små nisjeaviser eller typiske utkantaviser, med Dagbladet som tungt riksunntak.[3] I kontroversielle saker er det kanskje egentlig en fordel å befinne seg et stykke unna de journalistiske stimfisk-miljøene i hovedstaden?

Både i disse tilfellene og når det gjaldt Per Bortens avsløringer, foregikk det i høy grad et fokusskifte bort fra det vesentlige innholdet. I stedet for å legge hovedvekt på hva sakene faktisk dreide seg om, ble interessen vridd over på personer og handlemåter. Loran C-saken kom etter hvert i stor grad til å dreie seg om Gustavsens og Furres brudd på taushetsplikten som stortingsrepresentanter, mens «listesaken» i mange aviser mer ble sentrert rundt antydninger om spionasje fra de innblandede aktørene enn den oppsiktsvekkende Finlands-spionasjen som var avslørt.

I boka «Norske redaktører – voktere av enigheten» skriver forfatterne:

«Selv om den unisone 'selvsensur' i Loran C-saken reiser de viktigste prinsipielle spørsmål, er det også god grunn til å se nærmere på behandlingen av – og ikke minst *holdningen* til – listesaken.

Først og fremst bør pressen føle seg berørt fordi listesaken reiser spørsmål om beskyttelse av kildemateriale, redaktøransvar og vitneplikt for journalister, forholdet mellom politi og presse og forhåndsdømming av personer.»[4]

Store deler av det tunge mediemiljøet var preget av kompakt enighet. Flere av dem som på ulike måter var innblandet i «listesaken», har sterke minner fra oppstyret og kjøret.

Det var et ensidig mediekjør den gangen, sier Trond Jensens advokat Kjell Amundsen. – Myndighetene hadde pressen massivt på sin side. Det ble gitt uttrykk for en ensidig fordømmelse som gjorde at jeg reagerte både som jurist og som menneske.

Redaktør Audgunn Oltedal i Ny Tid har liknende erindringer:

Den øvrige pressen tok oss hardt. Bare presseorganisasjonene støttet oss. Derfor husker jeg det spesielt godt. Og det var partipresse på den tida – det gjaldt å få tatt SV også.

Hun gir også uttrykk for selvkritiske holdninger:

Nå må det i ettertid innrømmes at vi var uforberedt på styrken i stormen og taklet en del ting uklokt, for eksempel at vi plasserte listene i cammpingvogna i Sogn Hagekoloni og ikke i redaksjonen.

Halvor Elvik oppsummerer sine inntrykk i hvitboka om «listesaken»:

«I ettertid er det forstemmende å se hvor lite selvstendig journalistikk som ble rettet inn mot selve sakens kjerne, de hemmelige tjenester og avsløringene av den overvaking på politisk grunnlag som foregikk i Norge til tross for forsikringene om det motsatte.»

I vår sammenheng er det viktig å peke på en uforsvarlig grad av nærhet mellom enkelte presseorganer, politiet og de hemmelige tjenestene. Også her var det store forskjeller, men i de mest graverende tilfellene kan det konstateres både bruk og misbruk – i begge retninger. Positivt var det likevel at enkelte aviser og journalister begynte å sette normale spørsmålstegn ved virksomheten til tjenestene, på samme måte som noen få innenfor det politiske miljøet gjorde det. Hensynet til rikets sikkerhet var ikke lenger i seg selv nok til at enhver kritisk vurdering opphørte.

Spesielle typer nært samarbeid ble det ikke slutt på. Vi skal se på et tilfelle der både en kjent høyesterettsadvokat og Aftenpostens nyhetsredaktør var innblandet.

Den tredje mann

Det er ikke bare pressefolk som bytter hatter og opererer med en skjult, ekstra dagsorden i sitt arbeid. Også andre yrkesutøvere har fra tid til annen funnet det opportunt å skifte hatt og bli «journalist» for en stakket stund. Til å utføre den slags hamskifte har de fått hjelp av ansvarlige pressefolk. Blant andre har en og annen advokat ment at dette nok kan være smart. En av disse er en av Norges mest kjente høyesterettsadvokater, Annæus Schjødt, som nå er bosatt i Sør-Afrika.

Hans opptreden i Sør-Libanon i 1978 er så spesiell at den fortjener oppmerksomhet – 20 år etter.

Den første norske FN-kontingenten var nylig kommet på plass i Sør-Libanon. Situasjonen var spent og vanskelig. Israelske tropper bygde, skritt for skritt, opp sin «sikkerhetssone» i sør. Palestinere som hadde flyktet både fra Jordan og Syria, følte seg presset - både av israelerne og av de nye FN-styrkene som skulle operere som en upartisk «buffer». I mai 1978 fant det sted en skuddveksling mellom NORBATT og palestinere i Kaukaba. Det førte til store oppslag i norske medier. Norske journalister valfartet til Sør-Libanon.

Også fra Aftenposten ankom tre personer. Det var journalist John Berg, som var godt kjent i området, fotograf Rolf Chr. Ulrichsen og en tredje person. Presseoffiser Per Jevne, som til vanlig var journalist i Adresseavisen, syntes nok at mannen virket kjent. Men det var først da han så pressekortet utstedt av Aftenpostens journalistklubb, at han virkelig kvakk til. For var det ikke høyesterettsadvokat Annæus Schjødt i egen høye person som plutselig var blitt utsendt pressemann i det eksplosive området?[1]

Schjødt var ingen hvem som helst. Han ble rikskjendis etter at Mossad drepte Ahmed Bouchikhi på Lillehammer i 1973. I rettssaken som fulgte, var han forsvarer for Sylvia Rafael, en av agentene som ble dømt for medvirkning til drapet. Etter at Rafael hadde sonet halve straffen, ble hun benådet. Snart ble hun gift med sin tidligere forsvarer.

Presseoffiser Jevne skjønte straks at her sto han ansikt til ansikt med en usikret granat, midt i det eksplosive Sør-Libanon. Advokaten ble bedt om å forklare seg for bataljonens nestkommanderende, oberstløytnant Bjørn Rødland, om hva hans oppdrag egentlig besto i. Schjødt svarte da at han var der for å studere norske journalisters arbeidsforhold. Det tok ikke lang tid før bataljonsledelsen skjønte at denne mannen ikke måtte oppholde seg i dette området. Han var en fare både for seg selv og for NORBATTs sikkerhet. Raskt ble han skysset ut av området.

Saken vakte stor oppmerksomhet her hjemme. Men journalist John Berg, som også kom i søkelyset og fikk en smule pepper, mener at han aldri har fått fortalt hva som egentlig skjedde. Her er hans versjon:

I løpet av kort tid hadde jeg vært i Sør-Libanon to eller tre ganger. Så ville Aftenpostens nyhetsredaktør Harald Brynhildsen at jeg skulle dra en gang til. Han presiserte at jeg skulle ha med et pressekort til Annæus Schjødt, som da oppholdt seg i Israel. Han forklarte at Schjødt skulle studere norske journalisters arbeidsforhold i Sør-Libanon. Jeg reagerte mot dette. Stikkord som Lillehammer 1973 og Sylvia Rafael var nok for meg til at jeg skjønte at her var noe galt. Jeg fikk store betenkeligheter og svarte at dette ønsket jeg ikke å gjøre.

Annæus Schjødt var dessuten ingen journalist. For øvrig ønsket jeg ikke å reise for det oppsto en ny og spesiell grunn som det var viktig å rapportere om. Kort tid seinere kom Brynhildsen tilbake til saken og sa at jeg måtte reise og ta med pressekortet. Dersom jeg ikke gjorde dette, ville han sette en annen journalist på saken.

Omtrent samtidig oppsto konflikten om Kaukaba mellom nordmenn og palestinere. Da var det all grunn til å dra dit ned. Men fortsatt ønsket jeg ikke å ta med pressekortet til Schjødt. Brynhildsen sendte det så med fotografen i stedet. Jeg sier ikke dette for å skylde på fotografen. Også jeg hadde et ansvar for det som skjedde, og burde nok ha reagert sterkere mot dette opplegget enn jeg gjorde.

Fotografen kontaktet Schjødt i Tel Aviv og avtalte at vi skulle treffe ham i Metulla oppe i nord. Her fikk Schjødt pressekortet. Så dro vi på en organisert pressetur til Kaukaba. Etter at bataljonsledelsen oppdaget hvem de hadde fått på besøk, ble Schjødt raskt sendt sørover igjen. Seinere møtte vi ham et sted mellom Metulla og Kiryat Shemona, sier Berg.

Han forteller videre at NORBATT-sjefen, oberst Vidar Aabrek, var sint

på ham etterpå. Aabrek mente at Berg burde ha sagt fra på forhånd om arrangementet som Aftenposten hadde med Schjødt.

Jeg burde nok ha gjort det. Hele tida følte jeg at det som skjedde, var på kanten av hva pressefolk bør akseptere, sier Berg.

Aftenpostens tidligere nyhetsredaktør Harald Brynhildsen er død. Berg kan i dag ikke gjøre rede for hvilke motiver Brynhildsen hadde da han laget det spesielle og svært så sensitive opplegget for Annæus Schjødt i 1978.

Slik kommenterer Schjødt saken i dag:

Det var jeg som ba nyhetsredaktør Harald Brynhildsen om å få et pressekort. Det kortet jeg fikk av Aftenposten, var generelt formet og hadde ingen referanse til Sør-Libanon. Det identifiserte meg som en person med tilknytning til Aftenposten og anmodet om at jeg i den egenskap skulle bli gitt all mulig assistanse.

Jeg hadde ingen problemer med å komme inn til Kaukaba og videre inn der hvor det nylig hadde vært kamper. Så vidt jeg kan huske, ble jeg hentet tilbake til leiren fra kampsonen fordi noen i NORBATT var blitt engstelige for sikkerheten min. De var også bekymret for kommentarer som kunne dukke opp dersom jeg ble skadet, såret eller liknende. Av en eller annen grunn var leirledelsen tydeligvis ikke oppmerksom på hvem jeg var, da jeg ankom. Men jeg hadde vist fram Aftenposten-kortet. Dessuten var jeg i følge med en oberst som jeg kjente hjemmefra, sier Schjødt.

Men hvorfor ønsket en av Norges mest kjente høyesterettsadvokater, gift med sin tidligere klient Sylvia Rafael, å besøke det konfliktfylte Sør-Libanon?

Jeg ville studere norske journalisters arbeidsforhold der nede. Husk at den gang satt jeg som medlem av Schibsted-gruppens direksjon, svarer Schjødt. Han føyer til at han også ville se nærmere på forholdene for de norske soldatene.

– Det lyder kanskje noe vel pompøst at jeg ville studere norske journalisters arbeidsforhold der. Men det hadde vært så mye snakk i norske medier om forholdene for de norske soldatene i Sør-Libanon, at jeg var nysgjerrig. Jeg ville gjerne se med egne øyne når jeg likevel befant meg i Israel. Jeg hadde tross alt selv vært soldat, flyger, og hadde levd under feltforhold flere år i strekk. Det ble sutret ganske intenst av enkelte soldater i Sør-Libanon over de trefningene de hadde vært med på. Men så vidt jeg visste, var de der frivillig og på særlig gode vilkår, sier Schjødt.

Men var det ikke nærmest provokativt av en person med hans nære forhold til Sylvia Rafael å besøke NORBATT?

NORBATT var jo en viktig del av FN-styrkene, som skulle opptre nøytralt overfor alle parter i området?

Jeg hadde aldri noen følelse av at jeg brøt noen nøytralitet fordi jeg var gift med Sylvia. Jeg kom inn i Sør-Libanon som sivil norsk observatør. Det var ingenting ved min innreise eller opptreden som stod i motstrid til Norges og FNs nøytralitet. Jeg var ikke bevæpnet og hadde ikke kamera eller diktafon med meg. Hva jeg i ettertid kanskje kan kritisere meg selv for, var at jeg ikke forutså at leirledelsen kunne bli engstelig ved tanken på at noe kunne hende meg under oppholdet, avslutter Schjødt.

Spionasje eller ikke, Schjødt må finne seg i at det fortsatt blir stilt spørsmål ved hans motiver for å reise inn i det eksplosive området i Sør-Libanon.

At Schjødt den gang satt i direksjonen for Schibsted-gruppen gjør ikke saken mindre viktig. At Aftenpostens nyhetsredaktør utstedte pressekort til en så kontroversiell person for et oppdrag i et høyeksplosivt område, var i beste fall uttrykk for et særdeles dårlig presseetisk skjønn.

Vi skal se nærmere på et lite kjent fenomen som også handler om et særdeles dårlig presseetisk skjønn.

Når journalister lar seg «debriefe»

At de hemmelige tjenestene prøver å få maksimal nytte av pressefolk, bør ikke forbause noen. På godt og vondt ligger det i tjenestenes natur å skaffe informasjon overalt hvor det er mulig. Det er ikke spesielt interessant å jakte på bevis for at *tjenestene* prøver seg. Det er rollen *journalisten* velger å spille, som er interessant for oss. Medienes etikk stiller helt andre krav til utøvernes atferd og holdning enn det tjenestenes etikk åpenbart gjør.

Internasjonal moderne historie forteller om mange journalister som har opptrådt under falskt flagg. De har levd livet i en dobbelt rolle. Hva med lille Norge? Er bildet så uskyldshvitt som offisiell historie kan tyde på? Er det bare KGB som har prøvd å bruke en og annen norsk journalist?

Journalister kan yte bidrag til tjenestene på ulikt vis. En full «vervepakke» med betalte oppdrag, føringsoffiser og det hele har verken vært eller er daglig kost. I alle fall ikke her til lands. Derimot kan journalisten fungere som informant, enten hun eller han er klar over det eller ikke. Dette kan skje i form av «informasjonshandel». Informasjon kjøpes og selges uten at penger er inne i bildet. Eller journalisten kan la seg *debriefe* som det heter på fagspråket. I klartekst betyr det at journalisten frivillig lar seg pumpe for opplysninger av tjenestene. Det kan være etter en reise eller en opplevelse, hjemme – og særlig ute.

De aller fleste norske journalister og mediefolk vil med styrke hevde at dette ikke er akseptabelt. De vil også hevde at de ikke kjenner noen som har latt seg pumpe. Stort sett stemmer nok det. Men er det hele sannheten? Nei. Virkeligheten er mer komplisert enn idealet om jomfruelig reinhet og absolutt uavhengighet. Det er først og fremst E-tjenesten som har vært dyktige til å få journalister til å la seg debriefe etter opphold i utlandet. En tidligere, svært betrodd statstjenestemann sier det slik:

Det finnes en del uformelle nettverk som enkelte journalister av ulike grunner har vokst seg inn i. Noen av disse blir håndplukket av tjenesten og

blir invitert til å la seg debriefe. Det nytter ikke å moralisere over tjenesten. Den benytter alle muligheter til å skaffe seg informasjon, og til å påvirke. Kritikken må først og fremst rettes mot journaliststanden, mot mediene som lar seg bruke.

Han ønsker selv å være anonym, trass i, eller nettopp fordi, han har personlig erfaring med slike debriefinger. Han navngir en rekke norske journalister som han positivt vet har latt seg debriefe av E-tjenesten. Heller ingen av disse aktuelle journalistene vil bekrefte at de har stilt sine informasjoner til disposisjon for E-tjenesten fra tid til annen. I praksis betyr dette at det er vanskelig å føre utvetydig bevis for slik praksis. Påstand blir oftest stående mot påstand. Derfor er det bare mulig å gi et omriss av hvor omfattende denne praksisen er, og hva slags informasjoner tjenesten er spesielt ute etter.

Det finnes journalister som er villige til å bekrefte at de har latt seg pumpe. Per Egil Hegge er en av dem. Det har han ingen dårlig samvittighet for. Hegge mener at han selv hadde kontroll med hva som skjedde.

Hegge er en journalist med store kunnskaper og polemisk penn. Enkelte vil si at han også har en overdreven hang til polemikk. Han kan vise til det meste i sin karriere: russiskkurs, korrespondent i Moskva, korrespondent i Washington.'

Joda, jeg kan bekrefte at jeg har deltatt i såkalte militære briefinger. Like etter at russerne hadde hivd meg ut av Sovjetunionen i februar 1971, spurte Trond Johansen via en felles bekjent om han kunne få en prat med meg. Russerne syntes jo den gang at jeg skrev for kritisk om styre og stell. Ikke minst mente de at jeg skrev for åpenhjertig om hvordan makthaverne behandlet opposisjonen, sier Hegge.

Johansen ønsket å snakke med meg om det opposisjonelle miljøet i Sovjetunionen. Jeg fortalte hva jeg hadde skrevet i Aftenposten, og han nevnte også et par navn som tydet på at han var godt informert. Men jeg identifiserte ingen kilder, og det ba han heller ikke om. De var jo kjent blant vestlige etterretningsfolk i Moskva. Det var vrient å vurdere hvor stor og betydningsfull innflytelse de opposisjonelle hadde. Men det jeg hadde opplevd, kom til nytte i 1985, 14–15 år seinere. Da hadde Mikhail Gorbatsjov overtatt som partisjef. I mai oppdaget jeg at korrespondenten for italienske La Republica, Rodolfo Brancoli, skrev en artikkel med «referat» av en tale Gorbatsjov skulle holde tre uker seinere! Noe sånt hadde aldri skjedd før, og det var jo bare å klippe ut artikkelen og vente. Og da forutsigelsene holdt, skjønte jeg at det

måtte være noen av de kildene jeg visste om. Disse kildene hadde også i 1970 kontakter til sentralkomitéapparatet, enda de var opposisjonelle. I 1988 var Brancoli korrespondent i Washington, og jeg spurte ham. Han ville ikke svare ja, men han smilte og sa at «du virker brukbart underrettet». Men det at det var mulig å gjøre slikt for en Moskvakorrespondent, fortalte meg ganske mye om hva glasnost – åpenhet – kunne innebære hvis Gorbatsjov fikk fortsette.

Jeg snakket med Johansen en annen gang også, men det skjedde på mitt initiativ. Det var om de sovjetiske helikoptrene på Kapp Heer-basen ved Barentsburg på Svalbard. Det skjedde like etter at Jon Michelet hadde laget et større oppslag om basen i Klassekampen 1977.[2] Den gang var Johansen ute i konfliktdempende ærend, sier Hegge.

Hegge mener at den formen for «pumping» som han opplevde i 1971, er lite problematisk.

– Men du må selvsagt være deg bevisst hva slags informasjon du gir. Om det du gir, går vesentlig ut over hva du kan skrive om i full åpenhet, kan det lett representere et problem.

Og hvis du begynner å identifisere kilder, er du virkelig ute på tynn is. Det gjelder enten du gjør det overfor kolleger, unntatt sjefredaktøren, eller andre. For ikke å snakke om Etterretningstjenesten, sier han.

En nordnorsk presseveteran, Karl Robert Ertsaas, har erfaringer med både russisk og norsk E-tjeneste.

Fra tida i Lofotposten husker han flere turer til Sovjetunionen som journalist i 1950- og 60-åra, blant annet et marinetokt ledet av korvetten «Trondheim». Akkurat det var en eksklusiv tur, der han selv var med kun sammen med Stein Savik fra NTB. At noen av de vennlige og norsktalende russerne som normalt dukket opp underveis, var KGBs folk, gikk han ut fra som selvfølgelig.

Også interessen fra norsk side var systematisk og vedvarende. Den nordnorske E-legenden Ole Snefjellå var inne i bildet både før og etter turer. På forhånd ville han orientere og gi råd. Etterpå var han interessert i både fotografier og opplysninger. Ertsaas husker spesielt en episode hvor han på en tur tok flere bilder av en flyplass under bygging. Da han kom hjem, var alle bildene svarte. Var det snakk om debriefing?

Ja, mener Ertsaas. Det dreide seg om grundige samtaler som han ikke så noe galt i å være med på slik situasjonen var.

Russerne visste nok utmerket godt at slike ting foregikk, uten at de tok på

vei av den grunn. Tvert imot opplevde Ertsaas at han hadde et utmerket forhold til den andre siden.

Det bevises vel best ved at jeg siste gangen fikk gullklokke av Khrustsjovs svigersonn!

Tidligere sjefredaktor i Arbeiderbladet, Arvid Jacobsen kommenterer:

Når det gjelder de såkalte debriefingene som blant annet E-tjenesten driver med, har jeg lest om dem. Men jeg har aldri deltatt personlig. Bare én gang var jeg med på noe som kunne minne om det. Det var da jeg rapporterte om Kiruna-streiken i 1969 til Trygve Bratteli. Men det blir ikke helt det samme, ville jeg tro, sier Jacobsen med et lite smil.

En med lang fartstid i NRKs utenrikskorps, Jahn Otto Johansen, sier meget bestemt at han aldri har latt seg debriefe av noen hemmelig tjeneste.

Jeg lærte tidlig at en journalist måtte vise stor forsiktighet når de hemmelige tjenestene meldte seg på arenaen. For her er det snakk om et revenes spill. Det finnes også en enormt kynisk holdning i mange av tjenestene, ikke minst de israelske og amerikanske. Her er det snakk om en bruk-og-kast-mentalitet. En må være ganske naiv om en lar seg engasjere av de store tjenestene. Nå hadde jeg aldri illusjoner om at en rekke av mine samtalepartnere i Ost-Europa ikke var tjenestenes menn. Den russiske og polske oversatte til og med en av bokene mine, *Min jiddische mama*, ganske enkelt for å se om jeg hadde noen spesielle kontakter i ost, sier Johansen.

- Vi må ikke være naive. Samtidig nytter det jo ikke å få vite noe dersom du ikke har en del kontakter i de hemmelige tjenestene, det være seg i vest som ost. Tidligere utenriksminister Knut Frydenlund sa på en treffende måte at skulle det sendes et viktig budskap eller skulle vi få vite noe, måtte vi snakke med KGB-presidenten og ikke med vanlige diplomater. Jeg mener han hadde helt rett i det.

Selvsagt kan det være vanskelig å vite noyaktig hvor den etiske grensen går. Den du ikke må passere. Ofte beveger vi oss i ulendt terreng. Det gjelder å skjerpe sansene og bevare uavhengigheten som på så mange andre felt i livet.

Debriefinger hos den ene eller andre tjenesten har jeg aldri vært med på. Derimot skal jeg ikke legge skjul på at jeg hadde et nært forhold til både Knut Frydenlund og Thorvald Stoltenberg. Jeg hadde for eksempel mange diskusjoner med Frydenlund om norsk-sovjetiske forhold. Det nære forholdet kunne lett bli vanskelig for meg som journalist. Derfor måtte jeg utvikle

en bevisst holdning til dette problemet. Jeg la ikke bånd på kritikk av disse to, eller av deres politikk. I full offentlighet kritiserte jeg det elskelige menneske Knut Frydenlund for tendensen hans til å måtte være venn med alle. Det tok lang tid før han kom over dette.

Da Thorvald Stoltenberg ble forsvarsminister i 1981, skrev jeg i Dagbladet at han var en intellektuell lettvekter. Også han brukte lang tid på å komme over den kritikken. Jeg mener at jeg slett ikke var i noen avhengighet til disse to, trass i at vi hadde nære forhold til hverandre, sier Johansen.

Hva så med Johansens forhold til sin navnebror, tidligere seksjonssjef Trond Johansen i E-staben? Også han hadde et nært forhold til Frydenlund, siden til Stoltenberg da Frydenlund døde i 1987.

Jeg ble kjent med Trond Johansen via Frydenlund. Jeg lærte ham å kjenne som en mann med et nyansert syn på øst/vest-spørsmålene. Jeg oppfattet ham nærmest som en slags motvekt mot Haakon Lie-tradisjonen. Husk at vi som tidlig gikk Forsvarets russiskkurs, ble flasket opp i ganske vulgære kald krig-ideer. Daværende major Dons sto for eksempel og fortalte oss at E-sjef Vilhelm Evang var KGBs mann, og at han var gift med en kommunist. Trond Johansen var på mange måter en intellektuell kapasitet. Når vi tilfeldig møttes, tolket jeg ham slik at han først og fremst var opptatt av analyser, vurderinger – sin egen og andres.

La meg føye til at jeg mener det var prinsipielt galt av ham å sitte i Arbeiderpartiets internasjonale utvalg samtidig som han var en sentral leder i E-staben. Men det måtte hans øverste sjefer avgjøre. Mer borgerlige statsråder sa så vidt jeg vet, ikke nei.

Noen regulær debriefing har jeg som sagt aldri vært med på, verken hos Trond Johansen eller andre i tjenestene, sier Jahn Otto Johansen bestemt.

Om Jahn Otto Johansen ikke har latt seg pumpe, har en del norske korrespondenter helt fram til dags dato latt seg friste.

En kilde med både journalistisk og E-bakgrunn som kjenner debriefingkulturen godt, forteller:

- E-tjenesten har oppført seg ganske ryddig. Problemet ligger først og fremst på journalist- og reportersiden. Hvor langt går de i sin kontakt med tjenesten? Det er primært utenrikskorrespondenter i norske medier E-tjenesten har interesse av. Ikke minst er de interessert i NRKs korrespondenter. Korrespondenter i Øst-Europa har vært av spesiell interesse, og er det nok fortsatt. Men også Midtøsten, utvalgte land i Asia og Latin-Amerika, og noen enkelte

land i Afrika er av interesse. E-tjenesten er først og fremst ute etter opplysninger om militære mål. Men dette innebærer også at den er interessert i personer som på en eller annen måte har tilknytning til disse målene.

Den tidligere siterte, anonyme statstjenestemannen med gode kunnskaper om debriefing-kulturen sier det slik:

Det er klart at mange debriefinger er på eller over kanten av hva en journalist bør være med på. Det verste er å gi fra seg råmateriale, lydbånd o.l. til tjenestene. La meg ta et tenkt eksempel. Råmaterialet i form av en videofilm kan vise gateliv eller andre dagligdagse scener fra et interessant konfliktområde, for eksempel Sør-Libanon. Slike gatebilder er svært viktige for en aktiv E-tjeneste. For eksempel er israelske Mossad svært interessert i fotos og film fra Sør-Libanon. Mye kan oppdages på slike bilder eller filmer av det kyndige øye, enten det gjelder personer eller gjenstander. Det er også viktig å sjekke om spesielle ting skjer på faste tidspunkter.

Et annet eksempel: Om en person som er interessant for en eller annen hemmelig tjeneste, «forsvinner» i New York, settes en rekke folk på for å fotografere gatebilder. De fleste mennesker følger gamle vaner og rutiner. Derfor kan en spore opp mye ved å fotografere «vanlige» gater. Det vil si, de vanlige rutene som den aktuelle personen følger. Her kan journalister og fotografer komme inn som viktige leverandører av informasjon.

Et svært viktig spørsmål er ellers om debriefingene går så langt at de må kalles faste rapporteringer. Vi kan ikke se bort fra at dette også har skjedd med noen norske journalister. Ut fra den oversikt jeg personlig har, kan det i 1980- og 90-åra dreie seg om tre–fire norske journalister.

Han føyer til:

Når det gjelder vanlige debriefinger som skjer her til lands i E-regi, tror jeg noe forenklet det er riktig å si at tjenesten har 80 prosent nytte av dette, mens journalisten kanskje har 20 prosent. Det journalisten kan håpe på, er at utbyttet blir større over tid.

Ifølge våre opplysninger har i alle fall ti journalister latt seg debriefe av E-tjenesten i moderne tid. Det vil si fra starten av 1970-åra og fram til i dag. Det har skjedd som rutine eller bare noen få ganger. Det dreier seg både om korrespondenter, journalister på enkeltoppdrag i utlandet og journalister som har kommet over stoff her til lands. En håndfull journalister lar seg fortsatt pumpe.

På spørsmål om hvordan han ser på slike briefinger, kaster tidligere direk-

tor for Forsvarets hogskole, generalmajor Gullow Gjeseth, hansken over til mediefolket:

> Jeg har ingen spesielle erfaringer med denne kulturen. Jeg har bare sponset reiser for journalister på samme måte som andre offentlige organer gjor. Min oppfatning er at journalister som lar seg debriefe av tjenestene, må betraktes og behandles som et internt problem i «lauget». Dette er noe journalistene selv må ta standpunkt til.

Sporsmålet er om journalister har et bevisst forhold til debriefing-kulturen. For debriefing handler ikke forst og fremst om et formelt mote i et lite rom med bord av respatex. Det handler om å overfore informasjon til tjenesten. Det kan selvfolgelig skje nesten når som helst. Og hvor som helst. Gjerne i Hotell Bristols pianobar.

Å la seg *verve* kan også skje hvor som helst. Men ikke med hvem som helst. Vi skal nå ta opp sporsmålet om journalister som lar seg verve. I dag vil nok nesten alle være enige om at dette er en alvorlig og illegitim handling av en person som fortsatt onsker å kalle seg journalist.

Når journalister lar seg verve

Det er sagt at en ikke kan overtale journalister til hva som helst. En må kjøpe dem. Visdomsord av ypperste klasse er det neppe. Den ironiske overdrivelsen bør imidlertid ikke hindre oss fra å stille et saklig og ubehagelig spørsmål: Har noen norske journalister latt seg *verve* av de hemmelige tjenester?

Vi har allerede gitt svaret når det gjelder de norske tjenestene. Svaret er ja. Riktignok har det vært ganske få tilfeller som lar seg dokumentere. Oslo-redaktøren i Bergens Tidende, Olav Maaland, er et av de få sikre tilfellene vi har omtalt. At det er få eksempler på dette, bør ikke forundre noen. For å begi seg inn i et slikt hemmelig, konsekvent rolleskifte er en dramatisk handling. Et lite samfunn som det norske er så gjennomsiktig at det ikke vil finnes rom for mange vervede journalister. Mange slike risikofylte prosjekter samtidig ville bli vanskelig å holde totalt skjult over tid.

Men hva så med de *utenlandske* tjenestene? Kanskje har de hatt større spillerom? Det ligger i sakens natur at det er uhyre vanskelig å dokumentere verveforsøk. Særlig de som lykkes.

Likevel, det viser seg at norske journalister faktisk har latt seg verve til tjeneste. Både KGB, CIA og andre vestlige tjenester har vært svært aktive på hver sin måte.

Mye tyder på at det er det langt flere journalister som er blitt vervet, enn de fleste ønsker å tro.

La oss først se på et *forsøk* på å verve en norsk journalist som ikke førte fram. Det er ingen ringere enn NRK-veteranen Erik Bye som kan fortelle en slik historie.

Erik Bye kan se tilbake på et langt og mer innholdsmettet reporterliv enn de fleste. Han vil verken dramatisere eller overdrive sine erfaringer. Men han legger ikke skjul på at han innimellom har opplevd både besynderlige henvendelser og forsøk på å pumpe ham.

Mange av oss journalister blir jo utsatt for slike ting. Vi representerer jo

et makt- og påvirkningsapparat, og det finnes soleklart mange krefter som kan ha interesse av å utnytte oss. Som regel skjer det på en svært tilforlatelig måte, som man uten å forstå det selv, lett kan gå i baret på. Selv var jeg nok lenge ganske naiv, men jeg lærte jo etter hvert at om man ikke er født mistenksom, bør man skjerpe sin årvåkenhet i dette yrket, sier Erik Bye.

Under den kalde krigen kunne det komme merkelige henvendelser fra begge leire. Bye husker episoder helt tilbake til siste halvdel av 1950-åra, blant annet en norsk-amerikaner som i fortrolighet antydet at han hadde noe med amerikanske etterretning å gjøre, og ba om enkle personopplysninger og tilsynelatende uskyldige tjenester.

Det var kald krig, og han kjente til mine positive holdninger til mitt fødeland USA, så det var kanskje ikke så rart. Han representerte et stort firma og reiste over hele verden og kan meget vel ha hatt sine spesialoppdrag. Jeg likte fyren godt, men tok ham ikke alvorlig og lo det hele vekk. Han nevnte aldri episoden siden.

At man var under oppsikt også fra norsk side visste man jo. Hvis jobben førte oss til en østlig ambassade – særlig den sovjetiske – fikk vi hint etterpå om at besøkene hadde vært observert. Jeg vet om kolleger som rett og slett ringte overvåkningsfolkene våre og meldte på forhånd at de skulle besøke en østlig ambassade og oppga dato og klokkeslett, sier Bye.

En spesiell episode fant sted da han bodde på hotell i New York. Bye mener det må ha vært i 1974.

– Det norske konsulatet ringte og sa at det var en mann som ønsket å treffe meg. Da jeg svarte at jeg om få minutter skulle ut til flyplassen, sa de at mannen tilbød å kjøre meg dit og snakke med meg i bilen. Det var greit. Om litt ankom en kar i kamelhårsfrakk i en svært svart limousin, med uniformert sjåfør bak rattet, og bar og fjernsyn i baksetet. Han var forretningsmann, sa han, delvis i oljebransjen, og jeg sa fort at han i meg neppe hadde funnet den rette mann å snakke med. «Oh, we know very well who you are.» Han la ingen skjul på at han delvis også representerte israelske interesser og ville vite om stemningen i Norge hadde roet seg noe siden det var gått ei viss tid etter drapet på Lillehammer sommeren 1973. Jeg svarte at stemningen nok kunne roe seg, men at Lillehammerdrapet aldri ville bli helt glemt i Norge. «A jo da,» sa han, «det vet jo vi to som er 'men of the world'.»

Så gikk han over til å spørre meg ut om Trygve Bratteli og en rekke navngitte politikere og næringslivspersoner i Norge, om jeg kjente dem personlig,

om hvordan de egentlig var som mennesker, og så videre. Jeg ble mer og mer ille til møte, holdt kjeften min og fremholdt helt til vi nådde flyplassen, at jeg var feil mann. Det feide han vekk, ga meg en adresse og et telefonnummer og ba meg ringe hvis jeg ville diskutere en «enkel informasjonsjobb for hans firma – godt betalt».

Fyren var på en måte så direkte og åpen at jeg var ganske forbauset, men likte hele episoden så ille at jeg ved første anledning ringte til min venn ambassadør Søren Sommerfeldt i Washington og rapporterte hele tildragelsen. Han svarte at slikt måtte jeg bli vant til, ettersom Norge var blitt en oljenasjon. Folk som aldri hadde hørt om Norge før, gjør nå alle slags framstøt for å skaffe seg alle verdens opplysninger på rekordtid, sa han. Jeg måtte bare være forberedt på å oppleve slikt igjen. Og det gjorde jeg, både i USA og andre steder, men aldri helt på samme måten, forteller Erik Bye.

Å få fordums CIA-offiserer til å fortelle om verving av norske journalister har vært like lett som å få døde i tale. Inntil nå. For plutselig åpner en av CIAs tidligere, virkelig kostbare og strategisk viktige deep cover-offiser døra på gløtt til en av «kompaniets» hemmeligheter i Skandinavia. James A. Everett heter mannen som i år etter år opererte som dypt hemmelig CIA-offiser i Norge, Sverige og Danmark.

Everett vervet blant annet norske journalister til CIA-oppdrag.

Han var ikke hvem som helst på CIAs lønningsliste. I perioden fra 1959 til 1972 var han deep cover-etterretningsoffiser, en dypt hemmelig CIA-offiser. For det meste opererte han i Skandinavia. Først bodde han i Oslo fra 1954 til 1958. Men på den tida var han ikke knyttet til CIA. Den gang ble han sendt til Oslo av mormonerkirken i USA, av den delen av kirken som utgjør «den moderate fløy», understreker han.

I 1959 flyttet han til Sverige og bodde der i sju år. Så flyttet han til Nederland og var der til 1972. Da han flyttet til Sverige, var han blitt rekruttert av CIA. Han hadde Skandinavia som sitt operasjonsområde som deep cover-offiser. Han besøkte Norge svært ofte. Det fortsatte han med også etter at han flyttet til Nederland. I årene fram til 1972 var han «forretningsmann». Lenge var han administrerende direktør i et svenskbasert import/eksport-firma. Siden klatret han atskillig høyere på rangstigen. Everetts «cover» ble Europarepresentant for det Washington D.C.-baserte, verdenskjente og verdensomspennende public relations-firmaet Robert R. Mullen & Company.

Hans CIA-karriere tok en brå slutt like før Watergate-skandalen eksplo-

derte i USA i 1974. For det verdenskjente firmaet som var hans «cover», viste seg å være involvert i skandalen.

Men før dette skjedde, hadde altså Everett mange års virke i Skandinavia. Ikke minst brukte han mye tid i Norge, et land han lærte å sette stor pris på. En av hans oppgaver var å verve personer som agenter for CIA. Det skjedde flere steder, blant annet på Theatercafeen i Oslo – med og uten forkledning.

Hva slags yrkesgrupper forsøkte Everett å rekruttere? Journalister?

– Ja, journalister sto høyt på ønskelista, bekrefter Everett.

– Jeg må føye til at det i USA finnes en lov som sier at CIA ikke får lov til å rekruttere *amerikanske* journalister. Dette utelukker jo ikke at CIA rekrutterer journalister av andre nasjonaliteter. Svenske, norske og andre journalister var åpne mål. Vi rekrutterte flere. Oftest ba ikke journalister om penger eller tok imot store beløp. Det vet jeg, ettersom jeg har personlig erfaring på dette området, sier Everett.

Everett forteller videre:

– Når det gjelder spionasje, er det klart at en ønsker å oppnå en viss kontroll over personen som blir rekruttert, for eksempel en journalist. Jo mer kontroll jeg har over personen, desto mer sannsynlig er det at jeg kan overbevise ham eller henne om å gjøre ting som jeg vil skal bli gjort. Dersom jeg er i stand til å bestikke personen eller tilby andre nødvendige lokkemidler, kan det derfor øke min kontroll.

Dersom jeg klarer å komme så langt at jeg har endret personens livsstil, begynner den rekrutterte personen å bli mer og mer avhengig av bestikkelsen. Det kan føre til at jeg får langt sterkere kontroll. Dersom det skulle utvikle seg så langt, vil det bli mulig for meg å drive utpressing av vedkommende. Utpressing er et fryktelig ord, som vi selvsagt ikke ville bruke. Jeg ville heller bruke ordet «kontroll».

I de tilfellene der slik kontroll var nødvendig, ville jeg gå til journalisten og si: «Vel, dersom du ikke fortsetter å arbeide for oss, så vet du at vi kan gå til sjefen din, eller vi kan til og med gå til det norske politiet. Og du er klar over hvordan dette vil kunne skade karrieren din.»

Rekrutterte Everett *norske* journalister?

– Ja, vi rekrutterte journalister i en god del land, inkludert de skandinaviske land. Men ofte var det slik at vi nådde fram til en felles forståelse med journalistene og ikke en formell kontrakt om at vedkommende var rekruttert. For eksempel kunne jeg si til en journalist:

«Jeg vil gjerne snakke med deg. Jeg har en del informasjon som vil få deg til å virke svært god. Visste du at russerne gjorde slik og sånn?» Eller:

«Her er virkelig god bakgrunnsinformasjon som du ellers aldri vil kunne få tak i.» Dermed kunne journalisten skrive en usedvanlig god story.

Dersom jeg på denne måten klarte å få en journalist til å utmerke seg flere ganger, ville jeg med rette kunne be om gjentjenester: «Hva er det som skjer? Du møtte den russiske ambassadøren forrige kveld i et cocktailselskap. Hvor mange var til stede? Hva slags forhold var det mellom den og den personen?»

Jeg kunne også gi journalistene spesielle oppdrag, for eksempel at de under et besøk i den russiske ambassaden så seg rundt, fant ut hvilke personer som befant seg i hvilke kontorer, og den slags. Hvis de etter hvert begynte å føle seg bekvemme i vårt nye samarbeidsforhold, kunne jeg si: «Jeg har en liten gjenstand her. Dette er en mikrofon som er festet til en magnetisk skål. Den er så liten at den kan festes inne i håndhulen din. Ingen vil legge merke til den. Er du villig til å gå inn i et bestemt rom for å få mer informasjon om en bestemt person? Og mens du nå er i dette rommet og ser deg rundt, fest da denne lille sugeskålen under skrivebordet hans. Det er alt du trenger å gjøre.»

På dette stadiet ville jeg ha ganske god kontroll over personen, forteller Everett.

Hva ellers kunne skandinaviske, og norske, journalister hjelpe CIA med?

Journalister i Skandinavia kunne gjøre en mengde ting for CIA. De kunne reise til Moskva, stille spørsmål og delta i politiske diskusjoner. Amerikanske journalister fikk på den tida stort sett ikke lov til dette. Skandinaviske journalister ville derimot bli invitert til cocktailselskaper enten i Moskva eller i den russiske eller kinesiske ambassaden i Stockholm, Oslo eller København. Den gang var Sovjetunionen og det meste av den kommunistiske blokken av nasjoner i stor grad «lukkede» samfunn. Stabspersonellet ved ambassaden, deres hustruer og barn var isolert fra det lokale samfunnet. De brukte å ta med seg sine egne skolelærere og alt mulig som de ellers trengte. Det var veldig vanskelig å trenge inn i den slags lukkede samfunn. Men journalister har jo alle rettigheter til å stille spørsmål. Derfor kunne de forsøke å komme seg inn når de ønsket bakgrunn for en story, for eksempel om 1.-maidagen.

Journalister har i det hele tatt vidunderlige muligheter som ikke er åpne for andre yrker. De er faglært, de er trenet i å absorbere informasjon og hvor-

dan spørsmål skal stilles. Derfor er det svært viktig å rekruttere journalister som kan drive spionasje. Nå vil jeg ikke skape et inntrykk av at vi satset nesten bare på å rekruttere journalister. Men det er helt klart at dersom det kom journalister i vår vei, var de svært attraktive for oss, sier Everett.

Opplevde Everett at det var vanskelig å rekruttere personer i Norge, blant dem journalister?

Jeg tror ikke det var vanskeligere i Norge, eller Skandinavia, enn i andre land. Jeg husker at jeg i løpet av *en eneste dag* gjorde tre ulike forsøk på rekruttering. Hver gang framstilte jeg meg selv som tre forskjellige personer. Dette byr på noen interessante psykologiske aspekter. Hva kan vi egentlig gjøre med vår psyke? Det var litt av et strev å holde orden på mine mange personligheter og bakgrunnshistorier. Jeg opptrådte på mange måter som en skuespiller.

Nå har jeg riktignok opplevd at personer sviktet meg i Skandinavia. Men jeg hadde også mange som sa at de var villige til å arbeide for CIA. Faktum er at de følte seg stolte. De så på dette som en mulighet til å gjøre noe de virkelig ønsket, sier Everett.

Hvor mange nordmenn rekrutterte Everett til CIA? Fem eller ti?

– Det kunne dreie seg om et tall rundt fem til ti.

Han ønsker ikke å være mer presis. Rekrutterte agenter skal ikke avsløres. Heller ikke det helt nøyaktige antallet. Til en tidligere betrodd CIA-offiser å være er han likevel overraskende informativ.

Hvor mange av disse var journalister? Everett gir på nytt et signal.

– Noen av dem var journalister.

Etter hva vi forstår, betyr dette at fire eller fem av nordmennene var journalister. Dette vil Everett verken benekte eller bekrefte.

Kjente det norske overvåkningspolitiet til hva Everett drev med her i landet?[2]

Stort sett, men ikke alltid. La meg forklare. Husk at det finnes ikke en vennlig holdning mellom etterretningstjenester, slik det ofte er mellom nasjoner. Blant nasjonene finnes det selvsagt klare fiender og allierte. Men i spionasje-businessen har du ikke allierte, eller «venner».

Ettersom Norge er medlem av NATO, var situasjonen her og i Sverige noe forskjellig.

I Norge var det en helt klar regel om at dersom du rekrutterte en norsk statsborger, var du forpliktet til å rapportere dette til den norske overvåknings-

tjenesten. Da ville vi også fortelle grunnen til at vi rekrutterte nordmannen, og hva vi planla å bruke ham eller henne til, sier Everett.

Rapporterte Everett slik?

Det var slik en forventet at vi skulle gjøre det. Men personlig gjorde jeg det aldri, ganske enkelt fordi det ikke var mitt ansvar. Det ansvaret hadde stasjonssjefen eller den ansvarlige liaisonoffiseren som skulle informere de riktige myndighetene i Norge. Det var i alle fall disse reglene som en forventet at vi holdt oss til, sier Everett.

Men det var ikke alltid at vi rapporterte, sier Everett. I ettertid er han blitt kjent med flere eksempler på at de ikke gjorde det de skulle gjøre.

- Slike tilfeller kan være en kilde til forlegenhet. Vi kunne selvsagt si: «Vent litt, vi er da venner. Husk, vi er jo alle medlemmer av det samme teamet. Vi er allierte og medlemmer av NATO.» Men så ville nordmennene spørre: «Men hvorfor fortalte dere oss ikke at dere rekrutterte ham eller henne?» Vi ville vanligvis svare at det var til deres eget beste at vi ikke ga dem denne informasjonen. Men vi ville love å gjøre det neste gang.

Slik havnet vi flere ganger i en forlegen situasjon fordi vi enten var litt seine med å rapportere til norske myndigheter, eller kanskje fordi vi glemte det.

Men det både var og *er* visse regler for hvordan vi skal rapportere, understreker Everett. Everett var neppe den eneste CIA-mann som rekrutterte nordmenn. Andre deep cover-agenter *både før* og *etter* at han arbeidet i Skandinavia, jobbet på samme måte som Everett. Også de rekrutterte folk, inkludert journalister.

Kan du bekrefte dette?

Det er en logisk antakelse.

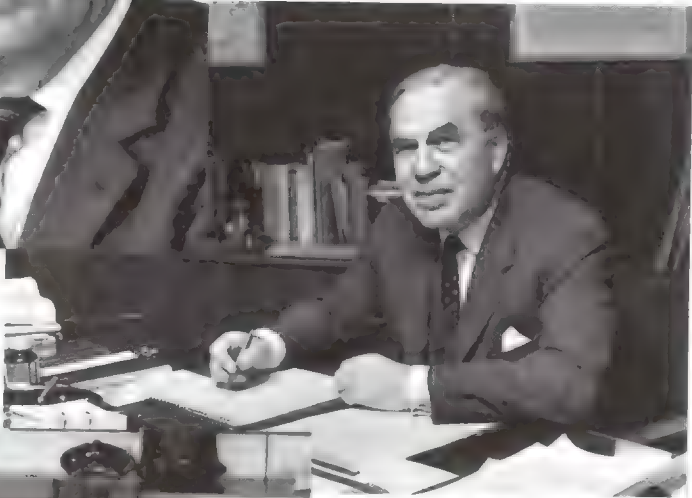
Selv om han handlet ut fra overbevisning, ser James A. Everett med kritiske øyne på mye av det han gjorde for CIA. Han mener også at CIA av i dag er blitt «forferdelig forvokst».[1]

Hva så med KGB og andre østeuropeiske tjenester? Forsøkte de å verve norske journalister? Det er gammelt nytt at flere av disse tjenestene har forsøkt seg.

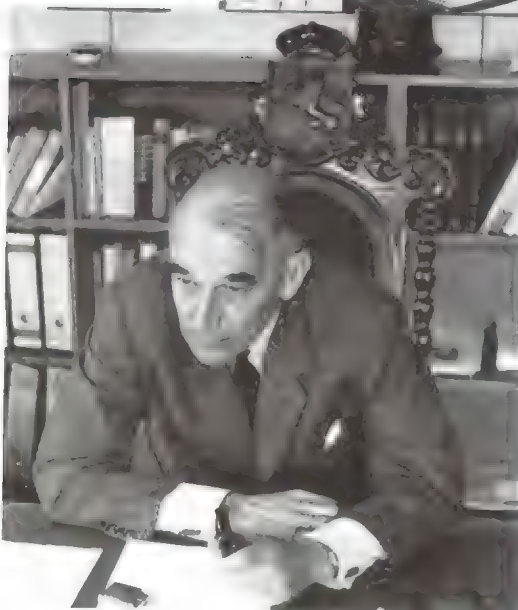
Journalist Bjørn Halnum ble forsøkt vervet. Men han klarte å komme seg ut av KGBs manipulative opplegg. Det skjedde på midten av 60-tallet. Halnum sa seg også villig til å spille dobbelt etter at Overvakningspolitiet hadde grepet inn i KGBs verveforsøk.[5]

Rolf Gerhardsen samarbeidet om etterretning og overvåking helt fra krigens dager. Det startet med Pressekontoret i Stockholm, der både nazistiske medløpere og kommunister ble registrert. Etter krigen var han sentral i samarbeidet mellom pressemiljøet i Ap og de hemmelige tjenestene.

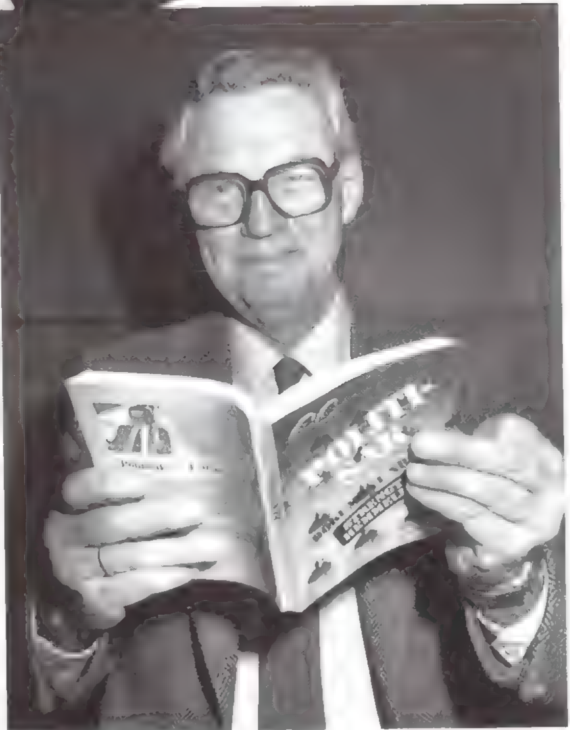
Per Monsen var også en sentral aktør i samspillet mellom A-pressen og de hemmelige tjenestene. På samme måte som Rolf Gerhardsen deltok han i kampen mot kommunistene helt fra tiden ved Pressekontoret i Stockholm under krigen.

Den legendariske overvåkningssjefen Asbjørn Bryhn vurderte samarbeid med lojale pressefolk som svært nyttig og viktig. Han følte seg forurettet av at selv ikke nært samarbeidende redaktører uten videre lot seg bruke til kampanjer mot suspekte politikere.

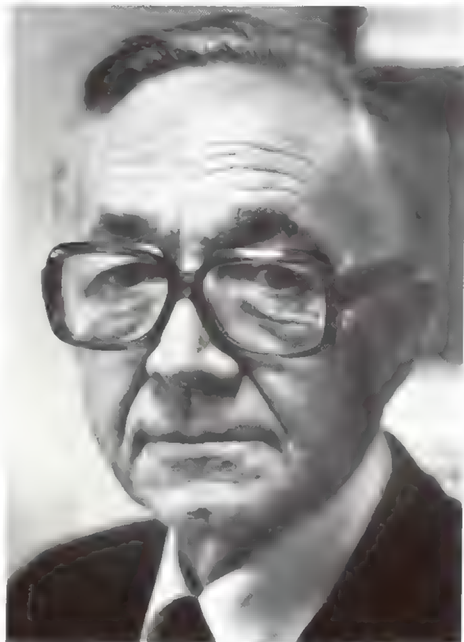
Olav Brunvand var en sentral aktør i samspillet mellom mediene og de hemmelige tjenestene. Som leder av Arbeidernes Pressekontor påvirket han aktivt dekningen av tjenestene i pressen. Hans virksomhet som statssekretær i Forsvarsdepartementet, medlem av Kringkastingsrådet osv., skaffet ham både kontakter og en rekke hatter som han byttet etter behov.

Christian Christensen er trolig det beste norske eksemplet på en kobling mellom hemmelige tjenester og journalistikk. Han var engasjert i den militære E-tjenesten fra 1947 til 1955. Senere var han organisasjonssjef i Libertas og fryktet redaktør i Morgenbladet. Seinere dyrket han kontaktene med folk fra tjenestene, og var den som først for alvor gikk inn på deres arbeid og metoder gjennom flere bøker. Han inngikk i et viktig «trekløver» for informasjon og utveksling sammen med Olav Maaland og Bjørn Hovem Johansen.

Om Olav Maaland har det i mange år versert rykter om at han var vervet av CIA. Datteren Borghild Maaland benekter det, men bekrefter at han samarbeidet nært med POT. Ifølge henne vervet Arne Hjelm Nilsen ham til dette organiserte samarbeidet mot slutten av 1950-åra.

Bjørn Høyem-Johansen var en lojal A-presse-journalist og fast rapportør fra møter på topp-planet i Ap. Han deltok i et intimt samarbeid med Chr. Christensen og Olav Maaland om saker der også de hemmelige tjenestene var innblandet. Bindeleddet dit var Arne Hjelm Nilsen.

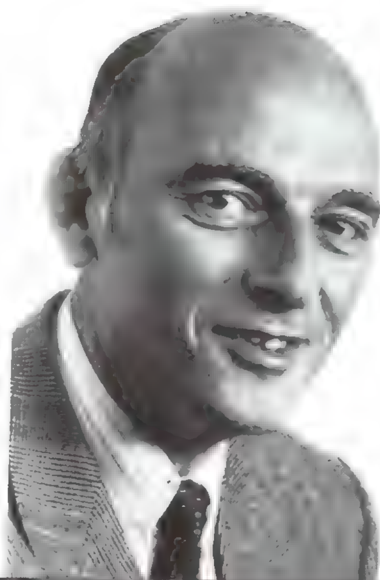

Reidar Hirsti var Arbeiderblad-redaktøren som ikke visste. Han ble aldri regnet som pålitelig nok, og hans radikale fortid i AUF skaffet ham tidlig en mappe hos POT. Han ble senere kasteball for toppintrigene i Ap og fikk en ublid skjebne.

Det er vel kjent at Egil Sundar var en aktør på det politiske topp-planet. Hans nære samarbeid med tunge pressefolk fra Ap har vært lite framme. Han hadde langvarig og tett kontakt med Olav Brunvand, Per Monsen og med trekløveret Christiansen, Hovem Johansen og Mauland.

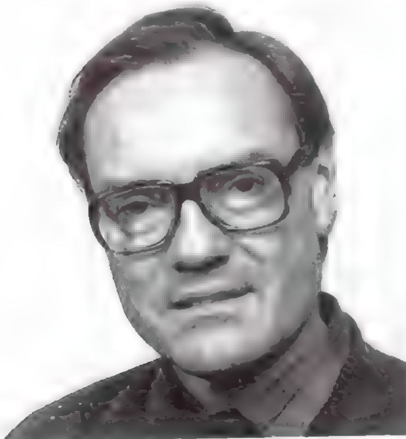
Aftenpostens politiske nestor og kommentator Lars Hellberg har vært aktiv i ulike sammenhenger nær de hemmelige tjenestene. Han var i sin tid Egil Sundars «gullgutt», og fikk også på den måten del i mange fortrolige informasjoner om spill og samspill.

Per Borten var en av de norske politikerne som tidligst stilte kritiske spørsmål ved de hemmelige tjenestene. Her er han sammen med h.r.adv. Jens Christian Mellbye, som ledet det utvalget for å vurdere overvåkningstjenesten som ble nedsatt i Bortens statsministertid. Viktige deler av utvalgets innstilling ble hemmeligstemplet.

Per Øyvind Heradstveit har alltid elsket hemmeligheter og hemmelige kontakter. Han har både laget programmer i NRK og skrevet bøker som forutsetter gode kontakter til i hvert fall noen hemmelige tjenester. Her er han i fortrolig samtale med en annen viktig aktør, Olav Brunvand, under et møte i Kringkastingsrådet i februar 1973 i forbindelse med oppstyret rundt stansingen av programmet om spionen Selmer Nilsen og et svensk program om de hemmelige U2-landingene på norsk jord.

Kjell Gjøstein Resi er også en av NRKs journalister som har hatt kontakt med folk fra utenlandske hemmelige tjenester, og han fikk overrakt en gave av KGB. Gaven ble returnert, sier Resi.

Politisk journalistikk har vært Herbjørn Sørebøs arbeidsfelt. Han har opplevd store endringer i holdninger og arbeidsmetoder fra Einar Gerhardsens tid og fram til i dag. Da han begynte som pressemann, var det alment akseptert at de hemmelige tjenestene uforstyrret skulle stelle med sitt.

Også NRK-veteranen Erik Bye ble forsøkt vervet til samspill av ulike utenlandske hemmelige tjenester. Han ser ikke det som særlig spesielt, men sier i ettertid at han nok var temmelig naiv overfor slike framstøt i begynnelsen.

NRK-veteranen Lars Jacob Krogh har gått så langt at han til og med har tatt oppdrag for de hemmelige tjenestene. Han har gjennomgått hovedkurset ved Forsvarets høgskole, og mener at det er legitimt å hjelpe tjenestene.

Gullow Gjeseth var den første pressetalsmannen i Forsvaret som innså at overdrevet hemmelighold ikke minst skadet Forsvaret selv. Som seinere direktør ved Forsvarets høgskole praktiserte han også størst mulig grad av åpenhet overfor mediene.

Trond Johansen, tidligere seksjonssjef og visedirektør i den militære etterretningsstaben, dukker opp i mange sammenhenger når presse og mediefolk snakker om forholdet til de hemmelige tjenestene. Han er trolig den fra tjenestene som har hatt flest kontakter og påvirkningsmuligheter inn i pressemiljøene.

Henrik Jørgen Huitfeldt fra Schibsted-konsernet var en lite kjent norsk representant i NATOs øverste organ for psykologisk krigføring, Psyops Coordination Committee, fra 1989 til 1996.

Hvor mange klarte KGB, Stasi og andre tjenester å verve? *Den* kunnskapen befinner seg på ytterst få hender.

Et *forsøk* som aldri er blitt omtalt, opplevde Per Olav Marcussen i 1968. Forsøket kan neppe kalles særlig avansert, men var likevel typisk for den tid. Dessverre døde Marcussen så altfor tidlig. Han rakk bare å bli 50 år. Han var velkjent blant venner og lesere under signaturen PRO. PRO var en av Norges dyktigste, unge journalister mot slutten av 60-tallet. Han hadde sin AUF-bakgrunn, siden SUF-tid. Alltid radikal og rastløs. Alltid søkende. Og alltid grundig og systematisk. Marcussen var en drivende kraft i 1967 da det her til lands ble avslørt at CIA hadde overført store pengesummer via studentorganisasjonen IUSY (International Union of Students and Youths) til diverse student- og ungdomsorganisasjoner i Vest-Europa.[6]

Det var i den samme strømmen av avsløringer at det også kom fram at den største amerikanske journalistorganisasjonen, Transamerican Newspaper Guild, hadde tatt imot store summer fra CIA. Disse pengene ble i stor grad brukt til organisasjonens internasjonale virksomhet. Store summer gikk via den internasjonale journalistføderasjonen i Brussel.[7]

Her i Norge vakte det stor oppsikt da Dagbladet kunne avsløre at AUF hadde mottatt CIA-penger via IUSY. Det gjorde avisa med god hjelp fra PRO. Det var en politisk skandale som endte i et tragisk selvmord da AUF-formannen Ola Teigen skjøt seg i Trondheim etter landsmøtet der det hele kom fram.[8]

Kort tid før dette dramaet fant sted, ble Marcussen utsatt for et enkelt verveforsøk. Ikke fra vest, men fra øst.

En kort stund før han døde, fortalte Marcussen hva som skjedde:[9]

Det skjedde i samband med Østersjøfestivalen i Rostock i DDR 1968. Jeg og en ungdomspolitiker var invitert dit. Men jeg hadde også fått en invitasjon fra formannen i Deutscher Journalisten – som tilsvarte Norsk Journalistlag. Han ville at jeg skulle dra til Verdensfestivalen for ungdom i Bulgarias hovedstad Sofia. Dette var jo en av flere festivaler som ble brukt aktivt av både Sovjetunionens ledere og deres østeuropeiske nikkedukker til å fremme den sovjetiske varianten av «fred og vennskap». Her kom tusenvis av deltakere fra hele verden, ikke minst fra den tredje verden.

Formannen i Deutscher Journalisten hadde ved en tidligere anledning gjort det klart hvorfor han ville spandere reise og opphold på meg. Han ville at jeg skulle observere hva som skjedde, skrive positive reportasjer til fordel

for vertskapet i norske aviser og avlegge rapport etterpå. Jeg følte nok at dette ikke var den slags oppdrag som jeg satte pris på. Men jeg var ganske blakk. Dessuten mente jeg at jeg nok skulle være kar om å skrive hva jeg mente, ikke hva oppdragsgiveren ville at jeg skulle mene. Jeg skjønte jo godt at østtyske Stasi trakk i trådene via journalistlaget der nede. Slik sett var jeg ikke naiv.

Da vi landet på Tempelhof flyplass i Berlin, ble jeg møtt av en representant for det østtyske journalistlaget. Han skulle ordne det praktiske for meg og ga meg en solid pengesum – som tilsvarte flere tusen kroner. Det var rett og slett mye penger til den tida å være. For disse pengene skulle jeg ta fly til Sofia, leve godt og få et honorar i tillegg. Jeg fikk også en kode utlevert i tilfelle jeg måtte ha kontakt med Berlin.

Representanten understreket at jeg ikke måtte reise tilbake til Berlin etterpå, men direkte hjem. Dessuten skulle jeg fly en omvei til Sofia, via München i Vest-Tyskland og Ljubljana i Nord-Jugoslavia. For sikkerhets skyld var jeg heller ikke offisielt invitert til festivalen. Jeg måtte bare operere «på egne vegne». Men det viste seg at jeg ble tatt svært så godt vare på av den «lokale representanten». Horst het han.

Så er spørsmålet – hva gjorde jeg så for de østtyske oppdragsgiverne? Jeg skrev hjem om at de tsjekkoslovakiske representantene ble nektet adgang til Bulgaria og festivalen. Dette var like før Sovjetunionens innmarsj i Tsjekkoslovakia 21. august. Situasjonen var allerede svært spent. Vi skjønte at noe var på gang. Det endte med at jeg skrev tre artikler til Dagbladet om denne saken. Og telefonen jeg dikterte artiklene inn ved hjelp av, ble hver gang koblet via Moskva. Det tok hele tre timer å få disse ganske korte, men kritiske artiklene fram til Oslo.

Kort sagt, DDR og Stasi fikk svært lite ut av meg. Jeg regner med at oppdraget i Sofia skulle være starten på noe mer. Kanskje ønsket de å verve meg. Jeg regner med at de fikk kalde føtter etter at de hadde studert innsatsen min. Men for meg var det en ganske lærerik erfaring med hvordan Stasi forsøkte å verve en ung, norsk journalist. Absolutt lærerik. Per Olav Marcussen smålo da han fortalte historien.

Ikke alt CIA, KGB eller Stasi har tatt i, er med andre ord blitt til gull. Mye er blitt til stein. Vi skal nå se nærmere på et KGB-framstøt i Norge som nok må kategoriseres som et verveforsøk, ikke bare en vennskapelig gest.

Viktor Grusjkos armbåndsur

Kjell Gjøstein Resi er en av flere norske journalister som har hatt en viss omgang med østeuropeiske representanter, både ekte diplomater og KGB-offiserer i diplomatfrakk. Han har fått merke konsekvensene av det noen vil kalle naiv, andre ukritisk, omgang med en av verdens største hemmelige tjenester. Da Resi søkte opptak på Forsvarets høgskole i 1983, ble han avvist. I samspill med Overvåkningspolitiet sa Forsvarets sikkerhetstjeneste nei til å gi ham sikkerhetsklarering. Resi fikk selv vite dette gjennom store avisoppslag.[1] Men pussig nok ble det ikke sagt et eneste ord den gangen om hvorfor Resi hadde blitt overvåket. Først nå kommer svaret.

Jeg ble overrasket da jeg leste om at jeg var nektet klarering. Men hadde jeg visst hva slags kriterier som ble brukt, ville jeg neppe ha søkt, sier Resi. Han har NATOs høyeste sikkerhetsgradering i tankene.

Fra 1962 til 1968 var han først redaksjonssekretær, så redaktør i ukeavisa Orientering. Dermed ble han sett på som en markant venstresosialistisk skikkelse. I 1969 ble han ansatt i NRK. Han var blant annet utenrikskorrespondent i Asia, siden i Midtøsten og så i Bonn i Vest-Tyskland.

Resis mange innslag om Vietnamkrigen vakte både glede og raseri her hjemme. Da han søkte opptak på Forsvarets høgskole, var han leder for utenriksredaksjonen i NRK Fjernsynet.

Både som redaktør i Orientering og siden som leder i NRK Dagsnytts utenriksavdeling hadde jeg truffet mange diplomater, både i øst og vest. Det var alltid de som oppsøkte meg. Jeg oppsøkte aldri dem, sier han.

Men det var særlig *en* sovjetisk representant som nok ble fulgt spesielt nøye av Overvåkningspolitiet: Viktor Grusjko. Ved inngangen til 1970-åra var han en sentral KGB-er ved ambassaden i Oslo. Siden skulle han avansere helt opp i KGB, som nestsjef.[2]

Jeg visste, som mange andre pressefolk, hvem han var. «Alle» kjente Grusjko. Han var en svært aktiv mann, en herre på byen. Nå oppsøkte aldri

han meg, men jeg traff ham mer tilfeldig. Blant annet ble jeg invitert til diverse mottakelser i ambassaden. I slike situasjoner var Grusjko som fisken i vannet, forteller Resi.

Men så skjedde det noe spesielt høsten 1971 som nok Overvåkningspolitiet merket seg med stor interesse. Dagen før jeg skulle reise til Hong Kong som NRKs korrespondent, ringte han meg og ba meg ut på en restaurant i Oslo sentrum. Etter en bedre middag dro vi til Hotel Viking for å ta en «night cup». Jeg bodde der akkurat i disse dagene før jeg skulle dra. Da vi satt der i restauranten, trakk Grusjko plutselig opp en pakke og forærte meg den som en gave. Han minnet også om min mors skjebne da han ga meg den, og jeg tok imot, forteller Resi.

Som leder for Norsk Kvinnesaksforening hadde Resis mor deltatt i en offisiell, tverrpolitisk kvinnedelegasjon til Sovjetunionen i 1956, året etter statsminister Einar Gerhardsens første besøk til landet. Tragisk nok havarerte flyet de reiste med. Det skjedde ved byen som den gang het Stalingrad. Alle de norske kvinnene var blant de mange omkomne. Siden ble det holdt en minnehøytidelighet på Akershus festning for ofrene. Her var også mange sovjetere til stede, inkludert den sovjetiske viseutenriksministeren. Etter ei tid fikk alle de pårørende, også Resi og søsteren hans, en større erstatning fra Sovjetunionen.

Dagen etter åpnet jeg pakken, og fant et forholdsvis dyrt armbåndsur. Jeg følte at dette kunne jeg ikke ta imot, og returnerte det i en konvolutt, sier Resi.

Nå opplyser tidligere NRK-sjef Bjartmar Gjerde at Resi hadde sendt armbåndsuret tilbake helt *anonymt*. Det hadde Resi fortalt ham sommeren 1983. Det skjedde da Resi oppsøkte Gjerde midt i mediebråket om Høgskolen for å snakke ut om mulige årsaker til at Resi ikke var blitt sikkerhetsklarert. Hvorfor i all verden sendte Resi gaven tilbake uten avsender?

Ærlig talt, i dag husker jeg ikke om jeg sendte armbåndsuret tilbake anonymt, er alt Resi kan si.

Så kom han tilbake til Norge på sommerferie i 1972. Da hørte han at Grusjko var «i søkelyset». Ryktene gikk om herren på byen.

Etter å ha orientert NRK-sjef Torolf Elster om episoden med armbåndsuret, oppsøkte Resi Thorvald Stoltenberg.

Stoltenberg var statssekretær i Utenriksdepartementet. Jeg fortalt også ham om episoden, og ba ham fortelle den videre til «rette instans». Siden

bekreftet Stoltenberg at han hadde nevnt episoden for Overvåkningspolitiet. Stoltenberg selv tok det hele ikke særlig høytidelig og bemerket et eller annet om at folk fra slaviske land kunne være svært så sjenerøse, sier Resi.

Men hvorfor meldte ikke Resi fra *direkte* til Overvåkningspolitiet *med en gang* – om ikke annet så for å beskytte seg selv mot mistanker om både rekruttering, fraternisering og informatorvirksomhet?

– Selvsagt var det dumt av meg at jeg ikke gjorde det. Hadde jeg vært klok, hadde jeg anmeldt saken med én gang. Men den gang regnet jo venstreradikale og sosialister med at vi ble overvåket. Siden har det jo vist seg at denne mistanken var vel begrunnet. Vi hadde en ganske negativ holdning til overvåking, ikke uten grunn. Derfor var det litt unaturlig for meg den gangen å gå til Overvåkningspolitiet med Grusjko-episoden. Men likevel, det var dumt at jeg ikke gjorde det, innrømmer Resi.

Han er ganske sikker på at det var slike forhold som førte til at han ikke ble sikkerhetsklarert for Forsvarets høgskole i 1983. En dose «Treholt-nervøsitet» kan også ha bidratt negativt, mener han. Arne Treholt hadde jo vært overvåket i lang tid, og overvåkerne var nok spesielt «på alerten». Ikke mange måneder etter at Resi-saken hadde stilnet av, ble byråsjefen arrestert.

Men skjønte ikke Kjell Gjøstein Resi hva en mann som Viktor Grusjko var ute etter.[3] Så ikke Resi at han var i ferd med å bli vevd inn i noe som han lett kunne miste kontrollen over?

– Jeg har tenkt mye på dette. Hvordan forklarte jeg for meg selv den gangen at Grusjko oppsøkte meg før avreise og ga meg en dyr gave? Jeg så det vel slik at han måtte bruke opp noen representasjonspenger. Og som sagt, han var jo vel kjent i pressekretser som en herre på byen. Ofte satt han for eksempel sammen med pressefolk som Hermann Pedersen og Jahn Otto Johansen på Stortorgets Gjestgiveri, sier Resi.

Resi mener for øvrig at NRK-sjef Bjartmar Gjerde ga ham en «veldig fair behandling» da det i 1983 ble kjent at han ikke var blitt klarert for Høgskolen.[4]

– Både til avisene og i samtalen med meg presiserte Gjerde at dette ikke ville få noen konsekvenser for meg som NRK-medarbeider, forteller han.

Gjerde ga dessuten Resi det råd at han burde oppsøke Overvåkningspolitiet for å forklare hva som hadde skjedd i Resis omgang med Viktor Grusjko og andre østeuropeiske representanter. Men heller ikke denne gangen gjorde han det.

Jeg valgte i stedet å oppsøke forsvarsminister Anders Sjaastad og fortalte ham hva jeg mente var grunnen til at jeg ikke ble klarert for Høgskolen. Sjaastad nærmest blåste av det hele. Det var i alle fall mitt inntrykk, sier Resi.

Det er ingen stor hemmelighet at flere av Resis tidligere pressekolleger mener at han *rapporterte* til Viktor Grusjko og andre «diplomater» av samme støpning. Hva sier Resi til slike alvorlige påstander?

– Mitt svar er ganske enkelt: Nei!

Slik kommenterer tidligere NRK-sjef Bjartmar Gjerde Resi-saken:

I min tid satt jeg i forskjellige posisjoner som KGB var interessert i. Det var ikke spesielt vanskelig å skjønne hva de var ute etter, enten de kalte seg diplomater eller noe annet. I ettertid er det også tydelig å se at KGB åpenbart må ha oppnådd en del i Norge. Det kan en se på de til dels svært høye stillingene de fikk i KGB etter at de vendte hjem fra Norge. Ikke minst er Viktor Grusjko et slående eksempel på dette.

Ut fra mine erfaringer og holdninger må jeg derfor si at den måten Kjell Gjøstein Resi opptrådte på i forhold til slike sovjetiske diplomater, må kalles en smule naivt. Likevel velger jeg å tro Resi på hans ord. Det gjorde jeg da han oppsøkte meg i 1983 i samband med Høgskole-saken, og jeg velger å tro på hans framstilling også i dag. I store trekk kan jeg bekrefte hans framstilling av hva som skjedde da han oppsøkte meg og ba om råd fra meg som NRK-sjef og hans overordnede, sier Gjerde.

Det er likevel et par forhold som jeg kunne tenke meg å knytte en kommentar til. For det første var det svært betenkelig å ta imot en gave fra en sovjetisk representant. Om det hadde skjedd i dag eller på 70-tallet, melder det samme problemet seg: Du passerer en mental grense når du er villig til å ta imot gaver i en slik situasjon. Denne handlingen forplikter negativt, den binder deg.

Og saken blir ikke bedre av den måten Resi sendte gaven tilbake på. Til meg fortalte han altså at han hadde sendt den i posten, totalt anonymt. Men han hadde jo tatt imot den åpent over bordet på Hotel Viking. Han måtte jo også regne med muligheten for at Overvåkningspolitiet eller andre satt «ringside» og fulgte med på hva som skjedde den gang. Både av den grunn og alle andre grunner burde han ha returnert gaven i «fullt dagslys». At han ikke gjorde det, førte selvsagt til at de som nok fulgte med på hva som skjedde, ble ekstra mistenksomme. At Overvåkningspolitiet reagerte slik, synes jeg ikke er det minste rart, sier Gjerde.

For det andre ga jeg Resi det råd å oppsøke Overvåkningspolitiet og legge alle kort på bordet. Jeg forstår det slik at han ikke gjorde det. I stedet oppsøkte han forsvarsminister Anders Sjaastad. Personlig mener jeg det ville vært langt å foretrekke at han hadde gått til Overvåkningspolitiet. Tross alt var det POT som arbeidet med kontraspionasje. De var de faglig sakkyndige. Og ikke minst av hensyn til ham selv burde Resi ha forklart POT hva som hadde skjedd. Når han ikke gjorde det, regner jeg med at POTs kontraspionasje i alle fall satt tilbake med viktige spørsmål som ikke ble besvart på en forsvarlig måte da Resi søkte opptak til Forsvarets høgskole. Personlig synes jeg det er helt naturlig og forståelig at han ikke ble klarert. At en NRK-medarbeider tar imot penger eller gaver fra en sovjetisk representant slik Resi gjorde, er helt uakseptabelt. Da passeres en avgjørende etisk grense, slutter Bjartmar Gjerde.

Det er vanskelig å si seg uenig i en slik konklusjon.

Men om Resi ikke ble vevd helt inn i KGBs garn, skal vi nå se nærmere på en norsk byråsjef, med en viss journalistisk bakgrunn, som definitivt lot seg bruke. Treholt-saken reiser også spørsmålet om det var den store spionen som ble tatt. For nettopp spørsmålet om den *store spionen* har eksistert siden 1960-åra og fram til dags dato, i de hemmelige tjenestene og i noen engere pressekretser.

Ble den store spionen tatt?

Et stykke ut i 1960-åra ble det oppdaget «en meget stor spion» i Norge, som hadde latt seg verve som agent for KGB. Overvåkningspolitiet arbeidet lenge med saken. Sensitiv informasjon ble plantet. Den ble fanget opp av agenten. Informasjonen kom svært raskt over til den andre siden, til KGB. Det kunne samarbeidende tjenester snart konstatere. Det betyr CIA eller MI6. Den norske storagenten ble karakterisert som en spion av den svenske Stig Wennerströms type og kaliber. I klartekst betyr det en person med høyere militær grad.

Også E-tjenesten ble koblet inn for å få spionen til å vikle seg inn i tjenestenes nett. Navn, grad, arbeidsoppgaver og kontakt til KGB var kartlagt. Spaning, avlytting og andre metoder ble brukt i lang tid for å få nok på mannen. Men etter hvert viste det seg at selv om saken så klar nok ut, var den samtidig komplisert. Det var svært vanskelig å samle så mange utvetydige bevis at mannen kunne arresteres. Til slutt ga tjenestene opp.

Men den dag i dag forteller et par av de få tidligere tjenestemennene som kjente saken, at de den gang ikke var i tvil. Her dreide det seg om en storspion. Kildene er tjenestemenn som aldri er blitt mistenkt for å være verken paranoide eller hevnlystne. Det har de verken hatt psykisk, sosial, økonomisk, saklig eller usaklig grunn til å være.

I gråsonene mellom tjenester og medier har det alltid kommet og gått rykter, «hearsay», giftige påstander og baksnakking. Midt oppe i dette ryktenes marked har det eksistert en og annen historie som aldri har forsvunnet. Påstanden om en norsk storspion som aldri ble tatt, er en slik historie. Mye tyder på at dette ikke bare har dreid seg om løsaktige rykter. Heller ikke kan historien avfeies som kulturarv etter tidligere overvåkningssjef Asbjørn Bryhn. Han hadde en plagsom tendens til å se spioner både høyt og lavt.

Først i 1984 ble Arne Treholt arrestert, ført for retten og dømt til 20 års fengsel for sine bidrag til KGB. Om det var en stor spion som ble tatt, er diskutert og vil bli diskutert i mange år. At det var en spion, som også mottok

store pengesummer for dette, burde det etter vår mening ikke herske tvil om. Men vårt subjektive skjønn sier at en straff på 20 år var vel drøyt og neppe i samsvar med forbrytelsens omfang.

Arbeiderbladets tidligere kulturredaktør Bengt Calmeyer hevder at Treholt-saken kunne bli så stor bare fordi den egentlig var et «forsinket oppgjør». Han skriver i boka med samme tittel at «forklaringen på det omfang «Treholt-saken» bevisst fikk, nettopp ligger i dype og uforsonlige motsetninger i norsk politikk, ikke minst i Arbeiderpartiet, omkring forholdet til Sovjetunionen og dens representanter (etterretningspersonell) i Norge.» Videre skriver han: «Dommen var også – om enn aldri uttalt – et oppgjør med den «gerhardsenske» kultur, nærmere bestemt det som ble etablert ved Einar og Werna Gerhardsens forsøk på å skape noe som kunne kalles samforstand og samarbeid med den uttalte fiendestat.»[1]

Dette kan forstås slik: Endelig kunne kalde krigere puste lettet ut og blodtørstig proklamere «vi har ham nå». Representanten for den «gerhardsenske kultur» var endelig fakket. Selv om han var både ganske liten og forfløyen, representerte han noe stort og forhatt. Dermed fikk både prosessen og dommen altfor store dimensjoner.

Vi ser at Calmeyer har et viktig poeng. Den voldsomme stormen rundt Treholt kan neppe forklares bare ved selve forbrytelsen. Men slike argumenter kan også føre til at en undervurderer KGBs arbeid i Norge.

Storspionen av Wennerström-type fra 1960-åra vitner om hva en stormakt alltid gjør når det har et lite land som nabo – særlig når det lille landet er en nær alliert til en annen stormakt og rival. Den infiltrerer og spionerer.

Hvordan mestret mediene denne saken? Til nå har ingen forsøkt å gjøre en lidenskapsløs analyse. Det kan virke som saken fortsatt er for betent og for nær. Mens vi venter på denne analysen, kan det være på sin plass å hente inn noen få erfaringer og meninger fra pressefolk som kjente Treholt eller som fulgte saken nøye. Kanskje kan disse streiflysene bidra til å klargjøre en og annen side ved temaet for denne boka.

Da Arne Treholt ble arrestert, kom det som et sjokk for mange. Både venner og uvenner måtte klype seg i armen. Var det virkelig sant? Treholt hadde mange venner og en stor sosial omgangskrets. I miljøet han beveget seg i mot slutten av 1960-åra og begynnelsen av 1970-åra, var det mange unge og «lovende» politikere. Overvåkningspolitiet og deres samarbeidspartnere på Youngstorget holdt et spesielt øye med dette såkalte «Treholt-kullet».

Ikke bare var de politisk radikale. De hadde også åpen kontakt med østeuropeiske ambassader i Oslo, ikke minst den sovjetiske. Her fantes Reiulf Steen, Einar Førde, Bjørn Tore Godal, Arne Kokkvold, Jan Balstad, Pål Nordenborg, Ragnar Nordgren, Olav Terje Bergo, Bengt Calmeyer, Bjørn Skogstad Aamo, Jan Otto Hauge, Ingjald Ørbeck-Sørheim og Gunnar Skaug.[2] Mange av disse vennene og andre i omgangskretsen til Treholt ble nok fulgt med spesiell interesse av Overvåkningspolitiet. Kilder vil ha det til at om lag 60 personer ble avlyttet. Det skjedde først og fremst fra 1979. POT sto for denne store operasjonen. Men også E-tjenesten fikk kopier av opptakene.[3]

Etter hvert søkte Overvåkningspolitiet en spion med to særtrekk. Den mistenkte skulle være politiker med journalistiske evner og bakgrunn. De norske overvåkerne satte opp ei liste med mulige mistenkte. I varierende grad ble de som sto på denne lista, holdt under oppsikt.

De fire første på lista var Arne Treholt, Einar Førde, Gunnar Garbo og Reiulf Steen.[4]

En Ap-mann og byråsjef i Utenriksdepartementet. En stortingsrepresentant for Ap, siden nestleder i partiet, til slutt NRK-sjef. En tidligere formann i Venstre, stortingsrepresentant, siden ambassadør til Tanzania. En tidligere leder i Ap, siden visepresident i Stortinget, til slutt ambassadør til Chile. Alle hadde journalistisk bakgrunn. Noen hadde vist gode journalistiske evner. Også Thorbjørn Jagland og Bjørn Tore Godal sto på denne såkalte «Treholt-lista». Alle viste seg å være helt uskyldige. Alle – unntatt en.

Etter Treholts fall har både venner og uvenner karakterisert ham som en uvanlig dyktig sosial manipulator. Dermed skaffet han seg kanskje en del vennskap som ikke stakk så dypt da det røynet på. I så måte er det tankevekkende å høre hva Aftenpostens politiske kommentator Lars Hellberg kan fortelle:

– Jeg fulgte Utenrikskomiteen på en reise til USA i januar 1984. Den dagen vi fikk melding om at Treholt var arrestert, spiste jeg frokost med komiteens medlemmer, sier Hellberg. Frokosten fant sted i det ikke helt ukjente Watergate-komplekset.

Meldingen skapte ulike reaksjoner. Liv Aasen, Ap-medlem i komiteen, reagerte med gråt. Guttorm Hansen, som da var nestformann i Utenrikskomiteen, var bare opptatt av hva arrestasjonen ville bety for Thorstein Treholt, Arne Treholts far. Den mest interessante reaksjonen hadde nok likevel Aps nestformann Einar Førde, som også var medlem av Utenrikskomiteen.

Førde slo kategorisk fast at han aldri hadde hatt noe vennskap med Treholt. I den grad de hadde hatt kontakt, hadde den vært antagonistisk ...

En skulle ikke være særlig godt orientert som journalist den gang for å vite at Førde og Treholt hang sammen, om ikke som Knoll og Tott, så ganske tett i mange år. Men etter at seksjonssjef Trond Johansen advarte Førde mot å ha kontakt med Treholt i god tid før han ble arrestert, kjølnet vennskapet. Kontakten var blitt mye mindre alt før arrestasjonen. Dels kom det av at Førde var blitt valgt til nestleder i Arbeiderpartiet. Førde husker at Guttorm Hansen i den forbindelsen sa at får en et sånt verv, da mister en noen venner. Men det hadde nok også sammenheng med at Trond Johansen hadde advart ham mot altfor tette forbindelser til sovjeterne. Utsagnet om at Trond Johansen reddet ham, fører Førde særlig tilbake til nærheten hans til Leonid Makarov, men også det forholdet at Johansen lærte ham svært mye om Øst-Europa, Sovjetunionen og KGB.

– Det var nødvendig å bygge opp kunnskapene der. Nivået var dårlig, sier Førde.

Einar Førde sier også at han diskuterte nærheten til KGB med Treholt. Men han visste ingenting om kontakten med Titov. Den kom som et sjokk i og med bildet av Treholt og Titov i Wien.

– Da følte vi oss direkte sveket av Arne, mange av oss, sier han.

NRKs programsekretær Christian Borch har både erfaringer med Treholt og meninger om hvordan mediene dekket saken. Borch har i mange år blitt sett på som en sikkerhetspolitisk «hardliner» i NRK.

Jeg gikk sammen med Treholt på Forsvarets høgskole i 1982–83. Staben, som var uvitende om at han var under etterforskning for spionasje, satte ham til og med inn som sikkerhetsansvarlig under en av de fire studieperiodene. Vi andre visste heller ingenting om mistankene mot ham, og reagerte med sjokk da vi hørte om arrestasjonen ett år etter. Treholt var en engasjert og åpen person som hadde lett for å komme i kontakt med folk. Han innbød til fortrolighet, og hans entusiasme og innsikt gjorde at han alltid var en interessant samtalepartner. I ettertid ser det ut som han har utnyttet sin brede kontaktflate i alle retninger. Han har ikke bare gitt Sovjetunionen viktig informasjon, men også fått viktig materiale fra russerne som han har kunnet bruke i sin egen politiske virksomhet, sier Borch.

Svært interessant er det å se hvordan han bidro til å bygge opp Jens Evensen som politiker. Evensen var en fremragende jurist, men helt uerfaren

og temmelig naiv som politiker. Treholt gjorde sitt til at Evensen ble Norges mest populære mann – kåret av VG om jeg ikke husker feil. Treholt brukte ham åpenbart som en hangglider for seg selv inn i maktens sentrum.

Rettssakene mot Treholt har vel i rimelig grad avdekket at han fungerte i en merkelig dobbeltrolle når han deltok i havrettsforhandlinger som statssekretær hos havrettsminister Jens Evensen. Det er liten tvil om at Evensen var uvitende om dette. Jeg vitnet like etter ham i lagmannsretten og kom inn i en sal som var elektrisk av spenning. Evensens dype sjokk over å ha blitt svindlet så totalt, sto å lese i øynene hans. Ikke ett sekund under hele vitneprøvet så han på Treholt, som satt bare noen meter fra ham. Og han omtalte ham konsekvent bare som «tiltalte», minnes Borch.

Ett spørsmål blir Borch aldri ferdig med: Var Arne Treholt den forbryteren han ble gjort til?

Selv hadde han aldri følelsen av å ha begått en så stor synd at den skulle berettige livstidsdom. Han var vel troende marxist, og oppfattet seg som brobygger, ikke spion. For meg står det som litt av et tankekors at forbryteren ikke på noe tidspunkt blir satt i stand til å fatte at han har gjort seg skyldig i det han dømmes for. Jeg mener ikke å si at han var uskyldig. Det er ingen tvil om at han forbrøt seg mot gjeldende lover og opptrådte på en måte som var uforenlig med både det å være borger av en nasjon og embetsmann. Men 20 år – bare ett år mindre enn loven *strengeste* straff ...?

Treholt ble pågrepet og stilt for retten på et tidspunkt da den kalde krigen var inne i en av sine mest kritiske faser. Hadde dette skjedd la oss si fire år seinere, da glasnost- og perestroika-politikken hadde snudd opp ned på det meste i oppfatningen av det gamle Sovjetunionen, er jeg overbevist om at aktoratets påstand og dommen hadde sett annerledes ut. Her har jeg et problem. Må ikke loven ha et så objektivt innhold og siktemål at fortolkningen ikke blir avhengig av politiske konjunkturer? undres Borch.

Hva så med mediene? Mener Borch at de nærmest gikk amok?

Året før Treholt-affæren hadde vi ubåtsøket i Sunnhordland, den største marineoperasjonen i fredstid her i landet. Det var en internasjonal mediebegivenhet uten sidestykke i norsk historie. Jeg ble selv oppnevnt i forsvarssjefens ubåtkommisjon, som gransket behandlingen av saken like etterpå. Her gikk pressen mer eller mindre amok. Det var fritt fram for de mest vanvittige spekulasjoner, og ingen sentral instans så ut til å være i stand til å bringe den nødvendige edruelighet inn i dekningen. Særlig betraktet VG det hele som et

gigantisk nyhetsshow, der fakta ble helt underordnet underholdningsverdien.

I Treholt-saken opptrådte mediene vesentlig mer nøkternt. Men her så vi til gjengjeld en form for servilitet som må fortone seg som noe av et tankekors i dag. Premissgiverne for dekningen var påtalemyndighetene og forsvarerne. Aktoratet hadde sitt definerte utgangspunkt, mens forsvarerne i lagmannsretten, i påfallende grad manglet en utenriks- og sikkerhetspolitisk dimensjon. Dette kom til å prege hele saksbehandlingen, sier Christian Borch.

Dagbladets redaktør Harald Stanghelle er en av de norske journalistene som kjenner Treholt-saken best. Den gang var han journalist i Arbeiderbladet. Han ble bedt om å gå inn på saken noen måneder etter at Treholt var arrestert. Hans vinkel var en ganske annen enn Arbeiderbladets vulgære førsteoppslag 23. januar 1984, etter at Treholt var arrestert:

«Hemmelig barn bak jernteppet»

Min første artikkel om saken var sterkt kritisk. «Bunnen ut av Treholtsaken» var tittelen. Det resulterte i en pressemelding fra Riksadvokaten 20. september 1984. Treholts advokat Ulf Underland ble svært glad for den, minnes Stanghelle.

Mitt utgangspunkt var en kritisk og skeptisk holdning til hvordan politi og påtalemyndighet behandlet Treholt-saken, en holdning som også preget mine rettskommentarer fra saken i Eidsivating lagmannsrett, der Dagbladets Jon Hjalmar Smith og jeg nok var de kommentatorene som var mest kritiske. Både saken og den kritiske grunnholdningen jeg mente det var riktig å innta, ble ganske avgjørende for mitt seinere journalistiske arbeid.

Det var i Treholt-saken jeg for alvor møtte Overvåkningspolitiet. Da jeg begynte med saken, visste jeg knapt hvem Ørnulf Tofte var. Men om jeg visste lite om POT, kunne jeg en del om rettsvesenet fra flere store saker jeg hadde dekket.

Selv opplevde jeg at POT reagerte nokså kraftig på kritikk, og jeg fikk i perioder et anspent forhold til noen av POTs frontfigurer. Det fikk så kraftige utslag at politiinspektør Ørnulf Tofte nektet å la seg intervjue av meg da Treholts bok kom ut.

Det til tross for at han var utpekt til å være den eneste i POT som skulle kommentere boka – noe han da også gjorde til andre medier. Dette spenningsforholdet førte til at redaktør Per Brunvand med støtte fra Norsk Presseforbund tok saken skriftlig opp med POT-sjef Jostein Erstad. Etter et slags

forsoningsmøte beklaget POTs ledelse at Tofte ikke ville la seg intervjue av meg, forteller Stanghelle.

I ettertid – hvordan mener Stanghelle norske medier behandlet Treholt-saken?

– En generell dom er det umulig å felle. I Treholt-saken finner du hele spekteret av god og dårlig journalistikk. Du finner glitrende, men også mer famlende referatjournalistikk, både kritiske og autoritetsdyrkende kommentarer, god og gravende nyhetsjournalistikk. Du finner ukritisk bruk av lekkasjer og antydninger som støtter POTs teorier, men også tilfeller der forsvarernes mediestrategi ble slukt rått. Det finnes eksempler på grenseløse og til dels smakløse spekulasjoner om både spionen og privatmennesket Treholt. I det journalistiske lappeteppet saken er, finner vi også en pinlig dyrking av Treholt som en slags forfulgt fredsapostel, sier Harald Stanghelle.

Bengt Calmeyer var nok den journalisten som var mest kritisk til måten Treholt ble behandlet på. Dette har han formulert på sin egen måte i boka *Forsinket oppgjør*. Såpass hett gikk det for seg også i Arbeiderbladet at han i 1986 fikk forbud av redaktør Per Brunvand mot å skrive om saken. Da gikk han av som kulturredaktør.

I en lang periode var Calmeyer og Stanghelle nokså enige i kritikken av Treholt-saken. Men etter hvert skilte de lag i synet på viktige spørsmål. Ikke minst kom det til syne i bevisopptak-saken. Her mente Calmeyer at Overvåkningspolitiet svindlet med det såkalte pengebeviset.[1] Han mente også at Stanghelle var for lite kritisk til politiets metoder. Stanghelle derimot mente at Calmeyer rett og slett begynte å bli ukritisk kritisk til politi og påtalemyndighet.

Trass i at de ble uenige etter hvert, var nok disse to, sammen med Jon Hjalmar Smith, de mest kritiske journalistene i Treholt-saken.

To andre journalister markerte seg sterkt kritisk på en noe annen måte. Det var i synet på hva havrettsminister Jens Evensen og hans statssekretær Arne Treholt egentlig drev med i 1970-åra. Per Egil Hegge og Jahn Otto Johansen var begge sterke kritikere av måten de to førte forhandlingene med Sovjetunionen på. Både i spørsmålet om gråsonen, delelinja og en del andre havrettssaker mente de at radarparet la opp til ei taktisk linje som førte til at Norge ga etter for Sovjetunionen.

Det var alvorlige spørsmål dette. Men det var også en del komisk oppe i det hele, minnes Hegge. Den mest kritiske var Jahn Otto Johansen. Jeg var

nummer to. Våre innvendinger førte til at vi ble frosset ut av kretsen rundt Evensen og Treholt. Det førte også til noe så latterlig som at vi ikke engang ble invitert til de mye omtalte pølsefestene hos Evensen. For Jahn Otto og meg var det en gastronomisk tragedie som vi bar med beundringsverdig tapperhet.

Langt mindre komiske var reaksjonene Hegge møtte da han rettet kritikk mot denne kretsen.

- Etter at Treholt var blitt arrestert, tillot jeg meg å skrive om «Treholts hoff» i pressen. Noen journalister var rett og slett i lomma på Evensen. En av dem var Aftenpostens journalist Magne Olsen, som dekket forhandlingene for avisa. Han sluttet i 1975 og begynte i Stavanger Aftenblad. Han var rasende fordi vi ikke forsto hvilke velsignelser Evensen og Treholt kunne sikre Norge, sier Hegge.

Hegge forteller også en annen historie, som ikke er særlig komisk:

- På en tur til Moskva i 1976 ble norske pressefolk briefet av Arne Treholt om at en måtte passe seg for Jahn Otto Johansen. Dette fikk jeg personlig vite ganske lenge etter at det skjedde.

Dette kan Johansen bekrefte. Heller ikke han fikk vite noe før langt seinere.

I forhold til det sovjetiske maktspillet har jo mange vært naive, også på venstresiden. La meg bare nevne Arne Treholt. Treholt var dessuten en stor manipulator. Han manipulerte også journalistkolleger. Mitt store tankekors i denne sammenhengen er dette: Treholt gikk lenge rundt og satte ut giftige påstander om meg. Han påsto at ettersom jeg var mot både gråsonen og alt det Jens Evensen og han selv drev med, så måtte jeg være KGB-agent! Dette sa han til sine kolleger, også til gode kolleger av meg både i NRK og i Akersgata. Først etter at Treholt ble arrestert, ble jeg fortalt dette av en ærlig sjel i Adresseavisen, en av dem som tidligere hadde deltatt i havretts-hoffet. Så til tankekorset: Hvorfor var det ingen som fortalte meg dette før Treholt ble arrestert?

Hevet over tvil er at Overvåkningspolitiet feiret sin største triumf da Treholt ble arrestert, ført til retten og dømt til lovens strengeste straff. Trass i skarp kritikk mot politiets metoder og svikt i Treholts rettssikkerhet, kom Overvåkningspolitiet styrket ut av hele saken. Men det skulle ikke gå mer enn et tiår før det samme politiet lå med «brukket rygg». Om vi skal tro assisterende riksadvokat på hans ord.[7]

Treholt-saken fikk en bieffekt som er lite paaktet. Den førte til at det ble opprettet et nært forhold mellom E-tjenestens seksjonssjef Trond Johansen og Einar Førde, mannen som etter noen år skulle bli sjef for landets viktigste radio- og fjernsynsselskap. Å bli reddet ut av «ulokka» slik Førde ble, skaper spesielle bånd. På det personlige plan kan de være positive. På det pressefaglige plan kan konsekvensene bli mer diskutable. Kringkastingssjef Einar Førde har selv et annet syn. Han mener at han ikke har hatt for nær og for hyppig kontakt med Trond Johansen. Tvert imot sier han at kontaktene har vært sjeldnere enn han skulle ønske. Han betrakter Johansen som en kunnskapsrik person som han alltid har utbytte av å snakke med.

Treholt begikk etter vår mening en alvorlig forbrytelse. Stormen ble likevel vel sterk, følelsene vel kraftige. Enna er ikke alle årsakene til stormkastene analysert. Heller ikke er de ulike aktørers spill og samspill i og rundt denne saken kartlagt og publisert. Samspillet og konfliktene mellom pressefolk og Overvakningspolitiet er heller ikke gjennomlyst. Og medienes måte å behandle saken på er knapt nok analysert. Vi har for vår del bare gjort et kort streif inn i saken. Mesteparten av analysearbeidet gjenstår. Noen bør fullføre det. For spørsmålet om hvordan mediene mestrer en så viktig sak, er viktig for hele samfunnet. Et spørsmål som bør besvares, er hvorvidt Overvakningspolitiet fikk vel lett spill takket være dører som ble lukket for hyppig, og takket være et for omfattende hemmelighold.

I de neste kapitlene skal vi se nærmere på andre lukkede rom og institusjoner som pressefolk må ha en holdning til.

Russiskkurs og hysjkultur

Tidligere nestleder i Arbeiderpartiet, nå kringkastingssjef Einar Førde har gjort det. Tidligere kulturminister, siden forfatter og kulturjournalist i Aftenposten Lars Roar Langslet har gjort det. Tidligere statssekretær, nå utenriksredaktør i Aftenposten Nils Morten Udgaard likeså. Tidligere banksjef Terje Loddesøl har også gjort det. Tidligere utenriksredaktør i NRK Fjernsynet, nå utenrikskorrespondent Jahn Otto Johansen det samme. Og Aftenpostens tidligere utenrikskorrespondent og inntil nylig kulturredaktør, nå redaktør Per Egil Hegge. Pluss mange flere.

Slik formuleres det pikant og pirrende i tabloidavisene. Hva disse hel- og halvkjendisene alle har gjort? De har tatt russiskkurs i Forsvaret, nærmere bestemt utdanningen i russisk ved Forsvarets skole i etterretning og sikkerhetstjeneste (FSES).

Nordmenn har også tatt tilsvarende kurs i England og USA. Joint Services School for Linguists i Bodmin, Cornwall tilbyr et ni måneders kurs. Det samme tilbudet ble gitt i Washington D.C. og Monterrey i California. Hit ble blant annet ansatte i E-stabens femte avdeling sendt.

En ting kan det ikke herske tvil om. Russiskkurset i det norske forsvaret henger høyt. Det er tungt av prestisje. Det gir status. Slår du inn på journalistikken etter et slikt kurs, kan karrieren få et løft. Slik var det i alle fall under den kalde krigen. Det såkalte A-kurset på ett og et halvt år gir gode språkkunnskaper. Og som daværende kulturredaktør Per Egil Hegge føyer til i skolens glansede brosjyre om russiskkurset: «Det gir deg karrieremuligheter senere, og du får virkelig mosjonert de små grå.»[1]

Kort sagt, du får Norges kanskje beste faglige russisk-tilbud. Du må arbeide svinehardt for å henge med. Men klarer du det, vil dørene åpne seg for deg. Og du kommer inn i et nettverk av fornem karakter. Da skulle vel alt være såre vel?

En smule malurt bør helles i begeret. Malurten berører ikke den udiskutable

kvaliteten på kurset, heller ikke at elevene i sitt ansikts sved må ete sitt brød og lære sitt språk. Malurten berører heller ikke behovet for å lære russisk. Det er tallrike og gode grunner både i fred og krig for at mange nordmenn lærer seg både ett og to fremmede språk, også russisk.

Malurten berører det faktum at Forsvaret holder strengt hemmelig hvem som har gått på russiskkursene. I det Herrens år 1998 nekter Forsvarets overkommando å fortelle hvem som har deltatt på russiskkurs A og B i Forsvaret. De militære lederne i «Lille Pentagon» på Huseby vil ikke engang røpe hvilke journalister som har gått på kursene siden skolen ble etablert i 1954. Riktignok er det opp til den enkelte deltaker om hun eller han ønsker å fortelle om sin spesielle utdanning. Det skulle da også bare mangle. Det er vel kjent at enkelte journalister har gjort sine ferdigheter i russisk til en del av sitt offentlige revir. Enkelte eksemplarer av arten vil heller ikke noen form for øvrighet klare å styre eller tøyle om de skulle ønske det aldri så mye. Godt er det.

Overkommandoen klargjør grunnen til at navnene blir holdt hemmelig:

Vi gir ikke fra oss lista over journalister. Dette dreier seg om mobiliseringsdisponerte personer som skal inn i sensitive stillinger, sier FOs pressetalsmann, brigader Erik Ianke.

Dette gjelder både journalister og andre som har gått kursene. Journalistene skal altså plasseres i sensitive stillinger når den tid kommer. «Den tid» betyr når det oppstår akutt krise eller krig. Personer som har lært russisk i Forsvaret og som siden er blitt journalister, er fortsatt viktige personer i Forsvarets beredskapsplaner.

Og beredskap trenger et lite land. Til og med i roligere internasjonale tider er det behov for å holde beredskapen ved like. For relativ ro kan raskt avløses av uro. Men journalister som yrkesgruppe bør bære bare én «hatt» og bare ha én yrkesidentitet. Russiskkurset reiser to sentrale spørsmål: Hva skal journalistene brukes til i krise og krig? Hvilke konsekvenser får deres posisjon i mobiliseringsplanene for deres arbeid, tenkning, sosiale omgang og innflytelse i fredstid? For å få svar vil vi se nærmere på russiskkurset, dets omgivelser og erfaringene med det.

I dag ligger Forsvarets skole i etterretning og sikkerhetstjeneste (FSES) ved Lutvann i Groruddalen. Den fikk sin spede start som «Det militære språkkurs i russisk» i 1954. Elevene holdt til i Husebyleiren på Oslo vestkant, der Overkommandoen nå holder hus. I 1955 ble «Etterretnings- og Sikkerhetsvingen/Kavaleriets skole og øvingsavdeling» opprettet på Trandum. Alle-

rede i 1959 ble disse to slått sammen til «Hærens skole i etterretning og sikkerhetstjeneste» (HSES).

To avdelinger hvis miljø henger nøye sammen, ble lagt inn under én ledelse, forklarer major Dag Paulsen, som var fungerende sjef i en periode i 1997, og skolens språkfaglige leder, førsteamanuensis Johan Olav Seland.

Seinere ble det pusset litt på opplegget. I 1970 sto Forsvarets skole i etterretning og sikkerhetstjeneste klar. Undervisningen fant sted på Akershus festning fra 1971. Først i 1978 flyttet skolen opp til Lutvann og inn i moderniserte tyskerbrakker. Nå holder skolen til i nye lokaler og har fått en ny og ruvende nabo. Forsvarets etterretningstjeneste forlater bygningen vegg i vegg med Evensengården på Grønland, Oslos indre østkant. Nå tar det ett minutt å spasere fra FSES over til E-tjenestens nye hovedkvarter.[2]

Om skolens oppgaver kan Paulsen fortelle:

Den skal utdanne personell som tar vare på etterretnings- og sikkerhetsfunksjoner i Forsvaret og i staten. Den skal utdanne avhørspersonell, tolker og oversettere. Den skal følge utviklingen innen E- og S-sektoren. I tillegg skal den utvikle psykologisk forsvarsberedskap. På det administrative planet skal den støtte rustningskontroll.

- Det såkalte A-kurset, også kalt langkurset i russisk, varer i atten måneder. Av dette lærer elevene russisk effektivt i ti og en halv måned, forklarer Seland.

Det er dette kurset som gir stor stjerne i margen. Men tar du langkurset, skal du ikke bare lære russisk. A-kurset har status som befalsskole. Som ved andre befalsskoler skal du lære en rekke andre disipliner.

Du skal lære stridsteknikk, etikk, lederskap og instruksjonsteknikk, organisasjon, sambandstjeneste, vintertjeneste, våpentjeneste og drive fysisk trening, forteller major Paulsen.

I tillegg finnes det tre spesialfag:

- avhørstjeneste og innføring i internasjonale avtaler, blant annet Genève-konvensjonen og krigens folkerett
- feltetterretnings- og feltsikkerhetstjeneste
- taktikk og stabstjeneste

Det er med andre ord langt mer enn russisk elevene får med seg i løpet av oppholdet ved FSES.

Det erklærte målet med A-kurset er å utdanne avhørere, tolker og oversettere, forklarer major Paulsen.

Det såkalte B-kurset eller kortkurset står ikke riktig så høyt i kurs som langkurset. Det varer i seks måneder og er et reint språkkurs.

Til B-kurset prioriteres befal, øvrige statsansatte og søkere utenfor staten. Blant disse er det noen journalister, opplyser Seland. – Her blir en journalist som søker vurdert på lik linje med alle andre søkere.

At det kan være tøft å henge med på langkurset, går det gjetord om. En av dem som husker tilbake til kurset med skrekkblandet fryd, er generalmajor Bjørn Egge. Han har vært innom det meste i Forsvaret, inkludert E-tjenesten og FN-tjeneste. I de tøffe 70-åra var han også pressetalsmann for Forsvarets overkommando.

– Jeg søkte opptak og kom med på russiskkurset i 1963. Det var like før jeg skulle til Moskva som militærattaché. Jeg var 45 år og oberstløytnant den gangen, omtrent dobbelt så gammel som de fleste andre elevene. Jeg gruet meg og lurte på om jeg ville klare dette.

Den gang besto kurset i en masse helt nødvendig pugg. En viktig metode var dialogen. Russisklæreren, som het Perminow, ga meg valget: «Du kan sitte som hospitant i kroken, eller på skolebenken. I så fall skal du delta i dialogen hver morgen.»

Jeg visste at dialogen var tøff. Det var fort gjort å falle av lasset. Jeg grublet og gruet meg. Så tok kona fatt i meg og slo utvetydig fast: «Lær deg leksa skikkelig, og sett deg ved siden av Einar Førde. Så går det nok bra.» Og utrolig nok. Det gikk bra. Angsten var plutselig blåst bort. Fra da av var det bare steinhardt arbeid, forteller Egge.

Hvem blir så tatt inn på langkurset?

– A-kurset er primært en befalsskole og altså beregnet på de som skal gjøre førstegangstjeneste. Befal med et visst grunnlag i russisk, B-kurs eller tilsvarende, kan søke. De utgjør om lag 10 prosent av elevene. Tidligere hadde en elever fra politiet og UD. Ingen journalist har noen gang blitt tatt opp på A-kurset som journalist. Men noen av befalselevene har jo seinere blitt journalister, sier Paulsen.

– De viktigste kriteriene for utsiling er karakter fra videregående skole, intellektuell kapasitet, motivasjon og resultater i en psykologisk test som skal vise intellektuell læreevne og motivasjon. Det blir også satt opp en lederskapsprognose for hver enkelt søker, forteller Seland.

Men om det skulle komme en venstrevridd søker som fyller alle disse kriteriene og vel så det, kommer hun eller han inn?[2]

Så vidt jeg vet har det aldri skjedd at en søker ikke har fått sin sikkerhetsklarering. Her er det jo sikkerhetsstaben som avgjør, sier major Paulsen.

Om det virkelig har vært venstreradikale søkere i den kalde krigen og seinere, er et ubesvart spørsmål. Alle som tok kurset fra 1965 til 1980, måtte gjennomføre pliktjeneste i Forsvaret. Etter dette må alle gjennomføre vanlige repetisjonskurs. Så blir de plassert i mobiliseringsreserven.[3]

Etter skolegang blir elevene fordelt til forsvarsgreinene. De blir mob-disponert som avhørere, særlig av krigsfanger, og som tolker og oversettere, forklarer Paulsen.

Paulsen er omhyggelig med å presisere at Forsvaret ikke styrer de tidligere russiskelevene i fredstid. Ei heller gjør E-staben det, ifølge Paulsen. Men er du først mob-disponert som russiskkyndig, er vel ikke veien så forferdelig lang over til E-tjenesten?

Vi vet ikke om E-staben har oversikt over elevene engang, repliserer major Paulsen.

I så fall eksisterer det oppsiktsvekkende tette skott mellom skolen og Forsvarets vanlige feltetterretning og den mer spesialiserte Etterretningstjenesten. Det virker lite trolig. Å snakke russisk er en ganske knapp ressurs i Norge. At E-staben ikke en gang skulle interessere seg for å skaffe oversikt over hvor denne ressursen finnes, virker som science fiction. Det er rett og slett lite trolig.

Navnene på alle som har kursene, holdes altså tett til brystet av Overkommandoen. Det gjelder også journalistenes navn. Men er det mulig å få vite hvor mange denne spesielle ressursen teller? Hvor mange journalister som er mob-oppsatt i «sensitive stillinger», slik pressetalsmann, brigader Erik Ianke uttrykker det?

Det har vært om lag 400 elever på A-kurset fra 1954 til i dag. Det starter et kull på opptil 24 deltakere hvert annet år. Mindre enn en pr. kurs har seinere blitt journalister, sier major Paulsen.

Det vil si at 10–15 journalister har gått prestisjekurset, A-kurset. Hva så med B-kurset?

Det første kullet startet i 1981. Siden den gang har det vært ni kull med til sammen 70 elever, sier Seland. – Av disse har det vel vært fem journalister.

Til sammen har med andre ord 15–20 journalister gått russiskkursene i

Forsvaret. Noen spesielt stor gruppe er dette ikke. Men i et lite samfunn som Norge er det ingen bagatell. Og gruppa er eksklusiv. I tillegg er medlemmene plassert i «sensitive» posisjoner i Forsvarets mob-plan.

I april 1997 henvendte vi oss til Forsvarets overkommando og ba om innsyn i hvem som har tatt russiskkursene. Overkommandoen nølte. Vi ba om et møte. 13. mai ble vi høflig mottatt. FOs pressetalsmann, brigader Erik Ianke, bidro med mye interessant informasjon. Vi spurte igjen om navnene kunne gjøres kjent.

– Dessverre. Det er Forsvarets overkommando som tar avgjørelsen i dette spørsmålet, svarte han.

Dermed var kroken satt på døra. På høyeste hold. Det var ikke uten videre noen akseptabel sluttstrek. Forsvarets overkommando ble derfor varslet om at vi ville ta kontakt med E- & S-skolen på Lutvann for nærmere beskjed. Møtet med skolen 16. september 1997 ble både et hyggelig og instruktivt møte med ledelsen. Om vi kunne få navnene på journalistene som hadde gått russiskkursene? Dessverre. Major Paulsen kunne bare vise til hva FO hadde bestemt. Naturlig nok. Og begrunnelsen fra Overkommandoen? Den skulle vi få ettersendt skriftlig.

Major Paulsen virket ikke særlig lykkelig. Men hva kunne han gjøre? Neppe noe som helst. Snart fikk vi den skriftlige begrunnelsen. Den lød:

> «Begrunnelsen for unntaket (fra offentlighetsloven, vår merknad) er at elevene fra A-kursene er mobiliserings-disponert som avhørere, og at en offentliggjøring av de samlede elevlister vil ha betydning i beredskapsmessig sammenheng. På forespørsler fra pressen om mindre grupper eller om enkeltpersoner kan det gis hensyn.»[1] (Med «hensyn» mener nok FO «innsyn».)

Vi tok en ny telefon til Ianke 17. oktober. Vi konstaterte at de samlede listene ikke vil bli gjort offentlig kjent. Samtidig innrømte FO faktisk at navnene på «mindre grupper» kunne oppgis. Journalistene utgjorde bare et lite mindretall på om lag 15–20 av de 400 som hadde gått på A-kurset. Overkommandoen lot seg ikke rikke.

En av de mest kjente kursdeltakerne reagerer sterkt.

– Hva er nå dette for slags hemmelighold? Det er jo det reneste tøv! Hver enkelt av oss har aldri lagt skjul på at vi har gått på russiskkurset. Jeg hadde

nesten sagt, tvert imot. Russerne visste i hvert fall om alle som hadde gått der. At dette graderingstøvet fortsatt henger igjen i krokene, er for grovt, sier NRK-veteranen John Otto Johansen.

Han setter presise ord på Overkommandoens forsøk på å skjerme journalistene fra offentlig innsyn. Spørsmålet blir: Dreier det seg om en frimurersk overlevning fra en forgangen kultur? Eller er det faktisk slik at en del av «russisk-journalistene» gjør oppgaver i fred som ikke er forenlig med journalistyrket? Bærer noen av dem to hatter på én gang – så den ene må skjules? Vi vet ikke svaret.

At mange av disse journalistene inngår i et elitepreget nettverk, er hevet over tvil. At de har lært russisk, har dessuten gitt dem innpass i viktige uformelle sammenhenger både hjemme og i utlandet. Hvordan forvalter de denne posisjonen? Noen som stikker seg synlig fram, forvalter den åpenbart med dyktighet og integritet. Hva med de øvrige?

Vi skal nå se nærmere på et annet statlig rom som også er delvis lukket for offentlig innsyn: Forsvarets høgskole. Blant journalister har debatten kommet og gått: Er det akseptabel etikk at pressefolk lar seg binde av taushetsløftet som de må gi skolen? Eller betyr løftet null og niks?

Hva slags bindinger mellom stat og journalist er det løftet egentlig skaper?

Munnkurv og nettverk

Forsvarets høgskole. Etter at Arne Treholt slapp inn der, har mytene vokst. Hva er nå egentlig dette for skole? Er det slik at når en journalist trer inn der nede på Akershus festning, så må hun eller han la all integritet fare? Blir journalisten dermed en parodi på seg selv? Påført munnkurv og tatt inn i et viktig frimureri? Eller er det tvert om slik at dette er Norges suverent beste høgskole for videreutdanning, vidsyn og perspektiv?

I diskusjonen som fra tid til annen har ulmet i mediene, har begge syn vært solid til stede. Noe påfallende er det at diskusjonen aldri har flammet opp. Medieforsker Sigurd Allern rettet mens han var redaktør i Klassekampen, skarp kritikk mot at journalister lar seg binde på denne måten. Få kolleger blant journalister eller redaktører ønsket å flagge sine synspunkter.

Så knallet førsteamanuensis Knut Helland til mot Elisabeth Kjær, nyhetssjef i NRK Radio og nylig voksenutdannet på hovedkurset. Han provoserte fram en viss diskusjon i lauget. Med forskerens ro og journalistens spissformulering hevdet han at taushetsplikten som elevene blir pålagt, skaper en tvilsom dobbeltrolle. Spørsmålet blir hvem nyhetssjefen representerer, Forsvaret eller mediets interesser?[2]

Fra NRK kom det bare forsvarstaler. NRKs radiodirektør, Kari Werner Ofsti, mente at dette var å avspore den viktige diskusjonen om lojalitet og integritet med «perifere problemstillinger». Videre mente hun at «Forsvarets høgskole er et svært godt tilbud til våre medarbeidere. En lang rekke NRK-medarbeidere har gått hovedkurset eller andre kurs i skolens regi. De har alle kommet tilbake med ny innsikt og enda bedre kvalifikasjoner for jobben i NRK.» Skolens taushetsplikt skapte altså ifølge henne ikke noe problem for integritet og uavhengighet.

Det blir interessant å høre hva generalmajor Gullow Gjeseth har å si. Denne veteranen i det norske forsvaret gikk av som direktør for Forsvarets høgskole i juni 1997.

Ved siden av general Fredrik Bull-Hansen blir han ofte omtalt som en av landets få generaler med «intellektuell legning». Gjeseth kommenterer spørsmålet om journalisters taushetsplikt slik:

Jeg mener nok at det kan diskuteres om en slik taushetsplikt kan være et problem for pressefolk. Det er dumt å ikke erkjenne det. Dersom for eksempel en pressemann mener at beredskapssystemet i Norge egentlig er en katastrofe, etter å ha satt seg inn i nettopp dette på Forsvarets høgskole, hva da? Kan hun eller han skrive fritt om det etterpå i si avis, eller mene dette og gi uttrykk for det? Hvor går egentlig grensene for hva det er tillatt å skrive i et slikt tilfelle? Vi kommer neppe unna at dette er et reelt problem. Men det er ikke bare pressefolk som går på Forsvarets høgskole som kommer opp i slike dilemmaer. Hva med pressefolk som blir valgt inn på Stortinget? De må jo også skrive under på ganske omfattende taushetserklæringer. Hva med statsadministrasjonen? Her gjør samme dilemma seg gjeldende. Hva med en person som kringkastingssjef Einar Førde? Han skriver under på de samme taushetserklæringene i NRK. Hva med våre vernepliktige soldater som også er journalister? De gjør det samme. Alle disse forholdene gjør ikke problemet med Høgskolens taushetsplikt mindre. Det viser bare at problemet er et langt videre og større problem, sier Gjeseth.

Gjeseth har aldri vært redd for å si hva han mener. Han var da også den pressetalsmannen i Forsvarets overkommando som gikk i bresjen for en mer moderne og reflektert rolle. Han la de firkantede A4-konseptene til side. Han gikk ofte inn i reell diskusjon av problemer som dukket opp i Forsvaret. At han som direktør ved Forsvarets høgskole har holdt fast på denne holdningen, er derfor ikke uventet. Men det er interessant at en generalmajor og direktør ved nettopp Forsvarets høgskole er mer åpen for å diskutere et journalistisk dilemma enn NRKs representant later til å være. Det bør mane pressefolk til både én og to ettertanker.

Høgskolens første såkalte normalkurs, fra 1975 kalt hovedkurs, ble satt i gang i 1955. Hvordan omtaler skolen seg selv?

Om den viktigste oppgaven: «FHS har som sin primære oppgave å skolere i alt som i videste forstand har å gjøre med det vi kaller totalforsvaret: Det militære forsvar og den sivile beredskap.»[1]

Om målgruppa: «Målgruppen er høyere militære offiserer, og sivile i sentrale stillinger i samfunnet.»

Om hensikten: «Hensikten med å arrangere slike kurs, med blandet sivil

og militær deltakelse, er å øke den gjensidige forståelse, gi bedre kjennskap til så vel oppgaver som personer, og lette fremtidig samarbeid når situasjonen krever det. Men for å få den fulle forståelse av det norske totalforsvaret, må dette settes inn i en større, internasjonal ramme.»

Om den sivile delen: «Totalforsvarets sivile del består altså av mye mer enn de administrative leddene innenfor den sivile beredskap. Det omfatter i virkeligheten en hel rekke samfunnsinstitusjoner, herunder f.eks. helsevesenet og politiet, og alle de logistikk-, industri-, forsynings- og kommunikasjonsvirksomheter som vil spille en viktig rolle i katastrofe- og ufredstider. Alt dette er en integrert del av den sivile beredskap og dermed av totalforsvaret.»

For hvem? «FHS ser det som særs viktig å ta opp til sine kurs betrodde og representative personer fra slike sektorer. Ut fra ønsket om å spre informasjon og kunnskap så bredt som mulig og styrke fellesskapets psykologiske forsvar, prioriterer også høgskolen opptak fra så vel utdanningssystemet som fra utenrikstjenesten, mediene og landsomfattende organisasjoner.»

Sitatet fortjener oppmerksomhet. For her spissformuleres uvanlig klart hva hensikten med kursene er. Det formuleres like klart hva slags deltakere en ønsker seg. «Fellesskapets psykologiske forsvar» og «betrodde og representative personer». Det er poenget. Hva som så er «fellesskapet», og hva det betyr å være «betrodd», må være interessante spørsmål for alle som arbeider i mediene.

Hva slags kurs tilbyr skolen? Det er hovedkurs (om lag 5 1/2 måned), totalforsvarskurs (8 uker), sjefskurs (10 dager) og informasjonskurs (8 dager).

Hovedkurset er tungvekteren blant tilbudene. Her får elevene først innføring i totalforsvarets militære del, så den sivile delen, siden globale spørsmål. Etter det er turen kommet til Norden og Europa, og til slutt krisehåndtering. Reiser til utlandet er lagt inn i kurset, likeså reiser rundt om i Norge – både til bedrifter og militære anlegg.

Det er ikke få som har fulgt de ulike kursene opp gjennom årene. Fra 1955 til 30. mars 1995 kan skolen vise til denne elevstrømmen:

- Totalt har det gått hele 4134 elever på alle kursene i perioden. Av disse er 1506 militære og 2628 sivile, av disse igjen var 144 pressefolk.
- På totalforsvarskurset har det gått 631 elever – av disse 228 militære og 403 sivile, av disse var 15 pressefolk.
- På sjefskurset har det gått 987 elever, av disse 335 militære og 652 sivile, 21 var pressefolk.

På informasjonskurset har det gått 1624 elever, av disse 447 militære og 1177 sivile. 62 pressefolk har deltatt.

På det viktige hovedkurset har det gått 892 elever, av disse 496 militære og 396 sivile. Av de sivile her var 46 pressefolk.[5]

I tillegg kommer et ukjent antall tekniske representanter fra mediene.

Det er med andre ord ikke så reint få mediefolk som har gått på skolens kurs. Hovedkurset danner i så måte intet unntak. Her finnes navn som Tor Axelsen (A-pressen), Anne Baggethun (NRK), Frank Bjerkholt (tidligere Morgenbladet), Christian Borch (NRK), Liv Hegna (Aftenposten), Lars-Jacob Krogh (NRK), Pål Nordenborg (tidligere informasjonssjef i Arbeiderpartiet og tidligere redaktør i Forsvarets Forum), Guro Rustad (NRK), Atle M. Skjærstad (Bergens Tidende), Oddvar Stenstrøm (TV 2), Olav Trygge Storvik (Aftenposten) og Per Vassbotn (Dagbladet).

Hva slags «munnkurv» er det disse og andre deltakere er blitt utstyrt med opp gjennom alle disse årene? Slik lyder taushetserklæringen:

Jeg forstår

- at jeg i mitt arbeid vil få/vil kunne få kjennskap til forhold av betydning for rikets sikkerhet
- at dette arbeidet krever ansvarsfølelse, lojalitet og pliktroskap

Jeg har satt meg inn i

- de lovbestemmelsene som er sitert på baksiden
- de sikkerhetsforskriftene som er forelagt meg

Jeg forplikter meg til

- å overholde sikkerhetsforskriftene
- ikke å omtale sikkerhetsgraderte saker/opplysninger for andre enn dem som er klarert/autorisert for vedkommende beskyttelsesgrad, og som dessuten har tjenestlig behov for å få kjennskap til saken/opplysningene
- å vise aktsomhet også i min omtale av ugraderte tjenestesaker både i og utenfor tjenesten

Jeg er klar over

- at brudd på taushetsplikten kan medføre straffansvar og eventuelt fjernelse fra tjenesten
- at taushetsplikten gjelder også etter at jeg har sluttet i tjenesten.[6]

Etter at det kom kritikk mot at deltakerne måtte undertegne taushetserklæringen, er signaturplikten tatt vekk. Men som Gullow Gjeseth sier:

Taushetsplikten gås for tida gjennom i plenum. Elevene undertegner ikke lenger. Men i praksis betyr dette det samme. Elevene opplyses om taushetsplikten, og de aksepterer den.

Hva er det så journalistelevene må forholde seg tause om etter at de har vendt tilbake til redaksjonene? Gullow Gjeseth forklarer:

Det har skjedd en nedgradering av kursinnholdet over tid. I dag er det først og fremst beredskapssystemet som er gradert informasjon for deltakerne. Nå er dette klassifisert som konfidensielt. Det betyr at det har rykket ned to hakk i gradering. Det er med andre ord beredskapssystemet som er det sensitive. Forsvarsplanene vil neppe være så interessante. Men en del av de militære anleggene som deltakerne får besøke, vil nok være graderte. Men dette skifter noe. Anleggene var nok mer sensitive i tidligere perioder.

Tidligere redaktør i Arbeiderbladet og veteran i A-pressen, Arvid Jacobsen, var elev på hovedkurset i 1974–75.

Taushetsplikten omfattet blant annet Norges aktuelle forsvarsplaner. Disse planene inneholdt mellom andre ting nøyaktige tall, konkrete forsvarsplaner og eksakt kunnskap om de militære anleggene rundt om i Norge. Her var taushetsplikten klar. Derimot var det meste av innholdet i de mange sikkerhetspolitiske foredragene ugradert, sier han.

Personlig strevde jeg ganske mye med å skjønne at Arne Treholt kunne rope noe særlig nytt og gradert til russerne etter at han hadde gått på hovedkurset. Var det nå egentlig så viktig det vi fikk vite? Men siden har jeg forstått bedre at det var alvorlig nok. For eksempel – på hovedkurset fikk vi vite ganske mye om de antatte angrepstraseene i Finnmark som sovjetiske styrker kunne følge i tilfelle de skulle komme. Og vi fikk vite hvordan Norge og NATO planla å møte et slikt angrep. Dette var jo både viktige og alvorlige opplysninger, sier Jacobsen.

Det er neppe tvil om at hovedkurset inneholder sensitive opplysninger. De er fortsatt så sensitive at den som røper dem, rammes av norsk lov. Først og fremst dreier dette seg om rikets sikkerhet eller statens sikkerhet. Striden om journalister skal delta på kurset og forplikte seg på denne måten, handler ikke om dette spørsmålet. Den handler heller ikke om journalister skal sette seg grundig inn i sikkerhets- og forsvarspolitiske spørsmål. Det skulle bare mangle at de ikke gjorde det. Spørsmålet er om presse- og kringkastingsfolk

som i alle fall ideelt sett ikke er en del av statsapparatet – skal forplikte seg til å innordne seg Forsvarets behov på denne måten. Her skjer det gjennom selektiv rekruttering og ved at deltakerne påføres i hvert fall et symbolsk munnbind.

Meningene om dette spriker fortsatt kraftig. I kjølvannet av Lund-kommisjonens rapport satte Norsk Presseforbund en stopper for samarbeidet med Forsvarets høgskole.[7]

Tidligere var det rutine at presseforbundet plukket ut en eller to pressefolk til hovedkurset. Nå er det slutt. Generalsekretær Per Edgar Kokkvold med lang fartstid i A-pressen og Arbeiderbladet, er sterkt kritisk til å blande roller.

– Å gå Forsvarets høgskole for en journalist er presseetisk betenkelig. Alle slike opplegg, kontakter og forbindelser som krever taushetsplikt og lojalitet, må avvikles. De er umulige å forsvare. De er i strid med journalistikkens oppgave og etos. Pressen skal ikke være et middel, et redskap for noen utenforliggende interesser, det være seg økonomiske grupper, politi, forsvar eller hemmelige tjenester, sier han.

Tidligere redaktør i Arbeiderbladet Arvid Jacobsen mener noe ganske annet:

– For min del kan jeg bare si at alt det jeg så og opplevde i løpet av hovedkurset, gjorde at jeg ble overbevist om at vi har et godt forsvar, inkludert et godt befal. Alle reisene rundt om i landet var viktige for denne erkjennelsen. Jeg satt i det hele tatt igjen med et meget positivt inntrykk av Forsvaret.

Jacobsen føyer til: – Når det gjelder både Forsvarets høgskole og for den sakens skyld de hemmelige tjenestene, har vel jeg et annet syn enn det mange journalister har i dag. Jeg mener at vi må gi tjenestene en sjanse. De må ikke forbli isolert fra virkeligheten. Vi må i dialog, gi informasjon slik at de får fakta fra virkeligheten.

Lars-Jacob Krogh ble intervjuet i et radioprogram i NRK som Magne Lindholm laget, og som ble sendt i april 1994.[8] Krogh leverte der et varmt og engasjert forsvar for at journalister bør gå på Høgskolen. Han gikk selv på hovedkurset i 1975–76. I løpet av intervjuet rakk han også å omtale Klassekampen og bladet Ikkevold som «undergravere». I tillegg omtalte han intervjueren som medløper: «Du og dine geliker,» ordla han seg.

En av norsk presses virkelige veteraner, Gunnar Gran, forsvarer også at journalister går på Høgskolen. Men det skjer i et langt roligere toneleie. Gran

har blant annet vært leder av Regjeringens pressetjeneste i krig(RPK), programdirektør i NRK Radio og adm. direktør i Aftenposten.[7] Han sier:

Jeg vil gjøre oppmerksom på at jeg i flere år har forelest der, om mediene. Jeg ser på høgskolen som en slags forvaltningshøgskole. De som går der, lærer svært mye nyttig om myndighetenes gjøren og laden både internasjonalt og nasjonalt. Jeg har selv ikke gått på den som elev. Men jeg mener Forsvarets høgskole er en meget god utdanningsinstitusjon. Jeg deler ikke den frykt for høyskolen som så mange etter hvert gir uttrykk for. Det er klart at en kan komme opp i dilemmaer når det gjelder taushetsplikten. Men slike konflikter vil en journalist uansett komme opp i. Hva skal publiseres av hemmelige forhold, hva skal ikke? Når dette skal vurderes, er det en fordel at journalisten har et så bredt og kompetent grunnlag å vurdere ut fra som mulig.

Politisk redaktør i Aftenposten Per Norvik deler ikke denne oppfatningen.

Jeg mener det er høyst betenkelig for pressefolk å delta i hovedkurset på Forsvarets høgskole. At journalister i nyheter og politikk går inn i slike sammenhenger og slike bindinger er uforenlig med yrkets etikk. Det er få virkelige hemmeligheter en får vite på disse kursene. Men kursene gir innblikk i hva landets politiske og militære ledelse duger til. Dette er nyttig, ikke minst å høre slike folk snakke i klartekst, sier Norvik.

Programsekretær Christian Borch i NRK Fjernsynet er for at journalister skal gå på Høgskolen. Han fulgte hovedkurset i 1982–83.

Noe av det mest tapelige som er sagt om journalister på Høgskolen, presterte daværende VG-journalist Alf R. Jacobsen på SKUP-konferansen i 1992. Her ble blant annet spørsmålet om det fantes agenter for Overvåkningspolitiet i norske medier, reist. Hvor skulle en i så fall finne disse? Jacobsen hevdet da at en burde lete blant de journalistene som hadde gått på Forsvarets høgskole. Et slikt forsøk på å kaste mistanke mot journalister på generelt grunnlag er forkastelig, sier Borch. Han betegner uttalelsen som grovt injurierende.

Men det fantes i alle fall én person der med en viss journalistisk bakgrunn som siden ble spiondømt. Jeg gikk sammen med Arne Treholt på dette kurset. Jeg bør kanskje minne om at han ble sikkerhetsansvarlig på kurset. Den gang var han under overvåking 24 timer i døgnet. Ingen av oss andre på kurset visste noe som helst. Men i etterkant har dette satt i gang tankene om opplegget på Høgskolen. Den gang var vi klarert for NATOs høyeste grade-

ring. Det var nok begrunnet i at vi skulle ha troverdighet overfor utenlandske kontakter. En annen grunn til den høye graderingen var at vi deltok i øvelser i problemløsning. I disse brukte vi en del NATO-dokumenter som var så høyt gradert. Personlig syntes jeg ikke dette var noe problem. De positive bieffektene av det vi lærte, oppveide ulempene, mener Borch.

– Nå er det mange som har hevdet at Høgskolen tar sikte på å trene sivilister til å opptre på den militære arenaen. Jeg vil si det stikk motsatte. Her er det først og fremst de militære som skal lære seg å forstå det sivile samfunnet. Jeg følte meg som en djevelens advokat på kurset. Det var mang en militær som ble både sint og forvirret over kritikken jeg ofte førte fram. Men dette var positivt både for dem og for meg. Vi som gikk på kurset, fikk nok et mer positivt forhold til Forsvaret. En grunn til det var i alle for meg at de fleste offiserene viste seg å være intellektuelt nysgjerrige og mindre fastlåst enn vi har lett for å tro.

Satt på spissen vil jeg hevde at de fleste av mine journalistkolleger ville hatt godt av å gå på Høgskolen. Journalister med kunnskap om sikkerhetspolitikk, forsvar og de hemmelige tjenester er mangelvare i Norge. Høgskolen kan bidra positivt til å gjøre noe med denne kunnskapsløsheten, mener Borch.

– Og så ble jo kursdeltakerne veldig sammensveiset etter så mange måneder på kurs, med et så krevende opplegg. Jeg er klar over at dette kan skape et nettverk som kan fungere negativt. Det kan skape en «insider»-kultur som ikke fremmer kritisk journalistikk. Men det kan også skape et nettverk som kan brukes positivt. Blant annet kan det skapes mange og gode kilder ut fra nettverket. Men her som på livets mange andre områder står og faller slikt mest med hvordan den enkelte journalist mestrer de nye utfordringene og mulighetene, sier Christian Borch.

Et stykke på vei får han støtte fra Per Vassbotn i Dagbladet. Han var en av norsk presses mest pågående oppsøkende journalister i 1970-åra.

– Jeg synes ikke det var noe problem å skrive under på at jeg skal følge norsk lov. Min hovedoppfatning er for øvrig at det var få eller ingen virkelige hemmeligheter vi ble innviet i på hovedkurset da jeg gikk der i 1990–91. Det genuint hemmelige den gang gikk på kunnskap om hvor lagre, depoter, spesielle anlegg o.l. er plassert. Dette ville være etterretnings-interessant. Høyesterett har slått fast at det er forbudt å røpe militære hemmeligheter som rokker ved rikets sikkerhet. Jeg føler slett ikke at jeg er blitt et talerør for etablissementet siden den tid. Jeg har brukt det jeg lærte, men med forstand. Om

du opptrer som taleror eller ikke, avhenger først og fremst av hvem du er, hva du taler og hva du ikke taler, sier Vassbotn.

Men Vassbotn er bekymret for en annen side ved Høgskolens hovedkurs – og liknende tilbud.

Det er klart at slike tilbud gir deltakerne en følelse av eksklusivitet. Det gir mange og gode kontakter, både blant kursdeltakerne, blant forelesere og for øvrig når det gjelder personer i viktige posisjoner i samfunnet. Det blir blant annet arrangert sammenkomster for kursdeltakerne hvert år. Til dette vil jeg bare si: Jeg deltar helst ikke i slike sammenkomster. Det er slikt som danner kimen til viktige, eksklusive og uformelle nettverk. At slike nettverk kan ha stor betydning for hva som slippes fram av informasjon om både sikkerhetspolitikk, forsvarspolitikk og om de hemmelige tjenestene, er jeg ikke i tvil om. Jeg er langt mer bekymret over dens slags uformelle nettverk enn den påståtte munnkurven, sier Per Vassbotn.

Generalmajor Gullow Gjeseth formulerer seg om mulig enda sterkere:

Personlig mener jeg at vi er i ferd med å få et slags laugsvesen på det sosiale plan av journalister og andre som har gått diverse kurs, det være seg kurs på Forsvarets høgskole, Forsvarets russiskkurs og liknende. Det er forholdet mellom en del personer med den slags felles bakgrunn som ofte er vel så viktig og innflytelsesrikt som akkurat hva de lærte på det ene eller det andre kurset. Uformelle nettverk er en svært viktig størrelse som er lite undersøkt, sier Gjeseth bestemt.

A-presseveteranen Arvid Jacobsen sier at i alle fall han ikke ble del av noe nettverk av pressefolk som har gått hovedkurset. Derimot er han ikke i tvil om at både Høgskolens studieavdeling og Forsvarets høgskoleforening kan skape uformelle nettverk. Studiegruppa blir ledet av Grete Værno. Hun er kjent for å være ganske «hard» i spørsmål som har med sikkerhet og forsvar å gjøre.

Til denne gruppa er det knyttet ei gruppe som nok holdt mye kontakt med hverandre, og som har en viss innflytelse. Den overlapper dels med Høgskoleforeningens medlemmer. Foreningen har møter to ganger i året, med sosialt tilsnitt. Der har jeg vært når jeg har kunnet. Studieavdelingen har en rekke seminarer – også de med sosialt tilsnitt. Også der har jeg vært med av og til. Det var helgeseminarer, med offentlig støtte. Her deltar en del journalister, en del gamle generaler og en del andre. Her var for eksempel tidligere forsvarsminister Jens Chr. Hauge og innledet like før frigjørings-

jubileet i fjor. Den gang deltok det om lag 20 personer. Blant disse var også enkelte journalister. På møter i selve foreningen kunne det delta 50–60 personer, sier Jacobsen.

Meningene om Høgskolen er altså minst to. Noen er først og fremst Forsvarets forsvarere. Noen mener at integritet og troverdighet ikke går til grunne. Andre mener at nettopp det skjer.

Det er hevet over tvil at kursdeltakerne helt fram til Arne Treholt ble arrestert, fikk innsyn i store mengder høyt gradert materiale. De besøkte mange viktige og like høyt graderte forsvarsanlegg. De avla et tungt og bindende taushetsløfte.

I de siste årene har innsynet kanskje vært noe mer begrenset og noe mindre belagt med taushet. Men å tro at dette overhodet ikke setter preg på en journalists evne og vilje til å opptre uavhengig, er i beste fall naivt. Og uansett hvor sterk integritet journalisten har, vil spørsmålet om troverdigheten bli reist i samfunnet. Kanskje er spørsmålet om å være «innsider» i et uformelt nettverk vel så viktig som påført «munnkurv». At slike tilhørigheter vil ha konsekvenser for journalistens måte å behandle sikkerhet, forsvar og de hemmelige tjenestene på, er svært sannsynlig.

Vi skal over til et lukket rom og en tjeneste som få pressefolk har et direkte og bevisst forhold til: psykologisk beredskap, eller psykologisk krigføring som det en gang het. Men selv om nok få pressefolk deltar aktivt og bevist i denne virksomheten, er den viktig. Den reiser de fleste prinsipielle spørsmål mellom statlig virksomhet og medier. Spørsmål om hva som er legitimt og hva som illegitimt for pressefolk å delta i, settes her på sin spiss.

Psykologisk krigføring

I krig har den norske regjering behov for industrielle PR-folk som kan støtte opp under folkets behov for informasjon og veiledning. Da trengs PR-folk av Geelmuyden.Kiese-typen, som også kan og tør drive psykologisk krigføring mot fienden. Da trenger landet dyktige PR-offiserer, ikke journalister som tviholder på sin uavhengighet – som om de tror det fortsatt er fred. Dette er jo det reneste hykleri!

Den 61 år gamle, blonde og kjappe mannen som fyrer av disse verbale prosjektilene, gjør det med dårlig skjult glede. Lett smilende trakker han Norges journalister solid på tærne. Med en blanding av humor og alvor utfordrer han det moderne dogmet om at Regjeringens presse- og informasjonstjeneste i krig (RPI, som denne tjenesten nå heter» skal være «objektiv» og uten sensur.

Henrik Jørgen Huitfeldt levner ingen tvil om at alle de personene som fra topp til bunn deltar i presse- og informasjonstjenesten i krig, må styres av de krav som regjeringen til enhver tid mener krigen stiller.

Henrik Jørgen Huitfeldt er vant med å turnere ord. Han holder hus i Universitetsgata 14, midt i Oslo sentrum. Her er han direktør i firmaet «Olsen Daughter Capital A-S». Sammen med sin søster og svoger driver han en del eiendoms- og investeringsselskaper. Tre og en halv meter opp til stukkaturtaket. En ovn som er to og en halv meter høy, fyrer opp rommene. På veggene henger mørke malerier av alvorlige menn som skuer ned på hva som foregår. Noen skipsmodeller glir inn i atmosfæren som bærer mer preg av husets byggeår 1834 enn året 1997. Dansk adelsslekt fornekter seg ikke.

I nesten sju år var Huitfeldt norsk representant i NATOs øverste organ for psykologisk krigføring, PCC eller «Psyops Coordination Committee». Huitfeldt var medlem av «Rådgivende forsamling for psykologiske operasjoner i SHAPE» fra 1989 til 1996.

Dette skjedde mens han fortsatt var en ikke ubetydelig aksjeeier i medie-

konsernet Schibsted. Da faren døde i 1979, arvet han 5,6 prosent av konsernet. Han og hans to søsken eide flertallet av aksjene. Faren var ingen hvem som helst: Henrik Jørgen Schibsted Huitfeldt var dattersønn av Aftenpostens «skaper», Amandus Schibsted. Fra maidagene i 1945 og en generasjon framover var han en av avisas ansvarshavende redaktører.

Aksjene solgte Henrik Jørgen Huitfeldt først i 1992. Det skjedde i kjølvannet av skarpe konflikter innad i Schibsted mot slutten av 1980-åra. Den striden gikk Tinius Nagell-Erichsen seirende ut av. I 1989 var det slutt på Schibsted som et konglomerat av familieeide, enkeltstående selskaper. Fra da av ble Schibsted et moderne aksjeselskap og konsern med «Tinius» som den suverent største aksjeeier med sine 26,11 prosent. Ikke engang den fjerde største aksjonæren av i alt 22 eiere – Orkla ASA – eier i dag mer enn 4,42 prosent. Fram til 1992 eide altså Huitfeldt mer i Schibsted enn Orkla gjør nå.[1]

I nær sju år satt altså den betydelige Schibsted-aksjeeier Henrik Jørgen Huitfeldt som Norges representant i NATOs øverste organ for psykologisk krigføring. En slik konstellasjon er ikke daglig kost i Norge. Og som ikke dette var nok: Nesten ingen visste at nettopp Norge hadde en representant i NATOs Psyops-organ, heller ikke at det var en aksjeeier i Schibsted som satt der. Men han var oppnevnt av Forsvarets overkommando.

Fenomenet psykologisk krigføring, som etter hvert er blitt kalt psykologisk beredskap og psykologiske operasjoner, har lenge vært i miskreditt både på den internasjonale arenaen og her til lands. For hvem tenker ikke på Hitler-Tysklands Joseph Goebbels og hans løgnpropaganda når spørsmålet om psykologisk beredskap blir brakt på bane? Hvem fryser ikke på ryggen når de blir minnet om den sovjetiske propagandaen om fred og vennskap? Og langt flere enn de som tilhører de såkalte 68-erne, føler ubehag når de minnes den amerikanske vulgærpropagandaen om «frihet og fred» i Vietnam. I disse tilfellene var ikke hensikten bare å bruke «krigslist» i propagandaen mot fienden, men også å manipulere «eget» folk.

Nå finnes det mange former for propaganda. Svart propaganda er med forfalsket avsender. Grå propaganda er uten avsender, mens hvit propaganda er propaganda med korrekt avsender.

Huitfeldt kan ikke forestille seg at det norske RPI sender ut noe annet enn hvit propaganda. Slik formulerte han seg skriftlig like før han entret NATOs høyeste organ for Psyops:

«Når vi nu ønsker å styrke det psykologiske forsvaret, ser noen spøkelset

propaganda ved høylys dag. Men psykologisk forsvar, og herunder psykologiske operasjoner, bygger ikke på propaganda, men tvert imot på troverdige sannheter. For hensikten er å styrke, forandre eller svekke målgruppens holdninger og adferd, alt i favør av regjeringens hensikt med Norges totalforsvar. Og som dere vet, holdningskampanjer må bygges på sannhet hvis de skal være troverdige og ha fremgang.»[4]

Spørsmålet er bare om saken er så enkel. At krigslist og svart eller grå propaganda rettet mot en fiende er nødvendig og riktig vil nok mange i utgangspunktet være enige om. Men allerede i forholdet til fienden oppstår problemet. Hva slags krig er det egentlig «vi» fører? Er det en angrepskrig eller en forsvarskrig? Et åpenbart forsvar mot en angriper gjør det lettere og riktigere å benytte propaganda med falskt budskap eller avsender. Føres derimot en angrepskrig, stiller saken seg annerledes. Var Djengis Khans aktive spredning av rykter om sine store og mange seire moralsk høyverdig? Var USAs psykologiske operasjoner under «desert shield/storm» – Golfkrigen moralsk akseptable?

Er det egentlig så enkelt å drive falsk propaganda mot fienden og samtidig informere eget folk på saklig og sannferdig grunnlag? Selv når det meste av den «svarte arven» vaskes vekk fra den psykologiske beredskapen, står spørsmålene i kø. Psyops er kort og godt ikke en uproblematisk virksomhet, heller ikke i dag.

Huitfeldt er en herre som reint personlig tåler et kritisk søkelys. Noen direkte kobling mellom sitt virke i NATO og i mediebedriften Schibsted vil han ha seg frabedt.

– Min interesse for psykologisk forsvarsberedskap var et resultat av min beordring til AFNORTH og SHAPE. Min befatning med Schibsted skyldes at min oldefar het Amandus Schibsted, og at jeg derfor arvet en liten part i konsernet. Journalistisk var jeg aldri involvert i Schibsted, sier Huitfeldt. Han snakker godt for seg, og vi lar ham gi sin versjon av sitt engasjement både innenfor medier og psykologisk krigføring, det fenomenet som i moderne språkbruk altså kalles «psykologiske operasjoner».

– Med min bakgrunn var det naturlig å gå befalsskole. Jeg valgte infanteriets befalsskole og var ferdig i 1957. Så ble det to år på Harvard Business School i USA. Tilbake i Norge var jeg reserveoffiser, oppsatt i IR4 i Akershus, Jegerkorpset. Da jeg fortalte om oppholdet mitt i USA, endte det raskt med at jeg ble sendt til hovedkvarteret for NATOs Nordkommando på Kolsås. Her hav-

net jeg i etterretningen - noe som åpenbart måtte være en feil. Men jeg gikk nå på kurs på Akershus festning, så tilbake til Kolsås. Som reserveoffiser var jeg med på en rekke repetisjonsøvelser. Blant annet de store Wintex-øvelsene som ble avholdt annet hvert år på 70-tallet.

Det hører med til historien at NATOs Nordkommando, AFNORTH, fikk beordret ekstra mannskap, såkalte «augmentees», fra de land som var involvert i kommandoen. Dette var avtalt mellom medlemmene i NATO allerede i årene etter at NATO ble dannet i 1949. Sammen med flere andre land var Danmark, Norge og Tyskland med i Nordkommandoen. Oftest var det reserveoffiserer som ble beordret, for eksempel vernepliktige offiserer, slike som Huitfeldt.

Disse var også med på øvelser så langt budsjettet rakk. De norske hæroffiserene som skulle beordres til AFNORTH på Kolsås, hentet Forsvarsdepartementet fra Infanteriregiment nr. 4 (IR4). Men ved en feil visste ikke IR4 alltid hva slags spesialutdanning den enkelte burde hatt. Dette gjaldt nok også for Huitfeldt.

- Dette var noe uheldig. På Kolsås ønsket ledelsen i alle fall at jeg skulle delta i ei celle med ansvar for psykologiske operasjoner. Så ble jeg raskt sendt til England for utdanning ved «Joint Warfare Wing».

Deretter bar det tilbake til Psyops-cella på Kolsås igjen. Nå var den dessverre lagt inn under «Special projects». Det var en avdeling ledet av en engelsk oberstløytnant som hadde ansvaret for en rekke spesielle, høyst klandestine operasjoner. Blant annet tangerte avdelingen visse former for evakuering i tilfelle krig, sier Huitfeldt.

Dette var avdelingen som ble kalt Blue Mix i stay behind-systemet.

Etter min mening burde ikke Psyops ha vært plassert sammen med slike strengt hemmelige operasjoner. Psyops burde vært sammen med operasjonsstaben, der den organisk hører hjemme, mener Huitfeldt.

Han fikk kontor på Kolsås. Som vernepliktig offiser ble han utlånt på flere øvelser. Han ble etter hvert en erfaren Psyops-entusiast. I SHAPEs organ PCC, «Rådgivende forsamling for Psyops i SHAPE», ble altså Huitfeldt norsk representant i 1989. Organet ledes alltid av en engelsk oberst.

- Dessverre ble Psyops fortsatt lagt inn under SHAPEs «Special projects», og aktiviteter som «deception» - villedende aktiviteter - lå under samme ansvarsområde. Slik burde det ikke være. For Psyops skal og bør være en åpen, utilslørt aktivitet, insisterer Huitfeldt.

Den lange veien opp og inn i SHAPEs topporgan for psykologisk krigføring var ingen logisk konsekvens av Huitfeldts sivile virke.

I mange år drev jeg skipsmegling. Så var jeg med og ledet rederiet Olsen Daughter A-S og drev særlig i bulkskip. Men rederiet fikk et grunnskudd under krisen i 1973. Min helsøster, halvsøster og jeg selv arvet en tredel hver av min fars aksjer i Schibsted da han døde i 1979. Jeg satt blant annet fire og et halvt år som styreformann, eller direksjonsformann. To ganger moret jeg og en annen aksjonær, som også var reserveoffiser oss med å stille på Schibsteds ledelsesmøter i feltuniform «rett fra skogen». Nei. Forsvaret ble for meg en slags psykologisk ferie fra det ofte slitsomme sivile yrkeslivet, sier Huitfeldt. En entusiastisk tilhenger av Psyops var han i alle fall blitt. Så mange av dem var det nok ikke i Norge. Finnes det 50 eller 100 med relevante kurs, er det toppen.

Jeg var blitt en slags guru på dette området. I SHAPEs forsamling ble jeg vel oppfattet som en europeer som talte Roma – USA – midt imot. Sjefene trakk veksler på min frie stilling og satte meg til mange oppdrag.

I PCC sitter som regel en representant fra hvert medlemsland. På konferansene møter mellom 20 og 30 representanter, blant annet flere fra NATOs hovedkvarter.

Her beretter representantene om hva som skjer på Psyops-området i eget land. USAs psykologiske operasjoner under Golfkrigen var blant temaene som var oppe mot slutten av Huitfeldts tid som norsk representant. Han var også med i en rekke øvelser i NATO-regi, også i norske øvelser der NATOs organ for Psyops ga bistand.

Jeg husker godt en norsk øvelse i 1992. En del av krigsscenariet var at alle kommunikasjoner hadde brutt sammen, og statsminister Gro Harlem Brundtland ikke var i stand til å snakke til det norske folk. Da stilte NATOs Psyops-organ et spesialfly til disposisjon med uhyre avansert kommunikasjonsutstyr. Dette var ett av fire fly av denne typen som NATO kunne låne fra USA. Den gang for få år siden var flyene topphemmelige. Nå sender til og med flyfabrikken Lockheed ut reklamebilder av dem, minnes Huitfeldt.

Han mener bestemt at fagområdet har utviklet seg kraftig i Norge.

Vi i Norge var nær sinker på dette området i begynnelsen av 80-tallet. Men da jeg sluttet i 1996, må jeg nok si at vi lå i fremste linje, med blant annet et ugradert direktiv fra forsvarssjefen, sier Huitfeldt, kledelig beskjedent. I 1989 steg han i gradene til vernepliktig oberstløytnant. Det er han

fortsatt.[1] I reserveoffiserenes rekker finnes det mangt et talent - om enn mange av dem har operert ganske i det skjulte.

Men hvorfor opererte Huitfeldt som norsk representant i NATOs øverste organ for Psyops så fordekt?

– Ansvaret for å utnevne meg som norsk representant hadde Forsvarets overkommando. Men den gang var det et sterkt hemmelighold om det meste av den slags aktiviteter. Muren hadde så vidt falt, og Sovjetunionen hadde ennå ikke brutt sammen. Svært mange fikk nok ikke vite om mine gjøremål i SHAPE, sier Henrik Jørgen Huitfeldt.

I Forsvarets overkommando visste svært få at en nordmann satt som representant i NATOs Psyops-organ. En av dem var Gullow Gjeseth. Det vil si, han oppdaget det etter hvert.

– Jeg kan bekrefte at Jørgen Henrik Huitfeldt var engasjert med psykologisk beredskap i SHAPE, sier generalmajor Gjeseth. Han var pressetalsmann for Forsvarets overkommando da Huitfeldts første skritt mot NATO-høydene ble tatt. – Jeg har truffet ham personlig et par ganger. Nå kjenner jeg ikke detaljene rundt Huitfeldts engasjement. Han var kanskje en entusiastisk person som gjerne stilte opp der få andre ønsket det.

Jeg holdt en viss avstand til NATOs psykologiske beredskap fordi jeg var pressetalsmann i Forsvarets overkommando. Jeg visste ikke hvordan og hvorfor han kom inn i denne posisjonen. Jeg må nok innrømme at jeg var ganske forbauset over hans plassering, sier Gjeseth.

Gjeseth presiserer at han ikke med dette retter noen kritikk mot personen Huitfeldt. Samtidig legger han ikke skjul på at disiplinen psykologisk beredskap krever spesielt dyktige folk med både solid moral og fingerspissfølelse.

– Om de såkalte psykologiske operasjonene har jeg en klar mening: Å drive psykologiske operasjoner mot fienden er operativt nødvendig. La meg bruke et belastet begrep. Å benytte villedende propaganda er helt i orden om det trengs mot fienden.

Noe helt annet gjelder i forholdet til egen befolkning. Her skal det gis sannferdig informasjon. Nå opereres det med nettopp dette kravet – sannferdig informasjon – i alle fall i Norge. Om ikke det er utgangspunktet, blir det hele avslørt. Det kan få katastrofale følger både for myndighetenes informasjonsarbeid, for redaktører og for journalister. Nylig kom det ei bok i USA med tittelen *The Propaganda Warriors*. Her går forfatteren gjennom de ulike posisjonene når det gjelder informasjon. En posisjon er den som nazi-

propagandistene inntok. En annen den som nå hersker i amerikansk avismiljø. Nyttig lesning, også for oss her til lands.

For å skille villedende propaganda mot fienden fra informasjon til folket må de organisatoriske enhetene for dette deles i to. Enheten for psykologisk krigføring må altså skilles fra enheten som skal drive med vanlig informasjon til folket. Det må eksistere en brannmur mellom disse to aktivitetene. Fienden skal desinformeres, folket skal informeres, sier Gjeseth.

Er det så vesentlig en forskjell på de norske og NATOs direktiver om psykologisk beredskap?

Det jeg i alle fall kan si, er at det norske direktivet pålegger aktørene å ikke misbruke «svart propaganda», understreker Gullow Gjeseth.[7]

Offiseren som i dag er Overkommandoens pressetalsmann, har aldri hørt om at Norge helt fram til 1996 hadde en representant i SHAPEs Psyopsorgan.

Jeg er ukjent med at en tidligere aksjeeier i Schibsted har sittet som representant i NATOs øverste organ for psykologisk beredskap, sier en forbauset pressetalsmann i Forsvarets overkommando, brigader Erik Ianke.

Men nå er Psyops en aktivitet som ikke ligger under presse og informasjon, føyer han til. Ut over dette finner han det umulig å kommentere Huitfeldts engasjement i SHAPE.

Men Ianke har en del å si om psykologisk forsvarsberedskap for øvrig.

Av de vestlige landene er det egentlig bare USA og Tyskland som prioriterer dette i dag.[8]

Små land har for få ressurser til å prioritere psykologisk forsvarsberedskap. I dag har Tyskland en bataljon i Midt-Tyskland – nærmere bestemt ved Køln – som legger vekt på psykologisk beredskap. Tyske styrker tok med seg denne kapasiteten til Somalia da FN hadde fredsbevarende styrker der. Dette har jo vært en «fy-sak» lenge, ikke minst etter krigens erfaringer med Goebbels. I USA var dette et betent spørsmål – ikke minst etter Vietnamkrigen.

Nå prioriteres først og fremst støtte til fredsbevarende operasjoner. Hensikten med psykologisk forsvarsberedskap er å vinne med minimale tap. Det finnes en del erfaringer fra de siste operasjonene. Jeg tenker da særlig på USAs engasjement i Golfkrigen. Der viser statistikken at den psykologiske beredskapen var effektiv – enten i form av radio, fjernsyn eller løpesedler, sier Ianke.

En tidligere, erfaren beredskapsleder i staten, som ønsker å være anonym,

kommenterer spørsmålet om psykologisk beredskap her til lands i kritiske ordelag:

I Norge har det vært strid om hva psykologisk beredskap egentlig skal dreie seg om. De gamle direktivene skilte ikke mellom det å gi sann og riktig informasjon i krise og krig og det å drive psykologisk krigføring mot fienden. Direktivet fra 1991 er klarere. Men i praksis vil det nok vise seg at det ikke er så lett å skille desinformasjon til fienden skarpt fra informasjon til folket. Det er hovedproblemet.

I Norge er kanskje Huitfeldt en heller sjelden fugl i den psykologiske krigføringens verden. Psyops er som fag og profesjon lite kjent blant norske journalister og redaktører. Som bevisst eller ubevisst fenomen i journalistikken er det nok derimot langt mer vanlig. En nøyaktig analyse av hvordan norske medier formidler nyheter fra store og små kriger rundt om i verden, ville sannsynligvis bringe dette fenomenet klarere fram i dagen.

Vårt neste tema er nært beslektet med psykologisk beredskap, om ikke identisk: regjeringens informasjonsberedskap i krig. Henrik Jørgen Huitfeldt levnet ikke tvil om slektskapet. Vi tror han gjør rett i det. Her kan ingen hevde at få pressefolk er involvert. Desto viktigere er det å spørre hva slags tjeneste pressefolk egentlig deltar i. Til nå har denne ganske lukkede institusjonen nærmest vært en ikke-sak i den norske offentligheten.

Mediekontroll i krig – og fred?

Aldri mer. Det var lærdommene fra 1940 som gjorde at vi bygde opp en statlig medieberedskap til bruk i en ny krig. Så enkelt, og sa dyrekjøpt.

Det var presseveteranen Oddvar Hellerud som sa det slik, ikke mange måneder før han gikk bort sommeren 1998. Han ville ikke etterlate tvil om hvorfor Norge bygde opp det som fra 1988 kalles Regjeringens presse- og informasjonstjeneste, RPI. I 1956 fikk den navnet Statens informasjonstjeneste i krig. I 1970 ble dette endret til Regjeringens pressetjeneste i krig (RPK).[1]

RPI er et ukjent fenomen for de aller fleste her til lands. Tusenvis av pressefolk vet knapt nok hva de tre bokstavene står for. I den kalde krigen var tjenesten omgitt av et strengt hemmelighold. I dag er deler av denne statlige beredskapen åpen for innsyn. Likevel vet nesten ingen om den. Hva skyldes det? Er det fordi den ikke er så viktig eller interessant lenger? Eller er RPI fortsatt tabubelagt, trass i at det nå er lettere å skaffe seg innsyn i medieberedskapen enn før? Er det sider ved denne beredskapen som ikke tåler dagslyset? Og hva slags roller er det journalister egentlig spiller i systemet? Spørsmålene står i kø. Det gjør ikke svarene.

La oss fortsatt lytte til Oddvar Hellerud som forteller om hvordan det hele startet. Han henter sine erfaringer fra Norsk Telegrambyrå, NTB, og mener at disse lærdommene er godt egnet til å forstå hvorfor *hele* den statlige medieberedskapen ble bygd opp etter krigen.

Timer etter at tyskerne sto i Oslo, møtte Sigvard Friid, som ledet NTBs innenriksavdeling i mange år, utenriksminister Halvdan Koht på Østbanen.

Etter dette møtet ble det sendt ut motordre – mot okkupanter og nazister. Dette var det første initiativet på mediefronten for å møte den nyoppståtte krisesituasjonen. Men det var jo ingen egentlig ledelse av mediene. NTB-direktør Birger Knudsen reiste sammen med regjeringen og NTBs utenriksredaktør ut av byen. Jeg kom i kontakt med et NTB-senter på Hamar 15. april. Men de som hadde opprettet det, måtte flykte videre til Elverum gan-

ske snart. Så reiste noen tilbake til Oslo. Knudsen ble med regjeringen til London. Der opprettet han et NTB i eksil, forteller Hellerud.

- De som kom tilbake til Oslo, visste ikke hva de skulle gjøre. Øystein Hammer, mangeårig redaksjonssekretær i NTB, tok så ledelsen. Han gikk til formannen i Administrasjonsrådet, som sa: «Fortsett!» Sjefredaktør Johs Nesse var det eneste styremedlemmet som var igjen i Oslo. Han utnevnte Paul de Glasenapp til direktør. Dette var ingen hvem som helst.

Glasenapp var født i Petrograd av russiske foreldre. Det viste seg etter hvert at han tidligere hadde hatt kontakt med Nasjonal Samling. Det førte til at NTB ble nazifisert. Byrået ble av den grunn kalt «Not To Believe», ikke til å tro ... De journalistene som ikke var nazister, gikk vanskelige tider i møte. Noen meldte seg inn i Nasjonal Samling. De fleste spilte en beskjeden rolle. Noen gikk inn for å spille en dobbeltrolle i NS. De lot som de var nazister, men gjorde hva de kunne for motstandsbevegelsen. Det førte til at de fikk store vanskeligheter i maidagene i 1945. De fikk problemer med å bli trodd. Alle journalister som hadde vært NS-medlemmer, kom for Granskningsnemnda. Men de fleste fikk ingen tiltale og fortsatte i NTB, forteller Hellerud. Han ble knyttet til byrået først i frigjøringsdagene våren 1945.

– Disse erfaringene fra 1940 var altså bakgrunn for den nye statlige medieberedskapen, sier Hellerud. – Også NTB opprettet en beredskapsdel. Den inneholdt blant annet en del mobilt utstyr. Etter hvert kom det politiske i Norge i gang igjen. Snart ble det foreslått at ikke bare NTB, men også staten måtte få sin medieberedskap. Det ble jo opprettet beredskap på nesten alle andre områder. Og som sagt, erfaringene fra 1940 ...

Vinteren 1950–51 oppnevnte Gerhardsen-regjeringen flere utvalg som skulle legge fram planene.

Den absolutt ivrigste i dette arbeidet var Olaf Solumsmoen, som da var pressesekretær ved statsministerens kontor.[2] Beredskapen skulle gjelde for hele landet. Mange pressefolk som hadde vært i London under krigen, ble trukket inn i arbeidet. Ved siden av Solumsmoen ble særlig redaktør Olav Brunvand i Arbeidernes Pressekontor og redaktør Einar Diesen i Aftenposten[3] sentrale og aktive i RPK, forteller Hellerud, som fortsatte sitt arbeid i NTB fram til han gikk av med pensjon. Også journalist Per Monsen i Arbeiderbladet var med i dette arbeidet helt fra starten av.

Med suveren forakt for likestilling het det den gang at «Det må sørges for at de menn som skal lede informasjonskontoret, blir utpekt på forhånd. De

må ha full tillit hos regjeringen, Forsvaret og folket.» I krig skulle RPK «forutsettes å sortere under statsministeren. Den skal lede alt informasjonsarbeid i landet og overfor utlandet.»[1] Her ble det ikke gitt slingringsmonn. Holdningen var stram. Regjeringens kontroll med hvilke «menn» som skulle slippe gjennom den smale port, var absolutt.

For å ta seg av aktiviteten i fred, ble Informasjonstjenestens beredskapsnemnd opprettet. Her skulle alle medieplaner for krig legges. Nemnda skulle «samarbeide meget intimt med de organer som allerede er i gang med forsvarsberedskap for presse, kringkasting og andre organer for opplysningsvirksomhet ...»

Disse planene ble lagt etter at beredskapslovene av 1950 var blitt hektisk og hardt debattert både i Stortinget og fagbevegelsen. Først foreslo regjeringen både forræderidomstol, sikringstiltak, dødsstraff og pressesensur. Så usminket var forslaget, at mange langt inn i makteliten reagerte. Høyres John Lyng la fram et kompromissforslag: «Løsningen går ut på at reglene om en forræderidomstol – og om kontroll med trykte skrifter går ut, og at det på det nåværende tidspunkt ikke vedtas lovregler om disse spørsmål. Heri ligger dog ikke at en tar avstand fra at et tiltak av denne art settes i verk når situasjonen gjør det nødvendig.»

Videre: «En forutsetter at forslag og tiltak blir forberedt på en slik måte at de kan settes i verk hvis situasjonen krever det ...»[1]

RPK var et slikt tiltak. Når krise eller krig truet, skulle RPK tre i aksjon. I disse årene skulle «totalforsvaret» styrkes. Det ble sterkt advart mot «femtekolonnister». Dette klimaet dannet det historiske bakteppet for den usminkede, statlige mediekontrollen i krise og krig. Ikke bare 9. april, men også den kalde krigen skapte grobunnen for sensur og full kontroll med mediene. Erfaringene fra 1940 kostet dyrt. Spørsmålet er om prisen for de nye tiltakene ble for høy.

RPK ble opprettet i 1958. Siden fulgte en og annen revisjon. NRK, NTB og de store avisene ble trukket sterkt inn i den statlige medieberedskapen.

I de første årene var det først og fremst Olaf Solumsmoen, Olav Brunvand og Einar Diesen som hadde hånd om RPK. Først da Per Borten tok over i regjeringskontorene i 1965, kom en og annen ny pressemann inn blant de «edsvorne» pionerene. Oddvar Hellerud var en av de nye.

Siden kom folk som Gunnar Gran, Arvid Jacobsen og Paul Engstad jr. inn i RPK sentralt. Den indre kretsen har bestått av en håndfull helt sentrale

og betrodde pressefolk. At en sikkerhetspolitisk samfunnsstøtte som Olav Brunvand satt der fra starten og helt til 1980, forteller at RPK ikke var en tjeneste som ga rom for eksperimenter.

Også i dag fører RPI en anonym tilværelse. Men tjenesten er en smule modernisert. Det går fram av RPI-instruksen fra 1988. Her heter det blant annet at «RPI skal under sikkerhetspolitiske kriser og i krig formidle kontakt mellom regjeringen og massemedia, ...» Videre: «I samarbeid med presse, kringkasting og andre informasjonsorganer skal RPI virke for at norsk og utenlandsk opinion får korrekte og fyldige opplysninger om den aktuelle situasjon.»[4]

Nå heter det at regjering og medier skal «samarbeide» og at RPI skal «formidle kontakt». Usminkede ord som at regjeringen skal «kontrollere» mediene, er luket vekk. Den gamle passusen om de pålitelige «menn» er også luket vekk. Men myk og moderne sjargong endrer selvsagt ikke det faktum at RPI fortsatt skal være regjeringens redskap for å styre mediene i krise og krig – så langt den makter det.

Selv om RPI til daglig lever i skyggenes dal, er det snakk om et stort apparat for medieberedskap. Den sentrale organisasjonen ser slik ut:

Den sentrale beredskapsnemnd for regjeringens presse- og informasjonstjeneste: Dette er et ganske passivt paraplyorgan. Nemnda et er rådgivende organ for statsministeren. Den ledes av den statssekretæren hos statsministeren som har ansvaret for presse og informasjon. For tida er dette Gunnar Husan. Nemnda har 16 medlemmer. Her sitter stortingsrepresentanter, direktører for viktige etater og sjefer for viktige tjenester.[5] Nemnda møtes kun to ganger i året, men i mellomperiodene fungerer lederen og lederen for nyhetssenteret som en daglig ledelse av RPI.

Den utøvende ledelsen i RPI: Den skal blant annet sende rådgivere til de store mediene når det brenner løs, da særlig til NRK, NTB og de store avisene. I RPI sitter også representanter for de samme mediene.

Statsministerens presse- og informasjonsavdeling (SMPIA): Det er statssekretæren for presse og informasjon som leder avdelingen. Etter behov kan den trekke inn rådgivere fra Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartementet, Forsvarets overkommando, Direktoratet for sivilt beredskap, pressen, NRK og NTB. Avdelingen har avansert teknisk utstyr som gjør at statsministeren kan gå direkte på nett og skjerm.

Regjeringens presse- og informasjonssenter (REPIS): Dette nyhetssenteret lever kinn mot kinn med SMPIA. Dersom krig truer og regjeringen må flytte ut av kontorene, skal SMPIA og REPIS fortsatt jobbe uavhengig av hverandre. SMPIA er en liten enhet som skal følge statsministeren til krigshovedkvarteret. Nyhetssenteret REPIS, derimot, skal være en stor enhet med mer enn 50 pressefolk. Planen er at de to enhetene skal samles først når krigen er et faktum.

Informasjonslederne i hvert departement skal trekkes inn i dette nyhetssenteret. Det er stort sett de samme personene som i fredstid sitter i «Kriseinfo», Regjeringens kriseinformasjonsenhet. I fred bærer de én hatt. Da tar de seg av naturkatastrofer og andre store kriser. I krig bytter de til en annen. Da er de regjeringens direkte og forlengede arm. Ideen, eller kanskje taktikken, bak dette byttet av hatter er enkel nok. Den enheten som jobber med kriseinformasjon i fred, skal ikke jobbe med informasjon i krig. Den som planlegger for krig, kan trekke med seg feilaktige ideer om hva som trengs av informasjon i fred. Problemet er bare at det neppe hjelper å skifte hatter når personene er de samme, i fred som i krig.

På fylkesplan eksisterer det som kalles Fylkesmannens presse- og informasjonstjeneste (FMPI).[10]

Her finnes både ei fylkesberedskapsnemnd og en presse- og informasjonsavdeling. Dette er fylkesmannens eneste redskap for informasjon i krise og krig. I disse avdelingene sitter det svært mange gamle NRK-medarbeidere og en del andre eldre og erfarne journalister.

En pressemann med solide erfaringer fra dette systemet sier det slik: «I FMPI har det eksistert en håpløs servilitet. Her satt gamle og lojale NRK-medarbeidere nærmest oppå hverandre. Her hersket en utbredt kultur for «briefing og debriefing». Avdelingene var bygd på en arkaisk modell. Å bruke bare journalister må åpenbart være feil. Det burde heller vært folk fra vei, landbruk, industri o.l. som kunne skape et allsidig organ. Visse forsøk er nok gjort for å rydde opp, uten at jeg er sikker på at dette har lyktes.

I dette store systemet hører også NRK og NTB hjemme. I RPI-instruksen heter det: «De tilføres i spesielle situasjoner hver sin rådgivningsgruppe oppnevnt av statsministeren. Rådgivningsgruppene skal ha representanter fra blant annet Utenriksdepartementet, Forsvarsdepartementet, Forsvarets overkommando og Direktoratet for sivilt beredskap.»

I RPI-apparatet fra topp til bunn befinner det seg hele 900 journalister, teknikere, ansatte i den sentrale forvaltningen, ansatte i fylkeskommunene og i kommunene.[11] Dette er nok langt flere enn de fleste er klar over, også de som regner seg som brukbart informert om statlig beredskap. Selvsagt er bare et fåtall ansatt for å drive slikt beredskapsarbeid på fulltid. Her er det snakk om personer som skal mobiliseres ifølge RPIs planer både i øvelser og når det virkelig gjelder.

Det har vært vanskelig å finne fram til hvor mange av de 900 som er pressefolk. Mest sannsynlig teller de om lag 250–300. Noen hundre pressefolk i RPI utgjør et svært viktig nettverk over hele landet. Spørsmålet er hva dette nettverket er blitt brukt til, og hva det brukes til i dag.

Det er vanskelig å trenge inn bak den statlige medieberedskapens fasade. Den virker nærmest blank og uproblematisk. Men mange samtaler med sentrale aktører i RPK, seinere RPI, viser at tjenesten slett ikke har vært fri for sensitive problemer og konflikter.

Hva slags konfliktstoff dette dreier seg om, kan illustreres ved øvelser som RPK har deltatt i. Øvelsene avspeiler hva slags fiendebilde RPK har vært med på å fremme. Noen ganger har øvelsene ført til offentlig debatt, andre ganger slett ikke. Tre eksempler til illustrasjon:

En øvelse som i 1959 ikke førte til noen som helst debatt, ville i dag ha skapt store medieoppslag. Det var Aftenpostens sjefredaktør Einar Diesen som den gang ledet den statlige medieberedskapen. Diesen kalte i sannhet en spade for en spade:

«I en øvelse som ble arrangert for den stab som er plukket ut for anvendelse i Statens informasjonstjeneste i krig, gikk en av oppgavene ut på følgende: «Regjeringen har gitt sin tillatelse til bruk av norske atomvåpen. Forklar for det norske folk hvorfor dette må gjøres!»

Staben består av pressefolk som er mob-oppsatt for dette oppdraget.»

Videre: «Det er slike og liknende ting en norsk regjering kan gi denne informasjonssentral i oppdrag å utføre.»[12]

Men altså, ingen debatt – trass i at striden om atomvåpen på norsk jord var i ferd med å flamme opp.

1970-åras øvelser kom derimot til å skape debatt. Fra 1971 og i flere år framover ble det holdt store stabsøvelser i NATO-regi – Firm Sand, Strong Express, Wintex. Scenariene la ikke bare opp til at ytre fiender skulle bekjempes. Også norske navngitte grupper og organisasjoner av «femtekolonnister»

ble pekt ut – SUF(m-l), FNL-gruppene, fagforeningen ved Trondhjems mek. Verksted med flere. Høyst lovlige grupper ble omtalt som indre fiender i de store stabsøvelsene. Øvelsene etterlot ingen tvil om de «patente» holdningene. I tur og orden ble øvelsene avslørt.[13] Fra ansvarlig politisk hold var ikke beklagelsene særlig sterke. De var likevel ikke til å misforstå. Etter noen år forsvant dette politisk betente øvingsopplegget. Det var i alle fall ikke mulig for aktive journalister å få øye på det fra utsiden av Forsvaret og statsforvaltningen.

Slike øvelser deltok også RPK – og mange journalister over det ganske land – aktivt i.

Det var Direktoratet for sivilt beredskap som laget scenariene til en del av disse øvelsene. RPK lå på sett og vis i ytterkanten av øvelsene som ble gjennomført hver høst. I dag kalles disse øvelsene Totex.

– Vi skulle aldri være med i faktisk militære øvelser i terrenget. Vi skulle delta i sivile. Men samtidig deltok vi i større stabsøvelser med militære innslag, bekrefter Gunnar Gran.

Oddvar Hellerud forteller: – I min tid ble det holdt et par øvelser i året. Vi øvde også sammen med allierte, det vil si NATO. Det ble lagt opp bestemte krigsspill basert på erfaringene fra krigen. Vi hadde lite teknisk utstyr. Stort sett var det hele basert på to fjernskriverlinjer fra NTB: ei linje til alle, og ei ekstra linje som avisene kunne abonnere på for å få utfyllende stoff.

På spørsmål om det ble brukt navngitte «femtekolonnister» i disse øvelsene, bekrefter Hellerud dette. Noen grupper ble nok nevnt i våre øvelser. Men aldri navn på enkeltpersoner.

Forsvarets menn var svært uvillige til å beklage slike øvelser. Men det fantes ett og annet unntak.

– I årene da Firm Sand og de andre øvelsene ble publisert i Klassekampen, satt jeg som pressetalsmann for Forsvarets overkommando. Så mye kan jeg si i dag, at jeg var ganske fortvilet over innslagene med navngitte femtekolonnister, sier generalmajor Bjørn Egge.

– Jeg kjente jo hele bakgrunnen for disse totalforsvarsøvelsene. Samband og nett skulle prøves. Det var helt nødvendig å gjennomføre slike øvelser. Men disse politisk betente innslagene var jeg ikke glad for. Jeg kan også si at jeg den gang forsøkte å få forsvarsledelsen til å be om unnskyldning. Men det gikk tregt. Det var svært vanskelig å få til noe slikt. Folk og Forsvar arrangerte også et møte på Røros i 1973. Det skjedde etter at det var blitt kjent at blant

annet klubben ved Trondhjems mek. Verksted hadde blitt nevnt i en øvelse. Det var en lang og opphetet diskusjon på dette møtet. Internt beklaget vi det som hadde skjedd.

Men utad, i presse og kringkasting, ble ingenting sagt. Dessverre. Det var den gamle kulturen som satt igjen i veggene, sier Egge.

Det var denne «gamle kulturen» som også pressefolk i RPK var en del av. Og som de spilte sine rollespill i.

Heller ikke generalmajor Gullow Gjeseth er særlig glad for slike øvelser.

– I 1970-åra var det utvilsomt et sterkere innenrikspolitisk fiendebilde enn det som finnes i dag. Øvelsesoppleggene tar farge av hvordan slike bilder til enhver tid er. I 70-åra var det jo innslag av navngitte femtekolonnister. I dag ser øvelsene annerledes ut. De nyere Totex-øvelsene som har vært holdt både i 1993 og 1996, fokuserte sterkt på flyktningstrømmer, sier Gjeseth.

Sant nok. Hovedscenariet i Totex 93 var preget av at store bølger av flyktninger kom til Norge fra nordøst og fra sør. Politi og militære internerte flyktningene langs grensene. Demonstranter okkuperte Justisdepartementet. Totex 96 bar preg av samme idé og syn på den nære framtidas virkelighet.

- Dette kan nok ikke ses ut fra et helt realistisk scenarium. Mange må være med på å øve på slike situasjoner. For å gi så mange som mulig anledning til det, blir nok øvelsene noe overdrevne. Totaliteten i øvelsene kan derfor bli fullstendig urealistisk. Her dreier det seg om stabsøvelser på flere nivåer. Øvelsene har derfor virket ganske «vridd», sier Gjeseth.

– Det er naturlig at også RPI er med i slike øvelser. Jeg kan bekrefte at det skjedde i Totex-øvelsene i 1993 og 1996, sier informasjonssjef Øyvind Østang ved statsministerens kontor.[14]

På overflaten har den store enhet hersket om øvelser og trusselbilder. Men om en skraper litt i fernissen, viser det seg altså at det har vært en viss «støy» rundt øvelsene. RPI og svært mange pressefolk har tatt aktivt del i dem. Det betyr at de også har vært med på å fremme politisk betente fiendebilder i sin krise- og krigsinformasjon.

En helt annen og til dags dato ukjent konflikt oppsto i 1980-åra. Striden dreide seg om hvor sterkt regjeringen skulle prioritere den statlige medieberedskapen for krise og krig. På overflaten hersket ro, enighet og idyll. «Alle» var enige om at RPK var viktig. Men dette var et forenklet bilde.

Da jeg gikk av som leder i RPK i 1982, skjedde det i protest, forteller Gunnar Gran. Slik serverer den garvede nyhetsmannen en nyhet som nok

vil overraske dem som mener å vite mye, med Kåre Willoch og Erling Norvik som en del av garnityren.

– Etter mitt syn var hele RPK-arbeidet grovt neglisjert fra statsministerens kontor. Den gang satt Erling Norvik som statssekretær hos statsminister Kåre Willoch. Turbulensen skyldtes den nærmest klassiske situasjonen der arbeidet med beredskap blir skjøvet til side i fredstid. Det skjer nesten uansett hva slags politisk farge regjeringen har. Den gang følte jeg at vi ikke kom noen vei. Derfor gikk jeg i protest, forteller Gran.

Sentralt i denne striden sto spørsmålet om beredskapen skulle holde tritt med den raske teknologiske utviklingen. Skulle RPK fortsette å arbeide med museale ideer og utstyr?

Den gang måtte hele beredskapssystemet endres på grunn av den rivende teknologiske utviklingen innenfor mediene. Da jeg begynte i 1968, var det hele ganske gammeldags. NRK-monopolet sto sentralt. Det samme gjorde NTB. NRK og NTB skulle sørge for at avisene fikk nyheter i krigssituasjonen. Men så vokste nærradioene fram svært raskt. Dette var småstasjoner som opptrådte regionalt. Noe liknende hadde vi jo også sett under den sovjetiske invasjonen i Tsjekkoslovakia i 1968. Der ble slike lokale radiostasjoner tatt i bruk med hell. Det betydde at vi også her til lands kunne drive arbeidet fra flere steder i krig, ikke bare fra ett sentralt. Men det krevde at vi måtte legge om hele systemet. Det gikk så altfor tregt.

I starten var det vanlig å tenke seg at fjernsynet ikke kunne brukes i krig. En trodde at det ville bli oppdaget og bryte sammen. Men på grunn av teknologiens utvikling endret disse holdningene seg. Det var mulig å drive fjernsyn fra flere steder, enkelt og mobilt. Men ved inngangen til 1980-åra tok ikke regjeringen konsekvensen av dette. Den stilte rett og slett ikke de nødvendige midlene til disposisjon, sier Gunnar Gran.

Ikke en gang de trofaste NATO-lojalistene Willoch og Norvik holdt altså mål, ifølge Gran.

Det tok mange år før konflikten og Gunnar Grans protest fikk praktiske følger. Først da Arne Strand ble statssekretær hos Gro Harlem Brundtland i 1987, begynte det moderne RPI å ta form. Da ble det også klart at en sensurlysten regjering nå sto ansikt til ansikt med nye problemer. Den nye medieteknologien gjorde kontroll og sensur svært mye vanskeligere.[11]

Det var gjort lite på dette området. Det hele lå nærmest brakk. RPI hadde en form som ikke egnet seg i moderne tid. Blant annet skulle NRK og

NTB styres direkte fra statsministerens kontor. Modellen avspeilte et altfor sterkt ønske om kontroll med mediene. Om sensur. Dette var 50-åras modell som hadde overlevd helt fram til midten av 80-åra, sier Strand.

Jeg tok et initiativ og la fram et forslag i nemnda. Det gamle systemet måtte avvikles. Det nye måtte bygge på at en regjering i et demokrati ikke kan sitte og sensurere mediene. Dette hang sammen med den nye teknologien. Om regjeringen skulle ønske å sensurere, nytter det ikke lenger på grunn av det store radio- og fjernsynsmangfoldet som nå er utviklet. Og om det teknisk sett skulle vært mulig, bør ikke et demokrati opptre på denne måten, mener Strand.

Generalmajor Gullow Gjeseth tror heller ikke det er mulig å drive statlig sensur på den gamle måten i dag:

Det er klart at det vil oppstå en mediekamp i en krigssituasjon. Ønsket om kontroll og sensur vil melde seg. Men hvordan er det mulig å drive en slik sensur i dag? Vi kontrollerer jo ikke satellittoverføringene. På grunn av den nye medieteknologien ser jeg ingen løsninger på den slags problemer. Er det noen grunn til å tro at CNN uten videre slutter opp om den norske regjerings krigsbehov - for å si det slik? Dette har vi selvsagt ingen garanti for. Kanskje bør det heller ikke være noen slike garantier, sier han.

Informasjonssjef Øyvind Østang sier det slik:

Det er nok mange som opp gjennom årene har sett for seg at når RPI er opprettet, skal det innføres full pressesensur. Selv om dette kan ha vært mulig tidligere, mener jeg at dagens mediesituasjon gjør en slik sensur så godt som umulig. Selv om beredskapslovene gir en regjering svært vide fullmakter i sikkerhetspolitiske kriser og i krig, vil en full pressesensur være umulig på grunn av den teknologiske medieutviklingen. Hvordan skulle Norge for eksempel sensurere de internasjonale fjernsynskanalene? Hovedtanken med RPI er at den skal være en mest mulig samordnet og pålitelig kanal mellom regjeringen og offentligheten. RPI skal ikke være en enhet som griper til sensur for å sikre kontroll.

Ifølge Arne Strand ble RPI kjølhalt også på andre områder:

- RPI måtte bygge på ideen om at informasjon bare er nyttig om den er korrekt. Vi måtte la mediene opptre som om det var fred, med frivillig oppslutning om behovet for krigsinnsats. Dette var nemnda enig i. Det kunne selvsagt ikke bety at regjeringen ikke har behov for en informasjonsenhet. Derfor ble det bestemt at i en krigssituasjon skal all informasjon fra regjerin-

gen sentraliseres til statsministerens kontor og til departementenes informasjonsledere. Det skulle opprettes et pressesenter. Mob-oppsatte pressefolk skulle inn i dette når den tid kom. Enheten for kriseinfo som eksisterer i fredstid, ble derimot tatt ut av systemet. For den enheten skal ta seg av kriser i fred, som naturkatastrofer, store ulykker o.l. Dette måtte ikke blandes sammen med medieberedskap i krig. Av dette skulle vi lage en desentralisert modell under Justisdepartementet.

Det ble slått helt klart fast at RPI skal opprettes først når statsministeren bestemmer. Da skal noen følge statsministeren. De andre etablerer et større pressesenter i Østlandsområdet. Slik var forslaget i 1986, og det ble vedtatt. Videre ble NRK og NTB helt fristilt. Men de kunne be om sikkerhetspolitisk kompetanse om de følte behov. Jeg tror systemet er blitt slik – i alle fall i hovedsak, sier Arne Strand.

Den moderne utgaven av RPI ser ikke ut til å ha skapt synlige uenigheter når den først ble et faktum. Men at beredskapen fortsatt skaper reelle konflikter, er hevet over tvil. Spørsmålet om når RPI skal settes på fote, er et eksempel på dette. «Alle» er enige i teorien. Men i praksis viser det seg at noen har større hastverk med å opprette RPI enn andre. Jo tidligere det skjer, desto mer politisk kontroll tar regjeringen mens det fortsatt er fred, selv om freden trues av stadig sterkere krise. Her er i sannhet konfliktstoff.

Konflikten oppstår mellom Forsvaret og de politiske myndighetene. Mens politikerne nok føler taktiske behov, vil Forsvarets menn handle. Et og annet sivilt organ har også følt det slik – handle så raskt som mulig.

I diplomatiske vendinger gir informasjonssjef Øyvind Østang sin versjon av denne striden:

– Erfaringene fra de to siste Totex-øvelsene viser at spill-regjeringene er kommet til at RPI først bør opprettes nokså seint i sikkerhetspolitiske kriser. Samtidig har det vært tydelig at spillerne både på sivilt og militært hold har ønsket å opprette RPI langt tidligere. Denne klokkertroen på RPI har vi vært nødt til å arbeide nokså aktivt for å endre, sier Østang.

I klartekst betyr dette at konflikten har vært steinhard. Han legger til at en fylkesmann ikke har lov til å bruke RPI-begrepet eller å forsterke informasjonsstaben sin langs RPIs linjer uten at en regjering først har opprettet RPI.

Generalmajor Gullow Gjeseth er ikke i tvil om at det finnes en slik konflikt mellom politikere og forsvar:

– Det finnes en interessekonflikt mellom statsministerens kontor og For-

svaret. De politiske lederne er nok mer oppmerksom på at RPI ikke skal opprettes for tidlig enn hva Forsvarets folk er, sier Gjeseth.

Men pressetalsmann i Forsvarets overkommando, brigader Erik Ianke, er slett ikke enig i at Forsvaret er for ivrig etter a skape en for tidlig unntakstilstand i norsk medieverden. Han legger likevel ikke skjul på at både tempo og grep ofte er så som så i øvelsene:

Nei, dette er jeg ikke enig i. Riktignok har det vært omfattende diskusjoner i løpet av øvelsene. Men de har dreid seg om praktiske spørsmål, ikke prinsipielle. Forsvaret øver vanligvis i store enheter. Vi kan tilføre mye. Blant annet kan vi etablerte et informasjonssenter raskt. I Totex-øvelsene har vi savnet en rekke praktiske løsninger. Vi føler at systematisk planlegging ikke er blitt tatt seriøst nok. Om RPI blir etablert tidlig eller seint, er ikke vår beslutning. Vi tror riktignok at RPI vil bli etablert seint. Men vi er interessert i å vite hva som skal skje før dette. Vi står godt rustet, ettersom vi har et info-apparat vi kan utvide raskt og enkelt. For en del andre er det verre. Noen departementer vil få enorm pågang, for eksempel Utenriksdepartementet, Justisdepartementet og Forsvarsdepartementet. Og selvsagt Forsvarets overkommando. Derfor må vi få vite så tidlig som mulig hva som skal gjøres, hvilket utstyr som trengs, osv. Vi har vært ganske offensive. Vi synes nok at en del andre nøler og er lite offensive og praktiske i sin tankegang, sier Erik Ianke.

Gunnar Gran er lite lysten på a kommentere dagens strid. Men han bekrefter at spørsmålet om når RPK/RPI skal settes på fote, har vært et følsomt tema.

I min tid skulle RPK ikke kobles inn før det var krig. Vi skulle utvetydig ha forlatt fredstid i Norge før RPK og det hele ble koblet inn. NTB, NRK og pressen skulle fullføre sine fredsoppgaver på normal måte inntil krigen var et faktum på norsk jord. Dette ble satt fram som et absolutt krav fra blant annet meg mot slutten av 1970-åra. Det var gledelig at kravet ikke møtte motstand fra regjeringen. Noe annet ville ha skapt en vanskelig situasjon, sier Gran.

De fleste er enige om at det trengs en spesiell beredskap for informasjon i krig. Lærdommene fra 9. april veier fortsatt tungt. Men ikke alle er enige i måten hele beredskapssystemet fra topp til bunn er lagt opp på i dag. En av kritikerne er Rolf Øvrum.

I 1979 ble han konstituert redaktør i Hamar Arbeiderblad. Dermed satt han plutselig i FMPI, fylkesmannens beredskap. Så seint som i 1992 opplevde han også en større øvelse på nært hold i Namdalen. Her deltok NRK

med en stor enhet. Øvrum, som var generalsekretær i Norsk Redaktørforening fra 1983 til 1990, formulerer kritikken slik:

Jeg er kritisk til det organiserte samrøret mellom Forsvaret og pressen, inkludert NRK. At det trengs et medieopplegg for krig, er jeg enig i. Men det tette, organiserte samrøret som fortsatt lever videre i dag, og som det stadig blir øvd i, er jeg svært skeptisk til. For her blandes statsmakt og «den fjerde statsmakt» sammen på en svært tvilsom måte. Det er noe langt mer enn retorikk å spørre: Hvor blir det av medienes uavhengige rolle? Skal denne rollen fortsette å være en realitet bare i festtalene?

Vi tror Øvrum har et viktig poeng. Er det ikke på tide å tenke mediberedskap i krig på nytt? Vi tror ikke enkle svar finnes. Men vi tror heller ikke at fordeler og ulemper med dagens «samrøre» er veid godt nok mot hverandre.

Vi tror ikke at en mykere og mer moderne RPI-sjargong om «samarbeid og formidling» endrer det faktum at stat og regjering vil diktere mediene så langt de makter når først akutt krise og krig er et faktum.

Moderne teknologi gjør det nok vanskelig å drive sensur og kontroll på den gamle måten. At CNN ikke lar seg temme, er klart nok. Likevel vil det først og fremst være kanaler og stasjoner i Norge regjeringen vil forsøke å bruke. Å tro at sensur og kontroll er opphevet bare fordi stasjonene og kanalene kan desentraliseres, virker naivt. Like naivt som å tro at CNN og «hele verden» kan stenges ute fra Norge.

Et viktig spørsmål er også om RPI-systemet er med på å skape fiendebilder og holdninger som verken journalister eller statsbyråkrater bør være med på å fremme. De mange øvelsene som RPI har deltatt i, gjør det nødvendig å reise dette spørsmålet. At krefter i denne spesielle tjenesten også har drevet «hysj-sjekk» av ansatte i NRK, slik vi har vist i et tidligere kapittel om NRK, gjør ikke spørsmålet mindre relevant.

RPI-systemet er omfattende og strekker seg fra topp til bunn og over hele landet. Når om lag 900 personer skal spille sine roller i et slikt beredskapssystem, er det nødvendig å spørre hva slags holdninger rollene er med på å skape. Hva gjør systemet med de om lag 250-300 journalistene? Er det med på å skape en «innsider»-kultur av pressefolk som føler seg mer betrodde enn andre? Og dermed opptrer mer lojalt mot makthaverne i visse situasjoner?

Vi har reist en rekke spørsmål ved RPK og RPI. De er både prinsipielle og praktiske. Vi har påvist at denne spesielle tjenesten er stor og tallrik, i alle

fall på papiret. At en slik tjeneste også skaper grobunn for uformelle nettverk og spesielle holdninger, er vi ikke i tvil om. Vi har kort sagt valgt å ta RPI på alvor. Men når sant skal sies, føler vi samtidig at hele systemet er en lite imponerende konstruksjon. Den gjør verken inntrykk ved sine vyer eller ved sin effektivitet. Vi skal ikke påstå at RPI er et supperåd. Men tjenesten har unektelig flere kjennetegn som gjør det naturlig å tenke i Wesensteenske baner.

Vi mener Norge har behov for en medieberedskap i krig. Men vi er slett ikke sikre på at den «myke og demokratiske» RPI gir det rette svaret på hva slags beredskap Norge egentlig trenger. Vi tror også at denne tjenesten slik den nå er bygd opp, fører til negative konsekvenser i fredstid. Skal tjenesten øves for å møte akutt krise og krig, burde det kanskje være på tide å øve i full offentlighet? Så ville kanskje også «Det store Vi» få utbytte av det. Da ville kanskje journalistene også ha blitt nødt til å tenke grundigere gjennom hvilke roller de har i slike tjenester og hvilken de bør ha.

Statlig info-beredskap er med andre ord et vanskelig tema, en tjeneste full av dilemmaer. Intet er derfor mer naturlig enn å la turen nå komme til den viktigste medieinstitusjonen i norsk etterkrigshistorie: Norsk rikskringkasting. For NRK har hatt og har – en svært viktig plass i den statlige info-beredskapen i krig. NRK har også spilt en betydelig rolle som folkeopplyser, som underholder og som nyhetsformidler. Og vi vil hevde, som viktig informasjonssensor og desinformatør. I NRK møter pressefolk alle de dilemmaene som pressefolk i dagspressen og andre medier møter. Kanskje møter de problemene i enda større grad fordi NRKs sendinger ofte har større konsekvenser enn de fleste avisene kan regne med å ha. NRK har også utviklet seg til å bli et spesielt, ganske komplisert minisamfunn. Ofte er det svært vanskelig å oppdage hvordan spill og samspill mellom de hemmelige tjenestene og dette tunge mediet foregår. Nettverkene er ofte finurlige. Politisk styring og hensynet til norsk sikkerhetspolitikk flyter ofte over i hverandre. Men ett er sikkert: Hvordan dette minisamfunnet fungerer og utvikler seg følges med stor interesse av myndigheter og tjenester. Det skjer uansett hva slags formelle eierforhold som råder.

Det er ikke mulig å rette tilstrekkelig søkelys mot samspillet mellom tjenester og medier i norsk etterkrigshistorie uten å gå NRK nærmere etter i sømmene.

Del III

Med NRK inn i etterkrigstida

Et nytt Norge vokste fram etter krigen. Samtidig vokste også en viktig ny institusjon fram: NRK, eller Norsk rikskringkasting, som det kronglete fulle navnet ble.

Det begynte med radio. Og her startet det virkelig for alvor under krigen med spesialsendinger fra London. Der fikk den norske eksilregjeringen sette i gang egne sendinger rettet mot det okkuperte Norge. Den betydning som disse sendingene hadde for kontakten med hjemme-Norge og for motstandsmoralen der, kan ikke overvurderes. Ingen som var noenlunde voksne og hadde illegal tilgang på radioapparat, glemmer de mystiske særmeldingene: «Reven rasker over isen,» kunne oppleseren si mot slutten av ei nyhetssending. Sært og uforståelig for uinnvidde. Avgjørende for dem som visste og lyttet spent.

Meldingene var rettet mot grupper som satt hjemme og ventet, enten det nå var på flyslipp med kaffe, sigaretter og våpen, eller på klarsignal for spesielle operasjoner.

De norske sendingene fra London var rein statskringkasting, et talerør for myndigheter og regjering ute. Dette var fullt og helt regjeringens informasjons- og propagandatjeneste i eksil. Den hjemlige radioen, derimot, var helt og fullt under okkupantenes kontroll.

Mange kringkastingsfolk fikk sin første opplæring og førstegangstjeneste i denne perioden. Det skjedde innenfor BBC, som da var en stormakt på sitt område. BBC var minst på høyde med hva Storbritannia var politisk og økonomisk. Det finnes en eksklusiv stjerneklasse for veteraner i NRK. Den omfatter de som gjorde radiotjeneste i England under krigen, de som ble flasket opp med engelske radiotradisjoner og radiostandard, nettopp fra BBC. De var helter lenge før kjendishysteriet skapte inflasjon og medieballonger. Da de kom hjem i 1945 og overtok et halvferdig nybygg på Marienlyst i Oslo, begynte en ny æra for radio og eterkommunikasjon.

Etter krigen var NRK i tiår et dominerende mediemonopol. Når folk sa de hørte på radio, mente de NRK. Situasjonen forble nøyaktig den samme da de første begynte å se på fjernsyn. NRK var alene om å sende. Men den ene kanalen var også nok. Hva skulle en med alternativer? Nest etter Gud Fader kom NRK Fjernsynet. Alle stolte på det som kom derfra.

Lund-kommisjonen nevner ikke NRK med et ord. Andre viktige bedrifter og statsinstitusjoner får behørig omtale. NRK mangler totalt. Men kartet over norske mediers forhold til de hemmelige tjenestene i etterkrigstida har en stor hvit flekk dersom NRK utelates. Derfor lager vi en egen bolk om NRK i denne boka. Den er langt fra uttømmende. Den er mer som en småkebit å regne. En begynnelse er den likevel. Mer får komme etter hvert som også dette tabuområdet avdramatiseres og nedgraderes.

I 1945 kom seierherrene tilbake, også til NRK, et NRK som den gangen var en svært beskjeden radiostasjon. Med utstyr og holdninger som bare så vidt hadde tatt skrittet fra yngre steinalder og krystallapparatene. På den tekniske siden kom flere av dem som med årene er blitt veteraner, tilbake til institusjonen. Det gjaldt ikke minst en nøkkelperson som Rolf Skoe, seinere opplæringsleder og personalsjef. Han begynte på det første teknikerkurset i NRK i 1943, men kom etter hvert med i Milorg. I 1945 vendte Skoe tilbake fra skauen som kriger, børstet barnålene ut av vindjakkelommene og satte seg til rette i teknikerstolen igjen.

Også stemmene fra London fikk kjøtt og blod og tok seg etter hvert inn på kontorene, som var altfor små, for få og til dels hadde sjenerende lukt hengende igjen i veggene. Radioen hadde vært i drift under hele krigen, og enkelte hadde gått langt i å legge til rette for «Den nye tid», forteller dokumenter og gode kilder. Allerede fra tida før krigsutbruddet finnes det gulnede papirer og tjenestlige brev avsluttet med «Heil og sæl».

Etterkrigstida, den virkelig nye tida, krevde nye tanker. Den tekniske utviklingen hadde gått med stormskritt. Det gjør alltid det i krig og kriser. Radioen var tiltenkt viktige oppgaver i den travle gjenreisningsboomen. Folk skulle forsynes med meldinger om hvor bra alt gikk. Radioen skulle informere, men først og fremst binde sammen, oppmuntre og mane til innsats for felles sak.

Blant mange viktige spørsmål ble ett ikke prioritert: å trekke grenser mellom statens maktapparat og en politisk nøytral og uavhengig kringkasting. Problemstillingen var ikke aktuell. Ideen om NRK som en viktig del av en

kritisk, fjerde statsmakt var totalt fraværende. Grunnen var ganske enkelt at ingen tenkte slik i denne tidlige fasen. At NRK fra første stund ble en del av statsapparatet, har preget institusjonen sterkt. NRK ble en viktig del av statens beredskap. Dette skapte grunnlaget for et nært samarbeid med de hemmelige tjenestene.

I første bind av NRKs historie gjør Hans Fredrik Dahl dette klart. Slik beskriver han de nære forbindelsene mellom stat og kringkasting helt fra starten:

«Forholdet stat – kringkasting var i første hånd et spørsmål om kontroll med mediet. Berettigelsen av en slik kontroll ble aldri diskutert. Den var selvsagt, uansett organisasjonsform.»

Og videre: «Med opprettelsen av NRK kom kontrollen inn i andre former. I stedet for overprøving og representasjon trådte nå statens *utnevnelser* og *instruksjonsmyndighet* til som de faste kanaler for kontroll. Staten utnevnte både styre og programråd, og regulerte deres myndighetsområde gjennom instrukser.»[2]

I 1945 forvaltet seierherrene alles interesser, enten de satt i regjeringskontorene, bankene eller næringslivet. Eller programsekretær- og teknikerstolene i NRK. De rykket inn i god samforstand og satte på dagsorden å gjenoppbygge og utvikle det som var vunnet. At noen var kommunister og derfor ikke hørte til det gode selskap, var et beklagelig, men egentlig utenforliggende og uviktig problem. I det lille radioselskapet eksisterte det rett og slett ikke. Der kom alle, med svært få unntak, fra borgerlige familier med pene manerer og pålitelige tanker.

Overvåkningspolitiet så annerledes på saken. Der begynte en tidlig med registrering av kommunister i arbeids- og næringslivet. Hensikten var å skaffe seg oversikt over den infiltrering de mente foregikk på arbeidsplassene, særlig i bedrifter og institusjoner som var viktige for beredskapen. Historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen sier det slik:

«Allerede i april 1948 forelå, som et svar fra Vest-Oppland politikammer, en fortegnelse med fotos over samtlige kommunister ved Raufoss Ammunisjonsfabrikker. I mai samme år var spørsmålet om kommunister ansatt i Kringkastingen, Postverket og Telegrafverket i Troms satt på dagsorden. Det første mer generelle klarsignal til denne typen registrering kom fra ledelsen i Overvåkningssentralen i 1949.»[3]

Bergh og Eriksen gjør i detalj rede for den svært omfattende kartleggin-

gen som ble trappet opp utover i 1950-åra. Først går de grundig gjennom situasjonen i NSB, så Telegrafverket og Postverket. Så kommer turen til NRK:

«En annen institusjon av stor beredskapsmessig betydning var NRK. I 1951 ble det således utarbeidet en oversikt over personer ved NRK 'som antas å være kommunister'. Kommunistinfiltrasjonen i NRK ble i 1953 også tatt opp i Koordineringsutvalget. Bakgrunnen var et anonymt brev til Bryhn fra en tidligere kommunist som fortalte om kommunistenes konspirative atferd og infiltrasjon bl.a. i NRK.» Og videre: «En slik infiltrert person i NRK ble navngitt, likeledes en annen person han skulle samarbeide med. Vedkommende var midlertidig ansatt som hallomann. POT vurderte å forhindre at han ble fast ansatt, men som det het: '... det vil muligens være vanskelig å forhindre det'. Direktør Knut Tvedt i NRK skulle 'underhånden' kontaktes i sakens anledning.»[1]

Raskt begynte kjernetroppene å lage solid, oppbyggelig radio med snipp og slips og meget korrekt uttale. I tillegg måtte en viktig oppgave ivaretas også her: 9. april skulle ikke gjenta seg. Derfor fikk døra inn til hallomannstudio i nybygget enkle skyvesläer på innsiden. Den skulle kunne blokkeres og sendingen holdes i gang – i tilfelle tyskere eller andre inntrengere på nytt forlangte mikrofonene og adgang til å komme på lufta og proklamere statskupp.

En fysisk beredskap rundt studioer, kontorer og dyrebart teknisk utstyr ble etter hvert også organisert. Eget heimevernslag ble opprettet i NRK. Sjefen for statistikk-kontoret, Axel Holland, var løytnant i Heimevernet og ledet lenge dette arbeidet på si. Det var en temmelig merkverdig ordning, når de samme folkene også skulle bemanne studioer, mikrofoner og teknisk utstyr i tilfelle krise. Ikke lett å ha ansvar for maskingeværreir og mitraljosestillinger på Tortberg og rundt Marienlyst skole, samtidig som de skjøttet forsterkere og metre innendørs!

Kasser med håndvåpen-ammunisjon ble i 1945 i all stillhet buksert på plass – for bruk i påkommende tilfelle. Seinere ble de overført til lagerrom i kjelleren under det som i dag heter B-fløyen på Marienlyst. Hengelås ble behørig innkjøpt og døra ettertrykkelig låst. Det forble den helt til syre begynte å lekke ut av kassene. En påminnelse om at i hvert fall visse sider av krigsberedskapen burde oppdateres. For satt ikke også to studenter utenfor og jobbet for Lisenskontoret med kun en lettvegg mellom seg og krigen! Der røykte de og gjorde seg tilværelsen så levelig som mulig. Øystein Halvorsen,

lederen av beredskapskontoret i NRK fra opprettelsen i 1965, ryster på hodet når han husker tilbake.

Forvaltningssjef Torkildsby kom en vakker dag til ham med bekymrede rynker i panna: Hva skal vi gjøre med dette beredskapslageret? Vi trenger plassen til andre ting også.

I all stillhet kom folk fra Stor-Oslo HV-distrikt og kjørte vekk hele forhåndslageret.

Overvåkningssentralen fortsatte personundersøkelsene og registreringene. Bergh og Eriksen konstaterer:

«De statistiske årsoversiktene som finnes for bl.a. 1964 og 1966, viser at det ble foretatt omfattende sikkerhetsundersøkelser for private bedrifter ved Overvåkningssentralen. I alt flere tusen såkalte trommelavlesninger fant sted. Oversikten gir en indikasjon på hvilke bedrifter det gjaldt, og hvor mange ansatte som ble undersøkt. Standard Telefon & Kabel og NR toppet lista i 1966 med hhv. 2812 og 1500 undersøkelser. Ved disse to bedriftene må hele arbeidsstokken ha vært undersøkt.»[5]

Som en konsekvens av seinere tanker og overordnede målsettinger ble NRK etter hvert innplassert i Regjeringens informasjonstjeneste i krig (RPK) som tjenesten het fra 1970. Som monopolinstitusjon fikk NRK – både radio og fjernsyn – en sentral rolle her. Det gjaldt å sikre myndighetene kanaler for meldinger og paroler ut til folk i det langstrakte land.

I dag er situasjonen i prinsippet stort sett den samme. Kringkastingssjef Einar Førde sa det presist til Klassekampen da avisa trykte en serie om NRK, beredskap og hemmelige tjenester våren 1997: «Myndighetene har hånd om NRK uansett.»

Men NRK ble snart noe langt mer enn radioen. Ingen kan i dag tenke seg NRK uten fjernsynet. Men fjernsynet i NRK er på alle måter historien om gaukungen i radioreiret. I 1950-åra sa meldinger fra den store verden at det ikke bare var mulig å høre stemmer trådløst, en kunne se dem som snakket også. Ryktene ble møtt med skepsis. Men å benekte faktum ble etter hvert umulig. Etter en utpreget negativ holdning til disse nye tekniske påhittene, snudde kringkastingssjef Kåre Fostervoll midt på 50-tallet. Tekniske remedier ble kjøpt inn, og snart så en hel liten fjernsynsenklave dagens lys. De tre første programansatte var Otto Nes, Anders Buraas og Oddvar Foss. Snart var underet et faktum. Interessen for det levende bildet var enorm ute i folket. Alle prognoser for salg av apparater sprakk gang på gang. Lisenspengene

veltet inn. Ekspansjon ble det normale. Tidligere personaldirektør Oddvar Svanevik karakteriserer situasjonen som kaotisk, med en stillingsvekst helt opp i 170 pr. år på 60-tallet. Fjernsynsdelen ble raskt den dominerende i NRK.

Etter hvert forandret både verden og Norge seg minst like mye som NRK. Den tilfrosne første etterkrigstida opplevde kriser som var alvorlige nok også utover i 1950-åra. Koreakrigen skremte, Cubakrisen og Berlinmuren var mentale sjokkopplevelser. Likevel skjedde noe tilsynelatende kvalitativt nytt da Vietnamkrigen ble trappet opp, og studentopprøret fulgte. Også i Norge fikk vi gjennom det nye fjernsynet verdensbegivenhetene rett inn i stua. Dette kom på toppen av våre egne problemer med sentralisering og fraflytting fra utkantene.

En gryende forståelse for lokale og globale forurensningsproblemer meldte seg. Borgfreden i arbeidslivet tok også slutt. Radikale arbeidere og påvirkere utenfra hisset til politiske streiker som ble kalt «ville» av myndighetene og det rådende fagforeningsbyråkratiet.

I NRK slo forandringene i mentalitet inn fra de brå kastene utenfor studioveggene. Nye medarbeidere snublet og ramlet inn, noen få svært radikale, mange underveis mot nye synspunkter. NRKs uavhengighet og nøytralitet kom på dagsorden og ble diskutert heftig. Det begynte å syde og koke og dundre og smelle inne i den gamle bastionen.

Snart kom det angrep utenfra mot det enkelte krefter oppfattet som en «venstrevri» i NRK. Ved overgangen til 1970-åra organiserte den høyreekstreme organisasjonen Libertas stormløp på stormløp mot NRKs gryende kritiske programvirksomhet, særlig i Fjernsynet. Hensikten var klar. De få avvikerne som inntok ikke-autoriserte standpunkter til skarpe sosiale og politiske konflikter, som LKAB/Kiruna-konflikten og Saudastreiken, skulle stemples og isoleres.

For dette smalt skuddsalver fra trefninger omkring «objektiviteten» midt på 60-tallet. Lette granatnedslag kom i tidsskriftet Liberalt Perspektiv og andre organer. Så seint som på denne tida ble det fortsatt internt i NRK ansett som uhørt å påstå at flertallet av programmene var subjektive, og at total objektivitet var uoppnåelig og dermed uønsket fordi det var et falskt ideal. Begrepet kunne skape myter og illusjoner, samtidig som det tilslørte fakta og ikke-uttalte holdninger, hevdet radikale kritikere. De fantes også inn i NRK-huset. De ble møtt med ramaskrik og fordømmelse. I dag virker disse skvulp-

ene i den lille andedammen nesten komiske og komplett ubegripelige. Men ikke slik da.

I en slik situasjon ble det svært viktig å perfeksjonere kontrollen over NRK. Hvem var de, disse hordene av nyansatte som plutselig gikk i gangene, satt på kontorene, deltok i fagforeningsmøtene og ikke minst var med på å lage viktige programmer?

NRK begynte å bli et uoversiktlig konglomerat. Det gjaldt å finne rutiner for registrering og siling før folk ble valgt ut og ansatt. Det nesten usynlige samspillet med de hemmelige tjenestene måtte styrkes.

Siling av folk

Å få orden på NRK beredskapsmessig var en mangfoldig jobb. Blant annet måtte mediemonopolet sikres reint fysisk på en mye bedre måte enn før. I tillegg til å tenke praktisk og strategisk på lager og utstyr kom den svært viktige jobben med å få på plass et operativt beredskapssystem. Det måtte omfatte nødvendig bemanning ved mobilisering. Studioer, mikrofoner, kameraer og OB-busser kunne ikke betjenes av hvem som helst i en krisesituasjon. Lojale og pålitelige folk måtte plukkes ut, antatt «upålitelige» siles fra.

Her ligger utgangspunktet og begrunnelsen for å skaffe seg oversikt over de ansattes politiske ståsted og oppfatninger. Å skape et system for registrering og klarering ble viktig. Rundt omkring på de forskjellige arbeidsstedene inne i den sammensatte bedriften ble det viktig å ha vakne observatører. I tillegg måtte forbindelseslinjene til det sentrale oversiktspunktet ordnes så diskret som mulig. NRK måtte få sitt rapporteringssystem, som flere andre viktige bedrifter – sine usynlige, men viktige edderkopper.

Mannen som fikk oppdraget med å utarbeide en samlet beredskapsplan for Norsk rikskringkasting fra 1.1.1963, var godt og allsidig skikket for jobben. Han het Øystein Halvorsen – i den interne NRK-sjargongen raskt døpt «hemmelige Halvorsen».

Øystein Halvorsen går inn i rekken av gamle krigere, fra Torberget i Trysil. Født i 1926 var han gammel nok til å brukes som lokal kurer av faren før han tok seg over til Sverige ved juletider i 1944. Han ble satt opp til Marinen, med radar og sonar som spesiale, men havnet i 9. feltbataljon – i Nord-Norge. Som 19-åring finner vi ham som svenskesoldat i Saltdal. Der var han med på screeninger av gestapister og gikk vakt over dem som grov opp russiske og serbiske krigsgraver. Etter dimittering i 1946 ble det artium fra hybel på Hamar.

Seinere fikk han en allsidig militær utdannelse, med Sjøkrigsskolen, artillerikurs i England og Arméens krigshøgskole i Sverige. I tillegg skaffet han seg

innsikt i så forskjellige disipliner som fortifikasjon (kystbefestning) og informasjonsberedskap. Han tenkte seg framtida i Horten, men private grunner endret planene.

Han rakk så vidt å praktisere som batterisjef på «KNM Bergen». Et halvt års tid var han også adjutant ved Forsvarets høgskole under seinere general Øen, før han i flere år var noe så spesielt som fortifikasjonskonsulent hos Generalinspektøren for Kystartilleriet.

- Har vært rundt på alle holmer og skjær langs kysten, nikker han.

To år tok det å skissere et opplegg og en plan for NRK. Halvorsen gjorde utredningen sammen med oberst Palmstrøm fra Forsvarets fellessamband i hans konsulentfirma Teleplan. Også Telegrafstyret var inne i bildet. Der var daværende toppsjef Leif Larsen en tung samarbeidspartner. I 1965 kunne resultatet presenteres. Prislapp: 20–25 mill. kroner.

Planleggingsarbeidet førte raskt flere ting med seg. Kringkastingssjef Hans Jacob Ustvedt, som selv var gammel motstandsmann fra krigen, kom med tilbud om jobb innenfor NRK-systemet for å få satt planene ut i livet. Etter noe betenkningstid takket Øystein Halvorsen ja, i 1966. Familiære forhold gjorde at han ønsket seg en mer stedfast og stabil tilværelse. Han var over den verste ungdomskriblingen og kunne godt tenke seg å farte mindre. Lykkelig uvitende var han da om klisteret han var havnet i når det gjaldt nødvendige bevilgninger for å få ting gjort.

Det ble en tøff og vanskelig overgang fra sjøsprøyt og armert betong langs kysten til byråkratisk betong i labyrinten på Marienlyst. Der var krusningene ofte små, men haugene med dokumenter store. Utallige møter ble normal rutine, ofte med dagsorden urovekkende lik fra gang til gang. Også NRK utviklet tidlig et system der møter ble brukt som kladdepapir, ofte i stedet for planlegging og systematiske forberedelser.

Det enerverende pengemaset husker Øystein Halvorsen spesielt godt: Over et år tok det å få ut de første små millionene. Hele tida måtte det passes på som smeder så ingen strøk de beskjedne anslagene under budsjettbehandlingen i Stortinget. Med et skeivt flir forteller han historien om hvordan nåværende kringkastingssjef Einar Førde et år som formann i Kirke- og undervisningskomiteen gjorde nettopp det – strøk bevilgningen. Uten forvarsel. Heldigvis fikk Halvorsen underhånden vite om fadesen fra en oppmerksom dokumentleser, og gjorde anskrik. Det førte til at behendige Førde i all stillhet satte posten inn igjen, med minimalt endret tekst.

Øystein Halvorsen fortsatte resten av sitt yrkesliv som beredskapsleder i NRK. Han har vært et slags tilbaketrukket, men halvoffentlig ansikt utad. Han er lite villig til å gå i detalj om prosessene med å skaffe oversikt over folk. Innledningsvis vil han gjerne benekte mest mulig overfor alle som forsøker å spørre ham om detaljer, hvis han overhodet er villig til å snakke. Han har en restriktiv holdning til folk som han betrakter som utenforstående, ikke minst journalister. Men han lar seg presse til å innrømme at det ikke bare har vært én vei og én metode.

Selv opparbeidet han etter hvert rimelig bra personalkunnskap innenfor det kompliserte NRK-konglomeratet. Han var rett og slett «i huset», som er uttrykket i den interne sjargongen. Det ga ham daglige muligheter til å veksle ord og hente opplysninger fra nøkkelpersoner på alle nivåer. Slikt kunne skje pr. møter eller til nød over interntelefon. Ofte snakket han med folk han hadde møtt og slappet av sammen med under beredskapsøvelser eller på kontaktkonferanser. Like gjerne kunne den gamle kriger foreta raske raids i korridorene, stikke hodet innom andres kontorer og delta i korte kaffe-og-prat-seanser i messa. Med eller uten avtale på forhånd. Med en enkelt samtalepartner eller som naturlig deltaker i små grupper rundt nesten tilfeldige bord.

«Hemmelige Halvorsen» utviklet gjennom årene både et system og en stil. For flertallet av ansatte var han usynlig. Men de observante og interesserte kunne innimellom se en skrapet, gråkledt sivilperson med mørkt, tilbakestroket hår på vei til eller fra i et slags avslappet hastverk, som stoppet opp litt og slo av en prat, før han gikk videre. Eller han satt en kort stund ved et bord, før han ble borte. Alltid stillfarende og korrekt, med et vennlig utseende. Aldri brautende eller med altfor synlige kroppsbevegelser.

Selv husker en av forfatterne av denne boka ham fra den politisk spente tida først på 70-tallet, under arbeidet med ei bok *NRK – maktharvernes monopol.*[1] Den skulle danne motvekt mot Libertas-toved om «venstrevri». Hovedhensikten var å få fram at institusjonen slett ikke var noe raddisreir eller sydende revolusjonsgryte. I stedet plasserte monopolet seg trygt og tungt i rollen som lydig redskap for myndigheter og det bestående. Gamle «Hemmelige» ble offensivt oppsøkt – for å sjekke en del som var klart på forhånd, og for å se hvor langt det var mulig å lirke ut ukjente hemmeligheter. Selv ble forfatteren på den tida av mange betraktet som en krysning mellom Rasputin og dyret i Åpenbaringen.

Øystein Halvorsen mottok den nysgjerrige røde ytterst korrekt og forekommende. Møtet ble informativt, udramatisk og vennlig, om ikke åpent. Det var naturlig å sette følgende merkelapp på ham etterpå: en garvet kriger og erfaren sikkerhetsoffiser.

Denne beskrivelsen dekker stadig hans takling av spørsmål om metoder, samarbeidspartnere og kontaktpunkter. Han har vært en helt sentral aktør i kartleggingen av NRK-medarbeidernes ståsteder og politiske holdninger.

Systematisk har sjekk og utveksling av opplysninger med tanke på sikkerhetsklarering foregått i kontakt med Overvåkningspolitiet og den militære Sikkerhetsstaben, forteller Øystein Halvorsen.

Dette har selvfølgelig vært hans ansvar. Hvor omfattende virksomheten løpende har vært, vil han nødig inn på. Han vedgår at han har hatt den sentrale oversikten, men insisterer på at for eksempel utvelgelse av folk til beredskapsoppsettingene har foregått der forutsetningene var best i avdelingene og på de lokale arbeidsstedene.

Hvordan og i hvilket omfang han ellers skaffet seg opplysninger om enkeltpersoner innenfor staben, vil han ikke snakke om.

Vi får skjøte på med noen opplysninger fra tidligere kringkastingssjef Torolf Elster. Han vedgår i en samtale at Øystein Halvorsen faktisk hadde søkt kontakt med ham om medarbeideres politiske plassering. Når Elster tenker seg om, var det på et tidlig tidspunkt etter at han var blitt programdirektør for radioen. Da kom Halvorsen til ham og ville snakke om to navngitte personer fra distriktsorganisasjonen. Han var betenkt over hva han hadde funnet ut. Etter hans vurdering utgjorde de to en fare og en sikkerhetsrisiko. Begge sto AKP nær, den ene var til og med partimedlem. En av dem ledet en AKP-studiesirkel. Elster avviste ifølge ham selv opplysningene Halvorsen kom med. Han hadde ikke hørt noe liknende fra noe annet hold om de nevnte to. Dermed bedømte han det Halvorsen la fram, som tynt. Men han ville heller ikke ha slike drøftinger.

– Jeg betraktet ham som NRK-ansatt, nikker Torolf Elster energisk.

På spørsmål om han virkelig ikke trodde at Halvorsen diskuterte slike problemer med kontakter i de hemmelige tjenestene, blir Elster tenksom, men nikker.

Jo, han gjorde vel det, når du sier det slik. Men jeg spurte ham aldri om det, det har du rett i.

Torolf Elster er opptatt av å understreke at han aldri selv var i kontakt

med de hemmelige tjenestene. Han har for øvrig alltid vært imot slike tjenester, understreker han. Øystein Halvorsen kom aldri tilbake i liknende ærend etter avvisningen. Halvorsen på sin side insisterer på at han ikke husker denne viktige henvendelsen.

Uansett måter og samarbeidspartnere, resultatet er i hvert fall udiskutabelt: Utvalgte personer, særlig blant teknikere og programfolk, ble klarert til spesialoppgaver i tilfelle krise og krig. Andre ble ikke tatt med. Og silingen var konsekvent. Det finnes eksempler på folk som selv var interessert i å være med i beredskapsopplegget og gjorde henvendelser til «hemmelige Halvorsen» om at de ønsket å delta. De fikk vite at de ikke var aktuelle. Andre observerte visse endringer i sin mobiliseringsstatus etter å ha snakket med Øystein Halvorsen om saken. I ett tilfelle ble vedkommende tatt ut av sin tidligere mob-oppsetting i det militære systemet. Men han kom stadig ikke med i NRKs system.

Det var ikke få som gjerne ville slippe unna brysomme repetisjonsøvelser på den måten, minnes Halvorsen med en aning smil i øyekrokene.

Utenfor det sentrale Marienlyst var stabene mindre og forholdene mer gjennomsiktige. Der kunne problemer oppstå ved at medarbeidere skiftet stilling internt og av den grunn hørte til som en naturlig del av beredskapsstyrken. Var de for radikale og dermed uegnet, finnes det eksempler på at tillyste øvelser rett og slett ble utsatt til det igjen var orden i rekkene.

Ingen reagerer på at NRK får seg pålagt spesielle oppgaver når krig bryter ut. At beredskapsopplegget for slike situasjoner fører til sikkerhetsklareringer og siling av personell må også godtas, som en nødvendig konsekvens. Ikke fullt så opplagt er begrensningene som praktiseres under normale og ganske fredelige forhold, i det daglige. Da beveger vi oss raskt inn i den lite definerte gråsonen mot overvåking og registrering til andre formål. Få vet at det finnes en rekke steder og posisjoner i vårt land hvor slike silingsmekanismer er virksomme.

Når det gjelder NRK, slipper ikke alle inn på slottet for å lage en reportasje eller et intervju. Greit nok, vil mange mene. Dødsens kjedelige jobber som ingen egentlig vil ha, sier lydfolk og fotografer. Samme regler gjelder for å få være med og dekke storbesøk som klassifiseres som ømfintlige. Helt i orden, sier igjen de aktuelle. Mye venting, masete sikkerhetssjekking, både fornuftig og bak mål, sier de som har deltatt.

Men i en stor bedrift som NRK er det ikke mulig å følge opptrukne regler

til enhver tid. Vaktplaner må plutselig endres. På grunn av sykdom eller at et team på tur langt vekk blir forsinket. Omrokeringer blir resultatet. Så kommer plutselig utrykningen. Til Stedet, det sikkerhetsklarerte.

«Å faen, du skulle selvfølgelig ikke vært med dit. Men vi har ingen andre nå, så du får ta jobben. Du veit vel det meste om hemmelighetene der allerede.»

Mange har hørt slike utbrudd før de plutselig har jobbet helt andre steder enn planlagt. Enda flere har sittet på vakt- og oppholdsrom og hørt folk fortelle etter jobber. Egentlig uproblematisk, og udramatisk. Utkommanderte og andre bruker vettet – og holder kjeft utad etterpå, men ler av alt hemmelighetskremmeriet.

Det gjorde også vedkommende som drev og la om studioenheten ved et sensitivt distriktskontor i Sør-Norge – etterpå. Han fikk plutselig politiets utrykningsenhet midt i ansiktet. Ikke visste de NRK-medarbeiderne som intetanende sto på for å bli ferdig, at de hadde kortsluttet alarmknappen som fantes under bordplata – i tilfelle en situasjon skulle oppstå.

I etterkant var det ikke vanskelig å legge sammen to og to og plutselig forstå visse merkelige disponeringer av folk tidligere, der noen plutselig kom inn og jobbet om natta, mens mannskap ellers kunne bli byttet om og flyttet på etter tilsynelatende tøvete beslutninger.

Helt spesiell var situasjonen på 70-tallet da AKP-studenter fra Blindern tok seg inn i det gamle fjernsynshuset og dundret på studiodøra til Per Øyvind Heradstveit. Han satt midt i direktesending med nynazister som deltakere.

– Ganske ubehagelig, husker han. – Og det ble mye oppstyr i kjølvannet.

Studentene kom aldri inn i studio, og programmet ble sendt etter oppsatt kjøreplan. Men politiet rykket inn med blålys, hunder og fullt kølleutstyr. Og mange geberdet seg temmelig spesielt både mens inntrengerne var i huset, og etterpå. Øyenvitner forteller eksempelvis at en journalist fra Dagsrevyen hadde det fryktelig travelt i korridorene like i nærheten. Innslag til nyhetssendingen kom det aldri ut av vedkommendes febrilske aktivitet.

En helt annen sak er den etterforskning og de reine avhør som ei NRK-gruppe på høyt nivå satte i verk etterpå for å finne ut om demonstrantene hadde hatt hjelp fra folk i staben for å finne veien til studiodøra de dundret på.

Denne episoden fikk panikken til å gripe om seg i NRK-ledelsen.

Sikkerhetsrutinene, særlig ved innpassering, ble gått etter i sømmene. De viste store svakheter. For dette fantes egentlig ikke noe systematisk sikkerhetsopplegg rundt bygningskomplekset på Marienlyst. Det var trolig en viktig årsak til at det ble stjålet friskt fra hele anlegget, både fra kontorene og ikke minst fra lagre og studioer med kostbart teknisk utstyr. En roff spøk gikk blant ansatte: Finn deg en kjeledress med firmanavn på. Skaff deg ei svingbar tralle på gummihjul. Kjør inn i resepsjonen og si du skal hente utstyr til reparasjon. Da er det opp til deg selv og fantasien din hva du kan laste opp, trille ut og kjøre vekk.

Blindern-studentenes invasjon fikk flere konsekvenser. Nå var demonstrantene rimelig tilsnakkelige og forlot Marienlyst-området etter en del parlamentering. De hadde trolig oppnådd hovedhensikten: å markere mot nynazistene på kraftigste fysiske måte. Antakelig gjorde også politihundene og køllene inntrykk. Politiet trakk seg deretter tilbake og overlot arenaen til forvirret resepsjonspersonale og andre som kom til.

Etter en stund begynte så akt 2 i det interne dramaet.

NRK-ledelsen satte som nevnt i gang sin egen etterforskning for å finne eventuelle medsammensvorne i staben. Personalsjef Oddvar Svanevik startet med telefonundersøkelser: Hvem hadde vært i huset uten åpenbart ærend den kritiske kvelden?

Hvem hadde observert noe som burde rapporteres?

Deretter ble etterforskningsgruppa satt sammen, med kringkastingssjef Elster, «hemmelige Halvorsen», personalsjef og flere nøkkelpersoner. De kalte inn folk til avhør på grunnlag av tysting og innsamlede indisier.

Jon Sletbak forteller at han hadde jobbet utover ettermiddagen denne dagen og var på vei hjem da han traff avdelingslederen sin, Oddvar Foss. Foss skulle følge med på avviklingen. Sendingen med nynazistene var såpass spesiell at mange på forhånd lurte på hvordan den ville forløpe. Jon Sletbak var også interessert i det, og drøyde for å følge med internt. Etterpå gikk han gjennom korridorene på vei ut og hjem. Da var demonstrantene forsvunnet, men han la merke til forvirringen i resepsjonen idet han gikk etter politifolkene ut.

Sletbak mener han ble innkalt til forhør som en av de siste. Beskjed kom fra K-sjefens kontor. På møtet førte Elster ordet: – Vi har undersøkt, og du var i huset. Mye tyder på at du har hatt noe med dette å gjøre.

Sletbak benektet det bestemt. Han forklarte omstendighetene rundt at

han var i huset fremdeles og henviste til Oddvar Foss for bekreftelse og flere detaljer. Etter det varte ikke seansen svært lenge.

- Jeg var temmelig shaky etterpå, sier Sletbak. Jeg var der alene ingen fagforeningsrepresentant var til stede. Jeg følte en kompakt mistanke mot meg. Tror de hadde fått hentydninger fra noen, og mener det var grunnen til at jeg ble innkalt seint i prosessen. Jeg ble ikke innkalt flere ganger. Jeg fikk heller aldri noen nærmere forklaring eller unnskyldning fra noe hold. Saken ble bare skjøvet under teppet.

Torolf Elster husker at Jon Sletbak var sterkt i søkelyset. Flere hadde pekt ham ut, og han hadde applaudert da politiet trakk seg tilbake.

Noen unnskyldning for det som skjedde eller måten det skjedde på, er Torolf Elster fremdeles ikke innstilt på å gi.

NRK-ledelsen med bisittere som politiske etterforskere kan knapt kalles noen suksess.

Jon Sletbak var aldri AKP-er. Men han ble oppfattet som radikal, ikke minst på grunn av programvirksomheten sin. Etter opphold som universitetslektor i Lyon først på 70-tallet hadde han mange kontakter i Frankrike og andre steder. Til programposten «Vindu mot vår tid» laget han sammen med Per Øyvind Heradstveit reportasje om samlingsbestrebelsene på den franske venstresiden. Dokumentarprogrammer fra Portugal både før, under og etter revolusjonen der hadde en kritisk grunnholdning som ikke mange i NRK-systemet lot komme fram på dette tidlige tidspunktet.

Tilsynelatende fikk demonstrasjonsepisoden ingen konsekvenser for ham i det daglige arbeidet. År seinere lå likevel hendelsen opplagt under da han søkte korrespondentjobb i Latin-Amerika. Han ble manipulert ut av innstillingslista og forbigått under tvilsomme omstendigheter. Noen hadde definitivt snakket sammen, som vi skal se seinere.

Om NRK-bastionen på Marienlyst gjelder virkelig uttrykket «i min fars hus er der mange rom» – for ikke å si inngangsdører. De store svakhetene som ble avdekket rundt adgangen til NRK-komplekset måtte utbedres – omgående. Skriftlige ordrer merket «Fortrolig» gikk nedover i systemet. Plutselig dukket klareringsproblemer opp og ble snublesteiner i hastverket og oppstandelsen. Prinsippet om muntlige overleveringer etter bottekottmetoden sprakk. En sjelden gang ble handskrevet dokumentasjon etterlatt:

«X
Dette er vel best at du tar deg av i samarbeid med A. Arbeidet må topp-prioriteres både hos dere og hos B, eventuelt hos C. (Her følger en detaljert arbeidsbeskrivelse. Et skriv merket FORTROLIG ligger ved.) Som du ser, må dette behandles fortrolig og må utføres av egne montører.
Dato / Y»[2]

Den ansatte fikk se papirene av en mellomleder som syntes dette gikk for vidt. Verken han selv eller de nærmeste kollegene rundt ham var i tvil om hva som la i begrepet «egne montører». Antatt upålitelige elementer skulle siles vekk.

Sensitivitetstrening ble et motebegrep innenfor bedriftsopplæringen på 70-tallet. Også NRK kastet seg på trendbølgen. Tor Berre, seinere distriktssjef for Sør-Trøndelag på Tyholt, opplevde den spesielle Marienlyst-varianten på Halvorsbøle i 1976. Under et kurs der for både nyansatte og stipendiater, ble det helt fra starten lagt stor vekt på å sveise deltakergruppa sammen. Alle ble oppfordret til å være åpne og fortelle om seg selv. Selvfølgelig kom det fram både personlige detaljer og mer politisk betonte utsagn.

Etter en stund ble to og to koblet sammen og sendt på gangen for å samsnakke seg. Berre husker at han ble koblet med Per Vassbotn. Poenget var at begge skulle presentere seg som den andre når de kom inn igjen. Presentasjonen foregikk foran et panel fra ledelsen, men også resten av gruppa hadde anledning til å stille spørsmål. Tor Berre husker at i hans tilfelle satt kurslederen Harald Boe i panelet sammen med blant andre lederen for Dagsnytt, Gunnar Gran.

Situasjonen var svært spent mot slutten av 70-tallet. Dette kunne for så vidt være et perfekt opplegg for kartlegging og registrering, sier Berre. Han mener at denne mistanken er fri for paranoia. Atmosfæren som hersket den gangen, gjør mistanken saklig begrunnet, om ikke dokumentert.

Kursleder Harald Boe tar i dag på seg ansvaret for «to-og-to-metoden», men benekter andre hensikter enn reint kursfaglige.

Harald Boe har ellers gjort en interessant karriere i NRK. Etter en periode som stipendiat i 1967 var han innom Dagsrevyen fram til sommeren 1969. Fra da av gikk han i kompaniskap med Rolf Skoe i personalopplæringen og kjørte mange ulike kursopplegg, ikke minst med folk fra distriktskontorene. Seinere avanserte Boe til å bli en slags distriktsdirektør uten portefølje,

en koordineringsfunksjon uten budsjettansvar, men med reisebudsjett. Han har vært rundt om til lokalkontorene mer enn noen annen og har vært sentral i prosessen med å ansette folk. Fram til en nylig gjennomført omorganisering hvor en sentral nyhetsdivisjon har overtatt hans rolle, har han hatt nær og løpende kontakt med toppledelsen, ikke minst kringkastingssjefene.

Vi skal nå hente erfaringer nettopp fra et av NRKs distriktskontorer, kontoret med grense mot fienden.

Med grense mot fienden

NRK er bygd ut med distriktskontorer i alle fylker. I Finnmark skubber også NRK seg mot russerne. Distriktskontoret i Vadsø dekker et stort område som er nærmeste nabo til Store Bjørn, både til lands og til havs. Kontoret ble derfor en helt spesiell utpost under den kalde krigen.

Som nevnt tidligere, fikk Sovjetunionen i dette fylket under krigen samme betydning som Sverige lenger sørpå – dit dro folk når det begynte å lukte svidd og tyskerne kom på sporet. I Finnmark bor det ikke folk bak hver sving. Avstandene er så veldige at folk fra Østfold aldri kan fatte det. Mange utilsiktede kontakter oppsto i snevre vendinger, når naziforfølgerne var like innpå, eller arktiske uvær plutselig glefset rundt ørene.

Det kan være fornuftig med en kort rekapitulering av omgivelsene til Vadsø-kontoret:

Etter krigen ble de norske partisanene med ett sett på som ei mulig svikergruppe, med sine kontakter og langvarige lojalitet østover. Mange av dem var til og med overbeviste kommunister. Mange ungdommer var uten egen krigserfaring, men med beundring for hva de eldre hadde utrettet i løpet av krigen. Eller de ble kommunistsympatisører da russiske soldater befridde Øst-Finnmark. Uansett bakgrunn og erfaringer, av overvåkerne ble kommunistene og deres nære venner betraktet både som en potensiell fare og en alvorlig trussel.

Tidlig i etterkrigstida ble spesielle AOF-sekretærer ansatt rett og slett for å ta seg av registreringen av kommunister og lede den faglige kampen mot dem. Også Finnmark fikk en slik sekretær. Utstasjoneringen var i Kirkenes. Lønna ble betalt av Forsvaret, av Vilhelm Evangs etterretningsetat.

At Kirkenes ble basen for disse sekretærene, var svært naturlig. Nær sovjetgrensen, og med hjørnesteinbedriften A/S Sydvaranger som største arbeidsgiver. Der fantes den legendariske fagforeningen Nordens Klippe, hvor kom-

munistene alltid har stått sterkt. Samarbeidet med de hemmelige tjenestene var ikke bare ansett som nødvendig. Det ble rutine – og en selvfølge.

Så tidlig som i 1953 ble den første store spionsaken rullet opp i Finnmark. Flere dommer ble avsagt mot kommunister. Anklagene gikk ut på spionasje for russerne, i tillegg til langvarig regulær kontakt og utveksling av informasjoner. Mye av denne kontakten foregikk i tilknytning til sovjetere på utvekslingsbesøk til Finnmark. Særlig grupper av kunstnere kom jevnlig på turnébesøk. Men også andre delegasjoner avla visitter. Gjennom spaning og telefonavlytting fant Overvåkningspolitiet ut at folk fra kommunistmiljøet i Kirkenes og ellers i fylket hadde utstrakte kontakter og var behjelpelig på mange praktiske vis.

Oppi alt dette eksisterte det helt fra mellomkrigstida et kontor og en radiosender i Vadsø. Det var ikke rare greiene. Så seint som 14. april 1947 kunne riksprogramsjef Olav Midttun fortelle til Verdens Gang at studioet holdt til «i en brakke, og masten er skjev». Som om ikke det var ille nok, fortsatte han dramatisk med at brakka lå «så pussig det enn høres – på tundra, og grunnforholdene er vanskelige». Bemanningen var beskjeden – en eneste programsekretær – lenge.

Men i 1947 kunne det røpes at det snart skulle ansettes en hel programassistent. Det var nødvendig for å styrke sendingene i en by som bare hadde ei avis, som kom ut med to sider to ganger i uka. Og nyhetssendingene tålte å bli styrket: I 1946 ble det sendt lokale nyheter fem minutter hver lørdag! Det hører med i bildet at utsending av det riksdekkende programmet var hovedsaken, og at de ubetydelige lokale sendingene var noe som kom i tillegg. Synet på lokalsendinger var sterkt negativt på denne tida. Noe i nærheten av distriktssendinger slik vi kjenner dem i dag, kom ikke før i siste halvdel av 1950-åra.

Beliggenheten til senderen og særlig rekkevidden av sendingene var derimot imponerende etter datidas forhold. Langsomt, men sikkert hadde tallet på radiomottakere hos folk økt fram mot verdenskrigen. Et nytt medium var i ferd med å innta sin viktige plass.[1]

Hvor nære kontakter dette minikontoret hadde med de hemmelige tjenestene helt fra tidligste tid, er ikke lett å skaffe full oversikt over. Kanskje var forbindelsene temmelig tilfeldige i den første pionertida. NRK var enda ikke etablert som den eterstormakt institusjonen seinere ble. Den innenrikspolitiske situasjonen var heller ikke på langt nær så spent. At det ikke var noen

kontakt overhodet, er likevel lite sannsynlig. Aktiviteten til overvakerne var på alle andre viktige områder så stor og offensiv at det ville være en direkte forsømmelse om NRK var uteglemt, selv om vi enda bare snakker om radio, ikke fjernsyn.

Og NRK hadde interessante naboer. Så tidlig som senhøstes 1951 flyttet den norske hovedstasjonen for COMINT eller sambandsetterretning i Nord-Norge inn i nytt bygg ikke langt unna, med et mannskap på rundt 20. Derfra drev Etterretningsstaben en storstilt og systematisk avlytting av sovjetiske trådløse forbindelser, kamuflert under dekknavnet Forsvarets forsøksstasjon. Flesteparten av operatørene på stasjonen var unge mannfolk i vernepliktig alder. De kunne nok være hemmelighetsfulle omkring den såkalte forsøksvirksomheten som ble drevet på stasjonen. Men i fritida gjorde de seg fort gjeldende i restaurant- og utelivet i småbyen Vadsø. På folkemunne fikk de fort økenavnet kaniner.

Mange hadde sterke meninger om disse skapningene, eller forsøkskaninene, som nok egentlig var opprinnelsen til kortformen av det folkelige navnet. Da Olav Overland kom opp for å vikariere ved NRK-kontoret først på 60-tallet, støtte han raskt på det forunderlige fenomenet. Han henvendte seg til en lokal skomaker med et par sko som trengte nødvendig reparasjon. Øyeblikkelig kom spørsmålet:

– E du kanin?

Totalt overrumplet svarte han: – Nei, men kva meiner du med det?

– Det va godt det, svarte mannen kontant. – For da hadde æ ikke reparert skoan din!

Også seinere NRK-sjef Harry Westrheims kone Lulli Westrheim kan bidra med kaninstoff:

Kort etter at de hadde flyttet til byen sammen med småjentene sine, sto ei av dem iherdig ute på et tidspunkt. Hun ventet tydeligvis på noe. Da mora spurte, svarte hun at hun ventet og ventet på denne kaninbussen. Hun hadde snappet opp den spennende nyheten om at en hel buss med kaniner snart ville stanse utenfor. Stor ble skuffelsen da det viste seg at om bord fantes ingen kaniner – i hvert fall ikke med lange ører.

NRKs nærhet til kaninene ble utviklet på annet grunnlag, iallfall seinere. Det forekom at unge menn som hadde hatt sin gang på Forsvarets forsøksstasjon, Vadsø, som det formelle dekknavnet var, flyttet over til jobb som teknikere i NRK.

Det kunne også hende at de ansvarlige på kaninstasjonen stilte krav som gikk i lengste laget. Dagsrevyens Kjell Berger var oppe i Vadsø for å lage innslag i forbindelse med et kommunevalg der det lokale NKP hadde gjort det overraskende godt. Mens han var der, gjorde han også opptak til et innslag om forsøksstasjonen på Veisletta, siden ledelsen der akkurat da hadde et sjeldent anfall av åpenhet. Men det ble antydet at en gjerne ville se resultatet av besøket.

Kjell Berger informerte distriktssjef Eva Berg om at det kunne komme en telefon, og så skjedde. Stasjonen ville gjerne ha kopi av hele materialet som var tatt opp.

– Beklager, svarte hun. – Vi leverer ikke ut råmaterialet vårt. Men dere kan komme og få se den biten vi skal sende når den er ferdigredigert.

De måtte nøye seg med det, og kom til påsyn sammen med reporter og fotograf.

Harry Westrheim ble ansatt som NRKs distriktssjef i Vadsø i 1963. Så tidlig var det ingen sikkerhetssjekk eller annen klarering for tiltredelse.

– Kanskje spilte det en rolle at jeg hadde vært med i XU under krigen, funderer han når han tenker tilbake.

På forhånd hadde han fått med seg en advarsel fra kringkastingssjef Ustvedt:

– Du har en mektig motstander der oppe.

I klartekst betød det at formannen i det lokale programrådet, Anders Aune, hadde gått imot ansettelsen av ham.

Den politiske situasjonen i Finnmark har vært spesiell i hele etterkrigstida. Der har Arbeiderpartiet utøvd et jerndiktatur. Fylkesting og mange kommunestyrer stemte og oppførte seg til tider som utvidede partilag, bare ispedd litt ubetydelig, irriterende utøy fra andre politiske partier og grupperinger. I dette hierarkiet var ikke Anders Aune noen hvem som helst. Han bekledde etter hvert de fleste stillinger og posisjoner, fra fylkeskontorsjef med rabiat sentraliseringsiver, over fylkesmann til stortingsmann. Å få ham på nakken, endatil før tiltredelse, var ingen spøk.

– Det gikk bra, husker Harry Westrheim.

Anders Aune la ikke skjul på at han hadde hatt motforestillinger. Men han ønsket nykommeren velkommen og lovet samarbeid. Og det holdt han. Realpolitiker har den samme Aune alltid vært.

Nokså snart etter at den nye distriktssjefen og kona var kommet til byen,

begynte en mann fra politiet å mase. Han ville komme og drikke kaffe og hilse på. Harry Westrheim syntes det var hyggelig, men mente det fikk vente litt. Først ville han få bort pappkartongene og komme i orden. Seinere kom det fram at den ivrige tjenestemannen var Kurt Joki – fra Overvåkningspolitiet.

– Da begynte jeg å tenke meg om, sier Westrheim.

Seinere kom venner og lurte på hva som feilte telefonen deres.

– Når vi ringe, så hende det vi hørre at dokker snakke. De bli nok avlytta.

– I første omgang var dette mest uvant, men selvfølgelig også ubehagelig, smiler Lulli Westrheim nå lenge etter. – Jeg tredde ei gammel skinnhuve over telefonapparatet for å sikre i hvert fall litt privatliv.

Etter hvert ble de stadige påminningene om nidkjær oppassing likevel såpass irriterende at hun og to, tre venninner bestemte seg for å holde litt ap med avlytterne. Først krydret de inn det greske alfabetet her og der når de snakket sammen for å gjøre samtalene mystiske. Seinere utvidet de spøken til å spe på med pikante historier og snakke grovt nedsettende om overvåkerne og konene deres. Da fikk spilloppmakerne tilbakemelding og bekreftelse fra en av de sjikanerte. I et festlig lag hvor avholdsbevegelsen definitivt ikke var medarrangør, sukket han oppgitt:

– Gud, kor my skit dokker snakka i telefon!

Harry Westrheim husker også at han reagerte på enkelte påfallende ting. I en periode satt alltid en politimann han kjente tidligere fra hjembyen Narvik, og ventet på ham når han kom på tjenestereise til Kirkenes. Fra langt tilbake visste han at denne karen jobbet i Overvåkningspolitiet. Noen ganger hendte det at utrykningen etter stoff hadde kommet på i hui og hast uten forvarsel. Likevel satt den samme personen der uforstyrrelig smilende på hotellet og ønsket ham velkommen. Hvordan i all verden hadde han fått nyss om disse Kirkenes-reisene som dumpet inn uten forvarsel? Nesten ingen utenom han selv og hans nærmeste medarbeidere visste beskjed om det overhodet.

Ikke sjelden ble det turer over til Sovjetunionen i et eller annet ærend. En dag kom overvåkningstjenesten opp og ba ham levere skriftlig rapport ved tilbakekomsten.

– Jeg leverer rapporter bare ett sted, svarte Harry Westrheim. – Og det er til kringkastingssjefen, han Hans Jacob Ustvedt. Vil dere ha noe, får dere spørre der.

Da ble det slutt. Da ga de seg.

Etter hvert som den kalde krigen ble kaldere, ble episodene rundt distriktskontoret i Vadsø flere. NRK ekspanderte der oppe også, for ikke å si eksploderte. Ambisjonsnivået ble høyere, og fjernsynet kom til fylket. Staben av programmedarbeidere økte drastisk. Medarbeidere fra det lokale pressemiljøet ble hentet inn, men det forslo ikke. Slusene måtte åpnes for all slags rekende journalistgods sørfra. Til og med fra det radikale mediereiret i Volda strømmet ferske verdensmestre nordover. De fleste stortrivdes blant samer, kvener og andre gjestfrie finnmarkinger. Men: De fleste lengtet etter sola og vennene sørpå temmelig fort. Derfor ble gjennomtrekken stor, både blant menige og på sjefsnivå.

Hele NRK-systemet knoppskjøt utvidelser i 1960- og 70-åra. Alt gikk så fort at ledelsen mistet både grepet og oversikten en stund da nye folk raste inn som verst. Utover på 70-tallet begynte NRK-administrasjonen etter hvert å få en viss kontroll over hvem som var sluppet inn i det hellige monopolet, men ikke helt. Dessuten forandret mange mening i takt med fjerne og nære hendinger som skapte økt politisk bevissthet og kritisk sans. Et høyremenneske på mandag kunne være SV-er på onsdag og ml-er ved arbeidstidas slutt fredag! NRK trengte i aller høyeste grad hjelp til å holde orden på programsekretærenes tanker, ord og gjerninger.

Overvåkningspolitiet holdt våkent øye med denne kringkastingsstasjonen som lå i øverkant av byen, opp mot tundraen. De lyttet, registrerte, følte seg fram. Prøvde å være diskret, men lyktes ikke alltid med det. En del av aktiviteten var simpelthen ikke til å misforstå og lot seg ikke bortforklare. Det dannet seg noen mønster over tid.

For eksempel opplevde flere journalister det samme som Harry Westrheim. De hadde snakket sammen over telefon før de rykket ut på oppdrag, eller de hadde ringt med fotograf og lydtekniker og avtalt møtested. Kanskje var en flyger også innblandet, og det kunne hende turen skulle gå i retning grenseområdene mot Sovjetunionen. Så dukket plutselig politiet også opp på flyplassen og advarte mot raid så nær grenseområdene. Det kunne føre til ubehageligheter og direkte fare.

Men hvordan i hule hadde politimennene fått greie på hva som var på gang uten at noen hadde snakket med dem?

Kari Sørby kom til Vadsø midt i mars 1979 og ble kastet på lufta etter få dager. En søndag like etter gikk hun tur ute for å ta de nye omgivelsene i

øyesyn. Spredte snøelinger med litt vind kom og gikk, ellers var været klart og kaldt. Fotografiapparat hadde hun med, finnmarksnaturen var uvant og klikk fulgte klikk. Noen høye master som raget opp over det flatstrakte landskapet ble også et litt sært motiv. Ingen andre var ute denne formiddagen, kunne hun konstatere. Nei, nei, så var ikke finnmarkingene slike barskinger likevel.

Dagen etter ble hun tatt inn på kontoret til distriktssjefen, den gang Harald Boe.

– Så du var ute på Vadsøya og gikk tur i går, konstaterte han.

Hun nikket bekreftende.

Du tok et bilde der.

Joss, så du meg der – jeg var da faktisk alene, det blåste og snødde litt innimellom?

Nei, jeg har fått telefon fra politiinspektør Svein Urdal, som fortalte at du var observert da du tok et bilde.

– Ja, av luftskipsmasta ...

Nei, det er noen installasjoner der, skjønner du, men du er jo ny her så ...

Harald Boe har vondt for å huske tildragelsen når han blir konfrontert med den.

Avstandene var korte og en del forbindelser tette. Forbindelse mellom NRK og politiet skulle og måtte det selvfølgelig også være, på flere plan og i mange sammenhenger. Kontakter ble knyttet, data og detaljer byttet. Rykter og innsideopplysninger slo ned med lynets hastighet på restauranter og i baren på hotellet:

Noen episoder kunne være direkte gemyttlige:

En distriktssjef i serien av vikarer og midlertidigheter deltok sammen med en annen sivilist i en lettere fuktig fest etter besøk på NATO-stasjonen i Vardø. Om de lette etter toalettet eller mer å drikke, er uklart. Det foreligger heller ikke hundre prosent pålitelig etterretning om hvor lenge det indre søket pågikk. Men på et visst tidspunkt fant de to seg plutselig innelåst uten muligheter til å kommunisere med resten av nærforsvaret. Av og til kan det i praksis vise seg å by på større problemer å komme ut fra de høygraderte lyttepostene enn å komme inn.

Vi trodde bestemt at NATO var lagt ned, kommenterte de bekymrede visitorene etterpå.

En del samarbeid er like nødvendig som uunngåelig. Selvsagt stiller ingen spørsmålstegn ved statens rett til å få ut viktige meldinger og bruke senderne i krisesituasjoner, heller ikke senderen i Vadsø. Forhåndsordre om hva som skal gjøres, ligger og skal ligge i safen i påkommende tilfelle. På et visst tidspunkt var koden til og med oppbevart på utpreget praktisk vis i ei gammel peisfyrstikkeske!

Det er vel kanskje heller ikke noe problem om en distriktssjef i NRK Finnmark er offisersutdannet med russiskkurs og har tidligere praksis fra Grensekommissæren i fylket. Men da bør heller ikke det faktum at dette gir helt spesielle kontaktmuligheter og nære forbindelser, benektes.

At Fylkesbygget i Vadsø ligger i gangavstand fra NRK-kontorene er heller ikke noe å skrike opp om. Det er bare et faktum. På samme måte som at nøkkelpersoner fra det ene bygget ofte stikker innom og tar en kopp kaffe og slår av en prat med folk fra den andre etaten. For å snuse etter stoff, eller drøfte felles oppgaver og problemer. Vadsø er ingen stor by, og det skulle bare mangle at en ikke samarbeidet og fant smidige løsninger.

Likevel beveger vi oss ofte i gråsoner hvor grenser finnes og på et eller annet tidspunkt blir overskredet. Som når folk i NRK går med på å la seg innkalle til politiet for direkte å gi opplysninger om kolleger. Det har skjedd, og er blitt omtalt med ulyst og ubehag i ettertid. Kanskje skjer det fremdeles? Er det rimelig å tro at situasjonen i NRK Vadsø er helt enestående?

Flere mener at situasjonen var mest tilspisset under Altakonflikten. Politiet lå om bord på en innleid båt med en ekstrastyrke på drøyt 600 mann. I tillegg til lokale demonstranter kom naturvernere og mange slags protestanter både fra Norden og lengre unna.

Ved Nullpunktet i Stilla ble snø- og isbarrikader bygd og lavvoer reist. Folk lenket seg sammen og var innstilt på å gå svært langt før de ga seg. Motdemonstranter fra selve Alta, Tverrelvdalen og andre steder var militante og innstilt på å feie vekk alle som de oppfattet som uvedkommende. Det ville i praksis si de aller fleste.

NRK Vadsø opprettet fast kontor på Alta Hotell i måneder og sendte mange situasjonsrapporter på riksnettet. Lokalt gikk det ut meldinger og innslag om konflikten daglig. Stemningen bygde seg opp og ble eksplosiv, med innslag både av rasistisk samehets og provokasjoner på begge sider. Lite skulle

til for beskyldninger om partiskhet haglet, og det ble skreket opp om manipulering og onde hensikter.

De utsendte reporterne husker uker av sammenhengende slit i mørke med kulde som beit i ansiktet. Men spennende – aldri et kjedelig eller forutsigbart døgn. Også hovedbølet i Vadsø merket opphisselsen på kroppen. Lokalavisa Finnmarken dekket stort sett konflikten uten folk på stedet, men med markert positiv holdning til utbyggingen. Sammenliknet med hva som kom på trykk der, virket innslagene over NRK som reint oppvigleri og støtte til motstanderne.

Hele Finnmark engasjerte seg, og i Vadsø by, med fylkesadministrasjon og mange solide Ap-støtter, dominerte pro-holdningene. Dette merket NRK-folkene daglig, der de innimellom gikk spissrot og fikk slengbemerkninger om at de var halvsamer og det som verre var.

I baren på hotellet en kveld forsøkte en ihuga utbyggingstilhenger rett og slett å gå løs på en NRK-journalist bakfra. Men han var svært uheldig. Akkurat den programsekretæren kunne mer enn å fikle med papir og snakke i mikrofoner. Han heiv seg rundt og fikk slengt angriperen bakover og i golvet. Seinere fikk han alltid gå i fred. Ryktene om den lynraske fallseieren hadde spredt seg.

Virkelig alvorlig og ubehagelig ble det den kvelden det kom inn en opphisset telefon fra lensmannskontoret. Meldingen var meget klar. Ble det ikke nå slutt på disse satans partiske sendingene fra Alta, fantes bevæpna mannskaper klare – fra 20 til 30–40 mann mener flere å huske – som ville omringe stasjonen og storme hele NRK så de ikke fikk sendt mer av den hersens propagandaen sin.

Fredelige Herman Valeur som distriktssjef husker at han ble skikkelig oppskremt, og han var langt fra alene om det.

Kari Sørby skulle på tidligvakt neste morgen. Mørkt var det, og alene var hun. De siste meterne opp mot NRK-bygget gikk hun med hjertet i halsen. Ingen var der, ingen spor i snøen. Men hun så seg godt rundt før hun fiklet fram nøkkelen og låste seg inn. Alle hadde hørt om borgervernet i Alta, ingenting var umulig.

– Riktig ekkelt var det og utrygg følte jeg meg, sier hun og skutter seg fremdeles ved tanken.

Så kan en spørre: Kom virkelig den opphissede telefonen fra *lensmannskontoret*? Eller var det andre lokale – og hissige – krefter som tok i bruk provokasjon-

ens metode og ga seg ut for å være lovens beskyttere? Våre kilder etterlater liten tvil. Det var en lovens mann det kokte over for.

Vi vender tilbake til huset på Marienlyst. Skjønt temaet vi skal se nærmere på, er fortsatt hentet fra det høye nord.

Et program som aldri ble sendt

I desember 1967 falt dom i en oppsiktsvekkende spionsak i Bodø: Selmer Nilsen fra Bakfjord i Finnmark ble kjent skyldig i spionasje for Sovjetunionen og dømt til fengsel i 7 år og 6 måneder. Dette var en av de store spionsakene etter dommen mot Asbjørn Sunde i 1954, og den vakte voldsom oppsikt. Avsløringen og arrestasjon av flere personer fra samme familie ble gjennomført som en serie dramatiske operasjoner. Hele det lille fiskeværet ble endevendt og gjennomsøkt. Fly og båter kom og gikk. Anseelige mengder sprengstoff ble brukt for å komme ned til eventuelle radiosendere skjult under snø og is.

Disse raidene, hvor både et militært fly og et helikopter havarerte, skal ikke gjennomgås i detalj her. Hovedtrekkene i den nesten utrolige beretningen om de hemmelige tjenestenes og politiets paramilitære action-raids mot ei avsidesliggende finnmarksbygd er fortalt av Kjell Fjørtoft i boka *Spionfamilien*. Den kom ut første gang i 1986 og ble trykt i flere opplag.

Underveis satt de arresterte isolert, pårørende ble holdt i husarrest uten kontakt med omverdenen og uten å få vite grunnen. Mentalt press og tøffe avhørsmetoder ble tatt i bruk for fullt. Mens alt dette foregikk, utspant det seg episoder som direkte berører emnet for denne boka:

Journalister og folk fra de hemmelige tjenestene smøg seg om hverandre i tusmørke, vind og snøfokk. De snublet nesten borti hverandre i febrilske framstøt enten for å tilsløre eller prøve å avdekke. Enkelte journalister fikk åpenbar spesialbehandling fra etterforskerne og deres hemmelige hjelpere. Kontaktene var så gode at visse aviser innimellom kunne bringe oppslag med detaljer fra avhør så å si med det samme de ble registrert. Dette samspillet mellom folk fra de hemmelige tjenestene og deler av pressen fant sted uten at reaksjonene fra dem som ikke var inne i varmen, var altfor mange eller sterke. Det hadde en simpelthen ikke tid til der og da i iveren etter å komme videre og være først ute.[1]

Overskriftene og antakelsene rundt den sensasjonelle spionvirksomheten florerte. Det gjaldt både den virksomheten som vitterlig etter hvert ble påvist og seinere pådømt, men minst like mye en enda mer omfattende aktivitet som ble spekulert fram. De store riksavisene lå også her først i løypa, tett fulgt av enkelte lokalaviser i nord.

I en langt seinere fase, da Selmer Nilsen var ute av fengslet etter soning, kom også NRK med i innerste sentrum av begivenhetene på en spesiell og svært interessant måte. Det spillet skal vi trekke fram detaljene i.

Selmer Nilsen var allerede da han ble dømt, en person med svekket helse og ødelagte nerver. Blant annet derfor ble han tidlig erklært soningsudyktig og var ute av fengslet allerede i 1970.

Filmmakeren og frilansjournalisten Ivar Enoksen fra Senja kjente godt til Selmer Nilsen-saken og mange av detaljene rundt den. Han bestemte seg for å lage en dokumentarreportasje om den spiondømte og det han oppfattet som det spennende og tragiske livet hans. Han ville la Selmer – eller Sverre som han egentlig het – fortelle hovedtrekkene i livshistorien sin:

Han var som guttunge under 2. verdenskrig sammen med mange lengst i nord aktiv i lokalt motstandsarbeid. Folk hjalp allierte russiske partisaner mot nazister og tyske Wehrmacht-tropper. De ble forfulgt og spanet på av tyske tropper og Gestapo, og skulle de komme unna i en snever vending, var flukt over sovjetgrensen eneste åpning. Det var en heroisk innsats, og ofte sto liv og helse på spill under røffe forhold både på land og sjø. Etter krigen ble dette motstandsarbeidet lite omtalt. Dels nådde historiene aldri Sør-Norge og hovedstaden. Også da var avstandene nordover uendelige for nærsynte oslofolk. Eller innsatsen druknet i larmen rundt Grini og alt det interessante som der hadde foregått. Men viktigst: De norske partisanene i Finnmark ble fort mistenkelige som mulige femtekolonnister under den kalde krigen. Først kong Harald hadde omtanke og folkeskikk nok til å takke partisanene, i Kiberg – altfor lenge etter.

Den tragiske delen av livshistorien til spionen Selmer Nilsen begynte da russere de hadde samarbeidet med under krigen, kom tilbake mye seinere, etter kapitulasjonen, i den kalde krigens isgufs. Med den totalt forandrede situasjonen forlangte de nye tjenester. Nå gjaldt det sensitive og strategisk viktige opplysninger om Norge i det vestallierte samarbeidet og etter hvert i det nye NATO-forsvaret.

Faren vegret seg, men russerne ga seg ikke. De brukte trusler. Han be-

stemte da at unggutten Sverre måtte bli den som sto til tjeneste, når de tidligere samarbeidspartnerne satte tommeskruen på. Gutten var uten forpliktelser, han var ung, sterk – og eventyrlysten. Men framfor alt: Han hadde ingen forutsetninger for å fatte konsekvensene av å si ja og trykke den framstrakte russiske stålneven fra KGB.

En spennende og ufortalt historie fantes her, mente Ivar Enoksen. I 1970 henvendte han seg til Opplysningsavdelingen i NRK Fjernsynet med forslag og synopsis, og fikk positivt svar. Nestleder Kristian Ogrim ga grønt lys for et menneskelig dokument fra en nær og lite kjent fortid. Ivar Enoksen forlot Marienlyst i kjempehumor. Detaljplanlegging av opptak og gjennomføring av programmet kunne starte umiddelbart.

Veien fram mot ferdigstilling og sending ble uvanlig kronglete. I fjernsynsledelsen satt forsiktige strateger som var temmelig tilbakeholdne når det gjaldt omtalige emner. En var fullt klar over at et program om og med en dømt sovjetspion i seg selv var kontroversielt. Det kunne lett bli oppfattet som en provokasjon av folk og pressgrupper på den aggressive høyrefløyen. Der hadde NRK dårlig nok rykte fra før. Den alminnelige politiske situasjonen var skjerpet, også i Norge. Det sydet og gjæret blant studentene, ulovlige streiker og økende uro grep om seg i arbeidslivet. En alminnelig radikalisering var bredt på gang. De vindstille, tilfrosne 50-åra var over for godt. Spent aktpågivenhet preget bildet.

Mens redigeringsarbeidet pågikk, ble det tatt kontakt med både Overvåkningspolitiet og den militære sikkerhetstjenesten, husker Ivar Enoksen. En ville gardere seg mot å komme i konflikt med det svært følsomme begrepet «rikets sikkerhet». Gunnar Haarstad og minst en person til som han ikke ble klar over hvem var, kom i klipperommet da om lag to tredeler av programmet var satt sammen.

Vi kan ikke ta dere på dette, men vi ønsker det ikke sendt, var Haarstads knappe kommentar.

Alt dette tok tid, og sikkert ble mange hoder bøyd sammen i rådslagning underveis. Først rundt årsskiftet 1970–71 var programmet ferdig til sending. Sendedatoen ble fastsatt til 3. mars 1971, og programansvarlig Ivar Enoksen mente tida var inne til å skape litt oppmerksomhet rundt produksjonen. Selv syntes han det var blitt et riktig skapelig samtidsdokument. Han slapp nyheten i avisa Nordlys 28. januar og ga noen opplysninger rundt det 40 minutter lange programmet som ville bli sendt i løpet av våren.

Oppslaget kom som en noktern tospalter med ramme. Enoksen ga bare få stikkord om innholdet: en beretning om Selmer Nilsens liv fra han som 16-åring ble infiltrert i etterretningsvirksomhet for Sovjetunionen, om hvordan han arbeidet, flere episoder da han var nære på å bli tatt, hvorfor han til slutt ble avslørt, og at han over en lengre periode var en av dem som skaffet russerne opplysninger om U2-flyene på Bodø flyplass.

Selmer Nilsens historie er et menneskelig dokument på tilfeldigheter og tragedie, avsluttet Enoksen. Det beskjedne oppslaget antente ei velvoksen kruttønne. En rekke ting skjedde eksplosivt.

Aftenposten og Stavanger Aftenblad plukket opp nyheten. Raskt fulgte et tungt angrep gjennom et skikkelig blikkfang på førstesiden i Rogalands Avis 2. februar: «Storspionen Selmer Nilsens livshistorie i fjernsynet!» Avisa tok sterkt avstand fra å sende et slikt program. Hovedinnvendingen var at det ikke kunne være riktig å la en forbryter, til og med en spion, få komme til orde, endatil før han egentlig hadde sonet hele straffen sin, i selveste NRK-monopolet, vårt viktigste massemedium.

Avdelingen i NRK Fjernsynet ble også interpellert av Arbeiderbladet om saken 2. februar:

I et trespalters intervju med tittelen «TV med program om Bakfjord-spionen» gjorde nestleder Kristian Øgrim i Opplysningsavdelingen oppmerksom på at Forsvarets sikkerhetstjeneste ikke hadde innvendinger mot at programmet ble sendt. «Tar smellen etterpå om vi feilvurderte», lød undertittelen. Øgrim ga i tillegg uttrykk for at ingen burde uttale seg eller være bekymret over programmet uten å ha sett det. Og sendt hadde dette ennå ikke vært.

Poenget om å se programmet før en begynte å kritisere, medvirket trolig til at den mektige lederen av Arbeidernes Pressekontor kastet seg inn i debatten. Redaktør Olav Brunvand sto fram i en skarp artikkel som ble sendt til Arbeiderpartiavisene. Han hadde sett programmet, kunne han opplyse:

«Ved et rent tilfelle fikk jeg kjennskap til at dette programmet var produsert og skulle sendes, og jeg fikk hove til å se det mens det var under produksjon – for øvrig samtidig med sikkerhetstjenestens folk.»

Han mislikte sterkt at det skulle sendes, og skjerpet flere av de samme synspunktene som hadde vært framme i Rogalands Avis. Utspillet fikk store oppslag mange steder, ikke minst i Arbeiderbladet allerede dagen etter, 3. februar. Avisa presentere artikkelen under tittelen «En storspion og hans 'gode' historie», signert Olav Brunvand. En veritabel mediekuling var på gang.

Visningen Brunvand sikter til, foregikk i klipperommet 25. januar 1971. Det skulle være en intern visning, men helt intern ble den ikke, ifølge klipperen. Der dukket det nemlig også opp et lite batteri av alvorlige menn i hatt og frakk som ikke var ansatt i NRK overhodet. En av dem var Olav Brunvand.

Også formannen i Kringkastingsrådet, banksjef Gustav ter Jung, kom på banen. Han sendte brev til kringkastingssjefen:

«Bergen, den 4. februar 1971.

Kjære Ustvedt.

Jeg må nok bry deg med en sak. Intervjuet med Sverre Selmer Nilsen som planlegges sendt i Fjernsynet 3. mars, har som kjent fått stor og til dels kritisk presse. På møtet i programutvalg Fjernsyn i januar ble intervjuet ikke nevnt i programdirektørens redegjørelse. Det må være rimelig og riktig at Kringkastingsrådet får se programmet og anledning til å uttale seg om det. Jeg må derfor be om at det blir ordnet med en avspilling av programmet for Kringkastingsrådets medlemmer torsdag 11. februar ca. kl. 13.15 (etter lunch). Etter samråd med noen av rådets medlemmer vil jeg deretter ta opp programmets prinsipielle sider til drøftelse. Da denne del av møtet får «programutvalgkarakter», innebærer det at rådets møte den 11. februar blir lukket etter lunch, kun med opptak for vanlig referat. Foruten deg selv og direktørene vil det være ønskelig at programredaktør Økkenhaug og redaksjonssekretær Ogrim er til stede. Jeg sender gjenpart av dette brev til rådets sekretær, slik at han kan være behjelpelig med å følge saken opp.

På gjensyn den 10. februar.

Med vennlig hilsen
Gustav ter Jung (sign.)»

Det var svært uvanlig at Kringkastingsrådet ba om å få se et program på forhånd. Og det var mot rådets normale funksjon. De ansvarlige i kringkastingsledelsen hadde alene ansvaret for å vurdere et program mens det var under produksjon, dermed også om det skulle sendes. Rådet skulle komme inn som kritisk instans i ettertid og si sin mening, rose eller kritisere. Formannens initiativ var derfor ekstraordinært, sannsynligvis forårsaket av oppstyret i avisene.

Visning for rådet ble det likevel ikke noe av. Kringkastingssjefen meldte tilbake at en advokat hadde kommet med skriftlig innsigelse mot programmet på vegne av et medlem av Selmer Nilsens familie. Dermed ble programmet trukket fra sendeplanen.

Mannen som hadde skapt bredde og tyngde i bråket rundt spionprogrammet, var Olav Brunvand. For å få et inntrykk av hvem han var, og forstå hvilken tyngde og innflytelse han hadde, må vi se på hans mange roller. Han hadde førsteklasses forbindelser til topps i Arbeiderpartiet. De hemmelige tjenestene var han godt fortrolig med, særlig på militær side. Han hadde sittet som statssekretær i Forsvarsdepartementet så tidlig som fra 18.1.1952 til 15.9.1954 under statsrådene Nils Langhelle og Kai Knudsen. Nå ledet han som vi allerede har omtalt, Arbeidernes Pressekontor. Dessuten var han et tungt Ap-medlem av Kringkastingsrådet, sammen med blant andre Bjartmar Gjerde og Ingjald Ørbeck-Sørheim.

I samme rådet satt ellers flere andre tungvektere, som venstremannen Einar Hovdhaugen samt Lars Roar Langslet og Per Lønning fra Høyre.

Også klima og tidsånd er av interesse. Dette var i begynnelsen av en periode da Kringkastingsrådet hadde stor prestisje. Rådet var et innflytelsesrikt organ de fleste NRK-medarbeidere betraktet som samfunnets og de konservative holdningers onde øye mot seg. Det samme rådet var også av mange fryktet som ei aggressiv og bjeffende vaktbikkje mot «venstrevri» og annen styggedom i monopolet.

Debattene i rådet var oftest garantert store oppslag i avisene, og kritikk derfra førte regelmessig til uthenging og personfokusering i store deler av pressen. Dette var ingen liten personlig belastning for de mest påpassede programsekretærene. Særlig ikke når den kom i tillegg til jevnlig årvåkenhet, hakking og kritikk fra mange kanter. Tøffest kom angrepene fra Libertas, som hadde gjort det til en hovedoppgave å angripe NRK, spesielt fjernsynet, for ubalanse og det de der kalte «misjonering». I tillegg kom en jevn strøm av leserinnlegg og sikkert påregnelige frontalangrep med eksplosjoner og sjikaner fra CC – «majoren i Morgenbladet».

Spionprogrammet kom opp under «eventuelt» i Kringkastingsrådets møte 10. og 11. februar. Ingjald Ørbeck-Sørheim dro til og kritiserte at Brunvand som rådsmedlem hadde startet en offentlig aksjon mot et program før det var sendt. Han kalte framstøtet et grovt forsøk på sensur. Ørbeck-Sørheim gikk skarpt i rette med at Brunvand ikke hadde benyttet de kanalene han hadde,

og dermed også hadde plikt til å bruke: kringkastingssjefen og Kringkastingsrådet. Da ville alle rådsmedlemmene fått lik anledning til å delta i diskusjonen og danne seg en mening på korrekt og bredt grunnlag. I stedet var nå en sterkt følelsesladet diskusjon allerede i gang før det rådsmøtet Olav Brunvand utmerket godt visste ville komme bare ei uke seinere.

Når han gjorde det slik, kunne ikke grunnen være noen annen enn at han ville legge sterkest mulig press på NRK-ledelsen og dermed få stanset programmet, mente Ørbeck-Sørheim.

Spesielt kritikkverdig var det at han «betjente seg av den militære sikkerhetstjenestes kanaler» – slik var det rimelig å tolke en formulering i Brunvands avisangrep. Ørbeck-Sørheim omtalte Brunvands utspill sterkt negativt som den utsendte «sirkulærartikkel».[2]

«Jeg er rystet over Brunvands anslag mot NRKs redaksjonelle frihet og uavhengighet,» fortsatte Ørbeck-Sørheim. Han ba til slutt Brunvand om uten forbehold å beklage sin aksjon.

Olav Brunvand var ikke en mann som beklaget noe som helst. Han kom i stedet med et kraftig motstøt. Han følte Ørbeck-Sørheims angrep taktløst og ba formannen påtale formuleringen om at han skulle ha brukt sikkerhetspolitiske kanaler for å få se programmet.

«Han understreket at han ikke hadde hatt noe å gjøre med sikkerhetstjenesten, verken privat eller arbeidsmessig,» heter det i referatet fra rådsmøtet.

Brunvand gjorde oppmerksom på at hans interesse ble vakt da programprodusenten Ivar Enoksen gikk ut og lot seg intervjue i Nordlys. Men han hadde også reagert mot at fjernsynsledelsen seinere opplyste at sikkerhetstjenesten i Forsvaret og sjefen, oberst Ruge, ikke hadde innvendinger mot at programmet ble sendt. Særlig intervjuet med Ivar Enoksen hadde han reagert mot.

«Jeg ikke bare tror, men vet, at denne meldingen ga grunnlag for reportasjer rundt om i avisene», sa Brunvand.

Brunvand snublet oppi visse problemer med kronologien i oppslagene og utspillene og hvem han kjente og ikke kjente. Rådsreferatet forteller:

«Brunvand sa at han personlig fikk kjennskap til saken 19. januar, ikke fra sikkerhetspolitiet eller lignende organer. Han deltok tilfeldigvis på et kurs på Hurdalsjøen, der det også var en rekke medarbeidere fra kringkastingen til stede.» Videre: «Jeg fikk høre at programmet skulle spilles av under alle omstendigheter mandag 25. januar. Jeg spurte da om å få se på det.» Og videre:

«... da jeg kom opp og så programmet, viste det seg at programledelsen hadde bedt sikkerhetstjenesten i Forsvaret og så vidt jeg skjønte også Overvåkningspolitiet komme opp for å se programmet. Jeg la imidlertid merke til at Ruge ikke var der, for han kjenner jeg. Derfor ringte jeg til Ruge og spurte om det var riktig at han hadde uttalt seg slik. Han svarte at han ikke hadde uttalt seg i det hele tatt om de spørsmål som var av moralsk og etisk art.»

Det Brunvand ikke fortalte, var at kurset i Hurdal i januar 1971 var ganske spesielt. Enten var det et kontaktmøte arrangert av Forsvarets høgskole eller et øvingskurs for Regjeringens pressetjeneste i krig. Den var blitt omorganisert og hadde i 1970 skiftet navn fra Statens informasjonstjeneste i krig. Den samme Brunvand hadde for øvrig også vært medlem av utvalget som utredet denne omleggingen. At han deltok i Hurdal, var derfor på ingen måte tilfeldig, men et resultat av hans sentrale plassering. I et seinere rådsmøte i 1973 opplyste han til og med at han var foredragsholder der.[i]

Det er også svært upresist formulert av Brunvand når han sier «... der det også var en rekke medarbeidere fra kringkastingen til stede». De som kom fra NRK, var heller ikke hvem som helst, men håndplukkede folk, dessuten ansatte med spesialoppdrag innenfor området beredskap. I tillegg kom nøkkelpersoner fra andre institusjoner og organer.

I vår sammenheng er dette mest interessant:

Også lederen av NRKs beredskapskontor, Øystein Halvorsen, vår tidligere kjenning «hemmelige Halvorsen», var til stede. Han var samtidig mannen som organiserte visningen av Selmer Nilsen-programmet og avtalte med Olav Brunvand at han også skulle være til stede.[1]

Forsamlingen i Hurdal er et interessant eksempel på et av de utallige uformelle nettverkene som øver stor innflytelse rundt om i samfunnet. Enkeltpersoner møtes i en bestemt sammenheng og med et bestemt formål – i dette tilfelle kanskje oppdatering rundt regjeringens nye informasjonsopplegg i tilfelle krise og krig. Men de samme personene har samtidig hver for seg flere andre oppgaver og sitter gjerne sentralt i mange viktige sammenhenger.

De får uformelle muligheter til å bli kjent med hverandre eller treffes igjen. De kan ha hyggelige samtaler i mindre grupper eller to og to – under fire øyne på rommene, i peisestuene, svømmebassengene, barene eller hvor det måtte passe. Der får de også nødvendig tid til å slappe av med litt sladder. Både den alminnelige «på-kanten-om-kolleger-og-felles-kjente» eller den viktige som kan brukes i seinere påkommende tilfeller, dersom det skulle bli

nødvendig å skandalisere noen eller stoppe kjeften på dem. I tillegg blir det tid til både de ekte gode historiene og de mer pinlige.

Men det viktigste av alt er at deltakerne får skjermede anledninger til å diskutere viktige spørsmål også utenfor dagsorden. Disse havner aldri i referater eller finnes det skriftlige spor etter. Og ikke minst, nyttige opplysninger kan utveksles. For bruk seinere – i andre sammenhenger.

I ei slik uformell gruppe i løpet av denne Hurdal-samlingen var også programmet om Selmer Nilsen tema. Øystein Halvorsen fra NRKs beredskapskontor var med her. Olav Brunvand likeså. Det ble blant annet klarlagt at programmet skulle spilles av i NRK 25. januar for en utvalgt krets. Hvor mye en gikk i detalj om at Overvåkningspolitiet og den militære sikkerhetstjenesten var invitert, vet bare de impliserte. Men at Brunvand også ble klarert som deltaker, har vi både hans egne og kringkastingssjef Elsters ord på. Hvilken rolle han skulle spille for anledningen, fikk han uten tvil velge selv.

Det er grunn til å se noe nærmere på hva som skjedde i Kringkastingsrådet 11. februar. Der kom Olav Brunvand ifølge referatet med enda flere interessante biter til puslespillet:

«Etter de opplysninger jeg satt inne med, var Sverre Selmer Nilsens historie tilbudt ukebladet Hjemmet og det tyske magasinet Stern. Familien hadde imidlertid intervenert og fått det stanset. Andre aviser og ukeblader hadde etter mitt skjønn korrekt avslått tilbudet og sagt at en spion som er dømt og straffet, ikke er den rette til å fremstille saken uten motforestillinger. Uansett hvor uskyldig programmet måtte være, han er dog en mann på 38 år som har drevet som profesjonell spion. Det er ikke spørsmål om en tilfeldig agent.»

Derfor hadde Olav Brunvand aksjonert. Derfor hadde han skrevet sin artikkel og sendt den ut gjennom Arbeidernes Pressekontor. Der kom den, som vi allerede har sett, på trykk allerede 3. februar, blant annet i Arbeiderbladet.

Aldri hadde han mottatt så mange reaksjoner på noe han hadde skrevet, kunne Brunvand gi beskjed om:

«Den første jeg fikk oppringning fra om morgenen, var et familiemedlem som følte seg meget pinlig berørt, og sa han ville henvende seg til sin advokat. Jeg hadde ikke tatt med spørsmålet om familien i min artikkel, fordi jeg ikke syntes det var riktig å gå inn på det. Familien henvendte seg da til kringkastingssjefen – jeg fikk et kopi av brevet fra advokaten – og programmet ble stanset. Jeg synes det var en meget rimelig avgjørelse.»

Igjen et eksempel på at Brunvand lager referater ut fra situasjonens behov. Her var det viktig å framstille det som om henvendelsen fra familien kom til ham. I et seinere intervju med svensk TV, der han redegjør for sine motforestillinger mot spionprogrammet, er forklaringen en annen:

«... at et program av denne art nødvendigvis måtte gå ut over en del andre mennesker, hans familie, som for øvrig protesterte på programmet da de ble kjent med det gjennom meg, ...»[5]

Olav Brunvand snudde seg fort i denne perioden. Akkurat da vindstyrken begynte å bygge seg opp i avisene, satt han på flyet fra Oslo til Stavanger. Tilfeldig havnet han ved siden av en ansatt i NRK. Da det ble klart for ham, reagerte han kraftig og sa klart fra om hvor galt han syntes det var at fjernsynet skulle sende et program om Selmer Nilsen. Han gjorde såpass mye ut av dette at NRK-medarbeideren nærmest forskrekket ringte til Ivar Enoksen etterpå og fortalte hva som hadde foregått.

Hvor mange ærender Olav Brunvand hadde i Stavanger, er ikke godt å si. Kanskje var det viktigste i Rogalands Avis. Der satt sønnen Per som redaktør. Igjen er detaljene uklare, men en viktig del av resultatet lar seg etterspore på trykk. 2. februar kjørte Rogalands Avis med det nevnte blikkfanget på førstesiden. I teksten har avisa «brakt i erfaring» at programmet skal sendes, og følger opp med en svært detaljert redegjørelse. Alle Selmer Nilsens fornavn finnes, den strenge dommen som ble avsagt, og at spionen nå er sluppet fri før halve straffen er sonet. Årsaken er sykdom; «han har astma», vet avisa. Artikkelen redegjør for at Opplysningsavdelingen i NRK har kjøpt historien for 2000 kr, og ironiserer over at den løslatte nok kunne trenge disse pengene, siden de 75 000 Sovjetunionen hadde betalt ham, var blitt inndratt til fordel for statskassen. Nestleder Kristian Øgrim i den ansvarlige programavdelingen blir også her spurt om bakgrunnen for programmet, og om sikkerhetstjeneste og politi har vært inne i bildet. Svaret hans er indirekte:

«Vi er meget nøye med å skaffe oss de konsulenter vi trenger eller å søke råd der vi kan få det best.»

Avisa går videre og spør sjefen for den militære sikkerhetstjenesten i Forsvarsstaben, oberst Carl Ruge, om det samme.

«Vi har sett filmen, og sikkerhetstjenesten har ingen innvendinger. Den tangerer ingen spørsmål der vi har funnet det nødvendig å gripe inn,» svarer han.

Ivar Enoksen ble både nysgjerrig og urolig etter telefonhenvendelsen. Han

skaffet seg raskt den aktuelle utgaven av Rogalands Avis. Deretter ringte han til Knut Joner, journalisten som var kreditert for artikkelen. Han ville gjerne forhøre seg nærmere om enkeltheter rundt oppslaget. Han fikk en oppsiktsvekkende kommentar:

«Jeg fikk slengt noe stoff på bordet med beskjed om å bearbeide det. Det lukta vondt av hele saken fra første stund».

Knut Joner er død. Han jobbet vanligvis ikke med slikt stoff. Han hadde blant annet ansvaret for leserbrev og var etter hvert høyt verdsatt for sine petit-betraktninger. I dette tilfellet var det likevel han som ble satt på å bearbeide et utkast og gå videre med en sak som havnet på førstesiden og nok var den mange lesere særlig la merke til 2. februar.

Vi kan konstatere enda flere uvanlige sammentreff:

Samme dag kjørte Arbeiderbladet også sitt nevnte trespalters oppslag «TV med program om Bakfjord-spionen», hvor Kristian Ögrim blir intervjuet og sier mye av det samme som til Rogalands Avis. Om forholdet til Sikkerhetstjenesten er han knapp, men klar:

«Vi har også orientert oss i forhold til denne og risikerer ikke noe derfra.»

Så følger noe virkelig interessant. Mot slutten av teksten på oppfølgersiden siteres også Sikkerhetstjenestens sjef, oberst Ruge. Men ikke som svar på spørsmål fra journalisten i Arbeiderbladet. Derimot henvises det til Rogalands Avis, som har uttalelsen fra oberst Ruge – samme dag. Det må kalles ekspeditt.

Olav Brunvand var også rask med artikkelen han sendte ut fra AP. Den kom på trykk både i Arbeiderbladet og andre A-partiaviser 3. februar. Da må den ha blitt skrevet og sendt ut seinest før avisenes deadline 2. februar.

Sjelden har dette begrepet fra hemmelige sammentreff i bottekott og andre uoffisielle møterom passet bedre. Arbeiderpartiet alene har fått æren og ansvaret for realiteten bak begrepet. Men det er tross alt ufortjent. Slike metoder brukes overalt, i alle sammenhenger, på alle nivåer og innenfor alle avskygninger, politiske som andre. Å tro at de ikke skulle forekomme i det dunkle, refereratløse samspillet mellom de hemmelige tjenestene og deres forbindelser i bedrifter og institusjoner – herunder også NRK – er naivt. Det minner om å nekte å tro på julenissen når sporene er synlige til og med etter at snøen fra i fjor er smeltet.

Fra programkontroll skal vi nå se nærmere på en annen form for kontroll: personkontroll. Hvordan behandlet ledelsen en uønsket ansettelse?

En uønsket ansettelse

Heller ikke i NRK finnes mengder av håndfast dokumentasjon på hemmelig samarbeid med tjenester utenfor institusjonen. Bare sjelden lages skriftlige bevis på at kontakter har vært tatt, uformelle kanaler benyttet eller overlegninger gjort. Av og til oppstår likevel problemer som krever spesialløsninger, simpelthen fordi resultatet ellers ville bli et annet enn ønsket. Da kan det dukke opp muligheter til å etterspore veier og metoder og se at kontakter finnes. Visse slutninger kan trekkes, selv om det meste er skjult.

Et eksempel:

I 1970-åras turbulente politiske situasjonen både i Norge og NRK, skulle det ansettes utenrikskorrespondent i Latin-Amerika. På dette tidspunktet var korrespondentjobben blitt en fellesoppgave for radio og fjernsyn – en viktig posisjon, som krevde mange slags spesialkunnskaper. Latin-Amerika var ikke det fredeligste hjørnet av verden. Fattigdommen og elendigheten var så stor at en måtte vente seg dramatiske rapporter. Små gnister kunne utløse store branner. Opprør og tumulter skapte bortimot revolusjonære tilstander. Smittefaren her hjemme ble nok vurdert som mulig. Derfor burde korrespondentstillingen besettes med en person uten altfor radikale briller.

Innstilt som nummer 1 etter utlysning og normal behandling ble Per Olav Reinton. Strengt tatt var vel også han nær grensen for hva som kunne tåles, men han måtte anses både kvalifisert og erfaren nok. Han ble tilsatt i styremøte 28. august 1979. Kurant nok, og udramatisk så langt – inntil Reinton av familiære årsaker trakk seg fra stillingen. Da oppsto et akutt problem.

Som nr. 2 fra fagsjefene var nemlig innstilt Jon Sletbak fra Opplysningsavdelingen i Fjernsynet. Han var en erfaren medarbeider og dreven tv-journalist, med variert fartstid, til og med som kommentator av utenlandsfilm i Dagsrevyen. Mest kjent var han likevel for dokumentariske programmer fra Afrika og særlig Latin-Amerika. Der hadde han tatt opp spørsmål om undertrykking av urbefolkningen, indianerne. Programmene hadde ikke lagt skjul

på at behandlingen av denne folkegruppa var sterkt klanderverdig. Belegget var solid nok, ikke minst internasjonalt. Forskere og eksperter med stor faglig tyngde og integritet var intervjuet. I denne sammenhengen var det ikke *det* saken handlet om.

Sendte NRK en slik mann til den latinamerikanske kruttønna, kunne en risikere at smellene hørtes helt hjem til Norge. Norske investorer med direkte bånd rett inn i kongehuset kunne bli trakket på tærne. Jon Sletbak hadde allerede vært farlig nær dem i programvirksomheten sin. Hva kunne ikke skje hvis han ble stasjonert midt i smeltedigelen, med løpende tilgang på kilder og hendinger dag og natt? Radikale strømninger fantes i mange av landene. De kom jevnlig til overflaten og hadde allerede i årevis gjort seg sterkt gjeldende.

Plutselig var gode råd dyre. Siden Jon Sletbak var innstilt som nr. 2 til jobben, tilsa normal praksis at han automatisk rykket opp.

I all hast ble en ny innstilling snekret sammen – uten ny utlysning, utenfor innstillingsråd og normale prosedyrer. NRK-ledelsen kunne dermed allerede i styremøtet 2. oktober presentere tilsettingssaken på nytt. Med en ny førstekandidat, funnet ved å gå rett forbi Sletbak: Per Erik Borge, uten tv-erfaring og med beskjeden avispraksis fra Trønder-Avisa i Steinkjer.

Dette var sjokkerende, om ikke fullstendig uventet. Allerede underveis i den første normale prosessen var det mumlet i huset på Marienlyst om det som ble kalt Jon Sletbaks manglende nyhetserfaring. Derfor ble ikke den interne opphisselsen total, i hvert fall ikke blant de reine nyhetsjournalistene og de politiske journalistene – de som tilhører førstedivisjon i NRKs rangsystem. Rundt omkring i de andre avdelingene fantes det også blant fotfolket og mellomlederne et taust flertall som var solid konservativt forankret. Mange av dem var nok temmelig fornøyd med den vending saken hadde tatt.

Nyhetsavdelingene både i radio og fjernsyn var tette av folk som var på linje med myndighetenes standpunkter i de fleste saker. De opptradte i mange sammenhenger som konforme formidlere og langt på vei mikrofonstativer for autoritetene og det offisielle apparatet. Likevel ble initiativ tatt til en intern underskriftskampanje til støtte for Jon Sletbak. Den samlet 500 underskrifter fra alle lag av ansatte i løpet av få dager.

Dermed reagerte også fagforeningen til Jon Sletbak. Og det var ikke hvilken som helst ubetydelig liten fagforening. Den sterke og landskjente LO-foreningen Kringkastingens Landsforening (KL) hadde ofte uttalt seg offentlig til støtte for streiker og andre kritiske foreningers opptreden. Den hadde

også gjentatte ganger markert seg som tøff kritiker innad i sitt eget forbund Norsk Tjenestemannslag, på landsmøter, tillitsmannskurs og faglige seminarer.

KL forlangte saken opp på nytt, med omgjøring som mål etter ny behandling både i innstillingsråd og NRK-styret. En del interne bataljer og forsøk på å nå fram med en kombinasjon av lobbying og dulgte trusler, viste snart at her møtte en veggen. Foreningen henvendte seg derfor til LO-forbundet sitt, som besluttet å anlegge sak. Mot Staten v/Kirke- og undervisningsdepartementet som NRKs oppdragsgiver og foresatte, men i realiteten mot NRK selv.

En svært interessant rettssak fulgte. LO-advokat Karl Nandrup Dahl prosederte for Jon Sletbak.

Han var overraskende tøff og pågående, husker Sletbak. Og han tvang flere av de ansvarlige i NRK-ledelsen til innrømmelser i vitneboksen.

Det viste seg at kringkastingssjef Torolf Elster hadde vært fraværende, slik at andre hadde skjøttet styreforberedelsene ved første gangs behandling. Innstillingen til styret ble undertegnet av personaldirektør Oddvar Svanevik som fungerende sjef. Han tilhørte de pågående kaldkrigerne i toppledelsen, stadig på jakt etter muligheter for å få uønskede personer ut av huset. Han hadde sett med misbilligelse på at LO-foreningen i huset hadde blitt radikalisert. Han hadde vært den mest pågående i det interne etterforskningsteamet som fulgte opp episoden med Blindern-demonstrantene noen år tidligere.

Den gangen var Jon Sletbak i søkelyset, som vi tidligere har nevnt. Han var mistenkt for å ha hjulpet demonstrantene å finne fram til det studioet der Heradstveit kjørte direktesendingen med nynazistene. Sletbak var sett i korridoren mens oppstyret sto på. Han ble innkalt til forhør, som flere andre. Resultatet ble negativt. Sletbak hadde jobbet ut over vanlig kontortid og var til stede i lovlig ærend. Ledelsen fikk ikke noe på ham. Men like etter ble følgende Svanevik-replikk overhørt i gangen – myntet på Sletbak:

«Han kom seg unna denne gangen, men vi skal nok ta ham.»

Halfdan Hegtun var arkitekten og tilretteleggeren av andre styrebehandling. Han skrev det avgjørende brevet til Personaltjenesten, der Per Erik Borge ble innstilt som eneste kandidat. Hegtun var på det tidspunkt programdirektør i radioen. Administrasjonen sluttet seg kort og greit til hans vurderinger og argumentasjon. Jon Sletbak var falt helt ut.

– Det vil alltid være et vesentlig moment av skjønn i slike saker, sier Hegtun. Vi hadde nok ikke full tillit til Sletbaks evne til objektiv analyse og til å se saker fra begge sider. Vi mente han hadde hatt reportasjer hvor engasjementet hadde kommet tydelig fram. Men vi tok vel egentlig en sjanse med Per Erik Borge. Vi visste lite om ham.

I løpet av rettsforhandlingene kom det klart og utvetydig fram at her hadde «noen snakket sammen». Lederen for utenriksavdelingen i radio, Per Riste, måtte blant annet som vitne innrømme at han hadde fått negative opplysninger om Jon Sletbak i et selskap hjemme hos en av utenrikskorrespondentene.

– Ble det nydt alkohol der? spurte Jon Sletbaks advokat.

Jo, Riste bekreftet det.

Mange vitnet til fordel for Sletbak. Hans egen avdelingsleder ga ham god attest. Han kunne dessuten opplyse at han overhodet ikke hadde vært trukket inn i diskusjonen om kvalifikasjoner og utførte arbeider. Lederen for Dagsrevyen avga positivt vitnemål. Saken utviklet seg mer og mer pinlig for NRK. Ingen i ledelsen kunne være helt sikre på hvor det ville ende, eller hvor mye skjult intern praksis som ville bli gravd fram i offentligheten.

Jon Sletbak selv forlangte å få se den interne mappa si fra Personaltjenesten. Det ga som ventet ikke noe resultat. A-mappa, den ordinære gulgrå, var uten interessant innhold. B-mappa ble ikke lagt fram. Det er den blå, konfidensielle, der politiske vurderinger også kunne finnes innimellom notater om alkoholproblemer og andre sensitive personlige detaljer. Personalkontoret forsikret at den ikke inneholdt noe overhodet. Den var tom, ble det påstått.

Mens vitneførselen enda var i full gang, var departementet og NRK-ledelsen plutselig interessert i forlik. Etter overveielser mellom advokaten, fagforeningen og Jon Sletbak selv gikk en inn i en prosess med å finne akseptable formuleringer. Under tvil hevet en saken som forlikt.

I ettertid kan det stilles spørsmålstegn ved hvorfor saken ikke ble kjørt til ende, slik mange ivret for mens krigen pågikk.

– Saken var selvfølgelig en stor personlig belastning for meg, uansett positiv utvikling og støtte fra mange hold, husker Jon Sletbak tilbake, selv om vi hadde flere gode ubrukte kort på hånden, både internasjonale fagfolk på de aktuelle områdene og tv-kolleger fra Sverige. Svenskene lå på denne tida langt foran oss i NRK når det gjaldt å følge med ute i verden. De presenterte løpende dokumentarprogrammer med kontroversielle konflikttemaer fra

områder der urett ble begått.

Jeg tenkte også på at jeg tross alt skulle fortsette i NRK, og at altfor harde provokasjoner åpenbart ville påvirke de framtidige arbeidsmulighetene mine. Korrespondentstillingen ville jeg ikke få i noe tilfelle, uansett resultat. Ansettelsen var gjort og ville ikke bli endret, det visste jeg også.

Det viktigste for Sletbak og fagforeningen var å få NRK til å innrømme at Jon Sletbak var både faglig dyktig og lojal, og at saken ikke skulle svekke hans muligheter om han seinere søkte stillinger i NRK. Det oppnådde en, og dermed ble saken hevet som forlikt. Hvor mye løftene fra NRK seinere har vist seg å være verdt, er en helt annen sak.

Sletbak-saken handler etter vår mening slett ikke om at ledelsen hadde funnet en hundre prosent lojal kandidat i Per-Erik Borge. Borge viste siden – både i Latin-Amerika og her hjemme – at han var en dyktig reporter som ikke lot seg diktere. Kanskje trodde de at han var «deres mann». Men mest sannsynlig var det slik Halfdan Hegtun sier det, at de egentlig ikke var så sikre på hvem Borge var. Poenget var å blokkere en kandidat de absolutt mislikte. For å oppnå det, tok ledelsen i bruk usaklige virkemidler. Derfor er Sletbak-saken viktig. Den viser at i en trengt situasjon, ble det raskt tatt i bruk kanaler og metoder som ikke hører med blant de offisielle. Aktører som saklig sett ikke hadde noe der å gjøre, var åpenbart inne i bildet flere ganger og på ulike nivåer. Over saken faller skygger fra en praksis som ikke bare ble brukt denne ene gangen, en praksis som er vanskelig å dokumentere i bokstavelig forstand. Det dreier seg igjen om muntlige overlegninger og bruk av uformelle kontakter og nettverk – velkjente irrganger, ikke minst fra andre politiske sammenhenger. Stikkordet for metoden er: «Noen har snakket sammen.»

Turen er nå kommet til en av NRKs mest markante skikkelser, som nå har forlatt huset på Marienlyst.

En mangfoldig aktør

– Eg trur det snart er slutt på fjernsynet slik vi opplevde det, spar han. Og er entusiastisk over Internett-mulighetene. – Heilt utrulig kva eg kan ta ned, sjå no her ...

Han sitter ved skrivebordet sitt i Faktum forlag, i en rehabilitert gammel gård i Møllergata. Han trives der. Har ingenting med NRK å gjøre lenger, men skriver bøker. Fikk et godt tilbud om å hoppe av tv-karusellen, og har ikke angret på det.

– Snart vel folk det dei vil ha når det passar – komponerer sin eigen tv-meny. Teknologien er der – bare spørsmål om kort tid. Gullalderen er over. Vi fekk vere med på ein historisk epoke.

Det er en ettertenksom Per Øyvind Heradstveit som sier dette. Kanskje har han rett. At forholdene var totalt forskjellige i monopoltida på 70-tallet, er i hvert fall udiskutabelt. Da hadde folk i Norge bare én kanal: NRK. Den satt de klistret til, særlig når kontroversielle programmer ble sendt. Noen så på av interesse eller nysgjerrighet, andre for å få bekreftelser eller grunnlag for å kritisere og klage etterpå.

I NRK Fjernsynet var Heradstveit en sentral medarbeider i 1960- og 70-åra. Med stor myndighet og imponerende hornbriller opptradte han på skjermen. Av og til i samarbeid med andre, ofte med Kjell Arnljot Wig i den legendariske «Åpen post». Den var et nyskapende program i vårt land. For første gang snakket en uten snipp og slips. Topp-politikere og samfunnsstøtter fikk brått floskiene i vrangstrupen når spørsmålene ble avfyrt, rett på sak, uten formildende omkring-floskler. Særlig Kjell Arnljot Wig krevde med suveren arroganse svar på vegne av det norske folk. Og politikerne danset etter hans luner og lystret programledernes påbud. De fant seg i det utrolige og hoppet til og med tau på kommando i studio.

Aller best likte Heradstveit å opptre alene. Da hadde han total kontroll. Når han bladde ettertenksomt i notatene sine, svettet mange intervjuobjekter

i hendene. Når han stilte sine tilleggsspørsmål på sonort nynorsk og nikket klokt til svarene, var etter hvert alle viktige momenter brakt fram og vurdert. SANNINGA hang igjen som betydningsfullt ekko i studio.

Per Øyvind Heradstveit har alltid elsket å detonere bomber og avsløre hemmeligheter. Slikt ga krigstitler og førstesideoppslag – dagen etterpå enda den gangen, fordi avisene tok sjansen på å la begivenhetene hende før de skrev om dem. Men Heradstveit hadde samtidig en helt motsatt og minst like viktig side. Han elsket til de grader å holde kort tett inntil brystet og ha del i hemmeligheter, å være spesielt godt informert som innsider. Og la det skinne igjennom, diskret, men ikke til å misforstå. Eller å proklamerte sin eksklusive innsikt i full offentlighet – sjelden på skjermen, tydeligere i intervjuer og helst i bøker. At han hadde gode forbindelser og unevnelige kilder, lot han være en offentlig hemmelighet.

Tidlig i 1970-åra var Per Øyvind Heradstveit involvert i flere programprosjekter som berørte de hemmelige tjenestene, først og fremst da spionprogrammet med Selmer Nilsen kom til sending bakveien, så å si. Akkurat det skjedde gjennom et samarbeid mellom Ivar Enoksen og svensk TV, etter at det norske programmet om Bakfjord-spionen var stanset. Det svenske programmet handlet ikke bare om Selmer Nilsen. Der hadde også U2-saken og norsk basepolitikk fått en framtredende plass.

Allerede før sending ble det øvd kraftig press på NRK mot dette programmet. Flere som var intervjuet, sendte protestbrev. De klaget over at de var misbrukt av svensk TV, at de ikke hadde fått vite hvilken sammenheng de ville bli brukt i, og at de var kryssklipt. Det siste var et stående skjellsord fra konservativt hold på denne tida. Teknikken ble framstilt som grovt utilborlig, uansett om den er en helt normal foreteelse og brukes av programskapere verden over. I virkeligheten går metoden ut på at ulike uttalelser blir satt opp mot hverandre. At lange intervjuer dermed også blir redigert og komprimert, burde de fleste intervjuobjekter være glad for.

Blant klagerne forut for det svenske programmet var tidligere forsvarsminister Nils Handal, ekspedisjonssjef Tim Greve fra UD og igjen Olav Brunvand. Også denne gangen hadde Brunvand vært oppe og sett programmet på forhånd, men nå som intervjuet deltaker. Han hadde vært til stede etter invitasjon fra programredaktør Arne Okkenhaug. Av brevet hans går det ellers fram at han har sett programmet sammen med Einar Gerhardsen, Nils Handal og oberstløytnant Bjørn Egge fra Forsvarets overkommando.[1]

På tross av protestene ble svenskeprogrammet sendt. Men det ble pakket godt inn av NRK og Per Øyvind Heradstveit. Før programmet ble det ikke bare gjort oppmerksom på at flere av intervjuobjektene hadde protestert. Tråden ble også knyttet tilbake til det norske Selmer Nilsen-programmet som tidligere var blitt stanset. Det ble tatt avstand fra svenske antydninger om at dette hadde skjedd etter press fra krefter som ikke ønsket U2-affæren fram i lyset.

I studio etterpå deltok tre personer: Einar Gerhardsen, som var statsminister under U2-bråket i 1960, daværende overstkommanderende for luftstridskreftene i Nord-Norge, generalløytnant Einar Tufte Johnsen, og forskningssjef Erik Klippenberg fra Forsvarets forskningsinstitutt.

Revolverjournalisten Heradstveit var totalt fraværende under den beroligende og oppklarende samtalen. Gerhardsen forsikret at han og regjeringen ingenting hadde visst om U2-flyenes spionoppdrag. Tufte Johnsen innrømmet at han nok hadde visst at slike fly hadde landet i Bodø. Ja, han hadde til og med sett ett personlig. Etter disse innrømmelsene ville Heradstveit vite hvordan stasjonssjefen i Bodø da tidligere hadde kunnet si at han aldri hadde sett slike fly der:

Løy han, eller ...?

Svaret fra Tufte Johnsen røpet viktige nyanser i måten å ordlegge seg på:

«Vel, det er vel riktig når han har sagt at han ikke har sett flyet, men det er jo ikke det samme som at flyet ikke har vært der.»[2]

Til slutt understreket forskningssjef Klippenberg at nå hadde satellittene overtatt. U2-flyene var nærmest utrangert og satt på museum. Heradstveit nikket klokt og åpenbart enig og hadde dermed oppklart alt. De mistenksomme svenskene var satt på plass. Den store norske enigheten og fordrageligheten var gjenopprettet.

I avisene ble det bråk etterpå. VG tok fram krigstypene:

«Spionrabalder i NRK – deltakerne sier: 'Vi er blitt misbrukt'»[3]

Dagbladets leder syntes reaksjonene gikk over stokk og stein, og været organisert kampanje: «Hysteri», var tittelen: «Vi er vitne til en veritabel storm mot NRK fordi fjernsynet sendte det svenske programmet om U2-affæren.» Videre: «Rabalderet synes å være forhåndsbestilt. Både det velregisserte opplegget fra redaktør Olav Brunvand gjennom Arbeidernes Pressekontor, det

protestbrevene fra de tre deltakerne gjengis in extenso, og Morgenbladets giv akt-oppfordring på forhånd til leserne, gir innblikk i teknikken.»[4]

Foran Kringkastingsrådets møte en måned seinere, der denne saken skulle opp, kjørte Morgenbladet en toff leder med overskrift «Frihet uten ansvar». Skribenten raste mot frihetene NRK tillot seg ved å sende U2-programmet.

«La oss kategorisk fastslå: NRK er ikke en fri og uavhengig institusjon. Og skal ikke være det.»[5]

Seinere overtok Heradstveit et program om overvåking som Stein Ørnhøi hadde under produksjon. Årsaken var at Ørnhøi midtveis i arbeidet ble valgt som organisatorisk nestformann i SF og derfor overført til mindre sensitive oppgaver. Ørnhøis opplegg var kritisk, med konkrete eksempler. Etter overdragelsen fikk programmet en ganske annen innretning.

Det ble et helt stikk motsatt program, sa en som ble intervjuet av Stein Ørnhøi, men som ikke kom med i det endelige programmet.[6]

Under arbeidet med dette programmet hadde Heradstveit igjen kontakt med Bjørn Egge, men ikke bare ham. Stein Ørnhøi husker han reagerte på at Heradstveit en gang satt og kjørte gjennom hans stoff sammen med en mann i uniform.[7]

Det var nok ein frå Sikkerhetsstaben, mener Heradstveit. - Det kan ha vore oberst Magnus.

Omtrent på samme tid utga Heradstveit boka *Hemmelige tjenester*.[8] Den inneholdt en mengde detaljerte opplysninger som bar preg av nært samarbeid med Overvåkningspolitiet. I forordet viser han til åpne kilder han har brukt, før han fortsetter:

«Men langt viktigere er de samtaler forfatteren har hatt med i alt 18 personer her i landet og i utlandet. De har kunnet stadfeste eller avsanne opplysninger i aviser og tidsskrifter, og de har kunnet gi forfatteren nye opplysninger.»

Videre:

«Av naturlige grunner kan navnene på dem som ble intervjuet, ikke oppgis. Henvisninger til kilder er derfor i stor utstrekning utelatt.»

Heradstveit bekrefter at han har hatt gode forbindelser til de hemmelige tjenestene. Likevel virker det påfallende at han i ei bok på 236 sider kun skrev halvannen side om den militære etterretningstjenesten. Han tok riktignok forbehold om at E-tjenesten «... skal ikke behandles inngående i denne boka» – uten nærmere begrunnelse.

Årsaken lå nok i at han hadde problemer med å få opplysninger fra Etterretningsstaben. Kontorsjef og anklaget Ivar Johansen hadde flere møter med Trond Johansen derfra i tida før den såkalte «listesaken» kom opp høsten 1977. Under en av disse samtalene fortalte Trond Johansen at Heradstveit var blitt avvist i E-staben da han kom og ville ha opplysninger til boka si, men at han var blitt mottatt med åpne armer av Sikkerhetsstaben og Overvåkningspolitiet.[9]

Det harmonerer med måten Heradstveit beklaget seg på i de få linjene han brukte på E-tjenesten: «Det har ikke vært mulig å bringe på det rene hvor mange mann som arbeider i denne tjenesten, heller ikke hvilke metoder de bruker.»[10]

Per Øyvind Heradstveit understreker at han ikke har noe å be om unnskyldning for når det gjelder kontakten med de hemmelige tjenestene. Han «gikk aldri noens tjeneste», som han uttrykker det. Han brukte alltid sin egen vurderingsevne og trakk egne og uavhengige konklusjoner, sier han.

Et av kapitlene i ei langt seinere bok kan likevel reise tvil om dette. Overskriften er «Intervju med navnløs mann i London».[11] Det som beskrives, foregikk i tida etter at Arne Treholt var arrestert.

På kort varsel dro Heradstveit til London for å møte en avhopper fra KGB. Hensikten var å få ham til å fortelle hvilken nytte KGB kunne ha hatt av kontakten med Treholt.

«Om han bodde i Storbritannia eller et annet sted, var uklart. Ei heller fikk vi vite noe om hans identitet. Det viktigste for oss var at bevisene for at han var 'ekte' ble lagt på bordet.»

Kontakt ble opprettet via telefon og kodeord. Deretter bar det av sted til et 'safe house' disponert av de hemmelige tjenestene. Dit kom også avhopperen som skulle intervjues.

«Jeg er nå ikke i stand til å kalle fram ansiktet hans i minnet. Og han var en mann uten navn. Jeg vet med andre ord ikke hvem jeg snakket med.»

Heradstveit spør selv om intervjuet med avhopperen var et partsinnlegg mot Treholt, som da var under etterforskning. Han svarer ja på det.

«Han opptrådte også anonymt. Skulle han stå åpent fram, ville ikke samtalen ha kommet i stand. Det avgjørende her er om programskaperen kan garantere objektets ekthet. Det kunne jeg i dette tilfellet.»

Konfrontert med at alle garantier og all dokumentasjon var framskaffet av de samme hemmelige tjenestene som hadde skaffet ham intervjuobjektet,

sier Heradstveit at han fikk vite mye mer enn han gjenga i boka. Han fikk vite nok, sier han. Nok til at han ble overbevist.

Eg måtte stole på det tenestene la fram. Men eg måtte bli overbevist sjølv. Meir kan eg ikkje seie i dag. Kanskje om ti år ...?

I neste kapittel skal vi møte nok en markant NRK-skikkelse som har operert i NRK, ikke minst i Dagsrevyen, i snart en generasjon. Også han valgte å stole på tjenestene.

Slagskip med slagsider

Dagsrevyen er NRKs viktigste avdeling. Slik har det alltid vært, helt siden Tollef Berg og Mette Janson var fjernsynets nyhetsavdeling alene. Alle ser Dagsrevyen, selv med TV 2 og floraen av kommerskanaler. Det gir Dagsrevyen stor tyngde. Blir en begivenhet omtalt der, da har den hendt.

Dagsrevyens troverdighet er gull verd, og langt over hva den fortjener. Den har arvet det gamle NRK-monopolets tillit ett hundre prosent. Skjønt feil og tabber gjøres, som i enhver redaksjon. Dagsrevyen flyter på bildemediets enorme fortrinn: Vi ser det jo selv, sier folk. Det betyr gudsens sanning og faktiske forhold.

Dagsrevyen har alltid vært superviktig for aktører utenfor NRK med makt og ambisjoner. Å få igjennom to setninger der i beste sendetid, betyr mer enn hvilken som helst reklamekampanje, uansett prislapp. Å holde orden på Dagsrevyen blir avgjørende.

For de hemmelige tjenestene blir det viktigere å ha kontakt med nyhetsavdelingene enn med de fleste andre avdelinger i NRK. Dagsnytt er viktig, og i særklasse Dagsrevyen. Gode forbindelser der gjør det mulig å snappe opp nyttige detaljer fra hele verden, både den store, fjerne og den mindre, svært nære.

Det var ingen hemmelighet at Tollef Berg, som ledet Dagsrevyen lenge i den første oppbyggingsperioden, hadde god kontakt med Olav Brunvand. Han var også innom og så på nyhetsinnslag. Brunvand hadde stor innflytelse, også på ansettelser, mener pålitelige kilder som foretrekker å være anonyme.

I denne superviktige Dagsrevyen blir det viktig å holde orden. Ikke hvem som helst får jobbe der, selv om de skulle ha både kunnskaper, tv-kompetanse og evne til å grave fram nyheter. Innad i huset på Marienlyst regnes politiske kommentatorer og reportere i Dagsrevyen å høre hjemme i elitedivisjonen. Det faktum at mange av dem svært ofte og i tiår blir eksponert pa skjermen og sett i de tusen hjem, er nok en del av forklaringen på denne høye statusen.

For ikke alle vil være enig i at alle faglig sett fortjener en plass i toppdivisjonen. Men slik er det i alle redaksjoner.

Enten vi liker det eller ikke, blir Dagsrevyens reportere og kommentatorer en den av hverdagen vår. De rykker inn i det offentlige rom. Noen ser ut til aldri å ville forlate det. Noen er dyktige, andre mer standard. En medarbeider som utvilsomt er dyktig og som ser ut til aldri å ville forlate Marienlysthuset for godt, er Lars-Jacob Krogh. Avbrutt av noen korte gjestevisitter i andre kanaler har han operert på Marienlyst i en generasjon – som hardtslående reporter, som inkvisitorisk utspørrer eller programleder, som frontfigur i store og krevende programmer på direkten.

Det var Lars-Jacob Krogh som i sin tid på norsk side gjennom Dagsrevyen avdekket skandalen og samspillet mellom Akergruppen ved Martin Siem og israelerne om de berømte kanonbåtene. På skjermen hendte det at han dukket opp med saker om spioner og agenter, noen der han åpenbart måtte ha fått tips og opplysninger fra de hemmelige tjenestene. Han laget en sak på Svein Erling Haugans dobbeltspill, som også kom ut i bokform under tittelen *Jeg var dobbeltagent*. Opptak ble gjort både i Vest-Tyskland og i Wien. En reportasje ble laget omkring en polakk som også opererte i tyske områder, nærmere bestemt i Berlin, under dekknavnet Misja. Denne karen var geskjeftig også med ulovlig salg av ikoner. Endelig var han ute og laget en mystisk og dramatisk reportasje bl.a. fra Bulgaria rundt det som internasjonalt ble kalt «the Bulgarian connection» og egentlig var et drapsforsøk rettet mot Paven.

Ingen skal kunne hevde at Krogh ikke har vært en engasjert reporter og programleder. Kanskje har nettopp hans engasjement ikke bare vært en styrke, men også et problem. Det kom særlig klart fram valgnatta da det norske folk skulle stemme ja eller nei til norsk medlemskap i EF i september 1972. Etter at ja-flertallet så ut til å holde seg helt til siste slutt, svingte det overraskende over til nei helt mot slutten. Da den glødende EF-tilhengeren, programleder Lars-Jacob Krogh oppdaget dette, sto skuffelsen malt over hele ansiktet hans. Programlederen klarte ikke å bevare sin nøytrale maske. Han gled inn i rollen som aktør for en stakket stund.

Det er nettopp spørsmålet om hvilke roller den ellers så dyktige dagsrevyreporteren har spilt, vi nå skal se nærmere på.

En dag i første halvdel av 1980-åra kom Lars-Jacob Krogh til sjefen sin, programredaktør Eivind Otto Hjelle i Dagsrevyen, og ba om fri for å reise til Wien. Begrunnelsen var uvanlig: Han skulle gjøre en jobb for de hemmelige

tjenestene der nede. Saken var viktig, og det hastet med en avgjørelse.

Hjelle var betenkt. Han syntes dette var å blande kortene på en måte han ikke fant akseptabel. Derfor avslo han anmodningen. Men saken var ikke ute av verden med det. Ei tid etterpå ble han oppringt direkte om den samme forespørselen. Saken var så viktig for tjenestene at han ble bedt om å revurdere standpunktet sitt.

Hjelle fant ikke å kunne gjøre det, og opprettholdt sitt avslag.

Så mens han sammen med nestsjefen sin, Tor Strand, var på vei til et nyhetssjefsmøte i Nordvisjonen kom saken opp igjen enda en gang. Hjelle fikk melding på flyplassen underveis om at det var telefon til ham. Kringkastingssjef Bjartmar Gjerde var på tråden. Han refererte til Hjelles nei til Krogh, og ba om at det måtte finnes en positiv løsning på saken. Lars-Jacob Krogh måtte få fri. Det kunne ordnes som avspasering eller liknende, så han kunne få gjort jobben for tjenestene.

En slik henvendelse fra høyeste hold betraktet Hjelle som et pålegg han hadde å ta til etterretning. En løsning ble funnet, og Lars Jacob Krogh reiste. Til Wien.

Wien er ikke hvilken som helst by i slike sammenhenger. Den østerrikske hovedstaden er internasjonalt kjent som et sted der veier krysses og mange møtes. Ved siden av Genève og i noen grad Helsingfors har byen tradisjonelt vært sett på som det viktigste treffpunktet for hemmelige tjenester og deres lavprofilerte samarbeidspartnere av ulike slag. Det var ikke tilfeldig at Arne Treholt møtte sin føringsoffiser i KGB først og fremst i Wien.

Krogh kom tilbake med uforrettet sak. Misjonen var mislykket.

Eivind Otto Hjelle trekker fram episoden som eksempel på den delikate balansegangen mellom journalistikk og oppdrag med ekstra dagsorden. Etter hans skjønn ville en slik sammenblanding av funksjoner bidra sterkt til å så tvil om både Kroghs og Dagsrevyens integritet hvis den ble kjent.[1]

Lars Jacob Krogh vil verken bekrefte eller benekte historien – og at han gjorde jobben. Han har imidlertid både i denne og andre sammenhenger ført i marken at de hemmelige tjenestene har en viktig oppgave å gjøre. Den bør de få nødvendig hjelp til å løse. Han har ingen betenkeligheter ved å engasjere seg på denne måten. Å bevare uavhengighet og selvstendig vurdering ser han ikke som problematisk.

Han nekter kategorisk å gå inn på detaljer i denne spesielle saken.

Han lar det likevel skinne igjennom at det dreide seg om en stor fisk som

dessverre glapp unna. Det er ikke usannsynlig at det her var snakk om å avdekke sovjetisk spionasje med en norsk agent som aktiv deltaker.

Tidligere kringkastingssjef Bjartmar Gjerde husker godt hendelsen:

– Ut fra min legning og holdning mente jeg at både overvåkningstjenesten og E-tjenesten måtte gjøre sine jobber, og at vi ikke skulle legge hindringer i veien for dem. Verden var nå engang slik at vi måtte ha disse tjenestene. Jeg mente at Lars Jacob Krogh måtte få gjøre hva han ville i sin fritid. Det husker jeg at dere i fagforeningene også var svært opptatt av på denne tida. Men jeg understreket at det helst burde ordnes med en permisjon for ham, slik at vi kunne skille klart, også på grunn av utgiftsdekningen, og slik at vi ikke nærmest leide ham ut til de hemmelige tjenestene.

Når det gjaldt detaljene i saken, kjente jeg aldri til dem, og ville ikke spørre heller. I en del sammenhenger er det viktig å ikke vite, å ikke være nysgjerrig. For meg var det heller ikke viktig hvem av tjenestene henvendelsen kom fra. Og jeg fikk aldri vite noe om resultatet.

Denne episoden reiser alvorlige spørsmål, både til reporteren og hans øverste sjef. Å avsløre spionasje er etter vår mening både aktverdig og viktig. Men å la seg verve – om det så er bare til et korttidsoppdrag for tjenestene betyr at journalisten gjør seg til agent. Han glir frivillig inn i en farlig dobbeltrolle. Han opptrer med en skjult, ekstra dagsorden. Journalisten arbeider ikke engang ut fra eget ståsted og egne vurderinger, han arbeider på oppdrag. At den daværende NRK-sjefen insisterte på at han skulle ta oppdraget, gjør saken enda mer alvorlig. Vi snakker her om 1980-åra, ikke om 50-åra. Nå kan en innvende at det fortsatt var kald krig. Forholdet mellom Sovjetunionen og USA satte sitt sterke preg på situasjonen i verden og Europa. Sovjetunionen hadde nylig invadert og okkupert Afghanistan. For en NRK-sjef som fortsatt styrte en statlig institusjon, kunne det føles både som en plikt og som riktig å bistå tjenestene i en alvorlig sak. Men å la en reporter, attpåtil en meget kjent sådan, gli inn i rollen som agent for tjenestene hadde sin store og tunge pris. Uavhengig journalistikk ble erstattet med agentens arbeid i felten. Hele Dagsrevyens troverdighet ble satt på spill.

At Krogh fikk ordnet det slik at han gjorde oppdraget på fritid, endrer ikke sakens kjerne. Her var det snakk om et arrangement som var godkjent av NRK-sjefen. Dette illustrerer at både sjef og reporter åpenbart skjønte at det her var snakk om å manøvrere i urent farvann.

Det er mye vi ennå ikke vet om Lars-Jacob Kroghs oppdrag i Wien. Men

med de opplysningene som allerede er kjent, vil vi hevde at denne episoden illustrerer et av de mest problematiske og kritikkverdige samspillene mellom pressefolk og tjenester i moderne tid.

Nyhetsavdelingene både i fjernsynet og radioen er viktige elementer i NRKs beredskapsopplegg for krise og krig. Dette opplegget skapte viktige skiller mellom «høy og lav» i avdelingene. Noen var med og var sikkerhetsklarert, andre ikke. I tidligere tider lo og fleipet alle med de kalde krigerne som dukket opp. De var med «gutta boys» på øvelser og samlinger med fortrolige scenarier over flere dager. Da ble det røykepauser og tid til prat og gode historier. Øvelsesstedene egnet seg også godt til formålet. Oscarsborg, for eksempel, lå avsondret fra allfarveien og lysløypene. Der kunne deltakerne holdes samlet og samtidig isolert. Teamånd og fortroligheter ble utviklet. Men viktigere: Overnattinger med avslapning og hyggelige middager hørte med.

Enkelte slike seanser blir husket spesielt. Da besto ikke middagsmenyene bare av god mat. Særlig fløt det mer enn rikelig med godt drikke. Ja, så åpne var kranene at mange reagerte, og gjorde seg tanker. Var dette egentlig det viktigste med å samle folk, at de skulle få seg et par gratis fyllekuler? Eller lå andre og mer strategiske mål bak? Var samlingene bevisste opplegg for å se folk an og få vite noe om dem? I hvert fall løsnet den liberale omgangen med drikkevarene skikkelig på tungebåndene.

Der satt også folk fra Regjeringens informasjonstjeneste og statsministerens kontor, som igjen hadde andre oppgaver og hørte til i flere formelle og uformelle nettverk. De fikk målet fullt av gode historier og vittige slengbemerkninger. Mange ordhage og formuleringsglade folk deltok, så stemningen ble ofte høy. Anekdoter ynglet om kapp med treffsikre spissformuleringer om folk i posisjoner og indre sirkler – og sladder, både om kolleger og andre.

En nøkkelperson i disse sammenhengene var en mann som en stund hadde kontor i samme korridor som Dagsnyttavdelingen i radio. Han ble spøkefullt kalt obersten og kom fra Regjeringens pressetjeneste i krig. Og kriger var han, Bjarne Eia – fra Marinen. Ikke sjelden gikk han i gangene i uniform; han gjorde i det hele lite for å skjule seg og sin tilhørighet.

I NRK samarbeidet han nært med blant andre dagsnyttsjef Gunnar Gran, seinere programdirektør i radio. Gran var ei tid leder for Regjeringens pressetjeneste i krig.

Bjarne Eias offisielle oppgave i NRK var alminnelig akseptert på linje

med beredskapsopplegget han stelte med. Alle visste om disse hemmelighetene. At han sørget godt for tørste sjeler under og etter middager på kjedelige øvelser og samlinger, oppfattet mange som raushet og et menneskelig trekk – og selvfølgelig et uttrykk for at her fantes penger nok.

Men Eia hadde også andre ærender. Dem gikk han stillere i dørene med. Han viste stor interesse for mange tilsynelatende sære ting. Hvor stor var for eksempel pågangen etter spesielt stoff fra nordområdene og Svalbard i bildearkivet? Hvem av medarbeiderne satt og kjørte gjennom slikt stoff, og hvor lenge? Slikt rettet han henvendelse til dagsrevyledelsen om og ville ha oversikt over. Hva nyhetsjournalistene foretok seg, ville han også gjerne høre detaljer om. Og dem han ikke allerede hadde plassert ideologisk, ønsket han politiske opplysninger om.

Nå ville tilfellet at han ikke alltid fikk den ønskede nære kontakten med lederne i Dagsrevyen. Verken Eivind Otto Hjelle eller Tor Strand satte pris på det de oppfattet som invitter til regulær kartlegging og rapportering av medarbeidere. Det hadde lite med journalistikk å gjøre. De klaget oppover til Elster. Eia kom ikke mer tilbake i liknende ærender etter det, og ble nok fjernet av Gunnar Gran. Det fikk være måte på klønet opptreden.[2] Bjarne Eia på sin side avviser i dag at han drev med noe som kunne oppfattes som invitt til kartlegging.

Redigering av stoff foregår løpende i enhver nyhetsredaksjon. Ei tegneserieavis som Dagsrevyen får plass til svært lite tekst. Desto viktigere blir prioriteringene. I NRK har folkeopplysningstanken stått sterkt fra starten. Den har i høy grad lagt føringer for stoffvalg og vektlegging. Folk skulle få vite om viktige hendinger, og informasjonen skulle være saklig og korrekt. Lenge virket dette å være uproblematisk. Den grunnleggende måten å bedømme på var naturlig lik – arven fra 1945 lå i bunnen. Særlig har enigheten om forsvars- og sikkerhetspolitikken vært massiv.

Etter hvert begynte det å oppstå sprekker. Vietnamkrigen ble det avgjørende veiskillet her også. Journalister med avvikende syn dukket opp på de mest ubeleilige steder, til og med i Dagsrevyen. Et eksempel fra Vietnamdekningen illustrerer motsetningene: Da USA invaderte Kambodsja 30. april 1970, laget Olav Øverland en utenrikspolitisk kommentar til sendingen dagen etter. Den ble strøket av kveldsredaktøren, Per Juul, som kom fra Adresseavisen. Han ga følgende begrunnelse i den interne vaktloggen:

«Olavs kommentar ble strøket (3.02). Avtalen var opprinnelig at han skulle

lage bakgrunnskommentar på det som har ført til utviklingen i Kambodsja. Ganske sent ombestemte han seg og antydet at han heller ville lage noe på all kritikken mot Nixons tale. Det nektet jeg å godta før jeg hadde hørt Lagesen, for kjente jeg ham rett, besto nok det meste av hans kommentarer om det samme. Det viste seg å holde stikk, og til overmål var Lagesen hele 2.50.» Videre: «Det får da være grenser. Eller er det enna noen som er blind for en viss tendens til slagside i NRK?».

Olav Øverland var uenig i denne prioriteringen og mente at utsagnet om en viss tendens til slagside i NRK burde diskuteres bredere enn i intern-loggen.

Utover mot 1970-åra kom flere nyanser til orde, målbaret av liberalere og avvikende radikale. Mer og mer viste det seg at ulikhetene i syn og bedømmelser ikke gikk på nyanser, de var grunnleggende. Noen la åpent marxistisk samfunnsanalyse til grunn for vurderingene. Kritikken ble fundamental – og utålelig.

I Dagsrevyen fikk dette to konsekvenser. Silingen av medarbeidere inn i staben ble viktigere, og utvelgelsen av stoff som skulle på lufta, avgjørende. Når det gjaldt ansettelsen av nye folk, var prosedyren med innstillingsråd et hinder. Der satt det representanter fra fagforeningene, og noen av dem lot seg ikke manipulere. Verst var den sterke LO-foreningen som organiserte bredt gjennom hele staben. Den ble mindre og mindre samarbeidsvillig.

Kringkastingens Landsforening (KL) ble etter hvert dominert av SV-ere og AKP-ere. De tok ofte dugelig ut blodet på hverandre i interne fraksjonskamper, men når de var enige, hadde de stor makt på møter og i innstillingsråd. De gamle Ap-traverne maktet aldri å mønstre støtte nok til å rokke ved dette. Tennerskjærende måtte de tåle solidaritetsresolusjonene og innrømme dominansen.

Så måtte andre metoder til. Og de evig velprøvde kom enda sterkere i hevd. Noen snakket sammen. Lavprofilerte kontakter ble tatt og enighet nådd, ofte andre steder enn der beslutningene egentlig skulle fattes. Neste oppgave var å få satt enighetene ut i livet. Det kunne gjøres ved forskjellige manøvrer, som for eksempel å trekke pålitelige til side med oppfordringer om å søke bestemte stillinger – for å blokkere brysomme uønskede. Nye innstillinger kunne skrives, der bestemte momenter ble tatt inn med et knips, eller aller helst ved at enkelte eksisterende ble gitt større betydning. Var fagforeningsrepresentantene i innstillingsrådene lojale, kunne sakene sendes dit på nytt.

Var de ikke det, prøvde en å komme rundt dem ved å bruke styringsretten.

Oftest førte slike manøvrer fram, men ikke alltid. I en periode var ledelsen i Dagsrevyen rett og slett ikke med på notene. Folk som Eivind Otto Hjelle og Tor Strand hadde den leie uvanen at de ville vurdere selv. De kunne sitte en hel dag på Arlanda på vei til eller fra et nordisk møte for å gå gjennom søknadspapirer og veie fram en innstilling.

Hadde de så foretatt det de oppfattet som en saklig bedømmelse, kunne de til og med insistere på å stå på sitt. Nå ble de også overprøvd – det var ikke enestående – men av og til fikk de også sitt igjennom. Da kunne det vanke grov overhøvling i korridoren etterpå: Har dere mista forstanden!

En gang i 1970-åra skulle det ansettes korrespondent i London. Bjørn Haga hadde en stund på forhånd dekket konflikten i Nord-Irland. Ikke på mer oppsiktsvekkende måte enn å etterleve seinere kringkastingssjef Elsters motto for folkeavstemningen om EU: én sak, men to syn. Det var likevel for mye for haukene i denne sammenhengen. De gikk så langt at de satte på trykk finurlige antydninger i form av en helside i Arbeiderbladet med følgende velplasserte spørsmålstegn:

«Bjørn Haga – er du IRA-agent?»

Anstrengelsene førte fram. Mistanken ble hengende ved Bjørn Haga, som langt fra å være livsfarlig agent var en ung og rød radikaler fra Odda. Riktignok hadde han mange kommunistvenner der den gangen, men han sto nok mye nærmere sosialdemokratiet på det aktuelle tidspunktet. Han fikk selvfølgelig ikke korrespondentjobben.

Ansettelsene var ikke den eneste viktige kontrollposten. Inne i redaksjonen fantes flere nøkkelposisjoner hvor radikalt slagg kunne rakes vekk. Ikke alle meldinger som folk leverte til vakthavende, ble godkjent til opplesning:

«Kairo ut, Moskva ut, vi sprer ikke slikt. Washington, fint ...»

Både språket og reaksjonen kunne være kort og kontant. En bestemt rapport fra den suspekte Afrika-korrespondenten Halle Jørn Hanssen ble for eksempel en dag kylt som et prosjektil gjennom redaksjonen med greit begripelig kommentar fra en frispråklig konservativ tungvekter blant vaktsjefene:

«Forbanna kommunist!»

Også innenrikspolitisk stoff som passet dårlig for det statsbærende sosialdemokratiet, kunne bli avvist eller nedprioritert og kuttet – fordi sendingen den dagen dessverre var så forbannet full. Eller det kunne bli forvist til den langt

mer ufarlige Kveldsnytt-teigen. Da hadde mange lagt seg, og faren var mindre.

Folk som ikke jobbet i Dagsrevyen, men i andre avdelinger i NRK, var av og til ute og plukket opp nyhetsstoff på reportasjeturer. Noen av dem hadde til og med tidligere vært i nyhetsavdelingen og blåholdt på at seerne hadde krav på viktig informasjon selv om reporteren ikke lenger tilhørte superguttas elitedivisjon i Revyen. De sendte ufortrødent stoff hjem, eller de laget spesialinnslag med sikte på nyhetssendingen.

Av og til ble stoffet trenert i flere ledd med ulike begrunnelser, til det stinket gammel mugg. Andre innslag kom ikke på i det hele tatt. Forklaringene og unnskyldningene skiftet etter fantasi, ærlighet og arroganse. Venner i nyhetsredaksjonen kunne med skuldertrekk bare beklage at visse foranstaltninger var tatt. Stoff fra altfor markert røde kolleger skulle ikke gis prestisje ved å komme på.

Vår snartur innom NRK er til veis ende. Vi har glottet inn i den mest sammensatte mediebedriften i Norge, prøvd å gi noen smakebiter på viktige og mindre viktige særheter. Vi har ettersporet noen lite synlige interne forbindelseslinjer, og noen til og fra institusjonen.

NRK har i hele perioden vi behandler, vært dominerende i det norske mediebildet og spiller fortsatt en viktig rolle der. Mediekonsernet har også stadig en sentral plass i myndighetenes opplegg for informasjon i krise og krig. At NRK så lenge så å si var en del av statsapparatet, har nok hatt konsekvenser for det norske samfunnet, kanskje større enn vi i dag aner.

DEL IV

Sluttord

Vi startet arbeidet med denne boka fordi vi mente temaet var viktig. Jobben var nødvendig å gjøre. Ingen har prøvd å nærme seg forholdet mellom mediene og de hemmelige tjenestene i en større sammenheng over tid. Journalister skriver lite om journalister, i hvert fall når emnet er såpass ømtålig. Ønsket om å beskytte lauget kan være en av grunnene. Så får heller kartet fortsatt ha denne hvite flekken, av kollegiale hensyn. Eller av hensyn til rikets sikkerhet?

Hvilke tanker sitter vi igjen med når kryssspeilinger er gjort, og vi ser tilbake? Flere viktige konklusjoner kan trekkes. To av dem er ikke spesielle for intimitet og samspill mellom medier og hemmelige tjenester.

For stor nærhet til kilder skaper alltid problemer. Fortrolighet oppstår, en følelse av å være sammen om viten andre ikke har. Opplysninger blir gitt under forutsetning av diskresjon, at de ikke skal ut til offentligheten. Slik skapes føringer som ikke gagner den viktigste journalistiske oppgaven: å gi folk nødvendige opplysninger for å orientere seg i en uoversiktlig virkelighet. Ofte legges det også opp til videre fortrolighet. En må vise seg tilliten verdig for å få vite mer – seinere, i neste omgang.

Nærhet over tid øker bindingene. Det blir stadig mer naturlig å ta hensyn til varige kilder, kilder som gjentatte ganger har gitt fortrolige tips eller kommet med viktige opplysninger. Konsekvensen blir økende vansker med å forholde seg fritt og vurdere uavhengig.

Integriteten som yrkesutøver kan under slike omstendigheter komme i fare. Intelligente kilder leverer ofte argumenter samtidig som informasjonen blir gitt. Det påvirker lett holdninger og dermed utgangspunktet for videre bearbeiding. Selv faktaopplysninger er sjelden reine; de fleste hører til i ulike sammenhenger og omgivelser. Og det skal sterk mage til for å være upåvirket av eksklusiv, vennlig argumentasjon pakket inn som viktig informasjon. På samme vis som det skal velutviklet selvinnsikt og kritisk sans til for alltid å være klar over når påvirkning har skjedd, eller grenser er overskredet.

Ikke overraskende har vi konstatert at nærheten mellom pressefolk og hemmelige tjenester begynte under krigen. Å drive etterretning var avgjørende for å vite nok og handle riktig, i verste fall for å berge livet.

Men den felles okkupanten og fienden var ikke eneste målet for overvåking og innsamling av opplysninger. Innad i motstandsfronten ble det også spionert. Sosialdemokrater og kommunister sto steilt mot hverandre. Det gjaldt å skaffe seg kontroll over det norske etterkrigssamfunnet.

Hemmelighold og fordekthet var nødvendig overfor fienden, de tyske okkupantene. Metodene var like brukbare overfor politiske motstandere. Viktige aktører innenfor LO og Arbeiderpartiet begynte den avgjørende kampen mot kommunistene i flyktningmiljøene i Stockholm under krigen.

En dobbeltholdning oppsto. Det ble avgjørende å holde seg orientert om politiske motstandere – på alle måter og med alle midler, også fordekte og hemmelige. Samtidig gjorde krigs- og okkupasjonstida de samme måtene og metodene dagligdagse. De ble en normal del av hverdagen. Det var ikke naturlig verken å skille dem ut eller se på dem som spesielle.

Kanskje er dette noe av forklaringen på at pressefolks forhold til hemmelige tjenester ble opplevd som uproblematisk langt inn i etterkrigstida. En hadde samarbeidet med folk om både etterretning, overvåking og registrering. Og en hadde selv i nødvendig utstrekning brukt de samme metodene.

Velvillig tolket kan vi si at kimen til å operere med en skjult dagsorden ligger her. Å tenke taktisk og strategisk ut fra overordnet målsetting ble nødvendig – og normalt. Siden en aldri kunne være sikker på hvilke ører som lyttet, og hvilke øyne som så, ble det en naturlig forsiktighetsregel å holde noe unna, å veie ordene og passe kjeften. Av hensyn til konsekvensene. Det kunne like gjerne hett «av hensyn til rikets sikkerhet».

Enkelte journalister i hele etterkrigsperioden har operert med en skjult, ekstra dagsorden. Brutalt sagt har de satt hensynet til de hemmelige tjenestene fremst – over hensynet til informasjonsplikten og leserne. For journaliststanden og journalisters troverdighet er dette et betydelig yrkesetisk problem. Det slår svært negativt ut hos dem vi er satt til å tjene. Folk vet ikke hva de skal tro, de vet ikke hvem de kan stole på.

Det er denne pressefolks *skjulte dagsorden* i sine mange og ulike former vi har hatt som ambisjon å rette søkelyset mot. For denne dagsordenen er ikke én enkelt handling, men mange og høyst ulike. Det er den vi har ønsket å kartlegge og analysere.

Vi har villet reise spørsmålet: Hvilke av disse handlingene - især spill og samspill – kan kalles legitime? Hvilke kan kalles illegitime?

Hva slags kontaktformer og samspill fant vi i dette vel halve århundret vi har undersøkt? Vi tror at de mange episodene og aktstykkene vi har lagt fram i boka, viser at de fleste formene har eksistert. For bare å nevne noen:

Det finnes norske pressefolk som har latt seg verve. De har tatt ad hoc-oppdrag for tjenestene. Noen har latt seg debriefe. Andre har mottatt sensitiv informasjon med klausul om hvordan opplysningene skal brukes. Enkelte har mottatt gaver. Noen har rapportert av og til eller systematisk. En del har drevet både etterretning/registrering og rapportering. Noen har drevet med dette som enkeltindivider, andre har deltatt i uformelle, men organiserte nettverk av partipolitisk eller tverrpolitisk art.

Hva kan så kalles akseptabelt samspill? Hva er uakseptabelt samspill? Hvilke dilemmaer skaper de ulike formene for samspill for en redaktør eller journalist? Vi tror at det finnes noen enkle svar, men også mange vanskelige og kompliserte dilemmaer som må drøftes. La oss derfor kort se nærmere på de former for samspill som vi pekte på i innledningen. Hvor går grensene mellom legitimt og illegitimt?

- *Pressefolk behandler tjenestene som et normalt journalistisk objekt.*

Dette krever også et samspill, blant annet i form av kildesamtaler og kildesjekk. Men det reiser ikke andre problemer enn de en møter i vanlig oppsøkende journalistikk. Problemene reiser seg når journalisten sitter med høyt gradert materiale. Det skal vi se nærmere på seinere.

- *Pressefolk rapporterer ad hoc til tjenestene om akutt krise eller fare.*

Dette kan dreie seg for eksempel om attentat- eller terrorplaner mot politikere, asylsøkere eller vitale institusjoner. Vi har påvist at dette har skjedd i Norge, blant annet da Klassekampen i 1988 rapporterte til Overvåkningspolitiet om en attentatplan mot et asylmottak ved Arendal. I slike tilfeller dreier det seg om opplysninger som journalisten har kommet over i sitt arbeid. Alle hensyn til liv og helse taler for at rapport bør gis. Noen vil hevde at en av prinsipielle presseetiske grunner ikke skal ha slik kontakt. Andre vil hevde i pressefrihetens navn at journalisten og mediet bare skal observere og rapportere til leserne og seerne og la saken «gå sin gang». Vi opplever det

ikke som et dilemma å velge mellom slike verdier. Å unnlate å si ifra mener vi er grovt og dypt uetisk. Det betyr at en bevisst lar andre menneskers liv og helse rammes i pressefrihetens navn. En annen ting er problemet med å finne ut av hva som er desinformasjon, falsk alarm eller svake indisier på en attentatplan. Her kan det oppstå en vanskelig avveiing. Hvor sikker bør en være før en gir rapport? I slike alvorlige saker mener vi at den bør gis heller for tidlig enn for seint. Hva dette betyr, kan bare den enkelte journalist avklare.

Pressefolk unnlater å gjøre tjenestene til objekt for normal journalistikk.

Kanskje har dette vært en av de mest utbredte tendensene i norsk presse. Det dreier seg vanligvis om ei redaksjonell linje. Det kan argumenteres for at tjenestene ut fra sin karakter som hemmelige ikke kan gjøre jobben dersom de blir gjenstand for offentlig søkelys. I så fall velges kravet om et visst demokratisk innsyn og kontroll vekk. Spørsmålet om maktmisbruk i tjenestene blir pr. definisjon en ikke-sak. Lund-kommisjonens funn viser hvor problematisk dette er. Det viste seg både i Overvakningspolitiets gamle samarbeid med Arbeiderpartiet og LO og i POTs moderne registreringspraksis. Det kan også hevdes at tjenestene bør få være i fred når de arbeider med store og vanskelige saker som angår landets sikkerhet og framtid. I visse situasjoner kan ikke dette avvises som legitimt argument. Men da stilles det sterke krav til den konkrete analysen av hver enkelt sak eller situasjon. Svært mye skal stå på spill for individer, grupper eller landet for at dette bør ses på som akseptabelt i en periode.

Pressefolk rapporterer sporadisk eller systematisk om forhold i inn- eller utland.

Vi har påvist at en del pressefolk har latt seg debriefe av de hemmelige tjenestene, både i tidligere og moderne tid. Det har dreid seg blant annet om spionasjemistanker, om spesielle forhold i områder hvor norske FN-styrker oppholder seg, eller om norske statsborgeres private omgang med utenlandske tjenestemenn. Det kan argumenteres for at tjenestene ikke klarer å skaffe seg denne informasjonen uten mange rapportører, eller at bare pressefolk slipper til i enkelte situasjoner. Mot dette står kravet om at journalisten ikke skal bli aktør, ikke skal bekle dobbeltroller eller rapportere så sant det ikke er snakk om akutt fare. Vi mener at valget bør være lett: Slik rapportering skal

ikke skje. Skjer det, er journalistens integritet i ferd med å brytes ned. Blir det kjent, mister hun eller han også sin troverdighet – etter vårt syn med god grunn. Her bør hensynet til informasjonsplikt og «Det store Vi» – offentligheten – veie suverent tyngst. Oppdager journalisten for eksempel på en langvarig utenlandsreportasje at nok en stat er i ferd med å utvikle kjernefysiske våpen, bør det ikke være et dilemma hva som bør gjøres. Offentligheten bør få rede på dette snarest mulig. En eksklusiv informasjon til tjenestene ville etter vår mening bety å løpe fra det samfunnsansvaret som alle pressefolk bør føle. I dette ansvaret ligger etter vår mening også at flest mulig skal vite mest mulig om det meste.

Pressefolk spiller rollen som agent for å komme seg ut av en vanskelig situasjon.

Som påvist, har dette skjedd i Norge, blant annet da en kjent journalist var i ferd med å bli vervet av KGB på midten av 60-tallet. I tidligere perioder, da det sikkerhetspolitiske samholdet var sterkt og offisielt, føltes nok dette som akseptabelt av mange pressefolk, kanskje svært mange. Ikke bare ga det en redning ut av en farlig situasjon. Det åpnet også opp for at fremmed spionasje kunne avsløres. I en slik situasjon kan det hevdes at det er en slags skjellig grunn for å bli *aktør eller korttidsagent* for å komme ut av den ubehagelige situasjonen. Det kan også tenkes at tjenesten øver press for å få journalisten til å gjøre «en jobb». Det gjør i så fall ikke situasjonen enklere for journalisten. Vi tror likevel at en gyllen regel bør være at den beste måten å komme seg ut av en slik knipe på, er å gjøre offentlig kjent hva som har skjedd. I så fall *kan* det tenkes legitime grunner for å vente til tjenestene har etterforsket saken nærmere. En slik situasjon er preget av dilemmaer og dels tvang. Likevel tror vi offentliggjøringens strategi er den riktige.

Pressefolk opptrer som frivillig korttidsagent med løfte fra tjenestene om å få eksklusiv rett til stoffet når saken er ferdig etterforsket.

Vi har påvist at dette har skjedd da NRK-reporter Lars-Jacob Krogh tok på seg et slikt oppdrag og reiste til Wien. Også et slikt samspill kan det føres argumenter for og imot. Det kan hevdes at saken er en så stor og viktig spionasjesak at journalisten bør delta i spillet som lokkedue eller i en annen rolle. Det kan hevdes at det ikke kan være noe etisk galt å gjøre en jobb for

tjenestene dersom hensikten er å publisere viktig stoff for leserne og seerne. For vår del ser vi på dette som farlige og kyniske eksempler på en hensikten-helliger-midlet-filosofi. I tillegg blandes rollene grovt, og journalisten blir aktør i et større spill. Vi vil tro at integritet vanskelig kan bevares, dersom den allerede finnes. Og troverdigheten vil bli svekket drastisk om dobbeltrollen blir kjent.

Pressefolk mottar sensitiv informasjon med klausul om hva som ikke kan omtales. Det kan skje individuelt eller i organiserte nettverk.

Dette er påvist gang på gang, også i denne boka. En slik praksis ble i særlig grad utøvd i det gamle, organiserte samspillet mellom krefter i Arbeiderpartiet, LO-ledelsen, A-pressen og særlig Overvåkningspolitiet. Det skjedde også i særlig grad i de tverrpolitiske «satellittene», selv om ikke alle som deltok, hadde den fulle oversikten over hva som skjedde. På grunn av det sikkerhetspolitiske samholdet som fantes den gang, kan det hevdes at det var legitimt. Men samhold gir ikke uten videre grunn til å blande statens og partiets interesse, ei heller da. Det kan også reises alvorlige innvendinger mot at privilegerte personer i uformelle nettverk får eksklusiv statlig informasjon på denne måten.

Pressefolk mottar ikke bare klausulert informasjon i et uformelt nettverk, men gir sensitiv informasjon tilbake til tjenestene.

Denne toveis, systematiske virksomheten var uten tvil typisk for både samspillet mellom Overvåkningspolitiet og Ap/LO, og mellom tjenesten og de tverrpolitiske «satellittene». Her var det ikke bare snakk om å motta, men å gi sensitiv informasjon. Argumentet har vært at en organiserte disse systemene for å verne om statens sikkerhet. Det har også vært argumentert med at dette ikke uten videre var brudd på norsk lov. Men selv ikke den kalde krigens atmosfære kan uten videre legitimere slik virksomhet. Nok en gang kan det argumenteres mot fordi stat og særinteresser blandes, og fordi et eksklusivt sjikt inntar en skjult, uformell maktposisjon som ikke er demokratisk kontrollert. Dessuten kan det reises kritikk mot at nettverkene ikke bare vernet om nasjonal sikkerhet, men også deltok i politisk fraksjonsarbeid og renkespill. Det kan hevdes at dette samspillet mer og mer tok preg av å være ledd

i partipolitiske stridigheter, at det ble benyttet skjulte politimetoder i den partipolitiske kampen. Vi for vår del mener at denne formen for halvprivat paravirksomhet bryter med grunnleggende demokratiske spilleregler. En av disse spillereglene er at det skal herske nok innsyn til at det kan utøves en viss offentlig kontroll. Vi mener derfor at pressefolk som deltok aktivt og bevisst i disse organiserte nettverkene, handler sterkt uetisk. Samtidig fantes det pressefolk som beveget seg i ytterkanten og som ikke hadde den fulle oversikt over hva de var med på.

- *Pressefolk som mottar informasjon for å «plante» den, eller for å desinformere. Journalisten deltar i et styrt politisk spill.*

Dette har vi i bare beskjeden grad dokumentert. Vi har funnet trekk av det i Loran C-saken, Gunnar Alf Larsen-saken, i Aftenpostens omgang med en antatt vervet agent for Overvåkningspolitiet, i Haakon Lies «ekko-operasjoner» i A-pressen, o.l. I det upubliserte materialet ser vi konturene av en langt mer omfattende aktivitet. Men bevisene er for svake og sporadiske til å legges fram nå. Her kan det hevdes at dersom journalisten åpent velger å arbeide for bestemte interesser, må det være akseptabelt. Men i så fall må hun eller han klargjøre ståsted og ikke seile under fordekt eller falskt flagg. Både å plante informasjon og å desinformere foregår derimot sjelden eller aldri på den åpne samfunnsarenaen. Dermed opptrer journalisten med en skjult dagsorden.

Men det kan hevdes at i en akutt krise eller en krig må pressefolk delta i slik aktivitet for å villede fienden. Det kan være snakk om å delta i det statlige info-systemet i krig, eller rett og slett å delta i psykologisk krigføring. Dette er et tema vi har belyst i denne boka. Det betyr i så fall en kraftig statlig kontroll av mediene. Fra offisielt hold hevdes det at den medieteknologiske utviklingen ikke gjør en statlig kontroll i krig mulig. «CNN lar seg ikke styre av den norske regjering.» Etter vår mening er dette en altfor lettvint argumentasjon. Vel er det slik at kanaler fra inn- og utland vil kunne fungere og nå fram til folk flest også i en krigssituasjon. Men det betyr ikke uten videre at regjeringen ikke har muligheter og behov for å styre og kontrollere en del av informasjonen - inkludert å holde tilbake informasjon. I en regulær krigssituasjon anser vi fortsatt en viss styring for å være legitimt. Omfanget bør derimot være minst mulig. Men grensene for hva som er akseptabelt og ikke aksep-

tabelt, vil vise seg å være uhyre vanskelige å trekke. At pressefolk deltar i denne virksomheten, er heller ikke illegitimt i krig. Men de bør i så fall ikke definere seg som frie og uavhengige pressefolk lenger. Det vil i så fall gi et falsk bilde av virkeligheten. En spade bør kalles en spade. Men et viktig spørsmål blir hvordan slike beredskapssystemer skal øves i fred. Her vil viktige problemer melde seg: Hva slags fiendebilde skal pressefolk øves opp til å reagere i forhold til? Hva slags nettverk skapes i slike beredskapssystemer?

Når det gjelder psykologisk beredskap og krigføring, vil vi hevde at dette er en sterkt manipulativ og vanskelig disiplin. Det finnes mange historiske erfaringer om hvordan en sterk angriper kan benytte seg av psykologisk krigføring. Spørsmålet er også om de som forsvarer et angrepet land, også står i fare for å svekke egen kraft ved å benytte psykologisk krigføring. For ønsket om å villede fienden har ikke sjelden ført til at det er folk flest som er blitt villedet – både i fred og krig.

Når det gjelder statlig informasjonsberedskap, skaper også den en serie med alvorlige dilemmaer både i fred og krig. Det hjelper ikke å stikke av fra problemene ved å si at slikt vil vi ikke ha, ikke delta i. Krigens brutale karakter vil tvinge fram slike aktiviteter. Desto viktigere er det i fredstid å diskutere dilemmaene og konfliktene de skaper.

Pressefolk ber tjenestene vurdere en sak og gi råd om den skal publiseres eller ikke.

Dette har vi påvist til fulle, ikke minst i omtalen av NRK. Det finnes klare argumenter for å rådføre seg. Saken kan være så alvorlig og så akutt og så vanskelig å vurdere rekkevidden av at journalisten og redaktøren vil spørre tjenesten om råd. Men problemet oppstår med én gang. Hva er så alvorlig? Hva er så akutt?

Mister pressefolkene kontrollen over saken på denne måten? Når tjenestenes menn inviteres til NRK for å vurdere og gi råd om et program bør sendes, da blir disse problemene demonstrert. At dette skjedde da NRK var en fullt ut statlig institusjon, gjør det for så vidt lettere å skjønne at slikt kunne skje. Men i praksis var det å underlegge NRKs programmer en statlig sensur i fredstid. VGs Lamark-sak i mars 1998, der russisk spionasje ble avslørt, kan stå som den diametralt motsatte holdning. Avisa tok hensyn til Overvåkningspolitiets etterforskning, men vurderte og kjørte sitt eget løp fram til saken ble publisert.

Skal råd innhentes, tror vi at det i alle fall bør skje på en måte som ikke eksponerer det konkrete materialet journalisten sitter med, eller fører til press mot å publisere saken. Kampen om å stå uavhengig, men allsidig informert er ikke lett. Men hvem har sagt at den skal være det?

Pressefolk lar være å publisere sensitivt stoff fordi det er gradert.

En rekke saker handler om dette spørsmålet. På overflaten kan det virke legitimt å holde tilbake gradert stoff. For det innebærer at lover og tjenesters instrukser brytes. I de første etterkrigsårene var nok respekten for norsk lov og tjenestenes instrukser langt større enn i dag. Det kan også føres gode argumenter for at deler av det norske forsvaret bør være skjult. Vi tror at praktisk talt alle norske journalister som arbeider med slike spørsmål, tar slike hensyn – uansett politisk ståsted. Men gjennom mange tiår er det også blitt demonstrert at graderingen kan være ganske tilfeldig. Det finnes eksempler på at den ikke tar sikte på å beskytte landets sikkerhet, men heller særinteresser og politisk renkespill. Gradering kan være med på å skjule maktmisbruk. Vi vil hevde at det som er dagens lov, ikke nødvendigvis gir uttrykk for det legale, etisk sett. Lover og regler kan også være i så sterk utakt med etiske fellesoppfatninger at de ikke uten videre kan brukes som fasit. Å la være å publisere saker fordi de er gradert, ville bety å løpe fra både det personlige og det presseetiske ansvaret.

Pressefolk får et så nært personlig forhold til nøkkelpersoner i tjenestene at det kan påvirke deres integritet.

Dette har vi påvist i flere sammenhenger, ikke minst i uformelle nettverk. Den enkle og gamle metoden med at «noen har snakket sammen» har kanskje vært den viktigste metoden for samspill – når alt kommer til alt. At pressefolk har kontakt med nøkkelpersoner i tjenestene kan ikke uten videre anføres som en kritikk. Tvert om kan det hevdes at det er umulig for en journalist å få god og vettug nok bakgrunnsinformasjon om sensitive saker dersom hun eller han ikke pleier slike kontakter. Men en ting er kontakter og grundige samtaler. En annen ting er om det utvikler seg et vennskap eller en så sterk beundring at journalistens integritet står i fare. Et eksempel som i det minste reiser et slikt spørsmål, er forholdet mellom VGs politiske redaktør Olav Versto

og E-tjenestens tidligere visedirektør og seksjonssjef Trond Johansen. Etter et TV-program i januar 1997 måtte Versto rykke ut med en helsides forklaring i VG på sitt nære forhold til Johansen. Der bekreftet han at kontakten hadde blitt hyppigere og mer jevnlig de siste fem-seks årene. Han understreket at kontakten hadde vært lett synlig. Det har Versto uten tvil rett i. Hans egen innsats i Lamark-saken viser at det her er snakk om en oppegående reporter og redaktør. At han har politiske meninger som etter vår mening ofte nærmer seg rein propaganda for de hemmelige tjenestene, er et helt annet spørsmål. Det relevante i denne sammenhengen er spørsmålet om forholdet er blitt for nært. Selv mener Versto naturlig nok at hans integritet er i god behold. Samtidig konkluderer han artikkelen 14. januar 1997 med å skrive at «mannen har en helt uvanlig begavelse og tankekraft». Kanskje har Trond Johansen det. Tankekorset blir om Versto er i stand til å rette offentlig kritikk mot Johansen dersom det skulle vise seg saklig grunn til det.

Dilemmaene som skapes i slike nære personlige forhold, er mange og vanskelige å løse. Noen løser dem kanskje, andre ikke. Uansett er det et generelt problem for pressefolk å ha et for nært forhold til kildene.

Pressefolk lar seg regelrett verve til hjemlig eller fremmed tjeneste.

Vi har påvist at dette har skjedd. Det kan argumenteres for at en slik handling er legitim dersom landet er i akutt fare og krig truer, eller at krigen har brutt ut. Men i så fall bør pressefolk opphøre å gi seg ut for journalister og redaktører. De bør etter vår mening finne seg et annet «cover» - uansett om alibiet som journalist kan synes bekvemt eller nyttig på kort sikt. Vi tror at slike falske dekkopplegg for pressefolk vil ha en så stor pris at det uansett bør forkastes. Prisen er både integritet og troverdighet.

At pressefolk har tatt imot små eller dyre gaver fra fremmede tjenester, har vi også vist. Det kan argumenteres med at dette tross alt er uskyldig, og at det ofte kan skje uten at journalisten helt skjønner hva som foregår. Da vil vi hevde at journalistens mentale beredskap i så fall er så svak at faren for å la seg korrumpere og bli vevd inn i et illegitimt nett, er svært stor. At pressefolk er villige til å ta imot slike gaver, har vist seg å kunne være første skritt på en slik farlig vei.

Problemene og dilemmaene om samspill mellom pressefolk og tjenester er med andre ord både mange og vanskelige. Men de er neppe vesentlig

verre å løse enn de problemene som folk flest møter i hverdagen i løpet av et langt liv. Og *de* kan som kjent ofte være svært vanskelige.

Ikke alle de samspill vi har belyst, kan rubriseres under en «skjult dagsorden». Noen former er høyst normal journalistikk. Men de fleste formene for samspill har et element av skjult dagsorden i seg. Dette elementet varierer fra lett til tungt. Å spørre en tjeneste om råd i en sak kan være en enkel og normal aktivitet for en journalist. Å la seg verve eller delta i et organisert etterretnings- og rapporteringssystem er derimot en alvorlig og unormal virksomhet.

Kan så grensene trekkes krystallklart og *generelt* mellom legitimt og illegitimt samspill? Vi er skeptiske til å definere slike enkle og generelle kriterier. For det er den konkrete analysen av hvordan samspillet bidrar til å fremme eller skade grunnleggende etiske verdier, som må stå i sentrum. Det er denne analysen som til syvende og sist vil gi svar på hva som er legitimt, og hva som er illegitimt.

Skulle vi likevel si noe generelt, vil vi nøye oss med dette:

Samspill som bidrar til at flest mulig folk får vite mest mulig om det meste, er legitimt.

Samspill som bidrar til å skade liv og helse, er illegitimt.

Samspill som bidrar til å styrke skjult, udemokratisk kontroll over folk flest, er illegitimt.

Samspill som innebærer at journalisten opererer med en ekstra dagsorden på tvers av informasjonsplikten, er illegitimt.

Samspill som fremmer grunnleggende etiske verdier, er legitimt.

Samspill som skader grunnleggende etiske verdier, er illegitimt.

Men når dette er sagt, står det meste av avklaringen ennå igjen - det vil si å gjøre en konkret analyse av en konkret situasjon.

Har så den skjulte, ekstra dagsordenen i sine ulike fasonger eksistert bare sporadisk, eller har den foregått i stor skala? Hvordan har virksomheten utviklet seg? Det er ikke lett å svare presist og sikkert på et slikt spørsmål. Det ligger i sakens natur at mye fortsatt kan ligge skjult, både i fortid og samtid. Vi tror likevel at det er riktig å konkludere slik:

I de første 20, dels 30 åra etter krigen fantes det et organisert samarbeid. Det skjedde på topplan eller var toppstyrt. Det viktigste var nok samspil-

let mellom krefter i Arbeiderpartiets ledelse, LO-ledelsen, A-pressen og Overvakningspolitiet. Rolf Gerhardsens viktige rolle er sannsynligvis blitt undervurdert til nå. Konturene av et slags partikontrollert «kommando-system» i A-pressen kan skimtes. Det fantes også et betydelig antall tverr-politiske grupperinger eller «satellitter» som samarbeidet landet rundt. I dette samarbeidet utgjorde Arbeiderparti-politikere og A-pressefolk ryggraden. Kanskje har dette vært et av de mest innflytelsesrike uformelle nettverkene som har eksistert i og rundt norsk presse noen gang. I tillegg fantes det et organisert samspill mellom Høires Pressekontor og et stort antall H-redaktører. Det er også sannsynlig at de aller fleste avisene i A-pressen hadde fast kontakt i Overvåkningspolitiet lokalt. Oftest var det redaktøren som hadde kontakten, men det fantes unntak. Ellers eksisterte nok det fleste former for samspill, inkludert sporadisk verving.

I denne *konsensus-perioden* er det grunn til å hevde at enighet om sikkerhetspolitikken preget mediene sterkt, nesten uten unntak. Det fantes en utbredt taushet om overvåking, etterretning og sikkerhet. Den ble stort sett bare brutt av en venstreradikal og venstresosialistisk kritikk som vokste opp gjennom 60-åra. Vi vil hevde at det blant pressefolk ikke bare fantes et ideologisk begrunnet samhold om sikkerhetspolitikken, men også en ganske utbredt *servilitet overfor myndighetene og de hemmelige tjenestene.*

I løpet av 70-åra sprakk dette sikkerhetspolitiske samholdet og den nesten monolittiske tausheten om tjenestene. EF-striden fikk store konsekvenser for partienes evne til å styre og kontrollere avisene. Lojaliteten til partiledelsene ble svekket. Journalisters krav om større uavhengighet og rett til kritisk vurdering ble mer synlige. Loran C-saken ble saken som på en definitiv måte slo vesentlige sprekker i det som metaforisk kunne kalles den monolittiske tausheten. Denne perioden med sprekkdannelser og *oppgjøret med konsensus-politikken* fortsatte opp gjennom 80-åra.

Det er først i 90-åra at *sammenbruddet for konsensus og sterkt hemmelighold* skjedde. Det sterkeste uttrykket for dette ble Lund-kommisjonen. Men den var et resultat av mange forhold – både av en langt mer pågående kritisk journalistikk, men kanskje først og fremst et resultat av Berlinmurens fall og Sovjetunionens sammenbrudd.

Mye tyder på at de gamle samspillformene mellom mediene og tjenestene ble svekket i de to siste fasene, særlig i den siste. Våre undersøkelser tyder på at gamle, rigide og dels partikontrollerte styringssystemer er blitt avløst av *de løsere, uformelle nettverkene.* Vi tror at disse nettverkene nå spiller en større rolle for samspillet enn vi hittil har vært klar over. Samtidig er vi inne i en periode med nyorientering, usikkerhet og krav om kritisk journalistikk. Det er naturlig å tro at dette har ført til at samspillet er blitt kraftig svekket, i alle fall for ei tid. Den måten som enkelte viktige medier dekker overvåking, sikkerhet og etterretning på, viser at det finnes et ønske om genuin kritisk journalistikk. NRK følger ei mer nyansert linje enn den «statsbevarende» som var så sterkt før, mens TV 2 åpenbart føler seg friere i forholdet til statsautoritetene og tjenestene. VGs journalister evner å grave opp mange interessante nyheter. Samtidig preges kommentarene ofte av sterk vilje til å forsvare tjenestene så langt det er mulig. Denne VGs dualisme er blitt mer synlig etter hvert. Dagbladet på sin side ser ut til mer bevisst å ha tatt vare på sin kritiske og liberale tradisjon. I det nye mediebildet er det mulig å trekke ut tre tendenser:

- Ofte lever to motstridende kulturer side om side i mediene.
- Journalistikken på dette feltet er i ferd med å bli mer «normalisert».
- Grepet om stoffet står og faller med noen ganske få kompetente medarbeidere.

Vi har bevisst latt være å gå nøyere inn på dagens situasjon i mediene. Vi har mye stoff, gode historier og spekulasjoner på lager. Det har vi også for hele perioden fra 1945 til i dag. Vi har så visst hatt lyst til å gå tettere inn både på utvalgte medier, redaktører og journalister. Å undersøke for eksempel VGs kontakter og metoder kunne være interessant og viktig. Men vi har følt at det ville være galt å gå dypere inn i dagens tilstand. Det hadde vært lett å henfalle til overflatisk synsing. Vi kunne fristes til å falle som offer for rykter og spekulasjoner. Slike er det mange av i pressekretser. Om dagens tilstand i mediene er det kort sagt mye å si, men det bør sies først når det journalistiske gravearbeidet er utført på en grundig måte.

Er det så *mange* pressefolk som har deltatt i uakseptabelt og tvilsomt samspill med tjenestene? Det ville være hasardiøst å angi et eksakt tall. For det tallet vet ingen. Det vi trygt kan si, er at antallet må ha vært stort i den første historiske fasen. Den gang kan det ha dreid seg om noen hundre. I de to seinere fasene tror vi tallet har sunket vesentlig. Men fortsatt tror vi at redak-

torene og journalistene må telles i mange titalls, kanskje i et tresifret tall. Samtidig bør en da huske på at det finnes rundt regnet 10 000 pressefolk av alle slag i Norge.

Vi har latt mange spørsmål stå uten eksakte svar. Vi har også drøftet mange dilemmaer som samspillet skaper. Mange av disse konfliktene er det mulig å løse og gi svar på. En del er svært vanskelige, og fasiten er ikke enkel. Også vi har vårt tvisyn. La oss nå se nærmere på noen få temaer i dette samspillet som vi tror det er mulig å ha en ganske bestemt mening om. Gang på gang har vi behandlet disse temaene, stykkevis og delt. Vi mener at de er så viktige for å forstå samspillet, at de fortjener noen sammenfattende ord til slutt. I disse spørsmålene føler vi mindre behov for tvisyn.

Først og fremst var det journalister i Arbeiderpartiet og tillitsmenn i fagbevegelsen som sto sentralt i samspillet med tjenestene den første tida etter krigen. Systemer for innsamling av opplysninger om politiske motstandere ble skapt, samtidig som arkiver ble bygd opp. Gjennom viktige nøkkelpersoner ble utvekslinger med de hemmelige tjenestene organisert som normale rutiner. Et sinnrikt, men uformelt rapporteringssystem sikret at toppfigurer på høyt nivå innenfor parti, fagbevegelse og tjenester til enhver tid var orientert og oppdatert.

Journalistisk arbeid og hemmelige bigeskjefter fløt over i hverandre. Avlønninger ble foretatt der det var naturligst eller lettest å ordne diskret. Beslutninger om verv, reiser og arbeidsoppgaver ble tatt av de virkelige maktutøverne, som kunne sitte i redaksjonene, i faglige fora, på partikontorene, i statsadministrasjonen eller i regjeringskontorene.

Stasi-liknende systemer ble skapt og filtret inn i hverandre. Til sammen gjennomsyret de viktige deler av samfunnslivet. De utgjorde en maktbase som sikret oversikt og kontroll, og de gjorde det svært vanskelig for utfordrere og opposisjon å slippe til.

Etter Lund-kommisjonens rapport har det vært en tendens til å gjøre Arbeiderpartiet til eneaktør på det hemmelige området. Vi mener at det er en overforenkling av forholdene. Riktignok var personer i og rundt Ap og Youngstorget ledende. Men utløpere fantes, både til andre geografiske steder og andre organisasjonsmessige sammenhenger, for ikke å glemme andre politiske miljøer. Vi oppfatter påvisningen av det vi har kalt tverrpolitiske «satellitter», som et viktig supplement til det som allerede har vært kjent.

Rapporten fra den samme Lund-kommisjonen kunne også gi inntrykk av

at den viktigste medieinstitusjonen vår i etterkrigstida ikke eksisterte i samspillet med de hemmelige tjenestene. Selvfølgelig har de hemmelige tjenestene hatt stor oppmerksomhet rettet mot mediemonopolet NRK. Like selvfølgelig har de hatt sine rapportører der og hatt et løpende samarbeid med folk derfra.

Kontakt med de hemmelige tjenestene er minst like viktig som bred kontakt på andre områder. Problemer oppstår først når denne kontakten er med på å avgjøre hva som skal offentliggjøres, og vinklingen som blir valgt.

Slik vi ser det, finnes det opplagt eksempler på at intelligente aktører i tjenestene har vært i posisjon både til å spille på mediene og bruke dem til egne formål. Underveis i møter med kolleger har vi påfallende ofte støtt på Trond Johansens navn. Journalister, redaktører og politikere har hatt kontakt med ham, eller han har tatt kontakt med dem – for å informere, skaffe seg selv opplysninger, påvirke, true eller advare.

Med sin sentrale plassering både innenfor E-tjenesten og viktige utvalg i Arbeiderpartiet har han hatt enestående oversikt innenfor et viktig og langt på vei tabubelagt sikkerhetspolitisk område. Det har gitt ham en posisjon som best kan sammenliknes med dirigenten for et stort orkester. De mulighetene dette har skapt, har han utnyttet med virtuositet. Han har spilt på de fleste strenger, og han har dirigert med følsom våkenhet for nyanser.

Vi sier ikke at han har utnyttet sin rolle irregulært. Men å late som han ikke har hatt alle muligheter til å være både orkesterleder og impresario, er i beste fall naivt. Og vi er enige med kolleger som åpent har sagt at de synes det har eksistert en lite ønskelig sammenblanding av roller. Kombinasjonen av å være utvalgsmedlem i Arbeiderpartiet, med intim kontakt på høyeste plan, og samtidig noe nær reell leder av E-staben i en lang periode, er uheldig.

At Trond Johansen har hatt uvanlige egenskaper og evner til analyse, sammenfatninger og strategiske vurderinger, har flere pekt på. Det får bli andres oppgave seinere å vurdere dette nøkternt og nøyere ved å gå dypere inn i E-tjenestens totale engasjement og seksjonssjefens samlede virksomhet. Vi håper han også selv vil medvirke til en slik gjennomgang.

Som andre monumentbyggere er han sterkt opptatt både av ettermælet og de historisk riktige sammenhengene. Det skal bli spennende å se om han velger sfinxens rolle, slik en annen sentral aktør, Jens Christian Hauge, har gjort, eller om han ved nærmere ettertanke kommer til andre konklusjoner –

og om han er villig til å gå i dialog med flere enn sine selvautoriserte hoffreportere. Også han har et betydelig ansvar for at samtidshistorien vår skal bli mest mulig korrekt og i overensstemmelse med hva som faktisk har foregått.

Menneskene er sosiale vesener – heldigvis. I mange sammenhenger snakker vi helst for lite med hverandre. Men det fordekte samsnakket etter bøttekottmetoden representerer slik vi ser det, en snikende fare, nesten en slags kreftsykdom.

Her er folk som arbeider innenfor de hemmelige tjenestene over tid spesielt sterkt miljøskadd. Det skjulte er blitt selvfølgelig og naturlig, det er simpelthen blitt natur. Til en viss grad er vi journalister i slekt med disse holdningene. Også for oss kan det være nødvendig å opptre i smug enkelte ganger, for å få tak i opplysninger som sitter langt inne. Å beskytte kildene våre er en hellig og ufravikelig plikt hvis vi vil kalle oss seriøse. Også det forholdet er beslektet med hva hemmelige tjenester og operatører gjør.

Men for journalister er det samtidig svært viktig nettopp å være åpne og mest mulig inkluderende. Det bør gjelde både arbeidsmetodene og kontakten med folk utenfor eget laug. *Ideelt* sett er vi allmennhetens tjenere, og vi bør være «offentlighetens riddere».

Vi har ingen illusjoner om at det noensinne blir slutt på bøttekottfortrolighetene. Vi setter søkelyset på dem og understreker det tvilsomme ved dem, også fordi alle slags rykter og halvkvedet gift har lett for å spre seg fra dem. I omgangen med de hemmelige tjenestene kan det ikke advares sterkt nok mot bøttekott-mentaliteten.

Historisk forståelse vil blant annet si å lete etter forutsetninger og sette ting inn i riktige sammenhenger. Vurderinger bør være mest mulig kongeniale med tid og klima. For å ivareta dette kravet, har vi lagt betydelig vekt på å få perspektivene bakover i orden. Vi har søkt røttene til samspillet mellom medier og hemmelige tjenester helt tilbake i krigstida.

Men å påpeke forutsetninger er ikke det samme som å unnskylde unnlatelser eller la være å avdekke tvilsom praksis. Den lange perioden med taushet og servilitet fra de politiske journalistenes side etter krigen kan muligens forklares og bortforklares. Den kan vanskelig forsvares.

Norske mediefolk har lite å være stolte av på dette området. Først langt inn i 1970-åra revnet det sikkerhetspolitiske samholdet, slik at tausheten opphørte og den hemmelige monolitten sprakk. Men selv da fortsatte uvanen

med å slå på skåka i stedet for merra - å konsentrere seg om formaliteter og eventuelle brudd på taushetsløfter, heller enn å grave fram fakta og belyse uakseptable sammenhenger og praksis. Dette er en sykdom vi mener den norske medieverdenen ennå ikke er skikkelig kurert for.

Vi har påvist at en del journalister gjennom Forsvarets russiskkurs, kurs på Forsvarets høgskole og deltakelse i andre sammenhenger er blitt trukket inn i uformelle nettverk. Dette ser vi på som et stort yrkesetisk problem. Det skaper tilhørighet, fortrolighet, følelse av eksklusivitet og - bindinger.

Etter hvert er det erkjent at slikt kan skape uholdbare forhold på andre områder, for eksempel innenfor næringslivet og statsadministrasjonen. For journalister og mediefolk er slike sammenhenger enda vanskeligere å forsvare. Hensynet til allmennheten og informasjonsplikten kan ikke unngå å bli skadelidende. Den skjulte dagsordenen vi har pekt på og advart mot, vokser lett fram fra slike bindinger.

Vi mener at de uformelle nettverkene representerer en like stor fare som ulike typer taushetsløfter. En del kolleger mener at begge deler er lite problematisk så lenge en selv er klar over farene. Da kan kursen justeres for eventuelle misvisninger, og full integritet og troverdighet bevares. I beste fall oppfatter vi en slik holdning som naiv. Å tro at en ikke blir påvirket av en innflytelse som en er seg bevisst, er etter vår oppfatning å overvurdere egen rasjonalitet og fornuft.

Vi har også konstatert at enkelte medieaktører avfeier slike problemstillinger som uviktige eller til og med perifere og avsporende. Det vitner om store skylapper og en overflatisk tenkemåte som skremmer.

La oss helt mot slutten stanse opp et øyeblikk og spørre: Hvilke konsekvenser har samspillet mellom pressefolk og hemmelige tjenester fått for det norske samfunnet? Hvordan har det påvirket forholdet mellom statsapparatet og det øvrige samfunnet?

Det er vanskelig å gi gode og sikre svar. La oss bare legge fram noen få og foreløpige påstander:

Informasjon om viktige sider ved det norske samfunnet ble i altfor stor grad holdt tilbake av mediene. Det strenge hemmeligholdet rundt sikkerhet, overvåking og etterretning gjorde samfunnet mindre gjennomsiktig. Holdninger som rådet på dette sensitive området, smittet over på holdninger generelt i samfunnet. Dermed ble det vanskeligere å orientere seg for folk flest.

En slik mangel på informasjon bidro til å legge en demper på divergens, på ulike synspunkter, på kritiske holdninger. Dermed fikk makteliten større aksept for sin politikk enn den ellers ville ha fått.

En annen og mer alvorlig konsekvens av denne aksepten var kanskje en sterkere servilitet for makthaverne. Mangel på informasjon, mange tabuområder og mangel på debatt fremmer sjelden selvstendig og kritisk tenkning.

At skjulte politimetoder også ble godtatt og brukt av sentrale krefter i Arbeiderpartiet og LO, bidro til økt kontroll og disiplinering av folk flest. Stabiliteten i det norsk velferdssamfunnet bygde ikke bare på økonomiske reformer. Mediene avdekket ikke at også «pisken» ble brukt, ikke bare «gulrota». I større grad enn historikerne til nå har ment, bygde denne stabiliteten også på skjult kontroll og disiplinering.

Slike skjulte politimetoder ble i særlig grad brukt i samspillet mellom Arbeiderpartiet/LO og Overvakningspolitiet. Opposisjon langt utover de tradisjonelle kommunistenes rekker ble holdt utenfor tillitsverv og makt, mange ble stigmatisert og isolert. Mediene avdekket ikke dette. Sterke krefter spilte tvert om på lag med dem som benyttet illegitime metoder i politikken.

Det skjulte tverrpolitiske samarbeidet om sikkerhet, overvaking og etterretning bidro ekstra til at viktige spørsmål ble hevet over den vanlige politikken. Sikkerhetspolitikken ble definert nærmest som en «nasjonal dugnad». Ledende riksaviser og NRK bidro sterkt til å skape denne definisjonen.

Uformelle, tverrpolitiske nettverk bidro til sjiktdannelser. Deltakerne i disse nettverkene betraktet seg selv som privilegerte og som forvaltere av en spesielt stort samfunnsansvar. Ved å tie bidro mediene til denne tendensen.

På grunn av hemmelighold og skjult samspill ble en rekke hersketeknikker i politikk og samfunn i liten grad avdekket, belyst og kritisert.

Alle disse forholdene fikk konsekvenser for folkeopplysning, utdanning og oppdragelse.

I sum: Ved at mediene tidde eller aktivt spilte på lag med myndigheter og tjenester, bidro de til å styrke både den åpne og den skjulte statlige kontrollen i samfunnet. Dette skapte et mindre fritt og gjennomsiktig samfunn. Oppgjø-

ret med denne kontrollen ble sterkt utsatt på grunn av medienes spesielle aktørrolle.

Vi har vanskelig for å se at samspillet hadde vesentlige positive konsekvenser.

Helt til slutt et tankekors som det er naturlig å runde det hele av med. Et overordnet viktig dilemma er spesielt for det området vi har behandlet: konflikten mellom informasjonsplikten og hensynet til rikets sikkerhet. Per Borten har gjentatte ganger formulert det slik: Det er ulogisk og naturstridig med lukkede systemer i åpne samfunn. Eller formulert som spørsmål: Kan demokratiet bevares og forsvares med udemokratiske midler?

Dette er et ekte dilemma. Legges alt åpent, kan resultatet i en gitt situasjon bli katastrofalt. Samtidig er det viktig å fastslå at uten innsyn i de hemmelige nettene og kottene blir uavhengig vurdering og nødvendig kritikk umulig.

For journalister forsterkes problemet ved at pressen er pålagt oppgaven som fjerde statsmakt, populært formulert. Skal den plikten utøves hundre prosent, kan i prinsippet ingen begrensninger gjelde. Men så firkantet praksis kan heller ingen leve med. Dermed er vi tilbake ved utgangspunktet. Vi slipper ikke unna de umulige valgene og de subjektive vurderingene.

Ett imperativ må gjelde uavkortet: Ingen journalist må operere med en skjult dagsorden. I klartekst betyr det at ingen må la hensynet til de hemmelige tjenestene gå foran informasjonsplikten.

Lever vi alle etter det?

Noter

Det begynte under krigen

1 Oddvar Aas: *Norske penneknekter i eksil*, Tiden 1980, side 5
2 Tore Pryser: *Klassen og nasjonen. Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 4, Tiden 1988, side 478
3 Rapport om Forsvarets overkommandos virksomhet utenfor Norge, Del II, side 40
4 Oddvar Aas: op.cit., side 142
5 Knut Lofsnes i NRKs TV-serie «Skyggespill», om Rinnan og Rinnanbanden, sendt jan/febr 1996
6 Oddvar Aas: op.cit., side 110
7 Op.cit., side 112
8 Op.cit., side 177
9 Op.cit., side 179
10 Ole Kristian Grimnes: *Et flyktningesamfunn vokser fram. Oslo*, Aschehoug 1969, side 218

Den vanskelige overgangen til fred

1 Libertas-raidet mot VG blir også omtalt i Martin Eides bok *Blod, svette og gledestårer*, Chr. Schibsteds forlag, 1995, sidene 145–152.
2 Kjell Vesje: *Youngstorgets hemmelige hverdag*, Cappelen 1988, sidene 124–128
3 Tore Pryser til Vårt Land 26.2.1997
4 Lund-rapporten, dokument nr. 15 (1995–1996). Avgitt 28. mars 1996, sidene 538–539
5 Odd Isungset og Morten Jentoft: *Verkebyllen*, Tiden 1995, sidene 25–30
6 Rune Ottosen: *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*, Aschehoug/NJ 1996, sidene 284–286
7 Arne Skouen: *En journalists erindringer*, Aschehoug 1996

Regjeringsorganet

1 Einar Olsen var journalist i Kragerø Blad 1955–57, journalist i NTB 1957–60, journalist i Arbeidernes Pressekontor 1960–65, redaktør i Rogalands Avis 1965–70, redaktør i Vestfold 1971–74, redaktør i Arbeiderbladet 1974, disponent i Norsk Arbeiderpresse 1975–86, journalist i NTB og frilans 1986–89, fotoleder i NTB fra 1989.
2 Bengt Calmeyer var journalist i Horten Arbeiderblad 1956–58, og fra 1958 journalist i Arbeiderbladet. Han var også kulturredaktør i noen år. Calmeyer har bl.a. skrevet flere skjønnlitterære bøker og debattbøker.
3 Arbeiderpartiets E-apparat er behandlet i flere bøker, særlig i *De visste alt. Rapporter fra nedre etasje* av Ronald Bye, Alf R. Jacobsen og Finn Sjue, Tiden 1993, og *Forsinket oppgjør. Arbeiderbevegelsen og den politiske overvåking* av Bengt Calmeyer, Aschehoug 1993. Temaet blir også tatt opp i *Youngstorgets hemmelige hverdag* av Kjell Vesje, Cappelen 1988.
4 Jan Otto Hauge var journalist i Arbeidernes Pressekontor 1963–68, journalist i Ny Tid 1975–82, redaksjonssjef samme sted 1982–85. Han var også leder i Oslo AUF 1969–73, styremedlem i Oslo Arbeiderparti 1969–73 og partisekretær i SV 1973.
5 Martin Tranmæl var medlem av Arbeiderpartiets landsstyre 1906–18 og av sentralstyret 1918–63. Redaktør av Arbeiderpartiets hovedorgan Social-Demokraten (fra 1923 Arbeiderbladet) 1921–1949.
6 Rolf Gerhardsen var redaktør i Vestfold Arbeiderblad 1933–40, redaktør i Norges-Nytt ved den norske

legasjonen i Stockholm under krigen, redaksjonssekretær i Arbeiderbladet 1945–53 og nyhetsredaktør 1953–69. Han var også formann i Oslo Arbeiderparti 1958–65. Se også Lund-kommisjonens rapport dokument nr. 15 1995–96, sidene 538–539.

Se Lund-kommisjonens rapport, særlig sidene 525–535.

Påskeopprøret i 1958 besto i at en gruppe mennesker som dels var knyttet til Arbeiderpartiet gjennom Sosialistisk Studentlag og dels til kretsen rundt bladet Orientering, gjennomførte en underskriftsaksjon i påskeuka. Flertallet av Aps stortingsrepresentanter sluttet seg da til et opprop som krevde norsk veto i NATO mot atomopprustning av Vest-Tyskland. Se bl.a. *Påskeopprøret 1958* av Fredrik Hoffmann, Pax Forlag 1966, og *De visste alt. Rapporter fra mørke rasje* av Ronald Bye, Alf R. Jacobsen og Finn Sjue, Tiden, sidene 79–96.

Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914–1997*, Cappelen Akademisk Forlag 1998, sidene 513–44.

9 Reidar Hirsti var bl.a. journalist i Arbeiderbladet 1958–63 og sjefredaktør 1963–74. Så ble han statssekretær 1974–75. Siden hadde han en lang og allsidig karriere i NRK, fra 1987 programredaktør. Han var også formann i Norsk Redaktørforening 1970–74.

Tron Gerhardsen var journalist i Arbeidernes Pressekontor i en kort periode mot slutten av 50-åra og fram til 1961. Så var han i Arbeiderbladet fra 1961 til 1973 og i NRK 1973–80.

Per Monsen ble knyttet til Arbeiderbladet i 1949, og han var politisk redaktør 1952–64 og 1968–70. I 1964–68 var han direktør for Det internasjonale presseinstitutt, IPI, i Zürich, i 1970–80 sjefredaktør og adm. direktør i NTB. Om Monsen, se også Lund-rapporten side 540.

Om Arne Hjelm-Nilsen, se bl.a. Lund-rapporten sidene 549–557, og *De visste alt. Rapporter fra mørke rasje*.

Arvid Jacobsen var journalist i Arbeiderbladet 1967–77, sjefredaktør i A-pressens Osloredaksjon fra 1977 til 1990, og redaktør i Arbeiderbladet 1991.

Opplysninger gitt forfatterne av Ronald Bye.

Bernt H. Lund var finansråd i Oslo kommune og medlem av Arbeiderpartiet.

Jakob Grava hadde vært partiets distriktssekretær en rekke steder rundt om i landet før han i 1970 ble kontorsjef på Arbeiderpartiets hovedkontor på Youngstorget. Det var han helt til 1981, da han ble sjef for LO-skolen på Sørmarka. Han gikk av i 1995.

10 Forfatterne har snakket med tre tidligere A-redaktører som opplyser dette.

«Hysj-reiret»

Olav Brunvand var knyttet til A-pressen fra 1935, var sjef for Arbeidernes Pressekontor 1949–78 og statssekretær i Forsvarsdepartementet 1952–55. Han satt også i en årrekke som medlem av Kringkastingsrådet.

Nils Langhelle var arbeidsminister i Gerhardsen-regjeringen fra 1945 til 1946 og samferdselsminister fra 1946 til 1951. I Torps regjering var han samferdselsminister fra 1951 til 1952, forsvarsminister fra 1952 til 1954 og handelsminister fra 1954 til 1955.

Om Olav Maaland og Bjørn Hovem-Johansen, se særlig kapitlet «Trekløveret».

1 Om Olav Maalands forhold til Overvåkningspolitiet, se kapitlet «Trekløveret».

Solidaritetskomiteen for Vietnam, forkortet til Solkom, ble stiftet i 1965 og nedlagt i 1978.

A-redaktøren som ikke visste

Reidar Hirsti var blant annet fastlønnet formann i AUF fra 1955 til 1958, da han begynte som journalist i Arbeiderbladet.

A-journalist med spesialoppdrag

Rolf Øvrum begynte i Arbeideravisa 1967, i Rogalands Avis 1971. Fra 1979 var han redaksjonssjef i Hamar Arbeiderblad, generalsekretær i Norsk Redaktørforening 1983–90.

Per Wiedswang var journalist i Arbeiderbladet 1947–74, ansvarlig redaktør i Hamar Arbeiderblad 1974–80.

I tillegg til Rolf Øvrum har forfatterne kilder i E-tjenesten som også mener at Østhagen var knyttet til den militære E-tjenesten.

Tverrpolitiske «satellitter»

Christian Christensen og en av bokas forfattere hadde flere samtaler fra 1987. Spørsmålet om pressefolks forhold til mediene ble første gang berørt 25. november 1987. I en samtale 3. desember 1993 tok han opp temaet langt grundigere. C.C. satte ingen vilkår for hvordan informasjonen skulle brukes. En rekke navn som han oppga, ønsket han derimot ikke skulle bli publisert. C.C. døde 5.11.1994.

Lars Hellberg, journalist i Morgenbladet 1965–70, i Aftenposten fra 1970. Korrespondent for avisa i Stockholm 1977–81, korrespondent i Washington 1981–85. Red.sekr. i Aftenposten 1985–89, innimellom leder for politisk avdeling. Siden 1989 politisk kommentator og lederskribent.

Klassekampen 30. oktober 1991. Avisa publiserte både ordrette telefonsamtaler som var avlyttet, og flere notater som bygde på avlyttede samtaler.

Opplysningene om at det var minst 12 grupperinger, bygger både på samtalen med C.C. i 1993 og på egne undersøkelser gjennom flere år.

Egil Sundar begynte i Aftenposten i 1958. Han var leder for politisk avdeling i 1966–84 og sjefredaktør i Aftenposten 1984–1990.

Jo Benkow var formann i Høyre fra 1980 til 1984.

Dette brevet, som ble skrevet 11. august 1981, er gjengitt i sin helhet i Reiulf Steens bok *Maktkamp*, Tiden 1989, sidene 256–265.

Om avdøde møbelhandler Arvid Engen på Jessheim, se bl.a. *Edderkoppen. Historien om en møbelhandler* av Viggo Johansen og Pål T. Jørgensen, Aventura 1989.

Arve Solstad begynte i Dagbladet 1965, og var ansvarlig redaktør 1973–90.

Jens Evensen var handelsminister i Trygve Brattelis regjering 1973–74, havrettsminister 1974–76, og havrettsminister i Odvar Nordlis regjering 1976–1979.

Politiavdelingssjef Erik Næss var i 1960- og 70-åra en krumtapp i Overvåkningspolitiets politiske avdeling. Det var han som bl.a. hadde et nært samarbeid med Arbeiderpartiet, blant dem Ronald Bye.

Trygve Ramberg var bl.a. journalist i Aftenposten i 1955 og 1960, nyhetsredaktør i Aftenposten 1970 og sjefredaktør 1978–86, styreformann i NRK 1990–97.

Historikeren Jens Arup Seip skrev i 1963 essaysamlingen *Fra embedsmannsstat til ettpartistat*.

Se *Den hemmelige krigen. Overvåking i Norge 1914–1997* av Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, bind 1, sidene 435–442, Cappelen Akademiske Forlag 1998.

Trekløveret

Av hensyn til rikets sikkerhet ... av Chr. Christensen, Cappelen, se særlig sidene 156–162.

Både Hanna Kvannmos oppvekst, opphold som ungjente i Tyskland, dommen hun fikk, og erfaringene hennes etter medieoppslagene i 1974 er utførlig omtalt i boka *Dommen* av Hanna Kvanmo, Gyldendal 1990.

Chr. Christensen var engasjert i den militære E-tjenesten 1947–55. Så var han bl.a. organisasjonssjef i Libertas og adm. leder for Elingaard Studieinstitutt i åtte år. Fra 1963 til 1982 var han sjefredaktør i Morgenbladet. Han har også vært formann i Oslo Redaktørforening.

Det finnes fortsatt påstander om at Maaland var knyttet til CIA. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen skriver i *Den hemmelige krigen*, bd. 1, side 493: «Også pressemann Wilhelm Fredrik Hergels arbeid for amerikansk etterretningstjeneste ble relativt raskt avslørt og stoppet av overvåkingspolitiet. I sin forklaring for politiet opplyste Hergel, som tidligere hadde arbeidet for Høyres Pressekontor, at han og journalist Olav Maaland i Bergens Tidende var blitt engasjert av CIA i mars 1950, like etter at den amerikanske militærmisjonen var kommet til landet.»

Journalist Vidar Ystad i Bergens Tidende har skrevet flere artikler om det antagonistiske forholdet mellom BTs Osloredaktør Olav Maaland og Unge Venstre, se bl.a. artikkelen «Overvakingsrapportar brukt i Venstre-strid», BT 18. desember 1993. Se også boka *Overvåking i Norge*, Pax Forlag 1979, der Ivar Johansen tar opp forholdet mellom Maaland og Unge Venstre i et av kapitlene.

Herbjørn Sørebø begynte som journalist i 1954 i Vårt Land 1956–64, programsekretær i NRK Dagsnytt, radio 1964, leder i stortingsredaksjonen i Dagsnytt, radio 1967, leder i stortingsredaksjonen NRK Dagsrevyen, fjernsynet 1972, redaksjonssjef i Dagsrevyen 1986, programredaktør i Dagsrevyen 1988.

Norges Handels- og Sjøfartstidende 9. januar 1974

Se Hanna Kvanmos bok *Dommen* – jf. note 2.

Per Vassbotn var organisasjonssekretær i Venstre fra 1965, stortingsmedarbeider i Dagbladet 1968–76, programsekretær i NRK Dagsnytt 1976–80, statssekretær hos statsminister Odvar Nordli 1980–81. Fra 1986 var han tilbake i Dagbladet som politisk kommentator.

Sluttspill av Gunnar Alf Larsen, Tiden 1990, se sidene 101–118

Tett og tøft i Nord-Norge

1 Lund-kommisjonens rapport, sidene 524–526

Ronald Bye, *Sersjanten*, Gyldendal 1987, side 74

Sverre Nilssen: *Redaktør i grenseland*, Tiden 1990, sidene 22–23

4 Op.cit., side 23

Op.cit., side 24

Op.cit., side 34

Op.cit., side 86

Op.cit., side 69

Op.cit., side 34

Ronald Bye, op.cit., sidene 63–64

Opplysninger til forfatterne fra redaktør Bjørn Hildonen i Finnmarken

Sverre Nilssen, op.cit., side 65

Op.cit., side 46

14 Op.cit., sidene 127–130

15 Tor Jacobsen: *Kald krig i nord*, Arctic Books 1990

16 Kjell Fjørtoft: *Spionfamilien*, Gyldendal 1986 gir en detaljert skildring av Bakfjordfolket

Kjell Fjørtoft: *Spionfamilien*, Gyldendal, side 286 i pocketutgaven

18 Op.cit., side 290

Tor Jacobsen, *Smeltedigelen*, Gyldendal 1988, side 274

For detaljer, se Ikkevold nr. 2, 1989.

21 Rune Nostvik og Rune Støstad: «På Forsvarets premisser–», semesteroppgave Volda, 1997, sidene 15 og 16

Olav Riste og Arnfinn Moland: *«Strengt hemmelig» Norsk etterretningstjeneste 1945–1970*, Universitetsforlaget 1997, side 117. Det siteres fra FO/E-arkiv, mappe «X Z ELINT-COMINT drøftelser», notat 24.2.1961, «15. februar 1961 Lunsj»

Nasjonal plikt eller servilitet?

1 Halvard Lange var utenriksminister i Einar Gerhardsens regjering fra 1946 til 1951, så utenriksminister i Oscar Torps regjering fra samme år til 1955. Han satt som utenriksminister hos Einar Gerhardsen fra 1955 til 1963, da regjeringen måtte gå av på grunn av Kings Bay-saken. Men etter knapt en måned overtok Gerhardsen-regjeringen på nytt, og Lange satt da som utenriksminister fram til 1965.

Orientering ble gitt ut første gang i 1953. Bladet var støttet av en rekke kjente personer i og rundt Arbeiderpartiet. Kritikken mot Norges NATO-politikk var en helt sentral grunn til at bladet ble satt i gang.

Episoden er omtalt i *Norges hemmelige hær. Historien om stay behind* av Ronald Bye og Finn Sjue, Tiden 1995, sidene 101–103

4 Det kom fram bl.a. i Lund-rapporten at seksjonssjef Trond Johansen i E-staben ofte hadde møter med både politikere og embetsmenn på Halvorsens Conditori like ved Stortinget.

Peter Wright var visedirektør i den britiske overvåkningstjenesten MI6. I boka *Spycatcher* avslørte han at hans egen tjeneste hadde vært involvert i en rekke lovstridige operasjoner.

Lukket Sp-møte avlyttet

Se *Kapitlet som aldri ble skrevet* av Egil Sundar, Gyldendal 1993. Borten-regjeringens fall omtales på sidene 24–49.

Både lekkasjesaken og Borten-regjeringens fall omtales utførlig i boka *Skjebnedøgn. Om Borten-regjeringens fall* av Ole N. Hoemsnes, Gyldendal 1986.

Redaktør Hans Arnesen undertegnet 8. mai 1971 en uttalelse sammen med tre andre. Her slo han kategorisk fast at han ikke hadde stått bak noen form for lekkasje fra møtet.

Forfatterne av denne boka kjenner «Løvdens» egentlige identitet.

14. april slo Aftenposten stort opp: «Sterk Sp-fremgang i gallupen. Rekordutslag under krisen».

Jf. note 3.

Slik blir en nyhet til

1. Om «listesaken», se særlig *politi – presse – overvåking. Hvitbok om «listesaken»* redigert av Halvor Elvik, Pax Forlag 1977, og *Spionen som ble vekk* av Jan Otto Hauge, Pax Forlag 1977.
2. Jonny Moritz Hansen avga sin forklaring 8. juni 1973 til Arne Andersen.
3. Oppslaget i Friheten sto 16. august i nr. 33, 1977. Dementiet ble trykt i neste nummer, 18. august, nr. 34, 1977.
4. Kristen Gjøen ble i 1965 dømt til 12 års fengsel for å ha spionert til fordel for Sovjetunionen. Året før hadde han også tatt kontakt med flyattachéen ved den amerikanske ambassaden for å tilby seg selv som dobbeltagent. Gjøen var kaptein med ansvar for sikkerhet ved Rygge flystasjon. Saken blir bl.a. omtalt i Per Øyvind Heradstveits bok *Hemmelige tjenester. Etterretning, spionasje og overvåking.* Aschehoug 1973 sidene 45–62.
5. «AIK-bevegelsen», det vil si «Arbeiderbevegelsens Informasjonkomité», som ble skapt av EF-motstandere i Arbeiderpartiet og AUF.
6. Erik Skogstrøm begynte som journalist i Fredrikstad Blad i 1947. Han var ansvarlig redaktør fra 1971 til 1991. Skogstrøm var også formann i Østfold Redaktørforening 1967–69 og styremedlem i Høyres Pressebyrå 1977–89.
7. Aftenposten 8. mai 1972
8. Aftenposten 15. mai 1972
9. Aftenposten 26. mai 1972
10. Aftenposten 27. mai 1972
11. Libertas ble grunnlagt i 1947. Organisasjonen var ekstremt liberalistisk. Den hadde støtte fra tunge deler av næringslivet. Tyngdepunktet besto av sterkt konservative og høyreorienterte næringslivsledere. Libertas ble lagt ned i 1988.
12. Trygve de Lange var frontfigur og generalsekretær i Libertas i mange år.

Loran C og valium

1. Anders Hellebust gikk også Hærens krigsskole 1963–66 og Hærens stabsskole i 1977–78. Men den militære karrieren hans var egentlig slutt fra den dagen Loran C-saken ble presentert i Arbeiderbladet. Loran C-saken behandles bl.a. i Nils Petter Gleditsch m.fl.: *Norge i atomstrategien*. Pax Forlag 1978, og «Innstilling fra utvalget til undersøkelse av saken om etablering av Loran C og Omega-stasjoner i Norge». Oslo 1977 (det såkalte Schei-utvalget). I nyere litteratur omtales Loran C-saken bl.a. i *Kunnskap som våpen* av Olav Njølstad og Olav Wicken. Universitetsforlaget 1997. Boka tar for seg Forsvarets forskningsinstitutts historie fra 1946 til 1975.
2. Johan Jørgen Holst var statssekretær i Forsvarsdepartementet 1976–79, statssekretær i Utenriksdepartementet i 1981. Så ble han forsvarsminister i Brundtlands regjering 1986–89. I 1990–93 var han på nytt forsvarsminister i Brundtlands regjering. Så ble han i 1993 utenriksminister i Brundtlands regjering og satt til han døde 13. januar 1994.
3. Arne Ekeland var E-offiser ved Finnmark Landforsvar fra 1949. Han hadde bl.a. ansvaret for å bygge opp lyttestasjonen i Vardø, som sto ferdig i 1952. Han var også i Finland i en lengre periode for å rydde opp i spionasjeoperasjoner inne i Sovjetunionen som også nordmenn deltok i. I 1968 ble han leder for E-4, Militærpolitisk kontor i E-tjenesten. Ekeland gikk av i 1982. Da hadde han oberstløytnants grad.
4. Guttorm Hansen var stortingspresident i perioden fra 1977–78 til 1980–81.
5. Alv Jakob Fostervoll var forsvarsminister i Trygve Brattelis 1. regjering 1971–72 og Brattelis 2. regjering 1973–76.
6. Knut Frydenlund var utenriksminister i Trygve Brattelis 2. regjering 1973–76, utenriksminister i Odvar Nordlis regjering 1976–81 og utenriksminister i Brundtlands regjering i 1981.

Johan Thorud var journalist i Arbeiderbladet 1972–78, i NRK fra 1978, blant annet redaksjonssjef i utenriksavdelingen i NRK Dagsrevyen 1987–88 og programsjef i nyhetsavdelingen i NRK Radio 1990–96.
Trond Johansen var bl.a. seksjonssjef i E-staben. I et par korte perioder var han samtidig assisterende direktør i staben. Fra 1973 satt han også i sentrale utvalg i Arbeiderpartiet, først og fremst partiets internasjonale utvalg. Han gikk av i 1995.
Reidar Torp var sjef for Forsvarets etterretningstjeneste fra 1970 til 1975.
Rolf Hansen var forsvarsminister 1976–79 og miljøvernminister 1979–81.
Oddmund Hammerstad har bakgrunn som yrkesmilitær. Fra 1981 til 1986 var han statssekretær i Forsvarsdepartementet.
Elster ble intervjuet i radioens aktualitetssending 25. august 1977.
Møtet i Arendal fant sted 23. september 1977.

«Listesaken» og norsk presse

En fyldig gjennomgang av «listesaken» gir Halvor Elvik (red.): *Politi, presse, overvåking. Heftet om «Listesaken»*. Pax Forlag 1977. Se også Jan Otto Hauge: *Spionen som ble [illegible]*. Pax Forlag 1977.
[illegible] Bjørn Pettersen, «Den hete sommeren 1977», i Harald Stanghelle og Egil Ulateig (red.): *Fenomenet Alf Nordhus. 70 år – et debattskrift*. Universitetsforlaget, Oslo 1989.
Svein Erik Bakken, John Arne Markussen, Kai Rosenberg: *[illegible]*. En rapport om «listesaken», Loran C og partiske nyheter. Ny Dag 1979.
Op.cit., sidene 11 og 12.
Op.cit., side 12.
Elvik Op.cit., s. 2.

Den tredje mann

Per Jevne omtaler episoden i boka *[illegible]*. Cappelen 1978.

Når journalister lar seg «debriefe»

Per Egil Hegge var bl.a. journalist i Aftenposten 1962–83 og redaksjonssekretær 1981–84. Han var korrespondent i London 1963–64, Moskva 1969–71 og Washington 1977–81 og 1988–1992. Samme år ble han avisas kulturredaktør, en stilling han forlot høsten 1993.
Klassekampens artikler om Kapp Heer-basen, med Jon Michelet som reporter, ble trykt 17. august 1976.
Vi har flere kilder som har arbeidet både i mediene og i tjenestene som går god for dette anslaget. Men fordi temaet er såpass følsomt, ønsker ingen å stå åpent fram. Derfor ønsker vi heller ikke å nevne navn på disse journalistene, som vi vet har latt seg debriefe.

Når journalister lar seg verve

Public relations-firmaet Robert R. Mullen & Company ble regnet som et av verdens mest kjente og slagkraftige firmaer på sitt felt.
Samtaler med tidligere ansatte i Overvåkingspolitiet bekrefter at CIA ikke alltid informerte sine norske kollegaer om at de hadde vervet nordmenn.
Stasjonssjefen eller liasonoffiseren som hadde ansvaret for å informere de norske myndighetene, var til vanlig ansatt i en dekkstilling ved den amerikanske ambassaden i Oslo.
Den direkte grunnen til at James A. Everett forlot CIA, var Watergate-skandalen i 1974. Om det som skjedde den gang, forteller Everett:
«Jeg vendte tilbake til USA fra Europa 16. juni – natta da innbruddet skjedde i demokratenes hovedkvarter Watergate i Washington D.C. Senere ble det avslørt at Howard Hunt, tidligere CIA-ansatt og en av hovedarkitektene bak «rørlegger-enheten» som leder Watergate-innbruddet, var ansatt hos Robert R. Mullen & Company. Dette var jo mitt «cover»-selskap. Forholdet mellom Hunt og Watergate ble intenst fokusert. I sin tur representerte dette en åpenbar trussel om at ekstra CIA-relasjoner kunne bli avslørt. Denne faren økte kraftig da det ble avslørt at CIA var enda mer involvert, for eksempel at

CIA hadde ytt visse tjenester til Howard Hunt, så vel som at CIA hadde forhold til personer som var innblandet i selve innbruddet, det faktiske innbruddet. I tillegg kom avsløringene som James W. McCord Jr. sto bak. Dette var mannen som lenge hadde vært sikkerhetsoffiser i CIA, og som skrev et brev som klart antydet at det satt folk høyere oppe med ansvar for innbruddet. Plutselig kunne det bli pinlig for CIA at jeg var knyttet til Robert R. Mullen & Company. Men i stedet for å beskytte en av sine egne, var CIAs reaksjon å beskytte institusjonen. Dette er en vanlig reaksjon i alle byråkratier, selv om det er svært så uetisk. I stedet for å tilby beskyttelse for en ansatt som var i fare på grunn av en situasjon som han ikke hadde noe ansvar for eller kontroll over, søkte «Kompaniet» å løse problemet med å finne måter å fjerne den ansatte på – altså meg. I en slik situasjon lærer du snart leksa om at i offisiell spionasje-business finnes det intet rom for vennskap, moral eller etikk.»

Everett mener fortsatt at det er behov for hemmelige tjenester og metoder.

«Men det er helt bestemte grenser for hva som kan aksepteres. Jeg er for eksempel mot det som kalles 'hemmelige aksjoner' – i motsetning til 'hemmelige operasjoner'.» Om sine tidligere handlinger har han dette å si:

«Det jeg gjorde som en CIA deep cover-etterretningsoffiser, var styrt av min overbevisning om at jeg handlet i samsvar med demokratiets interesser. Når jeg ser tilbake, er det ganske klart at jeg, som USAs regjering og CIA, tok feil når det gjaldt Sovjetunionens vitalitet og styrke. Dette må ses i lys av de utskeielsene kommunismen sto for på den internasjonale arenaen, særlig i Stalinperioden.»

Om dagens CIA sier Everett:

«Jeg tror at CIA nå er forferdelig forvokst. Og med sitt oppblåste budsjett og byråkratiske eksesser representerer CIA nå en større fare enn fordel for USAs og verdens sikkerhet i det lange løp.»

Everett er i dag styreformann i «The Association of National Security Alumni». Dette er en forening for tidligere ansatte i de hemmelige tjenestene i USA. Foreningen er kritisk til tjenestene. Det heter bl.a. i foreningens grunnlag:

«Hemmelige aksjoner er kontra-produktive og ødeleggende for USAs nasjonale interesser. De korrumperer borgerrettigheter, inkludert hvordan rettsvesenet og den frie presse skal fungere. Og viktigste av alt, de står i motsetning til prinsippene om demokrati, nasjonal selvbestemmelse og internasjonal lov som USA offisielt er forpliktet av.»

Dette verveforsøket blir omtalt i boka *Spionen. Overvåking for rikets sikkerhet* av Ørnulf Tofte, Gyldendal 1987, sidene 113–117. Bjørn Halnum skrev også bok om sine erfaringer: *Dobbeltagent*, P.F. Steensballes forlag 1978.

Hvordan CIA overførte store summer via IUSY (International Union of Students and Youths) til diverse student- og ungdomsorganisasjoner i Vest-Europa, blir behandlet bl.a. i John Ranelaghs bok: *The Agency. The Rise and Decline of the CIA*, Cambridge Publishing Limited, 1987, særlig fra sidene 471. Se også Reiulf Steens *Maktkamp. Nye bilder fra et liv*, Tiden 1989, sidene 73–83.

Transamerican Newspaper Guild, den største amerikanske journalistorganisasjonen, som mottok store summer, ble omtalt i Dagens Nyheter 19. februar 1967.

Om AUF-skandalen som endte med at AUF-formannen Ola Teigen tok sitt eget liv, se bl.a. Reiulf Steens bok *Maktkamp. Nye bilder fra et liv*, Tiden 1989, sidene 73–83.

Intervjuet med Per Olav Marcussen ble gjort hjemme hos ham på Haugerud i Oslo mandag 21. november 1994. Han ga tillatelse til å offentliggjøre det slik intervjueren fant det best.

Viktor Grusjkos armbåndsur

Det var VG som slo opp saken over første side 21. september 1983. «Sikkerhetsrisiko, sa Sikkerhetstjenesten: NRK-SJEF VAR FOR RØD.» Dagen etter fulgte VG opp. «Forsvarssjefen bekrefter: REST OVERVÅKET».

Viktor Grusjko var plassert i Norge flere ganger, første gang fra 1951. Han var KGB-resident, det vil si KGB-sjef i Oslo, fra 1971 til 1972, da han vendte hjem for godt.

Bjartmar Gjerde var NRK-sjef fra 1981 til 1988.

Ble den store spionen tatt?

Fra Bengt Calmeyers bok *Forsinket oppgjør. Arbeiderbevegelsen og den politiske overvåking*, Aschehoug 1993, sidene 7–8.

Det såkalte Treholt-kullet omtales i boka *De som styrer Norge – Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene*. Aventura 1992, side 198.

Kildene har bakgrunn i E-staben, den ene fra 1970-åra og den andre fra 1990-åra.

Kilden har bakgrunn i E-staben, og har hatt anledning til å undersøke en del av dette «Treholt-materialet» i de senere årene.

Se Calmeyers bok *Forsinket oppgjør*, sidene 111–185.

Om pengebeviset og Calmeyers syn på dette, se *Forsinket oppgjør*, sidene 185–224.

Det var daværende ass. riksadvokat Tor-Aksel Busch som uttalte dette.

Russiskkurs og hysjkultur

1 Brosjyren «FSES Forsvarets utdanning i russisk. Forsvarets skole i etterretning og sikkerhetstjeneste», ajourført pr. 1. juni 1995.

E-tjenestens hovedkvarter ble i 1965 lagt til Platousgate på Grønland, Oslos indre østkant. Sommeren 1997 ble det nye hovedkvarteret på Lutvann innviet.

Opplysning gitt av major Dag Paulsen som var fungerende sjef for FSES i en kortere periode i 1997.

Teletaks fra Forsvarets overkommando.

Munnkurv og nettverk

Kildevernet. Pressefrihet og journalistisk metode av Sigurd Allern. Se særlig sidene 111–113.

Debatten om Forsvarets høgskole og journalisters dobbeltrolle frisknet noe til etter en kronikk som førsteamanuensis Knut Helland hadde i Dagbladet 3. august 1996: «Lojaliteten i knipe».

Radiodirektør Kari Werner Olstis svar til Knut Helland sto i Dagbladet 8. august 1996.

Alle sitatene er hentet fra brosjyren «Forsvarets høgskole» med undertittelen «Ny inspirasjon. Dypere innsikt. Utvidet horisont», utgitt i 1996.

Oversikten inneholder alle kurs og kursdeltakere som har gått ved Forsvarets høgskole fra starten i 1955. Den er utlevert til forfatterne av generalmajor Gullow Gjeseth, som fram til sommeren 1997 var direktør ved høgskolen.

Sitert fra skjemaet «Taushetsplikt/Teielovnad» ved Forsvarets høgskole.

Vedtaket fra Norsk Presseforbund om Forsvarets høgskole av 6. mars 1997 lyder: «Sekretariatet tilskriver Forsvarets høgskole og ber om at skolen selv i fremtiden sørger for utlysningen av de stipendplasser som er åpne for pressefolk. Norsk Presseforbund verken kan eller bør foreta noen vurdering eller anbefaling av søkere til skolen og ser ingen grunn til å fortsette å være en unødig, ekstra postkasse for Forsvarets høgskole.»

NRK-programmet var laget av Magne Lindholm og ble sendt 23. april 1994.

Gunnar Gran var i NTB 1952–61, i Aftenposten 1961–67, redaksjonssekretær og redaksjonssjef i NRK Dagsnytt 1967–79, sjef for NRK Radios nyhetsavdeling 1980–81, programdirektør i NRK Radio 1981–86, adm. direktør i Aftenposten 1986–90, generalsekretær i Norsk Presseforbund 1990.

Psykologisk krigføring

1 Se bl.a. årsrapporten for 1996 fra Schibsted.

Regimentsnytt nr. 1-88, sidene 15–17. Akershus forsvarsdistrikt/Jegerkorpset – Akershus infanteriregiment nr. 4.

Det finnes i dag store mengder med amerikanske oppsummeringer fra Psyops under Golfkrigen. Se bl.a. *Psychological Operations during Desert Shield/Storm. A Post-Operational Analysis*, utgitt av COL Bryan N. Karabaich USA, andre utgave november 1993.

4 Forsvarets fjernundervisning har bl.a. utviklet et kursopplegg med 7 brev om psykologisk forsvarsberedskap. Godkjent av Forsvarets overkommando 1992.

Forsvarssjefens direktiv for psykologisk forsvarsberedskap av 21. oktober 1991. Undertegnet av daværende forsvarssjef, admiral Torolf Rein.

USAs flyvåpen har bl.a. utviklet ganske omfattende skoleringsopplegg. Se for eksempel «Psychological Operations Course. Handouts», utgitt av United States Special Operations Command.

Mediekontroll i krig – og fred?

1 Denne tjeneste ble definert offisielt for første gang i «Kronprinsregents resolusjon av 5.10.1956. Ref. nr. 6. Statens informasjonstjeneste i krig»

Olaf Solumsmoen var bl.a. sjef for Arbeidernes Pressekontor 1931–46, nattredaktør i Arbeiderbladet 1946–48, sekretær hos statsministeren 1948–56 og statssekretær 1956–65.

Redaktør Einar Diesen var en av de ansvarshavende redaktørene i Aftenposten 1948–68 og formann i Norsk Redaktørforening 1956–66.

4 Jf. note 1.

Se bl.a. «Krigslov og dodsstraff. Om bakgrunnen for beredskapslovgivningen, og diskusjonen omkring lovforslagene høsten 1950» av Steinar Sjølyst. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1971.

Det skulle komme flere beredskapstiltak for RPK sa dagens lys. Allerede i 1953 la en innstilling om «Vårt psykologiske forsvarsberedskap» klar. Dette arbeidet ble ledet av Aftenpostens sjefredaktør Einar Diesen. Året etter ble det såkalte «Kontrolltjenesteutvalget» satt ned. Det ble ledet av redaktør Olav Brunvand i Arbeidernes Pressekontor.

Oddvar Hellerud var leder av RPK fra 1965 til 1981. Gunnar Gran kom inn i 1968 og tok over et av RPKs viktigste organer, Nyhetssentralen, etter Olav Brunvand. Gran ble leder i 1981, men gikk av allerede året etter. Arvid Jacobsen kom inn som nestleder. Ogsa Paul Engstad jr. var en helt sentral mann i RPK på slutten av 1970-ara og i begynnelsen av 80-ara. Fra 1970 hadde RPK en leder og en nestleder. Ogsa offiserer ble engasjert i sivile stillinger. I 1970-ara arbeidet Jon Hornslien for RPK, fra 1980 kom Bjarne Eia inn et par år. I perioden 1988 til 1996 var Erling Strøm engasjert i RPI.

8 I «Instruks for Regjeringens presse- og informasjonstjeneste (RPI) fastsatt ved kgl. res. av 16. sept. 1988 » heter det: «RPI skal under sikkerhetspolitiske kriser og i krig formidle kontakt mellom regjeringen og massemedia og sørge for at de beslutninger statsministeren og regjeringen treffer, blir meddelt offentligheten i nødvendig utstrekning. Alle offisielle uttalelser vedrørende sikkerhetspolitiske kriser skal gis gjennom RPI. I samarbeid med presse, kringkasting og andre informasjonsorganer skal RPI virke for at norsk og utenlandsk opinion får korrekte og tydelige opplysninger om den aktuelle situasjon. Nyhets- og opplysningsvirksomheten skal bare begrenses av den tilbakeholdenhet som hensynet til rikets og enkeltpersoners sikkerhet krever. RPI skal gi veiledning om hvilke opplysninger som ikke bør offentliggjøres fordi de kan skade Norges eller dets allierte interesser, og skal for øvrig bistå alle informasjonsorganer med opplysninger og råd i sikkerhetsspørsmål.»

9 Pr. april 1998 er det statssekretær Gunnar Husan hos statsminister Kjell Magne Bondevik som har ansvaret for presse og informasjon. Dermed er det Husan som leder nemnda. Nestleder er redaktør Einar Aaraas i Drammens Tidende/Buskerud Blad. I nemnda sitter stortingsrepresentantene Johan J. Jacobsen og Marit Brenden, direktør Helen Bøsterud i Direktoratet for sivilt beredskap, NRK-sjef Einar Førde, konsernsjef Tormod Hermansen i Telenor, adm. dir. og sjefredaktør Tor Viksveen i NTB, departementsråd Bjørn T. Grydeland ved statsministerens kontor, ekspedisjonssjef Eva Bugge i Utenriksdepartementet, ekspedisjonssjef Morten Tiller i Forsvarsdepartementet, adm. dir. Kurt Borgen i Norske Avisers Landsforbund, journalist Asbjørn Jaklin i Norsk Presseforbund, brigader Erik Lanke i Forsvarets overkommando, sjefen for Forsvarets etterretningstjeneste, generalmajor Olav Bjerke, og sjefen for Forsvarets sikkerhetstjeneste, brigader Jan Erik Larsen. Fra «Medlemmer og varamedlemmer i Den sentrale beredskapsnemnd for Regjeringens presse- og informasjonstjeneste», ajourført 7. januar 1998.

10 Se bl.a. «Mandat for Fylkesberedskapsnemndene for Regjeringens presse- og informasjonstjeneste»

Tallet 900 bekreftes både av Jørgen Henrik Huitfeldt, som i 1989–96 var norsk representant i NATOs høyeste organ for psykologiske operasjoner, og av egne beregninger.

12 Norsk Sivilforsvarsblad nr. 4, 1959

Se bl.a. Klassekampen nr. 5-1971 og nr. 1-1974 (3.-8. januar).

14 Informasjonssjef Øyvind Østang forteller: «Statsministerens kontor var med på å planlegge Totexøvelsene i 1993 og 1996. Begge ganger var det vår daværende saksbehandler på beredskapssaker, pensjonert oberst Erling Strøm, som deltok fra statsministerens kontor. Øvelsene varte i flere uker. I de første ukene ble den sikkerhetspolitiske krisen øvet – på et nivå der spill-regjeringen ikke fant det naturlig å opprette RPI. Men i den siste uka, da spill-regjeringen flyttet i krigskvarter, var den tenkte sikker-

hetspolitiske krisen kommer opp pa et niva der RPI ble opprettet for a samordne regjeringens informasjonsvirksomhet bedre. RPI kan bare opprettes ved kongelig resolusjon. RPI bestar av to deler: Statsministerens presse- og informasjonsavdeling (SMPIA) og Regjeringens presse- og informasjonssenter (REPIS). Til SMPIA horer en kringkastingsenhet som bestar av utstyr, teknisk personell og redaksjonelt personell. Denne enheten har NRK forpliktet seg til a overfore til regjeringen i en slik situasjon. Det er Direktoratet for sivilt beredskap som har utarbeidet Totex-ovelsene – inkludert trusselbildene. Det skjer i samarbeid med aktuelle departementer og Forsvaret. Statsministerens kontor har ogsa deltatt i forberedelsene. Det har ikke vært noen erklært femtekolonne i disse siste ovelsene. Det er blitt operert med en oppdiktet fiende i nord, kalt Optoria. Blant de mange problemene som det er blitt lagt vekt pa i ovelsen, er tilstromming av flyktninger fra dette tenkte landet.

Statsministerens kontor har spilt mer aktivt med i de to siste Totex-ovelsene enn tidligere. Dette har forst og fremst bidratt til at spill-regjeringens arbeid er blitt ovet mer realistisk. For eksempel er regjeringskonferansene lagt tett opp til slik de forloper i virkeligheten.»

Arne Strand var bl.a. journalist i Arbeiderbladet 1966–77, begynte samme ar i NRK Dagsnytt, redaksjonssjef i Dagsnytt 1982–87, statssekretær ved statsministerens kontor 1987–89, politisk redaktor i Arbeiderbladet fra 1990.

Med NRK inn i etterkrigstida

I november 1944 forsvant Rolf Skoe sammen med to andre. Alle tre gikk i dekning pa Land i Hadeland. Bakgrunnen var at Milorg i Gjovikomradet la nede etter opprullinger der mange var tatt. Sentralledelsen onsket en rask gjenoppbygging, og sammen med Knut Voxen og en annen senere teknikerveteran, Andreas Hellgren, meldte Skoe seg til tjeneste. Disse tre ble raskt satt inn pa sambandssiden i motstandsbevegelsen. Det håndterte de chiffermeldinger og særmeldinger og var en del av beredskapen for a ta imot flyslipp med vapen og utstyr.

Hans Fredrik Dahl: *Hallo – Hallo!* Cappelen 1975, side 349

Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen. Norsk overvaking fra 1914 til 1997*, bd. 1, side 319, Cappelen Akademiske Forlag 1998

Op.cit., bd. 1, side 327

Op.cit., bd. 2, side 286

Siling av folk

Forfatteren det siktes til, er Bjorn Nilsen.

Anonymisert av forfatterne

Med grense mot fienden

Bard Gudmund Hansen: *Fra dis-dunster til Hallo [illegible]*, redigert av distriktssjef Jan Ditlev Hansen, og utgitt av NRK Finnmark til 60-årsjubileet i 1994. I tillegg til samtaler med mange, er flere faktiske opplysninger om NRK Finnmark hentet fra dette heftet.

Olav Riste og Arnfinn Moland: *«Strengt hemmelig». Norsk etterretningstjeneste 1945–1970*, Universitetsforlaget 1997, side 129

Mye er skrevet om Altakonflikten. I denne sammenhengen vises særlig til Jan Ditlev Hansen og Kjell Fihlstrom: *Stormen mot Stilla*, [illegible] Forlag, Bodo 1981

Et program som aldri ble sendt

Detaljer finnes i Kjell Fjortofts *Spionfamilien*, Gyldendal Pocket 1987, sidene 286, 289 og 290.

Referatet fra Kringkastingsradets mote 10. og 11. februar er viktigste kilde for duellen, her side 77.

Referat fra mote i Kringkastingsradet 8. og 9. februar 1973

Kringkastingssjef Torolf Elster i radsreferatet fra samme mote

Utskrift av det svenske programmet «Spionen som aldrig kom» i 70/71 2557. TV2 Kalde fakta

En mangfoldig aktør

Brev til NRK v/kringkastingssjef Elster av 22.1.1973

Gjengitt fra programutskrift i «Spionen som aldrig kom – en sammanställning av reaktionerna och debatten kring ett TV-program», 70/71-2557 – TV2 Fakta

VG 7.2.1973

Dagbladet 8.2.1973

Morgenbladet 8.3.1973

Journalist Arne Andersen i samtale 23.1.1997

Samtale med Stein Ørnhøi 15.10.1997

Per Øyvind Heradstveit: *Hemmelige tjenester*, Aschehoug 1973

Gjengitt i Ivar Johansens politiforklaring til «listesaken» 2.9.1977 og notat fra samtale med Trond Johansen 28.11.1976

10 Heradstveit, op.cit., side 34

Per Øyvind Heradstveit: *En liten mikrofon i en stor verden*, Faktum forlag A/S 1992, side 153 ff

Slagskip med slagsider

Vi har hatt flere samtaler med Eivind Otto Hjelle om denne og andre saker.

Opplysningene bygger på flere samtaler med mange medarbeidere i Dagsrevyen om klima og arbeidsforhold, og Hjelle og Strand om struktur- og ledelsesproblemer

Diskusjonen finnes i Henrik Grue Bastiansen, «Amerikanske bombefly av typen B-52», sidene 100–101, i en rapportserie fra Institutt for media og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo, 1997.

Litteratur

Allern, Sigurd. 1988. *Møkkagraverne og den kritiske tradisjon.* Oslo: Oktober.

Allern, Sigurd. 1992. *Kildenes makt. Ytringsfrihetens politiske økonomi.* Oslo: Pax Forlag.

Andenæs, Mads T. og Halvor Elvik (red.). 1986. *Stopp pressen!- Om ytringsfrihet og personvern.* Oslo: Universitetsforlaget.

Andersen, Roy. 1992. *Sin egen fiende. Et portrett av Ashjørn Bryhn.* Oslo: Cappelen.

Andrew, Christopher og Oleg Gordievskij. 1990/91. *KGB - sett fra innsiden.* Oslo: Cappelen.

Bae, Ole Jakob og Torstein Eckhoff (red.). *Overvåking i Norge.* Oslo: Pax Forlag.

Bakken, Svein Erik, John Arne Markussen og Kai Rosenberg. 1979. *Norske redaktører – voktere av enigheten.* Oslo: Ny Dag.

Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen. 1998. *Den hemmelige krigen. Overvaking i Norge 1914–1997, bind 1 og 2.* Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Bjerke, Per Arne og Jan Ove Ekeberg. 1996. *Statsministeren.* Oslo: Tiden.

Bjornsen, Bjorn. 1986. *Har du frihet og sommersol kjær – Arbeiderbladet 100 år 1884–1984.* Oslo: Arbeiderbladet A/S.

Blindheim, Svein. 1981. *Offiser i krig og fred.* Oslo: Samlaget.

Borgersrud, Lars. 1994. «Wollweber-organisasjonen i Norge». Doktoravhandling i historie. Universitetet i Oslo.

Brurås, Svein. 1994. *Etikk i journalistikken.* Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.

Butkov, Mikhail V. 1992. *KGB i Norge. Det siste kapittel.* Oslo: Tiden.

Bye, Ronald. 1987. *Sersjanten. Makt og miljø på Youngstorget.* Oslo: Gyldendal.

Bye, Ronald, Alf R. Jacobsen og Finn Sjue. 1993. *De visste alt ... Rapporter fra niende etasje.* Oslo: Tiden.

Bye, Ronald og Finn Sjue. 1995. *Norges hemmelige hær. Historien om stay behind.* Oslo: Tiden.

Calmeyer, Bengt. 1993. *Forsinket oppgjør. Arbeiderbevegelsen og den politiske overvåking.* Oslo: Aschehoug.

Christensen, Christian. 1983. *Det hemmelige Norge.* Oslo: Atheneum.

Christensen, Christian. 1988. *Vår hemmelige beredskap.* Oslo: Cappelen.

Christensen, Christian. 1990. *Av hensyn til rikets sikkerhet.* Oslo: Cappelen.

Dahl, Hans Fredrik. 1975. *Hallo – Hallo!.* Oslo: Cappelen.

Dahl, Hans Fredrik. 1978. *«Dette er London».* Oslo: Cappelen.

Dahl, Hans Fredrik. 1991. *NRK i fred og krig.* Oslo: Universitetsforlaget.

Eide, Martin. 1992. *Nyhetens interesse. Nyhetsjournalistikk mellom tekst og kontekst.* Oslo: Universitetsforlaget.

Eide, Martin. 1995. *VG 1945–95. Blod, sverte og gledestårer.* Oslo: Chr. Schibsteds Forlag.

Egge, Bjørn. 1996. *De ga oss en dag til å bruke. Et liv for forsvar, frihet og fred.* Oslo: Forum.

Elvik, Halvor. 1977. *Politi, presse, overvåkning i Norge.* Oslo: Pax Forlag.

Enholm, Kari. 1987. *Bak fasaden. Hemmeligholdet og norsk NATO-politikk etter 2. verdenskrig.* Oslo: Folkereisning mot krig.

Fjørtoft, Kjell. 1986. *Spionfamilien.* Oslo: Gyldendal.

Gleditsch, Nils Petter og Owen Wilkes. 1981. *Onkel Sams kaniner. Teknisk etterretning i Norge.* Oslo: Pax Forlag.

Gleditsch, Nils Petter og Owen Wilkes. 1981. *Forskning eller spionasje– Rapport om straffesaken i Oslo byrett i mai 1981.* Oslo: Institutt for fredsforskning.

Gleditsch, Nils Petter. 1986. «Ytringsfrihet i forsvarspolitikken». I Mads T. Andenæs og Ragnar Aamodt (red.): *Ytring.* Oslo: Atheneum.

Greve, Tim. 1982. *Spionjakt i Norge.* Oslo: Aschehoug.

Gustavsen, Finn. 1979. *Kortene på bordet.* Oslo: Gyldendal.

Halnum, Bjørnar. 1978. *Dobbeltagent.* Oslo: P.F. Steensballes forlag.

Hammerstad, Oddmund. 1997. *Oppgjør med maktspill og overgrep i de hemmelige tjenestene.* Oslo: Genesis.

Hansen, Jan Ditlev og Kjell Pihlstrøm. 1981. *Stormen om Stilla.* Bodø: Trohaug forlag.

Hansen, Bård Gudmund. 1994. *Fra djevelmaster til Hallo fiskeflåten.* Vadsø: NRK Finnmark.

Hauge, Jan Otto. 1978. *Spionen som ble vekk.* Oslo: Pax Forlag.

Haugland, Jens. 1986. *Dagbok frå kongens råd.* Oslo: Samlaget.

Heradstveit, Per Øyvind. 1973. *Hemmelige tjenester.* Oslo: Aschehoug.

Heradstveit, Per Øyvind. 1992. *En liten mikrofon i en stor verden*. Oslo: Faktum.

Hirsti, Reidar. 1991. *Partipisken. Kampen om det frie ord i Arbeiderbladet*. Oslo: Gyldendal.

Hoemsnes, Ole N. 1986. *Skjebnedøgn. Om Borten-regjeringens fall*. Oslo: Gyldendal.

Hoffmann, Fredrik. 1966. *Påskeopprøret 1958*. Oslo: Pax Forlag.

Haarstad, Gunnar. 1988. *I hemmelig tjeneste*. Oslo: Gyldendal.

Ihlebæk, Hans Andreas. 1972. *Lov og etikk i journalistikk. Pressen, kildene og leserne*. Oslo: Institutt for Journalistikk.

Isungset, Odd og Morten Jentoft. 1995. *Verkebyllen*. Oslo: Tiden.

Jacobsen, Alf R. 1995. *Mistenksomhetens pris. Krigen om de hemmelige tjenester*. Oslo: Aschehoug.

Jacobsen, Magnus Hole. 1979. *Politisk overvåking. Tanker om opposisjon og demokrati*. Oslo: Gyldendal.

Jacobsen, Tor. 1988. *Smeltedigelen*. Oslo: Gyldendal.

Jacobsen, Tor. 1990. *Kald krig i nord*. Bodø: Arctic Books.

Jevne, Per. 1978. *Farlig ferd*. Oslo: Cappelen.

Johansen, Viggo og Pål T. Jørgensen. 1989. *Edderkoppen. Historien om en møbelhandler*. Oslo: Aventura.

Johansen, Viggo, Pål T. Jørgensen og Finn Sjue. 1992. *Vi som styrer Norge. Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene*. Oslo: Aventura.

Johnsen, Jan og Thomas Mathiesen (red.). 1991. *Mediekrigen*. Oslo: Cappelen.

Lindh, Knut. 1984. *Østenfor VG og vestenfor Blindern*. Oslo: Dreyer og Institutt for Journalistikk.

Klausen, Arne Martin. 1986. *Med Dagbladet til tabloid. En studie i dilemmaet «børs» og «katedral»*. Oslo: Gyldendal.

Kvanmo, Hanna. 1990. *Dommen*. Oslo: Gyldendal.

Larsen, Gunnar Alf. 1990. *Sluttspill*. Oslo: Tiden.

Larssen, Olav. 1973. *Den langsomme revolusjonen*. Oslo: Aschehoug.

Lofsnes, Knut. 1991. *Motstandsmann og politiker. Fra UX til SF og Kings Bay*. Oslo: Gyldendal.

Mathiesen, Thomas. 1993. *Makt og medier. En innføring i mediesosiologi*. Oslo: Pax Forlag.

Marchetti, Victor og John Marks. 1974. *The CIA and the Cult of Intelligence*. USA (NY): Dell Publishing Co., Inc.

McQuail, Denis. 1995. *Mass Communication and the Public Interest*. England (London), USA (NY): Routledge.

Nilsen, Bjørn. 1975. *NRK – makthavernes monopol*. Oslo: Gyldendal.

Nilssen, Sverre. 1990. *Redaktør i grenseland*. Oslo: Tiden.

Njølstad, Olav og Olav Wicken. 1997. *Kunnskap som våpen*. Oslo: Tano Aschehoug.

Nordahl, Ketil A. 1991/92. *Konrad Nordahl – Dagbøker 1950–1975*. Oslo: Tiden.

Nøstvik, Rune og Rune Støstad. 1997. «På Forsvarets premisser – Forsvarsstoff i norske aviser». Semesteroppgave. Volda.

Ottosen, Rune. 1996. *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug.

Ottosen, Rune. 1994. *Mediestrategier og fiendebilder i internasjonale konflikter. Norske medier i skyggen av Pentagon*. Oslo: Alernativ Framtid/Universitetsforlaget.

Ranelagh, John. 1988. *Sceptre Edition. The Agency. The Rise and Decline of the CIA*. England: Cambridge Publishing Limited.

Reinton, Per Olav. 1984. «Kildenes tyranni». I *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 4. Oslo.

Reinton, Per Olav. 1990. *30-åring skutt i hodet*. Oslo: Cappelen.

Riste, Olav og Arnfinn Moland. 1997. *«Strengt hemmelig». Norsk etterretningstjeneste 1945–1970*. Oslo: Universitetsforlaget.

Schei-rapporten. 1977. *Loran C og Omega*. Oslo: Pax Forlag.

Sjølyst, Steinar. 1971. «Krigslov og dødsstraff. Om bakgrunnen for beredskapslovgivningen, og diskusjonen omkring lovforslagene høsten 1950». Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

Skouen, Arne. 1996. *En journalists erindringer*. Oslo: Aschehoug.

Skåret, Bjørn. 1995. *Over grensen*. Trysil: Fregn forlag.

«Spionen som aldrig kom». 70/71 2557-TV2 Fakta. 1973. Stockholm.

Steen, Reiulf. 1989. *Maktkamp. Nye bilder fra et liv*. Oslo: Tiden.

Sundar, Egil. 1993. *Kapitlet som aldri ble skrevet*. Oslo: Gyldendal.

Tamnes, Rolf. 1991. *The United States and the Cold War in the High North*. Oslo: Ad Notam.

Tinnin, David og Dag Christensen. 1976. *Nummer 13*. Oslo: Cappelen.

Tofte, Ørnulf. 1987. *Spaneren. Overvåking for rikets sikkerhet*. Oslo: Gyldendal.

Vesje, Kjell. 1988. *Youngstorgets hemmelige hverdag*. Oslo: Cappelen.

Walberg, Ole. 1991. *Tungtvannet som fordampet*. Oslo: Scanbok.

White, David Manning. 1950. «The Gatekeeper: a case study in the

Selectionof News». I *Journalism Quarterly: bind 27*. USA (NY).
Wolland, Steingrim, og Rolf Øvrum. 1992. *Budbringerens dilemma. Om ytrings frihet, presseetikk og redaktøransvar*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
Wright, Peter. 1987. *Spionjeger*. Bergen: Eide.
Østby, Helge. 1995. *Mediepolitikk. Skal medieutviklingen styres?* Oslo: Universitetsforlaget.
Øy, Nils E. (red.). 1985. *Start pressen. Informasjonsfrihetens vilkår i Norge anno 1985. Norsk Presseforbund 1910–1985*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
Aarønes, Lars. 1989. *«... truer rikets sikkerhet»*. Oslo: Tiden.
Aas, Oddvar. 1980. *Norske penneknekter i eksil*. Oslo: Tiden.

Diverse dokumenter

St.meld. nr. 32 (1945–46) Forsvarskommisjonen av 1946.

Ot.prp. nr. 78 (1950) Lov om særlige rådgjerder under krig, krigsfare og lignende forhold.

Mellbye-utvalgets innstilling om den forebyggende sikkerhetstjeneste. Mai 1967.

Redaktørens plikter og rettigheter («Redaktørplakaten»). Vedtatt av Norske Avisers Landsforbund og Norsk Redaktørforening 22. oktober 1953 og revidert i 1973.

St.meld. nr. 18 (1980–81) Om visse spørsmål innenfor overvaknings- og sikkerhetstjenesten.

NOU 1982:30 Maktutredninger om massemedier.

NOU 1983:3 Massemedier og mediepolitikk.

St.meld, nr. 84 (1984–85) Om ny mediepolitikk.

St.meld. nr. 39 (1992–93) Om overvåkningstjenesten.

Vær varsom. Etiske normer for pressen (trykt presse, radio og fjernsyn). Vedtatt av Norsk Presseforbund, første gang i 1936, seinere revidert flere ganger, siste gang i desember 1994.

Dokument nr. 15 (1995–96) Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere (Lund-rapporten).

Innst. S. nr. 240 (1996–97) Innstilling fra Kontroll- og konstitusjonskomiteen om rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere (Lund-rapporten).

Navneregister

Når redaktører og journalister samarbeider med de hemmelige tjenestene, beveger de seg inn i et vanskelig og farlig terreng. Raskt kan det vise seg at de har trådt over viktige etiske grenser.

Også i Norge har pressefolk latt seg verve og tatt oppdrag for tjenestene. Plikten til å informere er blitt erstattet med en skjult dagsorden. Det har eksistert tunge tverrpolitiske «satellitter» der journalister og politikere har tatt imot og fordelt sensitiv informasjon som de har fått fra tjenestene. Det er dette samspillet i gråsonen mellom mediene og tjenestene som er tema for denne boka. Forfatterne legger fram et vell av nye og viktige opplysninger om et spill som har fått påfallende liten omtale.

UNIVERSITETSFORLAGET

1998 | Kr 298,– | ISBN 8200-12906-3